

ADWOKAT W SPRAWACH O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

**Rozwiązania ustawodawcze
i ich stosowanie w sądach kościelnych (1983–2018)**

Justyna Krzywkowska, Ryszard Sztuchmiller

**ADWOKAT W SPRAWACH O NIEWAŻNOŚĆ
MAŁŻEŃSTWA**

**Rozwiązania ustawodawcze
i ich stosowanie w sądach kościelnych (1983–2018)**

Olsztyn 2018

Redaktorzy naukowi:
dr Justyna Krzywkowska
prof. zw. dr hab. Ryszard Sztychmiller

Recenzenci:
dr hab. Janusz Gręźlikowski, prof. UKSW
dr hab. Anna Tunia, prof. KUL

Projekt okładki, DTP
Bogdan Grochal

ISBN 978-83-65992-22-2

Druk na zlecenie:
Katedry Praw Człowieka, Prawa Europejskiego i Kanonicznego
Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
(kat.prawa.kanonicznego@uwm.edu.pl)

Zakład Poligraficzny
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Spis treści

Wykaz skrótów	9
---------------------	---

Wstęp	11
-------------	----

Rozdział I. Funkcja adwokata kościelnego w procesach kanonicznych

1.1. Podstawowe pojęcia	19
1.1.1. <i>Advocatus</i>	19
1.1.2. <i>Defensor</i>	22
1.1.3. <i>Patronus</i>	23
1.1.4. <i>Procurator</i>	24
1.2. Stanowisko ustawodawcy kościelnego w sprawie adwokata	27
1.2.1. Obowiązkowy udział adwokata w procesie	28
1.2.2. Adwokat kościelny w sprawach o nieważność małżeństwa	33
1.3. Kategorie adwokatów kościelnych	41
1.3.1. Kategorie adwokatów w historii	41
1.3.2. Adwokaci sądowi zwani stałymi	43
1.3.3. Adwokaci z wyboru (kontraktowi)	49
1.3.4. Adwokaci Roty Rzymskiej	49
1.4. Dostępność adwokatów kościelnych	51
1.4.1. Diecezjalne listy adwokatów	52
1.4.2. Poradnie kanoniczne i prawno-kanoniczne	56
1.4.3. Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce	59
1.5. Wynagradzanie adwokatów kościelnych	62
1.6. Podsumowanie	69

Rozdział II. Ustanowienie adwokata kościelnego

2.1. Wymagane kwalifikacje osobowe	73
2.1.1. Pełnoletniość i wykształcenie	74
2.1.2. <i>Bona fama</i>	77
2.1.3. Wyznanie katolickie	79
2.2. Mianowanie lub zatwierdzenie przez biskupa diecezjalnego	80
2.3. Umowa między adwokatem a klientem	83
2.4. Upoważnienie adwokata do udziału w procesie	84
2.5. Łączenie funkcji adwokata z funkcją pełnomocnika	88
2.6. Podsumowanie	90

Rozdział III. Szczegółowe zadania adwokata związane z procesem o nieważność małżeństwa

3.1. Próba pogodzenia stron procesowych	94
3.2. Udzielanie pomocy prawnej	96
3.2.1. Ustalenie celowości procesu	96
3.2.2. Pomoc w sporządzeniu skargi powodowej	99
3.3. Zadania na poszczególnych etapach procesu	101
3.3.1. Pomoc w odpowiedzi na skargę	103
3.3.2. Pomoc w ustaleniu przedmiotu sporu	104
3.3.3. Pomoc w przygotowaniu pytań dla stron, świadków i biegłych	106
3.3.4. Udział adwokata w przesłuchaniu stron, świadków, biegłych	108
3.3.5. Wgląd w akta i ewentualne nowe wnioski dowodowe	112
3.3.6. Udział w dyskusji nad sprawą	116
3.3.7. Postawa i działania po wyroku	118
3.4. Właściwe zachowanie wobec trybunału	119
3.5. Dążenie do poznania prawdy obiektywnej	120
3.6. Rzetelność i sumiennosc w wykonywaniu swoich obowiązków	123
3.7. Zachowanie tajemnicy zawodowej	127
3.8. Współpraca sądów z adwokatami w Polsce	129
3.9. Podsumowanie	144

Rozdział IV. Działania i funkcje zakazane adwokatowi

4.1. Wykupywanie sporów i układanie się o wygórowane wynagrodzenie	147
4.2. Sprzeniewierzenie się urzędowi z racji podarunków, obietnic lub innego motywu ..	154
4.3. Wycofywanie spraw z właściwych sądów albo działania omijające przepisy prawa ..	157
4.4. Występowanie jako adwokat i świadek w tej samej sprawie	160
4.5. Łączenie funkcji adwokata z sądowymi urzędami kościelnymi	161
4.6. Środki karne wobec adwokata	164
4.6.1. Karne środki zaradcze	166
4.6.2. Grzywna	168
4.6.3. Zawieszenie w pełnieniu urzędu	168
4.6.4. Usunięcie z urzędu i skreślenie z listy adwokatów	169
4.7. Podsumowanie	170

Rozdział V. Ustanie pomocy adwokata

5.1. Rezygnacja strony procesowej z pomocy adwokata	173
5.2. Usunięcie adwokata z inicjatywy sędziego lub na żądanie strony procesowej	174
5.3. Uzasadnione wycofanie się adwokata ze sprawy	176
5.4. Inne przyczyny ustania zlecenia	177
5.5. Podsumowanie	178

Zakończenie	179
--------------------------	-----

Bibliografia	185
---------------------------	-----

1. Źródła	185
------------------------	-----

1.1. Dokumenty papieży	185
1.2. Uchwały Soboru Watykańskiego II	187
1.3. Kuria Rzymska	188
1.4. Ordynariusze miejsca	191
1.5. Sądy kościelne	192
1.5.1. Pisma sądów	192
1.5.2. Sprawozdania poradni prawnych	192
1.5.3. Korespondencja z pracownikami sądów i adwokatami	192
1.5.4. Wywiady z pracownikami sądów kościelnych i adwokatami	193
1.6. Dokumenty Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce	195
1.7. Inne dokumenty dotyczące Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce	195
1.8. Inne źródła	196
2. Literatura	196
2.1. Opracowania	196
2.2. Słowniki	217

WYKAZ SKRÓTÓW

- AA – *Anuario Argentino de Derecho Canónico*, Buenos Aires
- AD – *Anales de Derecho*, Murcia
- AK – *Ateneum Kapłańskie*, Włocławek
- Ap – *Apollinaris*, Romae
- BSKP – *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, Lublin
- CCEO – Ioannes Paulus II, *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*,
18.10.1990, AAS 82 (1990) 1033-1363
- CHL – Ioannes Paulus II, Adhortatio apostolica *Christifideles laici*, 30.12.1988,
AAS 81 (1988) 393-521
- CIC 1917 – Benedictus XV, *Codex Iuris Canonici*, 27.05.1917, AAS 9 II (1917)
3-521.
- CIC 1983 – Ioannes Paulus II, *Codex Iuris Canonici*, 25.01.1983,
AAS 75 II (1983) 1-317
- DAA – Concilium Vaticanum II, Decretum *Apostolicam actuositatem*,
18.11.1965, AAS 58 (1966) 837-864
- DC – Pontificium Consilium de Legum Textibus, Instructio *Dignitas
connubii*, 25.01.2005
- DM – Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, Instructio
Dispensationis matrimonii, 7.03.1972, AAS 64 (1972) 244-252
- DPM – *De Processibus Matrimonialibus*, Frankfurt am Main
- FC – Ioannes Paulus II, Adhortatio apostolica *Familiaris consortio*,
22.11.1981, AAS 74 (1982) 81-191
- GS – Concilium Vaticanum II, Constitutio pastoralis *Gaudium et spes*,
7.12.1965, AAS 58 (1966) 1025-1115
- IC – *Ius Canonicum*, Pamplona
- IE – *Ius Ecclesiae*, Pisa – Romae
- IM – *Ius Matrimoniale*, Warszawa
- KAK – Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce
- KiP – *Kościół i Prawo*, Lublin
- L – *Laurentianum*, Romae
- ME – *Monitor Ecclesiasticus*, Romae
- NRRT – Rotae Romanae Tribunal, *Normae*, 18.04.1994, AAS 86 (1994) 508-540
- PB – Ioannes Paulus II, Constitutio apostolica *Pastor Bonus*, 28.06.1988,
AAS 80 (1988) 841-912

-
- Per – *Periodica de re canonica*, Romae
PK – *Prawo Kanoniczne*, Warszawa
PrM – Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, *Instructio Provida Mater Ecclesia*, 15.08.1936, AAS 28 (1936) 313-361
PS – *Polonia Sacra*, Kraków
REDC – *Revista Española de Derecho Canónico*, Salamanca
RNP – *Roczniki Nauk Prawnych*, Lublin
RTK – *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, Lublin
SCDS – Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum
SWI – *Studia Włocławskie*, Włocławek
SWm – *Studia Warmińskie*, Olsztyn
WWA – *Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne*, Olsztyn
ZN KUL – *Zeszyty Naukowe KUL*, Lublin

WSTĘP

Funkcjonujący w Kościele katolickim system sądowniczy działa w oparciu o poszanowanie godności i praw każdego człowieka¹. Człowiek stanowi centralny punkt w nauczaniu Kościoła. Aktualnie obowiązujące w Kościele katolickim kodeksy prawa kanonicznego (Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.² oraz Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich z 1990 r.³) gwarantują prawo do korzystania z pomocy sądowej, w tym prawo do swobodnego wyboru adwokata.

W dochodzeniu swoich praw w Kościele żaden człowiek nie jest osamotniony. Prawo kanoniczne wychodzi naprzeciw uprawnieniu każdego człowieka, wynikającemu z jego ludzkiej godności, jakim jest legalne dochodzenie i obrona przysługujących mu uprawnień⁴.

Jedną z instytucji powołanych do świadczenia pomocy (*ad auxilium vocatus*) w określonej sprawie jest instytucja adwokata. Jest to osoba poproszona o osobistą pomoc w określonej sprawie, posiadająca wymagane kwalifikacje i zatwierdzona przez kompetentną władzę, która pomaga stronie procesowej poprzez udzielanie rad i pouczeń oraz obronę jej praw, wskazując na właściwe przepisy prawne. Określenie pozycji adwokata w Kościele wymaga wieloaspektowego spojrzenia na wskazaną instytucję. Jest to bowiem, nie tylko zagadnienie interesujące, o czym świadczy wzrost dyskusji na jej temat wśród współczesnych kanonistów, ale jest to

---

¹ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000; TENŻE, *Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 681-707; R. SZTYCHMILER, *Wieloinstancyjna struktura sądów kościelnych gwarancją ochrony praw człowieka*, [w:] *Nauki prawne wobec przemian*, red. R. Sztymchmiller, Olsztyn 2000, s. 71-83; TENŻE, *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1-317. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984, kan. 1481.

³ *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 18.10.1990, AAS 82 (1990) 1033-1363. Tekst polski: Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez papieża Jana Pawła II, Lublin 2002, kan. 1139.

⁴ CIC 1983, kan. 221 § 1.

też kwestia trudna, wymagającą pogłębionej refleksji kanonistycznej, a być może także nowych uregulowań prawnych⁵.

Obecnie funkcja adwokata w procesie kanonicznym przeżywa swój renesans. Po wiekach czasem nie najlepszych doświadczeń z adwokatami, od ogłoszenia Kodeksu Prawa Kanonicznego w 1983 r. Kościół znowu okazał im większe zaufanie. W związku z coraz większą świadomością znaczenia praw człowieka, także w Kościele, wierni coraz częściej chcą z tych praw korzystać. A Kościół nie tylko im na to pozwala, lecz także zachęca do tego. Najczęściej prowadzonymi procesami w sądach kościelnych są procesy o nieważność małżeństwa. W tych sprawach zatem adwokaci najczęściej mogą występować. Istnieje więc potrzeba dokładniejszej analizy uprawnień i zadań adwokata, w tym także ustalenia obowiązujących zasad i praktycznych rozwiązań.

Procesy o nieważność małżeństwa zawsze wzbudzały duże zainteresowanie, gdyż są one najczęstszymi sprawami prowadzonymi w sądach kościelnych. Opublikowanie nowych kodeksów prawa kanonicznego w językach narodowych, dostępność studiów prawa kanonicznego także dla świeckich, przyczyniły się do większej popularyzacji tego prawa, a w konsekwencji także z łatwiejszego korzystania z uprawnień w nim zawartych. Spowodowało to także częstsze niż dawniej żądanie wyjaśnienia swojej pozycji w Kościele, poprzez sądowe ustalenie swojego stanu cywilnego w Kościele⁶. Coraz częściej też strony procesowe korzystają z pomocy adwokata kościelnego.

Zamierzeniem niniejszej publikacji jest ukazanie pozycji i funkcji adwokata w obowiązującym prawie kanonicznym oraz w praktyce procesowej, przynajmniej na przykładzie Polski. Ponad trzydzieści lat od promulgacji pierwszego po Soborze Watykańskim II Kodeksu Prawa Kanonicznego (1983 r.), dziesięcioletnie stosowanie Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*⁷ (2005 r.), a także ogłoszenie przez papieża Franciszka 8 września 2015 r. w Motu Proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*⁸ nowych norm procesowych dla procesów o nieważność małżeństwa, dają podstawę do oceny obowiązujących do roku 2015 norm dotyczących pracy adwoka-

---

⁵ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 12-13.

⁶ W 2016 r. w sądach kościelnych pierwszej instancji w Polsce w 2628 sprawach orzeczono nieważność małżeństwa, za: INSTYTUT STATYSTYKI KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO SAC, *Annuarium Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2018*, Warszawa 2018, s. 33.

⁷ PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Dignitas connubii. Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractantibus causis nullitatis matrimonii*, 25.01.2005, Città del Vaticano 2005.

⁸ FRANCISCUS, *Motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus”* «quibus canones codicis iuris canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur», 15.08.2015. Tłum. pol.: FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa*, 15.08.2015, Tarnów 2015.

tów kościelnych, stosowania tych norm w sądach kościelnych w latach 1983-2013, a także analizy nowych norm procesowych ważnych dla pracy adwokatów oraz formułowania ewentualnych wniosków praktycznych czy *de lege ferenda* na poziomie konferencji biskupów czy poszczególnych biskupów diecezjalnych.

Wymieniona instrukcja z 2005 r. obowiązuje nadal i służy udoskonaleniu procedury sądowej w sprawach małżeńskich. Choć zawiera ona szereg norm zaczerpniętych z przepisów kodeksowych, zwłaszcza norm dotyczących procesu spornego, to jest ona także urzędową interpretacją tych norm. Nie zmienia ona przepisów kodeksowych, lecz je wyjaśnia, doprecyzowuje i daje oficjalną interpretację przepisów nie całkiem jasnych⁹.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że członkowie Papieskiej Komisji do opracowania uproszczonej procedury przeprowadzania spraw o nieważność małżeństwa, wiosną i latem 2015 r. wyraźnie mówili o propozycjach tej komisji zmierzających do uproszczenia tych procesów. Wiadomo było, że w niektórych kwestiach proceduralnych nie planowano zmian, ale w niektórych kwestiach dopuszczano poważne zmiany. Przypuszczenia zakończyły się z chwilą ogłoszenia 8 grudnia 2005 r. Motu Proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* z 15 sierpnia 2015 r. W tej sytuacji warto na nowo przeanalizować obowiązujące przepisy dotyczące udziału adwokatów w sprawach o nieważność małżeństwa, aby zapoznawać z nimi zainteresowanych, tak strony jak i pracowników sądowych i adwokatów, a także formułować przemyślane wnioski praktyczne oraz ewentualne *postulaty de lege ferenda*.

Zwracamy uwagę zwłaszcza na normy mające znaczenie praktyczne, a szczególnie te, które uległy ostatnio nowelizacji. Bowiern od stopnia znajomości prawa i świadomości wiernych w zakresie przysługujących im uprawnień zależy korzystanie przez nich z tych uprawnień. W omawianej problematyce potrzebna jest tak znajomość ewentualnych podstaw prawnych do wniesienia sprawy o nieważność małżeństwa, jak i znajomość uprawnień procesowych. Od znajomości jednych i drugich przepisów uzależniona jest zdolność wniesienia sprawy do sądu¹⁰.

Problem znaczenia funkcji adwokata i jego pomocy w procesie o nieważność małżeństwa przedstawiony zostanie tylko na podstawie przepisów Kościoła Ła-

---

⁹ W preambule do instrukcji *Dignitas connubii* (trzeci akapit od końca) stwierdza się wyraźnie: „przepisy procesowe Kodeksu Prawa Kanonicznego, dotyczące stwierdzenia nieważności małżeństwa, pozostają w pełni w mocy i do nich należy zawsze odwoływać się w interpretowaniu Instrukcji” („leges processuales Codicis Iuris Canonici ad declarandam matrimonii nullitatem manent in toto suo vigore, ad quas semper referendum erit in instructione interpretanda”).

¹⁰ Szersze informacje na temat kompetencji sądów kościelnych oraz poszczególnych etapów procesu znaleźć można w publikacjach, np.: R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., ss. 164; TENŻE, *Prawo do skargi powodowej wyrazem praw człowieka w Kościele*, „Forum Teologiczne” 1 (2000), s. 131-144; TENŻE, *Zawiązanie sporu w procesie kanonicznym*, IM 6 (2001) 12, s. 101-125; TENŻE, *Ochrona praw człowieka...*, dz. cyt., ss. 275.

cińskiego, bowiem w Polsce nie ustanowiono dotychczas sądu kościelnego, który rozpatrywałby sprawy w oparciu o przepisy proceduralne zawarte w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich¹¹.

Zamierzeniem niniejszej publikacji jest uzupełnienie prowadzonych w doktrynie rozważań w przedmiocie udziału adwokata w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, uwzględnienie norm procesowych wydanych w 2015 r. oraz podkreślenie związanego z tym zwiększonego znaczenia i odpowiedzialności adwokata w jego zadaniach i działaniach.

Podstawą badań stały się materiały źródłowe i literatura pozyskana poprzez kwerendy w zbiorach bibliotecznych polskich i zagranicznych, a także poszukiwania w archiwach kościelnych. Niezbędne do zobrazowania polskiej praktyki w zakresie posługi adwokackiej okazały się dane uzyskane z korespondencji i przeprowadzonych rozmów z pracownikami 35 sądów kościelnych w Polsce, zwłaszcza oficjalami oraz adwokatami kościelnymi, zarówno sądowymi, jak i kontraktowymi, czyli prywatnie dobieranymi.

Tematyka związana z adwokatem i jego rolą w kanonicznym procesie małżeńskim nie jest czymś obcym w literaturze przedmiotu. Dyskusja w badanym obszarze ożywiła się zwłaszcza w ostatnich latach. Z literatury należy wskazać m. in. dawniejsze opracowania Ignacego Grabowskiego¹², a także nowsze autorstwa¹³ Wojciecha Góralskiego¹⁴, Marty Greszatej-Telusiewicz¹⁵, Artura Mizińskiego¹⁶,

---

¹¹ TENŻE, *Trybunał dla wiernych Kościoła bizantyjsko-ukraińskiego w Polsce*, [w:] *Unitas in veritate. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej połączonej z prezentacją polskiego wydania Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin KUL - 20 lutego 2002 r., red. L. Adamowicz, Lublin 2003, s. 91-96.

¹² I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 33 (1934), s. 249-262; 34 (1934), s. 147-164; 35 (1935), s. 238-262; 35 (1935), s. 349-367.

¹³ Autorzy publikacji wymienieni są w porządku alfabetycznym. Największy dorobek naukowy w tym zakresie mają: A. Miziński i R. Sztuchmiller.

¹⁴ W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz Instrukcji Dignitas connubii*, PK 49 (2006) nr 3-4, s. 35-50; TENŻE, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alokucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) nr 3-4, s. 109-116.

¹⁵ M. GRESZATA, *Dylematy dotyczące udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Kościelne Prawo Procesowe. Prawo Rodzinne. Materiały i Studia*, t. 4, red. A. Dziega, M. Greszata, P. Telusiewicz, Lublin 2007, s. 215-228.

¹⁶ A.G. MIZIŃSKI, *Weryfikacja racji ustanowienia urzędu obrońcy stałego w kontekście trudności i jego praktycznych zastosowań*, „Prawo - Administracja - Kościół” 3 (2003) 14, s. 63-80; TENŻE, *Instytucja obrońcy stałego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, RNP 14 (2004) 2, s. 161-190; TENŻE, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 35-64.

Tomasza Rozkruta¹⁷, Remigiusza Sobańskiego¹⁸ i Ryszarda Sztynchmiera¹⁹, zaś z opracowań obcojęzycznych, które w sposób bezpośredni dotyczą udziału adwokatów w procesach kanonicznych, warto wymienić m.in. takich autorów jak: J.L. Acebal Lujan, A.W. Bunge, R. Burke, C. De Diego-Lora, J. Llobell, P. Moneta czy J. Ochoa²⁰. Również inni autorzy, omawiając zagadnienie stron procesowych czy prawa do obrony, poruszają kwestię pozycji adwokata w procesie kanonicznym²¹.

Jednak dotychczasowe badania w określonym dla niniejszej rozprawy temacie albo nie znalazły odzwierciedlenia w opracowaniu monograficznym, albo nie uwzględniają praktyki w sądach kościelnych w Polsce. Do tej pory ukazała się bowiem w języku polskim jedna niewielka publikacja książkowa²² poświęcona czynnościom adwokata kościelnego w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa, która jednak nie otrzymała pozytywnej recenzji²³ oraz solidne opracowanie A. Mizińskiego²⁴, które nie uwzględnia jednak praktyki sądów polskich ani ogłoszonej ostatnio nowelizacji przepisów procesowych. Przedmiotem ożywionej dys-

---

¹⁷ T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym*, PS 7 (2000) 51, s. 27-288.

¹⁸ R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 125-144.

¹⁹ R. SZTYCHMIER, *Potrzeba udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 4 (1994) 6, s. 28-38; TENŻE, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 129-136; TENŻE, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008, s. 103-128; R. SZTYCHMIER, *Udział adwokata w przesłuchaniach stron*, [w:] *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, H. Pietrzak, Warszawa 2010, s. 543-553; R. SZTYCHMIER, *Posługa adwokata po Mitis Iudex*, [w:] *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński, Płock 2015, s. 127-142.

²⁰ Wykaz publikacji tych autorów jest zamieszczony w bibliografii na końcu pracy.

²¹ W tym miejscu warto wymienić takie nazwiska jak: M.J. Arroba Conde, P.A. Bonnet, J. Borucki, R. Copolla, A. Dzięga, J.J. García Faílde, S. Gherro, Z. Grocholewski, J. Grzywacz, C. Gullo, W. Kiwior, J. Krukowski, K. Lüdicke, G. Montini, A. Pastwa, T. Pawluk czy H. Stawniak.

²² M. BARAN, *Czynności adwokata kościelnego w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Sandomierz 2005.

²³ „Oprócz wielu oczywistych błędów merytorycznych i metodologicznych, bardzo wielkim zaniedbaniem ze strony Autorki jest nie uwzględnienie [sic!] najnowszej instrukcji dla spraw o nieważność małżeństwa „Dignitas Connubii” z 8 lutego 2005 roku, w zakresie dotyczącym instytucji adwokata. Opracowanie Pani Baran nie spełnia kryteriów rzetelnego opracowania dotyczącego funkcji adwokata kościelnego w procesie o nieważność małżeństwa, ale ponadto, w moim przekonaniu, wyrządza więcej krzywdy instytucji adwokata kościelnego niż ją promuje i do niej przygotowuje. Z wielkim żalem, ale również zdecydowanie, nie polecam tej lektury” (M. GRESZATA, *Dylematy dotyczące udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 228).

²⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt.

kusji kanonistów w ostatnich latach jest m.in. kwestia udziału adwokata i zakresu jego zadań²⁵.

Potrzeba udziału adwokatów w sprawach o nieważność małżeństwa jest duża. Wskazują na to pisma z Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej kierowane do biskupów - moderatorów trybunałów, zwracające uwagę na konieczność zorganizowania fachowej pomocy prawnej dla stron proszących o prowadzenie kanonicznego postępowania o stwierdzenie nieważności małżeństwa – czy to przez ustanawianie adwokatów stałych i utworzenia poradni kanonicznej czy publikowanie listy adwokatów posiadających zatwierdzenie do reprezentacji stron w danym trybunale²⁶.

Podjęte badania mają na celu ukazanie potrzeby występowania adwokatów w sprawach o nieważność małżeństwa, znaczenia ich pomocy (dla stron i dla sędziów) dla wnikliwszego poszukiwania prawdy obiektywnej. Niniejsza rozprawa skupiać się będzie zatem na praktycznym zastosowaniu norm kodeksowych, instrukcji *Dignitas connubii* oraz unormowań zawartych w *Mitis Iudex Dominus Iesus*.

Przedmiot badań uzasadnia wykorzystanie w opracowaniu szeroko rozumianej metody dogmatycznoprawnej. W niektórych kwestiach zostanie uwzględniony aspekt historyczny, a w niektórych także statystyczny. W niektórych kwestiach dla porównania i ukazania rozwoju – zostaną uwzględnione przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. oraz instrukcji *Provida Mater Ecclesia* z 1936 r. Uwzględniono także zasady interpretacji gramatycznej i logicznej. Ponieważ prawo kanoniczne ma swoją specyfikę wynikającą z oryginalnej struktury i celu Kościoła, wskazane było też uwzględnienie pewnych elementów interpretacji teologicznej.

Opracowanie składa się z pięciu rozdziałów i zakończenia, a ponadto zawiera wykaz źródeł i literatury, jakie zostały w nim uwzględnione. W rozdziale pierwszym przypomniano podstawowe terminy ściśle powiązane z omawianą kwestią (*advocatus, defensor, patronus, procurator*), ukazano stanowisko ustawodawcy kościelnego w odniesieniu do udziału adwokata w procesach kanonicznych, zwłaszcza w sprawach o nieważność małżeństwa, jak również kategorie adwokatów kościelnych, ich dostępność, działalność poradni kanonicznych i kanonicznoprawnych, w tym struktura i cele Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce, a także zasady wynagradzania adwokatów kościelnych. W rozdziale drugim omó-

---

²⁵ W dniach 21-22.04.2010 r. odbyła się w Olsztynie konferencja o zasięgu międzynarodowym, której celem było ukazanie i zgłębienie zagadnienia współpracy stron i ich przedstawicieli (adwokatów i pełnomocników) z sądem w uregulowaniach prawa Kościoła katolickiego oraz praktyce sądów kościelnych w Polsce, a także rozważenie roli adwokatów w sprawach małżeńskich.

²⁶ Np. SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*: 17.06.2005, Prot. N. 4616/05 SAT; 21.06.2005, Prot. N. 4598/1/05 SAT; 7.07.2005, Prot. N. 4460/05 SAT; 2.09.2005, Prot. N. 4607/1/05 SAT; 18.03.2006, Prot. N. 4609/1/06 SAT; 29.08.2006, Prot. N. 4622/06 SAT.

wiono zagadnienia związane z ustanowieniem adwokata sądowego (mianowanie) i kontraktowego (zatwierdzenie), w tym analiza wymaganych przez prawo kanoniczne kwalifikacji naukowych i moralnych, jakimi powinien odznaczać się adwokat oraz jego upoważnianie do udziału w procesie. Problemowi czynnego uczestnictwa adwokata w procesie małżeńskim poświęcony jest rozdział trzeci, poprzez przedstawienie jego zadań przed procesem oraz w trakcie trwania procesu. Ukazany zostanie tutaj katalog jego uprawnień, jak również zakres obowiązków, jakie nakłada na niego Kodeks Prawa Kanonicznego, instrukcja *Dignitas connubii* oraz list apostolski *Mitis Iudex Dominus Iesus*. W rozdziale tym zostanie ukazana również różnorodna praktyka odnośnie do współdziałania adwokatów i pracowników sądów kościelnych w Polsce (np. kwestia udziału adwokata w przesłuchaniach, jego dostęp do akt sądowych). Czwarty rozdział zawiera analizę zakazów, jakie ustawodawca stawia adwokatom oraz kary przewidziane za ich nadużycia. W rozdziale piątym analizowane są przyczyny i sposoby ustania zlecenia udzielonego adwokatowi kościelnemu, jak np. wycofanie zlecenia przez stronę, usunięcie adwokata lub zrzeczenie się przez niego zadania. Każdy rozdział kończy się krótkim podsumowaniem, a czasem i wnioskami.

ROZDZIAŁ I

FUNKCJA ADWOKATA KOŚCIELNEGO W PROCESACH KANONICZNYCH

W celu lepszego zrozumienia aktualnych przepisów, regulujących działalność adwokatury kościelnej, w koniecznym zakresie będą uwzględnione niektóre normy dotyczące urzędu adwokata, zawarte w prawie rzymskim, gdyż w tym ustawodawstwie należy szukać podstaw instytucji adwokata w prawie kanonicznym. Na podstawie przepisów *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 1983 r., instrukcji procesowej *Dignitas connubii* z 2005 r. oraz pism Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej do trybunałów kościelnych w Polsce, a także specjalistycznej literatury przedmiotu omówiony zostanie udział adwokata kościelnego w różnych procesach kanonicznych. Zbadana zostanie jego potrzeba dla poszukiwania prawdy obiektywnej, a zwłaszcza potrzeba jego występowania w sprawach, w których przedmiotem badania jest nieważność małżeństwa zawieranego w obliczu Kościoła. Przedstawione zostanie także powołanie i cele Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce, funkcjonowanie poradni kanonicznych i prawno-kanonicznych w Polsce, a także zasady wynagradzania adwokatów kościelnych.

1.1. Podstawowe pojęcia

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r., podobnie jak Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich, wymienia cztery kategorie osób, których zadaniem jest pomoc stronom w prowadzeniu kanonicznego procesu sądowego. Są nimi: *advocatus*, *defensor*, *patronus*, *procurator*.

1.1.1. *Advocatus*

Termin *advocatus*, w języku polskim adwokat, pochodzi od czasownika *advocare*, posiadającego różnorodne znaczenia, a mianowicie: przyzywać, przywołać, prosić na naradę, bronić czyjejś sprawy, występować przed sądem w charakterze

obrońcy¹. Prawnicy wyjaśniają termin *advocatus* jednoznacznie jako *ad auxilium vocatus*², co oznacza osobę udzielającą pomocy tym, którzy o nią proszą, czyli obrońcę sądowego, rzecznika³. Adwokatem nazywamy osobę zaproszoną z osobistą pomocą w jakiejś sprawie, a w ścisłym znaczeniu jest to osoba posiadająca odpowiednie kwalifikacje uznane przez kompetentną władzę kościelną, która okazuje pomoc stronie procesowej przed sądem (*in iudicio*) radą bądź działaniem przez przytaczanie przepisów prawnych i istotnych faktów⁴. Działalność adwokata przejawia się w ustnej lub pisemnej obronie stron procesowych. Istotną cechą tego urzędu jest to, iż funkcja adwokata łączy się z postępowaniem procesowym⁵.

¹ Nazwa *advocatus* pochodzi stąd, że procesujący się Rzymianie mieli zwyczaj przywoływać do sądu – *advocare* – swoich przyjaciół, rodziców, biegłych w prawie, którzy ich wspomagali swoim autorytetem oraz wywodami prawnymi. Por. *Advocatus*, [w:] B. OJETTI, *Synopsis rerum moralium et iuris pontificii alphabetico ordine digesta et novissimis SS. RR. Congregationum decretis aucta in subsidium praesertim sacerdotum*, t. 1, Romae 1909, s. 129-133; *Advocare*, [w:] T. DYDYŃSKI, *Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1883, s. 22; *Advoco*, [w:] J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 35; S. PŁODZIEN, *Adwokat*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 118-119; *Adwokat*, [w:] A. BIELIKOWICZ, *Słownik polsko-łaciński*, t. 1, Kraków 1866, s. 3; *Advōco*, [w:] A. JOUGAN, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 18; *Advoco*, [w:] J. PIENKOS, *Słownik łacińsko-polski: łacina w nauce i kulturze: terminologia od starożytności do czasów nowożytnych*, Zakamycze 2001, s. 33.

² W. ROZWADOWSKI, *Advocatus*, [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 21; M. SITARZ, *Adwokat*, [w:] TENŻE, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004, kol. 6-8; Na ten temat pisał również: T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 1990, s. 224.

³ *Anwalt*, [w:] W. SKIBICKI, *Słownik terminologii prawniczej i ekonomicznej niemiecko-polski*, Warszawa 1990, s. 40; S. OLIVARES, *Avvocato (Advocatus)*, [w:] *Nuovo dizionario di diritto canonico*, red. C. Corral, V. de Paolis, G. Ghirlanda, Milano 1993, s. 77-78; *Advocatus*, [w:] J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski...*, dz. cyt., s. 34; *Advocātus*, [w:] *Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezi, t. 1, Warszawa 1998, s. 88.

⁴ E. EICHMANN, *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Iuris Canonici*, t. 2, Paderborn 1934, s. 234; I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 33 (1934), s. 249; TENŻE, *Procedura kanoniczna w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1938, s. 42; TENŻE, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948, s. 524; F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOGA, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958, s. 60; E. SZTAFROWSKI, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Warszawa 1979, s. 472; *Procurators and advocates*, [w:] *The Canon Law Letter & Spirit. A Practical Guide to the Code of Canon Law*, red. F.G. Morrissey, London 1995, s. 855.

⁵ Przepisy dotyczące adwokatów w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego zostały umieszczone w 10 kanonach (1481-1490), w Księdze VII *De processibus* oraz w 13 artykułach instrukcji *Dignitas connubii* (101-113). Poprzedni Kodeks poświęcił pełnomocnikom procesowym i adwokatom, w dziale *De procuratoribus ad lites et advocatis*, 12 kanonów (1655-1666). Zostały one umieszczone w Księdze IV *De processibus*. Wśród dokumentów zawierających normy dotyczące adwokatów, określające ich stanowisko prawne, należy wymienić: PIUS X, *Constitutio Sapienti Consilio*,

Adwokat jest osobą dynamizującą pracę sądu, przedstawiającą pytania, zagadnienia, uwagi⁶.

Adwokat udzielający pomocy poza sądem jest jedynie doradcą prawnym (*iuris consultus*). Do jego zadań należy wtedy udzielanie porad i konsultacji prawnych, sporządzanie opinii prawnych, a w razie potrzeby opracowywanie projektów aktów prawnych. Służy ochronie prawnej interesów osób, na rzecz których pomoc ta jest świadczona⁷. Ale adwokat nie może być sędzią oraz nie powinien wzbudzać fałszywych złudzeń⁸.

Adwokat pomaga stronie w meritum procesu⁹, jednakże nie podejmuje za nią formalnych czynności procesowych. Nie może on zastępować strony w sądzie, jeśli nie ma osobnego od niej upoważnienia, lecz może tylko bronić jej praw¹⁰. Należy więc podkreślić, że dopóki adwokat nie stanie się jednocześnie pełnomocnikiem strony, nie może dokonywać czynności procesowych w jej imieniu. Adwokat w sądzie kościelnym jest rzecznikiem interesów jedynie prywatnych, nie jest urzędnikiem sądowym i nie zajmuje, jak w sądzie świeckim, stanowiska prawnopublicznego¹¹. W Kodeksie Prawa Kanonicznego Jana Pawła II termin *advocatus* pojawia się trzydzieści dwa razy¹².

29.06.1908, AAS 1 (1909) 7-19; TENŻE, *Lex propria S. Romanae Rotae et Signaturae Apostolicae*, 29.06.1908, AAS 1 (1909) 22-35; TENŻE, *Regulae servandae in iudiciis apud S. Romanae Rotae Tribunal*, 4.08.1910, AAS 2 (1910) 783-850; TENŻE, *Regulae servandae in iudiciis apud Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal*, 6.03.1912, AAS 4 (1912) 187-206; SCDS, *Regulae servandae in processibus super matrimonio rato et non consumato*, 7.05.1923, AAS 15 (1923) 389-436; PIUS XI, *Normae S. Romanae Rotae Tribunalis*, 29.06.1934, AAS 26 (1934) 449-491. Ponadto przepisy dotyczące adwokatów znalazły się w: SCDS, *Instructio Provida Mater Ecclesia*, 15.08.1936, AAS 28 (1936) 313-361; PAULUS VI, *Motu proprio Causas matrimoniales*, 28.03.1971, AAS 63 (1971) 441-446, oraz pośrednio w: SCDS, *Instructio Dispensationis matrimonii*, 7.03.1972, AAS 64 (1972) 244-252.

⁶ M. BARAN, *Czynności adwokata kościelnego w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Sandomierz 2005, s. 61.

⁷ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele tacińskim*, Lublin 2011, s. 39.

⁸ C. GULLO, A. GULLO, *Prassi processuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio*, Città del Vaticano 2005, s. 57.

⁹ J. LLOBELL, *Le parti, la capacità processuale e i patroni nell'ordinamento canonico*, IE 12 (2000), s. 88-97; TENŻE, *Il patrocinio forense e la «concezione istituzionale» del processo canonico*, [w:] *Il processo matrimoniale canonico*, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 1994, s. 439-478.

¹⁰ R. SZTYCHMILER, *Potrzeba udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 4 (1994) 6, s. 30.

¹¹ I. GRABOWSKI, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948, s. 526; F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, dz. cyt., s. 62; R. SZTYCHMILER, *Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 701; M. GRESZATA, *Litispendencia w procesie kanonicznym*, Lublin 2003, s. 180-181.

¹² CIC 1983, kan. 1445 § 3, 1°, 1447, 1455 § 3, 1470 § 2, 1477, 1481 § 1 (2 razy), 1481 § 2, 1482 § 3, 1483, 1484 § 1, 1487, 1488 § 1, 1488 § 2, 1489, 1490, 1548 § 2, 1°, 1550 § 2, 1559, 1561, 1598 § 1 (2 razy), 1604, 1649, 1663 § 1, 1663 § 2, 1678, 1701 § 2, 1723 § 1, 1723 § 2, 1725, 1738.

Instytucję adwokatów wykształcili Rzymianie¹³, których prawo uznane zostało za pomocnicze prawo Kościoła. Najstarsze znane normy powszechnego prawa kościelnego regulujące posługę adwokatów pochodzą z XII wieku zaś normy kościelnego prawa polskiego pochodzą z XIV wieku¹⁴.

W Kościele adwokaci od dawna, pełnią różne zadania¹⁵. Stawali oni w obronie prawdy i sprawiedliwości, bronili ubogich przed krzywdą oraz uprawnień kościołów i klasztorów. Nie zawsze zezwalano im na odpłatne wykonywanie obowiązków¹⁶.

1.1.2. *Defensor*

Określenie *defensor*¹⁷ pojawia się w kan. 1481 § 3 Kodeksu Jana Pawła II i jest rozumiane jako tożsame z określeniem *adwokat*¹⁸. Funkcja obrońcy *defensora* nie

¹³ W źródłach prawnych, obok nazwy *advocatus*, występują takie, jak *causidicus*, *assertor*, *clamator*, *cognitor*, *defensor*, *iurisperitus*, *orator*, *patronus*, *postulans*, *praepositus*, *rhetor*, *scholasticus*, *togatus*, *tutor*, *vicedominus*. P. GILLET, *Avocat*, [w:] *Dictionnaire de Droit Canonique*, red. R. Naz, t. 1, Paris 1935, s. 1524. Także na ten temat F. BĄCZKOWICZ, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Kraków - Kleparz 1924, s. 276.

¹⁴ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 130.

¹⁵ Dzieje adwokatury w ustawodawstwie kościelnym w sposób wyczerpujący opracował w latach 30. Ignacy Grabowski: I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 33 (1934), s. 249-262; 34 (1934), s. 147-164; 35 (1935), s. 238-262 i s. 349-367. Ponadto J. Bernacki na seminarium z prawa kanonicznego na KUL-u pod kierunkiem ks. prof. A. Petraniego napisał pracę doktorską pt. „Adwokaci i pełnomocnicy sądowi w ustawodawstwie kościelnym. Studium historyczno-prawne”, Lublin 1965, ss. 535. Autor dysertacji omawia ewolucję instytucji adwokatów i pełnomocników sądowych w siedmiu rozdziałach (1. Pojęcie i podział adwokatów sądowych i pełnomocników, 2. Instytucja adwokatów i pełnomocników w prawie rzymskim, 3. Instytucja adwokatów i pełnomocników w ustawodawstwie kościelnym do Dekretu Gracjana, 4. Instytucja adwokatów i pełnomocników od Dekretu Gracjana do Soboru Trydenckiego, 5. Instytucja adwokatów i pełnomocników od Soboru Trydenckiego do kodyfikacji Kodeksu Prawa Kanonicznego, 6. Instytucja adwokatów i pełnomocników w Kodeksie Prawa Kanonicznego oraz w ustawodawstwie pokodeksowym, 7. Normy prawne regulujące pełnomocnictwo procesowe w polskim ustawodawstwie cywilnym). Także A. JULLIEN, *Juges et avocats des tribunaux de l'Eglise*, Roma 1970.

¹⁶ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 33 (1934), s. 250; T. PAWLUK, *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973, s. 93; S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, t. 2, Olsztyn 1960, s. 151; J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy procesowi, instytucja stałych obrońców (kan. 1490)*. Referat wygłoszony w czasie Międzynarodowego Sympozjum dla pracowników Trybunałów Kościelnych w Europie Środkowo-wschodniej w Lublinie 19-21.09.1991 r., mps.

¹⁷ *Obrońca*, [w:] A. BIELIKOWICZ, *Słownik polsko-łaciński*, t. 1, dz. cyt., s. 823; *Defensor*, [w:] A. JOUGAN, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, dz. cyt., s. 178; *Defensor*, [w:] J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski...*, dz. cyt., s. 257.

¹⁸ „W sprawie spornej, jeżeli chodzi o małoletnich albo o proces dotyczący dobra publicznego, z wyjątkiem spraw małżeńskich, stronie, która nie posiada obrońcy, sędzia ma go mianować z urzędu” (CIC 1983, kan. 1481 § 3). Por. CIC 1917, kan. 1655 § 2. Także *Lex propria S. Roma-*

jest przez Kodeks określona. Jednak z sensu normy wynika, że zadaniem obrońcy dawanego z urzędu jest obrona strony, a nie jej zastępowanie. *Defensor* winien więc mieć kwalifikacje do wypełniania swej posługi takie same jak adwokata¹⁹.

Występuje on w sprawach spornych dotyczących dobra publicznego bądź małżeńskich. Jeśli w takiej sytuacji strona nie posiada obrońcy, sędzia ma go mianować z urzędu, z wyjątkiem procesów małżeńskich²⁰.

1.1.3. *Patronus*

W Kodeksie Prawa Kanonicznego Jana Pawła II znajdujemy cztery razy określenie *patronus*, czyli obrońca²¹. Odnosi się on w nich tylko lub przede wszystkim do adwokata²². J. Ochoa i R. Sztymmler twierdzą, że termin *patronus* jest określeniem zbiorczym, oznaczającym tak pełnomocnika, jak i adwokata²³. W praktyce sądów kościelnych obie te funkcje często łączone są w jednej osobie, ponieważ nie ma między nimi konfliktu²⁴.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. wprost stwierdzał, że ta sama osoba może w tej samej sprawie spełniać funkcję pełnomocnika i adwokata²⁵. Kodeks Jana Pawła II nic nie mówi w sposób wyraźny na temat kumulacji analizowanych funkcji procesowych, chociaż również tego nie zabrania²⁶. Zaś w *Dignitas connubii*

---

nae Rotae et Signaturae Apostolicae, 29.06.1908, kan. 18 § 1; *Regulae servandae in iudiciis apud S. Romanae Rotae Tribunal*, 4.08.1910, § 39-41.

¹⁹ J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy...*, dz. cyt., s. 4.

²⁰ CIC 1983, kan. 1481 § 3; CCEO, kan. 1139 § 3. Na ten temat pisze także M. GRESZATA, *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, RNP 13 (2003) 2, s. 120.

²¹ Proponowane za polskim tłumaczeniem Kodeksu pojęcie *obrońca* nie oddaje dokładnie treści pojęcia *patronus*. *Patronus*, [w:] J. PIENKOS, *Słownik łacińsko-polski...*, dz. cyt., s. 320; *Patronus*, [w:] *Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezi, t. 2, Warszawa 1998, s. 50-51.

²² CIC 1983, kan. 1490, 1678, 1701 § 2, 1738. W polskim tłumaczeniu kan. 1678 mamy wymienionych m.in. obrońców stron, jednak w tekście łacińskim nie ma *defensores partium*, tylko *partium patronis*, czyli patronowie stron. Por. CIC 1917, kan. 1968, 1969; PrM, art. 70-71 i 128. Także K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, Einführung vor kan. 1481, n. 5. Norma ta nie ma swojego odpowiednika w CCEO.

²³ J. OCHOA, *La figura canonica del procurador y abogado publico*, [w:] *Dilexit iustitiam. Studia in honorem Aurelii Card. Sabattani*, red. Z. Grochowski, V. Carcel Orti, Città del Vaticano 1984, s. 261; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 123-124.

²⁴ M.J. ARROBA CONDE, *De los procuradores judiciales y abogados*, [w:] *Código de Derecho Canónico: edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, red. A. Benlloch Poveda, Valencia 2002, s. 653; K. LÜDICKE, R.E. JENKINS, *Dignitas connubii: norms and commentary*, Alexandria 2006, s. 181.

²⁵ „Utrumque munus, procuratoris et advocati, etiam in eadem causa et pro eodem cliente eadem persona exercere potest” (CIC 1917, kan. 1656 § 4).

²⁶ T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik...*, dz. cyt., s. 275; J.J. GARCÍA FAÁLDE, *Tratado de Derecho Procesal Canónico*, Salamanca 2005, s. 60.

zaznaczono *expressis verbis*, że strony mogą ustanowić pełnomocnika odrębnego od adwokata²⁷. A więc mogą również powierzyć te funkcje tej samej osobie.

Według P. Moneta nowe prawodawstwo kościelne wyraża rozumienie roli patrona dla skutecznej ochrony praw wiernych, dokładniejszego prowadzenia procesu i bardziej szczegółowego poszukiwania prawdy²⁸. Struktura kanoniczna omawianych instytucji jest do siebie bardzo zbliżona i dlatego trzeba się zgodzić ze stanowiskiem, że adwokat w aktualnym porządku prawnym otrzymuje regulację prawną częściowo wspólną z wymaganiami podmiotowymi stawianymi dla pełnomocnika²⁹. Zatem patron może pełnić zadania adwokata albo pełnomocnika, jak też sprawować obie funkcje razem w zależności od tego, jaki mandat otrzyma od strony³⁰.

Prawodawca w kan. 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego zaleca, aby w każdym trybunale kościelnym – jeśli jest to możliwe – byli ustanowieni stali obrońcy, otrzymujący wynagrodzenie od samego trybunału, którzy pełniliby zadania adwokata lub pełnomocnika, służąc stronom procesowym pomocą. Należy ich ustanowić przede wszystkim do spraw małżeńskich, dla stron, które chciałyby ich wybrać³¹.

1.1.4. *Procurator*

Etymologię pojęcia *procurator* wyprowadza się od słowa *procuratio*, które znaczy: mieć staranie o kogoś lub o coś, załatwiać, prowadzić czyjąś sprawę z polecenia³². W rozwoju historycznym pojęcie pełnomocnika oznaczało zawsze osobę określaną inaczej jako *pro alio curator*. Termin ten używany był również w znaczeniu: załatwienie sprawy publicznej, spełnienie pewnej czynności urzędowej oraz prowadzenie sprawy w sądzie na mocy zlecenia³³. Już prawo rzymskie zezwalało, aby w zastęp-

²⁷ DC, art. 103 § 1.

²⁸ P. MONETA, *Lavvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam...*, dz. cyt., s. 323-324.

²⁹ Ponadto J. Llobell podkreśla zalety praktyki łączenia w jednej osobie funkcji pełnomocnika i adwokata: „Tuttavia, nella pratica forense ecclesiale le due professioni tendono sempre di più a sovrapporsi, come manifestazione di un comprensibile e lodevole risparmio – economico ed organizzativo – e del riconoscimento della loro complementarità” – J. LLOBELL, *Le parti, la capacità processuale e i patroni nell'ordinamento canonico*, IE 12 (2000), s. 95.

³⁰ J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy...*, dz. cyt., s. 3.

³¹ CIC 1983, kan. 1490; CCEO, kan. 1148. Szerzej na ten temat A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, RNP 14 (2004) 2, s. 166; TENŹE, *Weryfikacja racji ustanowienia urzędu obrońcy stałego w kontekście trudności i jego praktycznych zastosowań*, „Prawo - Administracja - Kościół” 3 (2003) 14, s. 64.

³² *Procuratio*, [w:] F. BOBROWSKI, *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, Wilno 1905, s. 919; *Procuratio*, [w:] A. JOUGAN, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, dz. cyt., s. 543; *Procuratio*, [w:] *Słownik łacińsko-polski*, red. K. Kumaniecki, Warszawa 1996, s. 396.

³³ *Procurare*, [w:] T. DYDYŃSKI, *Słownik łacińsko-polski...*, dz. cyt., s. 543; *Procuratio*, [w:] J. PIENKOS, *Słownik łacińsko-polski...*, dz. cyt., s. 348.

stwie strony procesowej mógł występować w sądzie jej pełnomocnik (*procurator*)³⁴. U podstaw pełnomocnictwa leży zasada: *Qui facit per alium, facit per se*³⁵.

W Kodeksie Prawa Kanonicznego Jana Pawła II termin *procurator* pojawia się czterdzieści dziewięć razy³⁶, w tym trzydzieści razy w ramach postępowania sądowego i administracyjnego³⁷. Pełnomocnik w ogólności to osoba upoważniona przez mocodawcę do działania w jego imieniu³⁸. Pełnomocnik zaś procesowy (*procurator ad lites*) to osoba, która w imieniu i w zastępstwie strony procesowej, na mocy otrzymanego od niej autentycznego pełnomocnictwa, jest upoważniona do spełnienia w sądzie czynności procesowych³⁹.

W praktyce akty podjęte przez pełnomocnika procesowego są uważane za realizowane przez samą stronę procesową. Pełnomocnik, reprezentując i jednocześnie zastępując stronę w procesie ze skutkami prawnymi dla osoby reprezentowanej, różni się od adwokata, który działa obok strony procesowej, pomagając jej tylko swoją radą przy dochodzeniu przysługujących jej uprawnień⁴⁰. W tym sformułowaniu na szczególną uwagę zasługują wyrażenia: „reprezentuje” oraz „zastępuje stronę w procesie”, albowiem oba te zadania są istotne dla funkcji pełnomocnika procesowego.

Instrukcja *Dignitas connubii* wyraźnie zaznacza, że strony mogą ustanowić pełnomocnika odrębnego od adwokata⁴¹. W obecnej praktyce sądowej najczęściej

---

³⁴ F. ROBERTI, *De processibus*, t. 1, Romae 1926, s. 547; F. BĄCZKOWICZ, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 276; T. PAWLUK, *Kanoniczny proces małżeński*, dz. cyt., s. 89; K. KOLAŃCZYK, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1976, s. 220-221.

³⁵ Wersja polska: „Kto dokonuje czynności przez inną osobę, działa tak, jakby sam dokonał czynności”.

³⁶ CIC 1983, kan. 167 § 1, 310, 355 § 2, 382 § 3, 400 § 3, 404 § 1, 437 § 1, 444 § 2 (2 razy), 464, 487 § 2, 1071 § 1, 1°, 1104 § 1, 1105 § 1 (2 razy), 1105 § 1, 2°, 1105 § 4 (2 razy), 1199 § 2, 1445, 1455 § 2, 1470 § 2, 1477, 1481 § 1 (2 razy), 1482 § 1, 1482 § 2, 1483, 1484 § 1, 1484 § 2 (2 razy), 1485, 1486 § 2, 1487, 1488 § 2, 1490, 1504 § 3, 1508 § 3, 1518, 2°, 1519 § 1, 1519 § 2, 1521, 1524 § 3, 1559, 1612 § 1, 1615, 1686, 1725, 1738.

³⁷ CIC 1983, kan. 1445, 1455 § 2, 1470 § 2, 1477, 1481 § 1 (2 razy), 1482 § 1, 1482 § 2, 1483, 1484 § 1, 1484 § 2 (2 razy), 1485, 1486 § 2, 1487, 1488 § 2, 1490, 1504 § 3, 1508 § 3, 1518, 2°, 1519 § 1, 1519 § 2, 1521, 1524 § 3, 1559, 1612 § 1, 1615, 1686, 1725, 1738.

³⁸ I. GRABOWSKI, *Prawo kanoniczne*, dz. cyt., s. 526.

³⁹ F. CAPELLO, *Summa iuris canonici*, t. 3, *De processibus, delictis et poenis*, Romae 1955, s. 178; F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, dz. cyt., s. 58; A. ERLER, *Kirchenrecht. Ein Studienbuch*, München – Berlin 1965, s. 134; E. SZTAFROWSKI, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej...*, t. 2, dz. cyt., s. 472; TENŹE, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, Warszawa 1986, s. 378; T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 224; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 123.

⁴⁰ I. GRABOWSKI, *Procedura kanoniczna...*, dz. cyt., s. 42; T. PAWLUK, *Kanoniczne procesy szczególne*, Warszawa 1971, s. 235; H. SCHWENDENWEIN, *Das neue Kirchenrecht*, Graz 1983, s. 484; M. LÓPEZ ALARCÓN, *Intervención de abogado y derecho de defensa en el proceso canónico de nulidad matrimonial*, AD 21 (2003), s. 452-453.

⁴¹ „Strony mogą powołać pełnomocnika różnego od adwokata” (DC, art. 103 § 1).

jednak te dwie funkcje łączą się w jednej osobie, to znaczy adwokat występuje jednocześnie w charakterze pełnomocnika procesowego⁴². Różnicę między pełnomocnikiem a adwokatem bardziej uściślała Instrukcja *Provida Mater Ecclesia*⁴³. Posługa pełnomocnika ma miejsce na płaszczyźnie formalnej i dotyczy toku procesu, zaś posługa adwokata odnosi się do meritum sprawy. Strona może upoważnić do występowania w swojej sprawie pełnomocnika, który ją zastępuje, lub/i adwokata, który jej doradza, asystuje i broni przed sądem⁴⁴. Zadaniem pełnomocnika jest dokonywanie za reprezentowaną stronę wszystkich czynności procesowych, za wyjątkiem tych, których mu prawo wyraźnie zabrania⁴⁵. Natomiast czynności, do których dokonania wymagane jest specjalne zlecenie oraz czynności dotyczące obrony w sensie ścisłym, są zarezerwowane dla adwokata.

Pełnomocnik nie może otrzymanego zlecenia przelać na innych⁴⁶, ponieważ jest *alter ego* strony procesowej, czyli identyfikuje się z nią⁴⁷. Działa on w proce-

⁴² M. FAŁKA, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. 2, Warszawa 1978, s. 71.

⁴³ „Procuratoris est, partem repraesentare, libellos aut recursus cuiuscumque generis tribunali exhibere; quae vero spectant ad defensionem semper advocato reservantur” (PrM, art. 44 § 2).

⁴⁴ E. VITALI, S. BERLINGÒ, *Il matrimonio canonico*, Milano 2003, s. 168; J. KRUKOWSKI, *Powód i strona pozwana*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, Księga VII. *Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 100.

⁴⁵ Główny zręb uprawnień pełnomocnika w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa wyznaczają następujące teksty ustawodawcze: „Bez specjalnego zlecenia pełnomocnik nie może się ważyć zrzec skargi, instancji albo aktów sądowych ani też zawierać ugody, umowy, uciec się do sądu polubownego i w ogóle podejmować działań, dla których prawo domaga się specjalnego zlecenia” (CIC 1983, kan. 1485); „Po wydaniu ostatecznego wyroku, prawo i obowiązek apelacji, jeśli zleceniodawca się nie sprzeciwia, należy do pełnomocnika” (CIC 1983, kan. 1486 § 2); „Adwokat i pełnomocnik, na mocy swego zadania, są obowiązani bronić praw stron i zachować tajemnicę urzędową” (DC, art. 104 § 1); „Zadaniem pełnomocnika jest reprezentowanie strony, przedstawianie sądowi skarg powodowych i rekursów, otrzymywanie jego notyfikacji i informowanie strony o stanie sprawy (...)” (DC, art. 104 § 2); „Bez specjalnego zlecenia pełnomocnik nie może ważyć zrzec się skargi, instancji albo czynności sądowych ani w ogólne podejmować działań, dla których prawo wymaga specjalnego zlecenia” (DC, art. 107 § 1); „Po wydaniu wyroku definitywnego, prawo i obowiązek apelacji, jeśli zleceniodawca nie sprzeciwia się, należy dla pełnomocnika” (DC, art. 107 § 2). Por. CIC 1917, kan. 1662, 1664 § 2; PrM, art. 50, 52 § 2. Do tego należy dodać przepisy, które wprost zastrzegają, że niektórych czynności może dokonać tylko i wyłącznie strona, m.in. „Chociażby powód lub strona pozwana ustanowiła pełnomocnika lub adwokata, obowiązana jest jednak zawsze stawić się w sądzie osobiście, z nakazu prawa lub sędziego” (CIC 1983, kan. 1477). Por. CIC 1917, kan. 1647; PrM, art. 45.

⁴⁶ „Každy może sobie ustanowić tylko jednego pełnomocnika, który nie może się zastąpić innym, chyba że otrzymał na to wyraźne zezwolenie” (CIC 1983, kan. 1482 § 1). Por. CIC 1917, kan. 1656 § 1; PrM, art. 47 § 1.

⁴⁷ L.G. WRENN, *Procurators for litigation and advocates*, [w:] *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green, New Jersey 2000, s. 1646; J. KRUKOWSKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 106.

sie jako strona i w imieniu strony, dlatego zachodzi konieczność jednoznacznej identyfikacji jego osoby⁴⁸. Gdyby było kilku pełnomocników, muszą być tak wyznaczeni, by ustalona była ich precedencja, czyli uznana była zasada kolejności ich występowania⁴⁹.

1.2. Stanowisko ustawodawcy kościelnego w sprawie adwokata

Fundamentalnym celem procesów w sądach kościelnych jest troska o zachowanie i obronę praw wiernych⁵⁰, przy założeniu, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i słusznego orzeczenia⁵¹. Godność osoby ludzkiej stanowi nie tylko osnowę i bezpośrednie źródło, z którego wypływają wszystkie prawa człowieka, ale zarazem określa ich wewnętrzny charakter⁵².

Skuteczność prawa do obrony jest zagwarantowana przez swobodny wybór obrońcy, jak również przez wyznaczenie *ex officio* kompetentnych reprezentantów stron⁵³. Poza tym działania adwokata objęte są ochroną, aż po możliwość

---

⁴⁸ W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 165; *Procurators and advocates*, [w:] *The Canon Law Letter & Spirit...*, dz. cyt., s. 856.

⁴⁹ „Gdyby jednak dla słusznej przyczyny ktoś ustanowił kilku, powinni oni być tak wyznaczeni, by między nimi miała miejsce przewencja” (CIC 1983, kan. 1482 § 2). Por. CIC 1917, kan. 1656 § 2; PrM, art. 47 § 2. Także H. JONE, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 3, Paderborn 1955, s. 84-85.

⁵⁰ „Wiernym przysługuje legalne dochodzenie i obrona przysługujących im w Kościele uprawnień na właściwym forum kościelnym według przepisów prawa” (CIC 1983, kan. 221 § 1). Por. CIC 1917, kan. 1646.

⁵¹ „Wierni, jeżeli zostali wezwani przed sąd przez kompetentną władzę, mają prawo, by byli sądzeni z zachowaniem przepisów prawa, stosowanych ze słusnością” (CIC 1983, kan. 221 § 2). Por. CIC 1917, kan. 2214 § 2. Także J. LLOBELL, *Aspetti del diritto alla difesa, il risarcimento dei danni e altre questioni giurisdizionali in alcune recenti decisioni rotali*, IE 1 (1989), s. 587-611; A. DZIĘGA, *Normy instrukcji Dignitas connubii w konfrontacji z teorią procesu – zagadnienia wybrane*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008, s. 37.

⁵² K. GRYZ, *Wstęp do orędzi i przesłuchań poświęconych prawom człowieka*, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007, s. 281; A. PASTWA, *Prawo do obrony i swobodnego dostępu do adwokata. Systemowe gwarancje realizacji praw podmiotowych stron w procesie de nullitate matrimonii*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 41 (2008) 1, s. 46-51.

⁵³ „Strona może swobodnie ustanowić sobie adwokata i pełnomocnika; lecz, poza wypadkami określonymi w §§ 2 i 3, może także występować i odpowiadać osobiście, chyba że sędzia uzna posługę pełnomocnika lub adwokata za konieczną.” (CIC 1983, kan. 1481 § 1); „Strona może swobodnie ustanowić sobie pełnomocnika i adwokata, lecz może także występować i odpowiadać osobiście, chyba że sędzia uzna posługę pełnomocnika lub adwokata za konieczną.” (CCEO, kan. 1139 § 1).

uznania za nieważne decyzji sądu naruszających swobodę tych działań⁵⁴. Uznanie obecności adwokatów kościelnych wzmacnia położenie strony, która czuje się chroniona i wspierana, ale również sędziemu daje poczucie rzeczowego wsparcia w naświetlaniu prawa i faktów. Wszystko to w sposób konkretny ukazuje szacunek dla ludzkiej godności⁵⁵.

1.2.1. Obowiązkowy udział adwokata w procesie

Każda osoba, której przysługuje zdolność procesowa i jest stroną w sprawie, może działać w sądzie osobiście lub przez ustanowionego przez siebie pełnomocnika lub/i adwokata. Wymienionych przedstawicieli może powołać zarówno osoba fizyczna, jak i prawna. Zgodnie z postanowieniami Kodeksu, strona procesowa może ustanowić sobie adwokata w sposób swobodny⁵⁶, przy czym są takie sprawy, w których udział adwokata jest konieczny⁵⁷.

Obowiązek korzystania z pomocy adwokata istnieje w kanonicznym procesie karnym⁵⁸, w postępowaniu spornym, gdy stroną jest osoba małoletnia⁵⁹, w sprawach dotyczących dobra publicznego, z wyłączeniem spraw małżeńskich⁶⁰, lub gdy sędzia uzna powołanie adwokata za konieczne w procesie, ze względu na dobro strony⁶¹. Ustanowienie odpowiednich i dyspozycyjnych adwokatów we wska-

⁵⁴ „Wyrok jest dotknięty wadą nieważności nieusuwalnej, jeżeli: (...) jednej albo drugiej stronie odmówiono prawa do obrony” (CIC 1983, kan. 1620, 7°; CCEO, kan. 1303, 7°).

⁵⁵ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae iudices*, 10.02.1995, AAS 87 (1995) 1013-1019. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 10.02.1995, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 698-702.

⁵⁶ CIC 1983, kan. 1481 § 1. Por. CIC 1917, kan. 1655 § 3; PrM, art. 43 § 1, 44 § 1.

⁵⁷ Sytuacje te podaje CIC 1983, kan. 1481 § 2-3. Także F. BĄCZKOWICZ, *Prawo kanoniczne*, dz. cyt., s. 276; I. GRABOWSKI, *Prawo kanoniczne*, dz. cyt., s. 524-525; F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOGA, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, dz. cyt., s. 61, 213; I. GORDON, *Nowy proces nieważności małżeństwa. Postępowanie. Komentarze*, tłum. J. Walicki, Częstochowa [b.r.w.], s. 11; E. SZTAFROWSKI, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, dz. cyt., s. 387; L. CHIAPPETTA, *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica e concordataria. Manuale giuridico-pastorale*, Roma 1990, s. 438; L.G. WRENN, *Procurators for litigation and advocates*, [w:] *New Commentary on the Code of Canon Law*, dz. cyt., s. 1647; A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 44; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 17; K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad kan. 1481, n. 2, 5, 9.

⁵⁸ CIC 1983, kan. 1481 § 2; CCEO, kan. 1139 § 2. Także CIC 1917, kan. 1655 § 1.

⁵⁹ CIC 1983, kan. 1481 § 3; CCEO, kan. 1139 § 3. Także CIC 1917, kan. 1655 § 2.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ CIC 1983, kan. 1481 § 1; CCEO, kan. 1139 § 1. Także E. EICHMANN, *Lehrbuch des Kirchenrechts...*, dz. cyt., s. 234; M. FAŁKA, *Normy ogólne...*, t. 2, dz. cyt., s. 78; E. SZTAFROWSKI, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej...*, t. 2, dz. cyt., s. 473; M. SITARZ, *Słownik prawa kanonicznego*, dz. cyt., kol. 7.

zanych przypadkach jest więc niezbędne⁶². W innych sprawach strona ma możliwość wyznaczenia adwokata⁶³.

Według wcześniejszego prawa, w sprawach karnych każdy pokrzywdzony miał w sądzie występować i bronić się osobiście. Wyjątek stanowił wypadek, gdy wytoczono komuś proces o zniewagę, wówczas osoby wpływowe mogły bronić się i wnosić zarzuty przez adwokatów⁶⁴.

Natomiast według prawa obowiązującego, w każdej sprawie karnej oskarżony zawsze musi mieć adwokata albo ustanowionego przez siebie, albo danego *ex officio* przez sędziego⁶⁵. Proces karny nie może bowiem odbyć się bez obrony faktycznej⁶⁶, również w sensie czysto technicznym⁶⁷. „Zawsze” w tym przypadku oznacza, że przed każdym trybunałem kościelnym i w każdej instancji, niezależnie od woli oskarżonego oraz jego wykształcenia⁶⁸.

Obowiązek ustanowienia adwokata wynika z konieczności ochrony dobra publicznego. Przedmiotem procesu karnego jest bowiem wymierzenie lub stwierdzenie kary z powodu naruszenia porządku społecznego⁶⁹. Obowiązek występowania adwokata w procesie karnym istnieje także wtedy, jeżeli oskarżony jest z zawodu prawnikiem. Co innego bowiem znać prawo, a co innego stosować to prawo do siebie jako oskarżonego⁷⁰. W kanonicznym procesie karnym adwokat pełni głównie funkcję doradczą, a jednocześnie podejmuje różnego rodzaju działania w interesie oskarżonego. W ten sposób pomaga on w realizacji prawa do obrony; staje się gwarantem jej urzeczywistnienia.

Przepis procesowy zobowiązuje sędziego w procesie karnym, aby po wezwaniu oskarżonego do sądu zachęcił go do ustanowienia sobie adwokata, wyznaczając

---

⁶² R. SZTYCHMILER, *Sędziowie i urzędnicy...*, dz. cyt., s. 701.

⁶³ J. WIŚLICKI, *Prawa świeckich w Kościele Katolickim*, Lublin 1939, s. 50.

⁶⁴ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 242.

⁶⁵ CIC 1983, kan. 1481 § 2; CCEO, kan. 1139 § 2. Nad zapewnieniem obrony prawnej dla oskarżonego winien czuwać sędzia, który ustanawia adwokata z urzędu również wtedy, gdy wybrany przez oskarżonego adwokat nie otrzymał zatwierdzenia.

⁶⁶ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, AAS 81 (1989) 922-927. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej* 26.01.1989, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 674-677.

⁶⁷ CIC 1983, kan. 1723 § 1; CCEO, kan. 1474. Także R. BACCARI, *Elementi di diritto canonico*, Bari 2008, s. 125.

⁶⁸ M. LEGA, V. BARTOCETTI, *Commentarius in iudicia ecclesiastica*, t. 1, Romae 1950, s. 333; T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 373.

⁶⁹ E.M. CAPPELLO, *Summa iuris canonici*, t. 3, Romae 1955, s. 70.

⁷⁰ Zdaniem J. Grzywacza zawodowi prawnicy stwierdzają z własnego doświadczenia, że mają zupełnie inne samopoczucie, gdy występują w charakterze sędziów czy adwokatów, a zupełnie inne, gdy występują nawet w charakterze świadków – J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy...*, dz. cyt., s. 8.

mu na to odpowiedni termin⁷¹. Strona może wybrać adwokata, do którego ma zaufanie. Na to wskazuje słowo *libere*. Może zdarzyć się, że oskarżony, mimo zachęty sędziego, nie chce ustanowić adwokata. Motywy takiej postawy mogą być różne: negatywny stosunek do aktu oskarżenia lub brak wiary w skuteczność pomocy adwokata, itp. Gdyby oskarżony nie chciał lub nie mógł sam sobie ustanowić adwokata, sędzia powinien przydzielić mu adwokata z urzędu, jeszcze przed ustaleniem przedmiotu sporu⁷². Adwokat z urzędu pełni swoje obowiązki do czasu ustanowienia sobie obrońcy przez oskarżonego⁷³.

Usunięcie adwokata przez oskarżonego, aby osiągnęło swój skutek, musi być mu zakomunikowane, a jeśli nastąpiło już zawiązanie sporu, o takim usunięciu należy poinformować także sędziego i rzecznika sprawiedliwości⁷⁴. Respektowanie podmiotowości oskarżonego, wyrażające się w uznaniu jego prawa do obrony, ułatwia sędziemu dotarcie do prawdy obiektywnej⁷⁵. Zasada ta zapewnia oskarżonemu efektywną obronę w procesie karnosądowym oraz stwarza warunki do prawidłowego wymiaru sprawiedliwości⁷⁶.

W kanonicznym procesie karnym ustawodawca kodeksowy gwarantuje oskarżonemu prawo do zabrania głosu jako ostatniemu, osobiście lub za pośrednictwem swojego adwokata, podczas dyskusji w sprawie⁷⁷. Uprawnienie to jest ważne tym bardziej, że wypowiedzi oskarżonego w trakcie dyskusji sprawy powinny mieć znaczenie dowodowe⁷⁸.

---

⁷¹ CIC 1983, kan. 1723 § 1. Także E. SZTAFROWSKI, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, dz. cyt., s. 417.

⁷² Trybunał jest zobowiązany ustanowić adwokata z urzędu także w przypadku, kiedy oskarżony nie wyznaczyłby innego adwokata w przypadku odwołania swojego adwokata lub usunięcia adwokata dekretem przez sędziego z poważnej przyczyny.

⁷³ CIC 1983, kan. 1723 § 2. Na ten temat wypowiada się także A.G. MIZIŃSKI, *Normy własne kanonicznego procesu karnosądowego*, „Prawo - Administracja - Kościół” 2-3 (2002) 10-11, s. 152.

⁷⁴ CIC 1983, kan. 1486 § 1.

⁷⁵ Należy jednak wskazać, że udział adwokata w procesie karnym nie wyklucza aktywnego udziału oskarżonego w procesie obrony. S. ŁUPIŃSKI, *Prawo oskarżonego do pomocy ze strony patronów sądowych*, „Studia Teologiczne” Białystok - Drohiczyn - Łomża 14 (1996), s. 147.

⁷⁶ Tamże, s. 146-149. Szerzej na ten temat A.G. MIZIŃSKI, *Ochrona praw oskarżonego w Kościele, w szczególności w kanonicznym procesie karnosądowym*, RNP 17 (2007) 1, s. 152.

⁷⁷ „Podczas dyskusji sprawy, czy dokonuje się ona na piśmie, czy ustnie, oskarżony ma zawsze prawo, by sam albo jego adwokat, albo pełnomocnik jako ostatni pisał lub mówił” (CIC 1983, kan. 1725); CCEO, kan. 1478. Na ten temat piszą m.in.: E. SZTAFROWSKI, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, dz. cyt., s. 417; M. GRESZATA, *Litispendencia...*, dz. cyt., s. 182; A.G. MIZIŃSKI, *Ochrona praw oskarżonego...*, dz. cyt., s. 156; J. KRUKOWSKI, *Proces karny*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 413.

⁷⁸ S. ŁUPIŃSKI, *Prawo oskarżonego do obrony...*, dz. cyt., s. 177.

Pomoc adwokata niezbędna jest przy korzystaniu ze szczególnego środka zażalenia, jakim jest skarga o nieważność wyroku⁷⁹. Przyczyny nieważności nieusuwalnej zostały wymienione w kan. 1620 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Wśród wymienionych tam przesłanek znajdujemy odmówienie oskarżonemu prawa do obrony⁸⁰. Większość kanonistów wyraża przekonanie, że o nieważności wyroku można mówić tylko wtedy, gdy strona w ogóle nie mogła się bronić, gdyż nie dano jej szansy do obrony swych praw; jednak niektórzy wyrażają opinię, że nieważność wyroku zachodzi także wtedy, gdy stronie nie dano możliwości nawet na jednym ważnym etapie procesu⁸¹.

Obowiązek ustanowienia adwokatów z urzędu nie odnosi się tylko do procesu karnego. W procesie spornym, gdy chodzi o małoletnich albo sprawa dotyczy dobra publicznego, z wyjątkiem spraw małżeńskich, sędzia powinien ustanowić obrońcę z urzędu, jeśli strona go nie posiada⁸². Przyjmuje się, że małoletni, czyli ten, kto nie ukończył jeszcze 18 lat⁸³, nie ma doświadczenia w prowadzeniu spraw sądowych i dlatego nie potrafi bronić skutecznie swoich praw.

Jeśli w opinii przewodniczącego trybunału kolegiałnego albo sędziego trybunału jednoosobowego posługa adwokata w sprawie spornej jest konieczna, a strona procesowa w wyznaczonym jej czasie nie powzięła w tym celu żadnych działań, sędzia powinien stosownie do przypadku mianować adwokata z urzędu⁸⁴. Okolicznością skłaniającą sędziego do uznania konieczności ustanowienia adwokata dla ochrony sprawiedliwości może być trudność sprawy albo fakt, że strona jest głuchoniema lub nie zna języka krajowego⁸⁵. Adwokat wyznaczony przez sędziego

---

⁷⁹ CIC 1983, kan. 1619-1627. Także W. KIWIOR, *Przedmiot restitutio in integrum w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku oraz w orzecznictwie trybunałów apostolskich w latach 1984-1995*, Warszawa 2001, s. 214-215.

⁸⁰ CIC 1983, kan. 1620, 7°; CCEO, kan. 1303, 7°. Także G. DI MATTIA, *Processo penale canonico e animazione pastorale*, Ap 62 (1989) 3-4, s. 497.

⁸¹ R. SZTYCHMILER, *Ochrona praw człowieka...*, dz. cyt., s. 217; G. ERLEBACH, *La nullità della sentenza giudiziale "ob ius defensionis denegatum" nella giurisprudenza rotale*, Città del Vaticano 1991.

⁸² CIC 1983, kan. 1481 § 3.

⁸³ „Osoba, która ukończyła osiemnaście lat, jest pełnoletnia; poniżej tego wieku małoletnia” (CIC 1983, kan. 97 § 1).

⁸⁴ K. LÜDICKE, R.E. JENKINS, *Dignitas connubii: norms and commentary*, dz. cyt., s. 182; W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006, s. 68; E. COLOMBO, *L'avvocato: Diritti e doveri nella fase istruttoria*, [w:] *L'istruttoria nel processo di nullità matrimoniale* (Studi Giuridici CVIII), Roma 2014, s. 106-108.

⁸⁵ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 224; R. SZTYCHMILER, *Potrzeba udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 34.

powinien działać dotąd, aż strona sama wyznaczy sobie swojego adwokata⁸⁶. Każdą nominację adwokata sędziego powinien podać – za pośrednictwem dekretu – do wiadomości stron i obrońcy węzła⁸⁷. W przypadku przyznania stronie procesowej bezpłatnej pomocy sądowej, mianowanie adwokata – gdyby była taka potrzeba – prawodawca kościelny pozostawił w kompetencji przewodniczącego trybunału⁸⁸.

Przy każdym sądzie diecezjalnym powinna być zatem lista adwokatów dopuszczonych przez ordynariusza miejsca do obrony stron procesowych, które zażyczą sobie pomocy adwokata⁸⁹. Zaś gdy sprawa rozpatrywana jest przez Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej albo przez Trybunał Roty Rzymskiej, przepisy własne tych trybunałów nakładają na strony obowiązek posiadania adwokatów⁹⁰.

Nowością w Kodeksie z 1983 r. jest przyznanie wnoszącemu rekurs hierarchiczny prawa do posłużenia się adwokatem⁹¹. Obrońca winien być ustanowiony z urzędu, jeśli wnoszący rekurs nie ustanowił go sobie, a przełożony uważa, że obecność takiego obrońcy jest konieczna⁹². Przepis ten wprowadzono celem lep-

⁸⁶ DC, art. 101 § 1-2. Także W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 163; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 105.

⁸⁷ DC, art. 101 § 4; Także W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 163; TENŽE, *Zasady działania...*, dz. cyt., s. 68.

⁸⁸ DC, art. 101 § 3, 306, 1°-4°.

⁸⁹ „Zadaniem Biskupa Moderatora jest opublikowanie wykazu, czyli listy, na której wypisani są adwokaci dopuszczeni przy jego sądzie oraz pełnomocnicy reprezentujący zazwyczaj strony w tymże sądzie” (DC, art. 112 § 1). W dawnym prawie procesowym, jeżeli sprawę prowadziło się na prawie ubogich lub ze zmniejszeniem kosztów procesowych, a powód, zdaniem sądu, nie umiał dochodzić swoich praw przed sądem, przewodniczący ustanawiał dla niego adwokata z listy adwokatów Sądu Biskupiego. W przypadku braku adwokata sądowego ordynariusz – względnie upoważniony oficjal – na wniosek przewodniczącego, wyznaczał odpowiednią do tego osobę. Wyjątkowo, dla bardzo ważnych powodów, kolegium mogło przyznać bezpłatną pomoc adwokacką także pozwanemu. J. BARON, *Przepisy o postępowaniu w sprawach o nieważność małżeństwa na podstawie instrukcji wydanej przez Kongregację dla Sakramentów dnia 15 sierpnia 1936 r.*, Sandomierz 1938, s. 15; M. BENZ, *Aufgabe, Stellung und Kosten eines kirchlichen Anwalts in Eheverfahren*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 165 (1996), s. 446-456; L. CARUSO, *Lavvocato ecclesiastico. Requisiti, poteri, obblighi e sanzioni*, Roma 2009.

⁹⁰ BENEDICTUS XVI, *Motu proprio Antiqua ordinatione*, 21.06.2008, AAS 100 (2008) 513-538; NRRT, art. 53 § 2. Także K. LÜDICKE, *Der Kirchliche Ehenichtigkeitsprozeß nach dem Codex Iuris Canonici von 1983. Normen und Kommentar*, Essen 1994, s. 83.

⁹¹ L. CHIAPPETTA, *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma 1994, s. 101.

⁹² „Wnoszący rekurs ma zawsze prawo posłużyć się adwokatem lub pełnomocnikiem, unikając bezużytecznej zwłoki; co więcej, obrońca winien być ustanowiony z urzędu, jeżeli wnoszący rekurs nie ma obrońcy, a przełożony uzna to za konieczne; przełożony jednak zawsze może nakazać, by wnoszący rekurs sam się stawił, by zostać przesłuchanym” (CIC 1983, kan. 1738). Takiego uprawnienia nie zakładał *Kodeks Prawa Kanonicznego* z 1917 r. Z. GROCHOLEWSKI, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, KIP 7 (1990), s. 94; A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 45.

szej ochrony praw osób fizycznych i prawnych w stosunkach z administracją publiczną Kościoła⁹³.

Sędzia nie może zgodzić się na udział adwokata w procesie w przypadku postępowania o dyspensę od małżeństwa ważnie zawartego, ale niedopełnionego. W wyjątkowo trudnej sprawie może jednak dopuścić biegłego w prawie⁹⁴, który pomaga wnioskodawcy w prowadzeniu postępowania (np. we wszczęciu sprawy, w zebraniu dowodów oraz – jeśliby sprawa miała skutek negatywny – w ponownym wniesieniu sprawy)⁹⁵. Tym biegłym w prawie może być także adwokat kościelny. Nie ma on jednak wtedy takich uprawnień, jakie ma w sprawach o nieważność małżeństwa. Wynika to z wyjątkowości i powagi dyspensy. Jednocześnie biegły ten zobowiązany jest do zachowania tajemnicy w odniesieniu do treści akt procesowych⁹⁶.

1.2.2. Adwokat kościelny w sprawach o nieważność małżeństwa

Działalność adwokatów w kościelnym wymiarze sprawiedliwości, a zwłaszcza w sprawach o orzeczenie nieważności małżeństwa, stanowi wyraz troski Kościoła o ochronę porządku prawnego obowiązującego w Kościele oraz przyczynia się do budowania Kościoła poprzez służbę dla dobra wiernych i zbawienia ich dusz⁹⁷. Jan Paweł II w przemówieniu do Roty Rzymskiej z 1989 r. podkreśla, że wymiar sprawiedliwości powinien zagwarantować stronom prawo do obrony i działać

⁹³ J. KRUKOWSKI, *Rekursy przeciw dekretem administracyjnym*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 433.

⁹⁴ „Adwokat nie jest dopuszczony, ale z powodu trudności przypadku biskup może zezwolić, aby petent lub strona pozwana otrzymała pomoc biegłego w prawie” (CIC 1983, kan. 1701 § 2). Por. DM, II e. Należy zauważyć, że według tej instrukcji w procesie mogli brać udział *consilarii* lub *periti*; w obecnym Kodeksie jest mowa tylko o *iurisperiti*.

⁹⁵ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 338; G. BARTOSZEWSKI, *Postępowanie w procesie o uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego*, KiP 7 (1990), s. 120 i 127-129; M.R. LEÓN BENÍTEZ, *El proceso de dispensa del matrimonio rato y no consumado*, [w:] <http://www.iuscanonicum.org/index.php/derecho-procesal/47-otros-procesos-canonicos-especiales/210-el-pro-ceso-de-dispensa-del-matrimonio-rato-y-no-consumado.html> (dostęp: 30.07.2009).

⁹⁶ „Jeżeliby Stolica Apostolska odpisała, że z przytoczonych argumentów nie stwierdzono niedopełnienia, wówczas biegły w prawie, o którym w kan. 1701, § 2, może w siedzibie trybunału przejrzeć akta procesu, jednak bez wniosku biskupa, by zastanowić się, czy nie można przytoczyć czegoś poważnego za ponownym wniesieniem prośby” (CIC 1983, kan. 1705 § 3).

⁹⁷ PIUS XII, *Allocutio ad romanam Rotam*, 6.10.1946, AAS 38 (1946) 396. Także R. SOBAŃSKI, *Kościół - prawo - zbawienie*, Katowice 1979; TENŽE, *Prawda jako entelechia procesu o nieważność małżeństwa w świetle przemówień Piusa XII do Roty Rzymskiej*, IM 13 (2008) 19, s. 32; O. DOMENICONI, *L'avvocato ecclesiastico: pro veritate rei et salute animarum*, Roma 2010, s. 41-164; A. GULLO, *Principi deontologici riguardanti gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici* (Studi Giuridici XCII), Vatican 2011, s. 170-189.

w „interesie ich prawa do obrony”⁹⁸. Należy podkreślić, że prawo do obrony przysługuje stronie na każdym etapie procesu⁹⁹.

W procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie ma przymusu ustanowienia adwokata¹⁰⁰, ponieważ zaskarżona jest ważność małżeństwa, a nie strona pozwana¹⁰¹. Zasadą jest, że strony procesowe mogą bronić osobiście swoich praw lub swobodnie ustanowić adwokata¹⁰². Na sądzie jednak ciąży obowiązek zagwarantowania małżonkom prawa do korzystania – zwłaszcza w sprawach skomplikowanych – z pomocy kompetentnych osób¹⁰³.

To podmiotowe prawo stron procesowych jest równorzędne z zobowiązaniem biskupów diecezjalnych do stworzenia warunków koniecznych do istnienia i działania adwokatów przy sądach kościelnych. Instrukcja stwierdza, że zadaniem biskupa sprawującego nadzór nad sądem jest m. in. podanie do publicznej wiadomości listy adwokatów dopuszczonych do występowania w jego sądzie¹⁰⁴.

⁹⁸ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, AAS 81 (1989) 922-927. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 26.01.1989, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 674-677. Komentarz do przemówienia papieskiego z 1989 r. opracował m.in: H. STAWNIAK, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym (Refleksje na kanwie przemówienia Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 26.01.1989 roku)*, PK 33 (1990) nr 1-2, s. 145, 147.

⁹⁹ C. GULLO, *Il diritto di difesa nelle varie fasi del processo matrimoniale*, ME 113 (1988), s. 25-50; S. GHERRO, *Il diritto alla difesa nei processi matrimoniali canonici*, ME 113 (1988), s. 1-16; TENŽE, *Diritto canonico*, t. 3, *Sul processo matrimoniale*, Padova 2007, s. 81-105.

¹⁰⁰ E. SZTAFROWSKI, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej...*, t. 2, dz. cyt., s. 473; T. PAWLUK, *Procesy małżeńskie w świetle Kodeksu Jana Pawła II*, PK 27 (1984) nr 3-4, s. 96.

¹⁰¹ „Dla spraw, w których chodzi (...) o nieważność lub rozwiązanie małżeństwa, należy ustanowić w diecezji obrońcę węzła, którego obowiązkiem jest proponować i przedstawiać wszystko, co w sposób rozumny może być przytoczone przeciw nieważności lub rozwiązaniu” (CIC 1983, kan. 1432). IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, novo litibus iudicandis ineunte anno: de veritate iustitia matre*, 4.02.1980, AAS 72 (1980) 172-178. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 4.02.1980, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 639-643.

¹⁰² DC, art. 101. Również K.T. GERINGER, *Das Recht auf Verteidigung im kanonischen Prozeß. Wiener Beiträge zur Theologie*, t. 1, Wien 1976, s. 36; T. PAWLUK, *Kanoniczne sprawy o nieważność małżeństwa w świetle odnowionego prawa procesowego*, [w:] *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985, s. 296; E. SZTAFROWSKI, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, dz. cyt., s. 378; G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 140; K. JANKOWETZ, *Anfragen und Anliegen der Anwältin / Prozessprokuratorin an die neue EPO*, [w:] *Im Dienst von Kirche und Wissenschaft. Festschrift für Alfred E. Hierold zur Vollendung des 65. Lebensjahres*, red. W. Rees, S. Demel, L. Müller, Berlin 2007, s. 747-755.

¹⁰³ DC, art. 101 § 1. Także W. KIWIOR, *Zasady działania...*, dz. cyt., s. 65; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach...*, dz. cyt., PK 49 (2006) nr 3-4, s. 37-38.

¹⁰⁴ „Zadaniem Biskupa Moderatora jest opublikowanie wykazu, czyli listy, na której wypisani są adwokaci dopuszczeni przy jego sądzie oraz pełnomocnicy reprezentujący zazwyczaj

W dodatku adwokaci opublikowanej listy są zobligowani do przyjęcia i wykonania zlecenia wikariusza sądowego, który powierza im z urzędu sądową obronę strony, której przyznano *gratuitum patrocinium*¹⁰⁵. Działalność adwokatów kościelnych winna być służbą miłości, która wymaga też poświęcenia i miłości bliźniego, zwłaszcza na rzecz najuboższych¹⁰⁶.

Proces o nieważność małżeństwa jest specyficznym rodzajem duszpasterstwa, ponieważ dotyczy osób dotkniętych trudnymi problemami sumienia. Znajdują się oni w skomplikowanej sytuacji, czasami bez własnej winy¹⁰⁷. Świadomość zaś w obszarze kanonicznego prawa procesowego jest ciągle słaba¹⁰⁸. Odnosi się to nie tylko do wiernych świeckich, ale czasem także i do duchownych. Wiele jest osób nawet wśród katolików, które nie znają zasad prowadzenia spraw sądowych¹⁰⁹, nie mają wiedzy koniecznej chociażby w kwestii sporządzenia skargi powodowej¹¹⁰.

---

strony w tymże sądzie” (DC, art. 112 § 1). Komentarz do tego artykułu: W. KIWIOR, *Zasady działania...*, dz. cyt., s. 71-72. Nakaz sporządzenia listy obrońców działających przy trybunale nałożony był już na biskupów w art. 53 § 1 PrM. Nie określa się bliżej ich liczby, która zapewne uzależniona będzie od potrzeb danej diecezji, zaś J. Ochoa twierdzi, że na początku może być wyznaczony jeden obrońca (J. OCHOA, *La figura canonica del procurador...*, dz. cyt., s. 264).

¹⁰⁵ „Adwokaci wpisani na listę mają obowiązek, na zlecenia Wikariusza sądowego, udzielić bezpłatnej pomocy prawnej tym, którym sąd przyznał to uprawnienie” (DC, art. 112 § 2); J. OCHOA, *La figura canonica del procurador...*, dz. cyt., s. 264.

¹⁰⁶ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos*, 28.01.1982, AAS 74 (1982) 449-454. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1982, [w:] Jan Paweł II. *Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 650.

¹⁰⁷ R. BODAŃSKI, *Aspekt duszpasterski kanonicznego procesu małżeńskiego*, WWA 15 (1995), s. 96.

¹⁰⁸ M. WOJCIESZEK, *Świadomość praw człowieka określona w kanonicznym prawie procesowym*, Olsztyn 2003, 121 s. Praca magisterska napisana na seminarium z prawa kanonicznego pod kierunkiem ks. dra Romana Szewczyka na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Jak zaznacza autorka we wstępie, jednym z celów pracy jest ukazanie faktycznego stanu wiedzy ankietowanych z zakresu kanonicznego prawa procesowego w kontekście ochrony praw człowieka. Badaniu zostały poddane osoby studiujące w trybie stacjonarnym na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie na I i IV roku na kierunku filologia polska, historia i politologia. Z udzielonych odpowiedzi wynika m.in., że większość badanych studentów (60,3 %) nie potrafiła odpowiedzieć na pytanie, czy w sądach kościelnych występują adwokaci kościelni. 12,9 % respondentów stwierdziło, że w sądach tych adwokatów nie ma. Dość znaczna grupa pytanych nie udzieliła odpowiedzi na temat kwalifikacji adwokatów kościelnych (34,1 %). Wykształcenie prawnicze (świeckie) wybrało 20,0 % badanych, zaś tylko 19 osób (8,2 %) udzieliło poprawnej odpowiedzi. Autorka swoją pracę kończy konkluzją, że świadomość ankietowanych z zakresu kanonicznego prawa procesowego okazała się niewielka, dlatego też widać potrzebę organizacji dostępu do wiedzy z tej dziedziny, celem korzystania z niej w przypadku dochodzenia swoich uprawnień w Kościele.

¹⁰⁹ L. CHIAPPETTA, *Il matrimonio nella nuova legislazione...*, dz. cyt., s. 438; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 16.

¹¹⁰ G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 140.

Tymczasem prawomocne stwierdzenie nieważności małżeństwa przywraca spokój sumienia¹¹¹. Sąd kościelny nie powinien pomimo tego angażować się w obronę interesu stron procesowych¹¹². Jeżeli sprawa zakończy się wyrokiem negatywnym, strony mogą mieć żal do sędziów, że inaczej radzą, a inaczej sądzą. Sąd ma zatem obowiązek zachować neutralność z wyjątkiem sytuacji, gdy stronom grozi wielka szkoda lub oczywista niesprawiedliwość¹¹³. Dysproporcji między interesem strony i ochroną małżeństwa mogliby zaradzić duszpasterze, ale niestety w rzeczywistości rzadko zdarza się, aby angażowali się i pomagali stronie prowadzić proces¹¹⁴. Z tej przyczyny solidne wypełnianie przez adwokatów swoich obowiązków na poszczególnych etapach procesu jest wielką pomocą dla strony, która ma większe możliwości dobrego poznania i wykorzystania swoich uprawnień procesowych, bardziej

¹¹¹ M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 12; R. SZTYCHMILER, *Kanoniczny proces o orzeczenie nieważności małżeństwa*, AK 148 (2007) 1, s. 51.

¹¹² R. BODAŃSKI, *Konieczność pomocy prawnej osobom ubiegającym się o orzeczenie nieważności małżeństwa*, WWA 18 (1995), s. 66.

¹¹³ „§ 1. W sprawie dotyczącej tylko dobra prywatnego, sędzia może postępować jedynie na prośbę strony. Jednak po wprowadzeniu sprawy zgodnie z przepisami prawa, sędzia może i powinien postępować także z urzędu w sprawach karnych i innych, które dotyczą dobra publicznego Kościoła lub zbawienia dusz. § 2. Ponadto sędzia może uzupełnić zaniebdanie stron w przytaczaniu dowodów lub zgłaszaniu zarzutów, ilekroć uzna to za konieczne dla uniknięcia bardzo niesprawiedliwego wyroku, z zachowaniem przepisów kan. 1600” (CIC 1983, kan. 1452); CIC 1917, kan. 1618-1619.

¹¹⁴ R. BODAŃSKI, *Konieczność pomocy...*, dz. cyt., s. 68. Autor w swoim artykule wskazuje na różne niedociągnięcia w pracy sądu. W związku z przytoczeniem w dość szczegółowy sposób - co rzadko się zdarza - błędów, jakie mają miejsce w pracy sądu kościelnego (jak przypuszczam z własnej obserwacji, ponieważ Autor pełnił funkcję wikariusza sądowego i był także adwokatem), uważam, że warto zacytować większy fragment: „Przeważnie księża nie uświadamiają sobie własnej odpowiedzialności. Nie doceniają swojej roli. Przetrzymują zlecenia sądowe przez kilka miesięcy, czasem ponad rok. Zbывают protokół przesłuchania telegraficznymi odpowiedziami „tak”, „nie”, „wydaje mi się, że nie”. Czasem jest nawet trudno domyślić się jakiego pytania dotyczy słowo „tak” lub „nie”. Nie dają zeznającemu możliwości uzupełnienia i skorygowania zapisów w protokole. (Bywają z tego powodu skargi). W skrajnych wypadkach duszpasterze tworzą sami protokół, bez świadków, „na wycucie” odsyłając do sądu nawet nie podpisany przez rzekomego zeznającego. Potem powstaje problem nie do pokonania z uzupełnieniem takiego protokołu, bo duchowny nie chce się przyznać, że właściwego przesłuchania nie było, a protokół to jego własna radosna twórczość. Jeden z księży proboszczów pochwalił się komuś, że nie pisał w protokole wszystkiego co mówili świadkowie, uważając, że nie powinien pomagać w orzeczeniu nieważności, bo przecież małżeństwo jest nierozzerwalne. Wspomnieć trzeba o protokole zawierającym zeznania wielu osób, który dla sądu nie ma żadnej wartości. Wobec poważnych trudności sądownictwo kościelne czuje się bezsilne. Z jednej strony poczucie wielkiej odpowiedzialności za podejmowane decyzje, a z drugiej zależności od cudzej opiekałości i nieodpowiedzialności. Schematy myślowe duchownych wydają się natomiast nie do pokonania. Zaliczają oni często działalność sądu do rzeczy zbytecznych, przeformalizowanych, stanowiących dodatkowy balast dla duszpasterstwa” (tamże).

przemysłanego działania i łatwiejszego udowodnienia swojego poglądu¹¹⁵. Albowiem dla strony nie są bez znaczenia sposoby dochodzenia do prawdy. Wskazują na to m.in. argumenty zaczerpnięte z wyroków rotalnych¹¹⁶.

Urząd adwokata służy także sprawniejszemu przebiegowi procesu, odkryciu i poznaniu prawdy obiektywnej w odniesieniu do konkretnych małżeństw zaskarżonych przed forum kościelnym¹¹⁷ oraz umacnianiu poczucia sprawiedliwości w Kościele¹¹⁸. Nacisk adwokatów na wnikliwsze rozpatrywanie spraw przyczynia się m. in. do solidnego uzasadniania decyzji sędziowskich, a tym samym podnosi poziom sądownictwa kościelnego¹¹⁹.

Potrzeba występowania adwokatów kościelnych wynika z wprowadzonej do nowego Kodeksu normy, zawartej w kan. 1490, zobowiązującej każdy trybunał do ustanowienia „stałych obrońców, otrzymujących wynagrodzenie od samego trybunału, którzy pełniliby zadania adwokata lub pełnomocnika, przede wszystkim w sprawach małżeńskich, dla stron, które chciałyby ich wybrać”¹²⁰. Kanon ten nie

---

¹¹⁵ M. GRESZATA, *Litispendencia...*, dz. cyt., s. 184-185; TENŻE, *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008, s. 236.

¹¹⁶ R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Finis legis Christus. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, Warszawa 2009, s. 794.

¹¹⁷ A. STANKIEWICZ, *Geneza i ogólna charakterystyka instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 28.

¹¹⁸ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 128.

¹¹⁹ TENŻE, *Potrzeba udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 37-38; TENŻE, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 152; Wniosek ten wysnuwa także S. Oder, który powołuje się na swoje doświadczenie zdobyte w 10-letniej pracy w Trybunale Apelacyjnym Diecezji Rzymskiej. Autor ten jest zdania, że „już sam fakt obecności w procesie obrońcy, który jest świadomy przyjętego na siebie obowiązku reprezentowania interesów swojego klienta i znaczenia eklezjalnego swego ministerium, może niewątpliwie stanowić element stymulujący eliminację wszelkich sytuacji wydłużających w sposób nieuzasadniony trwanie procesu” (S. ODER, *Kościelny sąd apelacyjny na przykładzie Trybunału Apelacyjnego Wikariatu Rzymu*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii...*, dz. cyt., s. 27). Również podczas dyskusji, trwającej w czasie ogólnopolskiej konferencji pt. *Wpływ Jana Pawła II na orzecznictwo sądów kościelnych w sprawach małżeńskich*, która odbyła się 26.04.2006 r. na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, na postawione przez o. W. Kiwiora pytanie, czy obecność adwokata nie wpłynęłaby na lepszą aktywność sędziego, pozytywnie odpowiedział wikariusz sądowy Trybunału Metropolitalnego Łódzkiego G. Leszczyński, który zaznaczył, że funkcja adwokata jest użyteczna i należy z niej korzystać - H. PIETRZAK, *Sprawozdanie z konferencji* [przyp. własny] http://www.wpk.uksw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=38%20dostep (dostęp: 9.07.2009).

¹²⁰ „W każdym trybunale - jeśli to możliwe - należy ustanowić stałych obrońców, otrzymujących wynagrodzenie od samego trybunału, którzy pełniliby zadania adwokata lub pełnomocnika, przede wszystkim w sprawach małżeńskich, dla stron, które chciałyby ich wybrać” (CIC 1983, kan. 1490). Według K. Lüdicke kompetentnymi do ustanowienia stałych obrońców sądowych są: biskup diecezjalny, wikariusz sądowy, a dla trybunału międzydiece-

zawiera polecenia absolutnego, ale trybunały powinny uważać za swój obowiązek powołanie zespołu obrońców sądowych.

Ponadto w przepisach normujących postępowanie w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa zawarty jest kan. 1678 § 1 mówiący o udziale obrońcy stron, który może być obecny przy przesłuchaniach stron, świadków i biegłych¹²¹. Jak wyżej wykazano, obrońcą¹²² jest także adwokat.

Poza tym przeniesienie normy o swobodnym wyborze adwokata z paragrafu trzeciego kan. 1655 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. do paragrafu pierwszego odpowiedniego kanonu Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. świadczy o położeniu przez prawodawcę większego nacisku na udział adwokatów w procesach spornych¹²³. Wynika to zapewne z tego, że procesy o orzeczenie nieważności małżeństwa toczą się nieporównywalnie częściej niż pozostałe rodzaje procesów¹²⁴.

Należy przypuszczać że dowolny, a nie konieczny, udział adwokata w sprawach małżeńskich spowodowany jest również względami praktycznymi. Prawodawca z powodu zaistnienia możliwości, że w danym miejscu czy czasie może wystąpić brak adwokatów, nie chciał zapewne narażać stron na taką sytuację, że nie można byłoby ustanowić dla niej adwokata¹²⁵. A zatem sędzia, jakkolwiek sprawa małżeńska dotyczy dobra publicznego, nie ma obowiązku wyznaczenia stronom obrońcy. Taki przepis jest konieczny, bo musi korelować z innymi przepisami. Według kan. 1620 n. 7 Kodeksu Prawa Kanonicznego wyrok jest nieważny nieusuwalnie, jeżeli jednej lub drugiej stronie odmówiono prawa do obrony. Wiadomo jednak, że niemożliwością jest, aby sąd kościelny miał do dyspozycji taką liczbę adwokatów, by każdemu kto żąda udziału adwokata z urzędu, przydzielili mu go. Dlatego – według J. Grzywacza – prawodawca świadomy tej rzeczywistości zrobił wyjątek odnośnie

---

zjalnego zespół biskupów diecezjalnych, którym ten trybunał służy, albo biskup przez nich upoważniony do kierowania trybunałem (K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad kan. 1490, n. 3). Autor swoją opinię kształtuje w oparciu o CIC 1983, kan. 1419, 1423, 1427, 1438 n. 3, 1439. Podobnego zdania jest R. Sztymmler (R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 75 i 125).

¹²¹ „(...) obrońcy stron, a także rzecznik sprawiedliwości, jeżeli występuje w procesie, mają prawo: 1° być obecni podczas przesłuchania stron, świadków i biegłych, z zachowaniem przepisu kan. 1559; 2° przejrzeć akta sądowe, chociażby jeszcze nie były ogłoszone, i zapoznać się z dowodami przedłożonymi przez strony. § 2. Strony nie mogą być obecne podczas przesłuchania, o którym w § 1, n. 1 (CIC 1983, kan. 1678 § 1). CIC 1917, kan. 1968, 1969; PrM, art. 70-71, 128.

¹²² Łac. *patronus*.

¹²³ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 132.

¹²⁴ W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007, s. 539.

¹²⁵ R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 137-138; G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stalego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 140; M. GRESZATA, *Dylematy dotyczące udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 215.

do spraw małżeńskich¹²⁶. Gdyby jednak strona chciała powołać swojego adwokata już na wstępnym etapie procesu, sędzia po sprawdzeniu, czy posiada on wymagane kwalifikacje, winien go dopuścić do udziału w procesie¹²⁷.

Potrzeba istnienia adwokatów w sprawach o nieważność małżeństwa jest duża. Wskazują na to ustawiczne monity ze strony Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej do polskich trybunałów kościelnych, które spowodowały, że obecnie w prawie każdym sądzie ustanowiony został przynajmniej jeden adwokat kościelny¹²⁸.

Możliwość funkcjonowania adwokatów wyraźnie zwiększyła się od promulgacji KPK z 1983 r., czyli w okresie pontyfikatu Jana Pawła II, a także od motu proprio papieża Franciszka z 15 sierpnia 2015 r.¹²⁹ Jednak najbardziej znaczące

¹²⁶ J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy...*, dz. cyt., s. 4.

¹²⁷ R. SZTYCHMILER, *Trybunał właściwy w sprawach o nieważność małżeństwa w świetle instrukcji Dignitas connubii z 2005 roku*, [w:] *Prawo – Administracja – Policja. Księga pamiątkowa Profesora Wincentego Bednarka*, red. J. Dobkowski, Olsztyn 2006, s. 428.

¹²⁸ Tę kwestię Sygnatura Apostolska porusza m.in. w: SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 4.10.1993, Prot. N. 4600/93 SAT; *Litterae*, 21.10.1993, Prot. N. 4612/93 SAT; *Litterae*, 14.12.1993, Prot. N. 4614/93 SAT; *Litterae*, 30.05.1994, Prot. N. 4604/94 SAT; *Litterae*, 16.01.1995, Prot. N. 4600/2/95 SAT; *Litterae*, 13.11.1995, Prot. N. 4609/05 SAT; *Litterae*, 16.08.1996, Prot. N. 4606/96 SAT; *Litterae*, 18.11.1996, Prot. N. 4611/96 SAT; *Litterae*, 10.04.1997, Prot. N. 4612/97 SAT; *Litterae*, 10.04.1997, Prot. N. 4620/97 SAT; *Litterae*, 10.04.1997, Prot. N. 4625/97 SAT; *Litterae*, 16.04.1997, Prot. N. 4614/97 SAT; *Litterae*, 12.05.1997, Prot. N. 4602/97 SAT; *Litterae*, 12.05.1997, Prot. N. 4600/97 SAT; *Litterae*, 12.05.1997, Prot. N. 4617/97 SAT; *Litterae*, 16.06.1997, Prot. N. 4625/2/97 SAT; *Litterae*, 9.10.1997, Prot. N. 4609/97 SAT; *Litterae*, 3.04.1998, Prot. N. 4622/98 SAT; *Litterae*, 3.04.1998, Prot. N. 4618/98 SAT; *Litterae*, 22.04.1998, Prot. N. 4600/1/98/SAT; *Litterae*, 05.10.1998, Prot. N. 4599/98 SAT; *Litterae*, 2.12.1999, Prot. N. 4612/1/99 SAT; *Litterae*, 25.02.2000, Prot. N. 4618/2000 SAT; *Litterae*, 25.02.2000, Prot. N. 4625/2000 SAT; *Litterae*, 11.03.2000, Prot. N. 4622/00 SAT; *Litterae*, 11.05.2000, Prot. N. 4615/2000 SAT; *Litterae*, 22.08.2000, Prot. N. 4617/2000 SAT; *Litterae*, 29.03.2001, Prot. N. 4614/2001 SAT [1]; *Litterae*, 29.03.2001, Prot. N. 4614/2001 SAT [2]; *Litterae*, 28.05.2001, Prot. N. 4599/2001 SAT; *Litterae*, 28.05.2001, Prot. N. 4600/1/2001 SAT; *Litterae*, 27.05.2002, Prot. N. 4616/2/2002 SAT; *Litterae*, 27.05.2002, Prot. N. 4620/2002 SAT; *Litterae*, 15.11.2003, Prot. N. 4612/2003 SAT; *Litterae*, 15.11.2003, Prot. N. 4612/1/2003 SAT; *Litterae*, 15.11.2003, Prot. N. 4618/1/2003 SAT; *Litterae*, 29.03.2004, Prot. N. 4611/2004 SAT; *Litterae*, 07.06.2004, Prot. N. 4600/1/2004 SAT; *Litterae*, 7.06.2004, Prot. N. 4601/2004 SAT; *Litterae*, 7.08.2004, Prot. N. 4609/2004 SAT; *Litterae*, 7.08.2004, Prot. N. 4616/2004 SAT; *Litterae*, 14.02.2005, Prot. N. 4599/05 SAT; *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4618/05 SAT; *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4620/05SAT; *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4600/1/05 SAT; *Litterae*, 25.02.2005, Prot. N. 4622/05 SAT; *Litterae*, 10.03.2005, Prot. N. 4616/3/05 SAT; *Litterae*, 26.04.2004, Prot. N. 4616/3/2004 SAT; *Litterae*, 27.04.2005, Prot. N. 4609/05 SAT; *Litterae*, 14.05.2005, Prot. N. 4624/05 SAT; *Litterae*, 17.06.2005, Prot. N. 4616/05 SAT; *Litterae*, 21.06.2005, Prot. N. 4598/1/05 SAT; *Litterae*, 7.07.2005, Prot. N. 4460/05 SAT; *Litterae*, 2.09.2005, Prot. N. 4607/1/05 SAT; *Litterae*, 2.03.2006, Prot. N. 4600/2/06 SAT; *Litterae*, 18.03.2006, Prot. N. 4609/1/06 SAT; *Litterae*, 25.08.2006, Prot. N. 4607/1/06 SAT; *Litterae*, 29.08.2006, Prot. N. 4622/06 SAT.

¹²⁹ W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 162-163; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 127;

umocnienie pozycji adwokata nastąpiło w *instrukcji Dignitas connubii*, w której prawodawca kościelny przypomina o zasadności ustanawiania pełnomocników procesowych i adwokatów¹³⁰, konieczności publikowania listy pełnomocników i adwokatów występujących w sądzie¹³¹, działania przy każdym sądzie poradni prawnej¹³² i stanowienia stałych adwokatów¹³³.

Nie ma żadnych racji doktrynalnych ani praktycznych, aby nie dopuszczać lub ograniczać udział adwokatów w procesach o nieważność małżeństwa¹³⁴. Choć w poprzednich dziesięcioleciach zroszczyła była wobec nich wielka ostrożność, gdyż w historii niektóre z nich manipulowali prawdą,¹³⁵ to jednak w ostatnim czasie nie słyhać o takich praktykach adwokatów zatwierdzonych przez biskupów¹³⁶. Należy też przyznać, że przesadne zaangażowanie się adwokata (zatwierzonego czy nielegalnego) w sprawę klienta może doprowadzić do nadużywania prawa do obrony przez wnoszenie bezpodstawnych wniosków dowodowych czy kreowanie nieprawdziwych hipotez¹³⁷. Z drugiej strony praktyka uczy, że czasem i sędzia przekracza swoje kompetencje procesowe, przed czym strona czasem usiłuje się bronić. A przekroczenie kompetencji przez sędziego łatwiej zauważa adwokat niż sama strona i dlatego w takiej sytuacji stara się on z reguły pomagać stronie procesowej w upominaniu się o jej prawa. W związku z tym w niektórych sądach adwokaci traktowani są jako osoby potencjalnie wytykające błędy, a tym samym utrudniające pracę sądu. Dlatego też konieczne jest większe zaufanie sędziów do

---

TENŽE, *Postuga adwokata po Mitis Iudex*, dz. cyt., s. 127-142; R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, *La tutela del derecho al proceso en las causas de nulidad matrimonial*, IE 11 (1999), s. 48.

¹³⁰ DC, art. 101. Także K. LÜDICKE, *Einführung in die Instruktion Dignitas connubii*, [w:] *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szychmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008, s. 222-224; J. LLOBELL, *Cenni sul diritto di difesa alla luce dell'Istr. «Dignitas connubii»*, [w:] *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico* (Studi Giuridici LXXII), Città del Vaticano 2006, s. 47-82.

¹³¹ DC, art. 112 § 1.

¹³² DC, art. 113 § 1.

¹³³ DC, art. 113 § 3; J. LLOBELL, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, IE 13 (2001), s. 71-91.

¹³⁴ R. SZTYCHMILLER, *Potrzeba udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 37-38.

¹³⁵ TENŽE, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 75.

¹³⁶ Natomiast często słyży się o nadużyciach osób ogłaszających się za adwokatów kościelnych lub doradców w sprawach o nieważność małżeństwa, którzy nie mają żadnych uprawnień lub mają uprawnienia w zakresie prawa świeckiego. Internet zawiera wiele takich ogłoszeń.

¹³⁷ Według R. Sobanśkiego „takie same zachowania można napotkać u stron sporu, zwłaszcza, że nie zawsze rozumieją one sens i reguły procesu. Gdyby adwokat nawet chciał rozegrać potyczkę z sądem, będzie to mniej dokuczliwe niż roszczenia stron, które czasami są bardzo dalekie od meritum sprawy, gdyż nie dysponują wiedzą fachową” - R. SOBANŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 141.

adwokatów i odwrotnie, aby w sądach kościelnych rzeczywiście można było korzystać z fachowej pomocy w dziedzinie prawa małżeńskiego i procesowego¹³⁸.

Udział adwokatów kościelnych w sprawach w Polsce wymaga opracowania odpowiedniego systemu ich przygotowania i oceny, co znalazło wyraz w projekcie *Norm Konferencji Episkopatu Polski dotyczących aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi*¹³⁹. Ponadto szersze wprowadzenie adwokatów do sądów kościelnych umożliwi zatrudnianie absolwentów prawa kanonicznego, których w Polsce jest już wielu¹⁴⁰.

Reasumując należy jednak uznać, iż udział adwokata w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest bardzo potrzebny, przynoszący korzyści tak stronom procesowym, jak i sędziom.

1.3. Kategorie adwokatów kościelnych

W okresie międzywojennym XX wieku Ignacy Grabowski wyróżnił następujące rodzaje adwokatów: zwyczajni (znajdujący się na liście adwokatów i powagą władzy publicznej upoważnieni do pracy w sądach) i nadzwyczajni (nie umieszczeni na listach, ale świadczący stronom pomoc), a według drugiego podziału są adwokaci *voluntarii* (świadczący stronom pomoc na prośbę samych stron) i *necessarii* świadczący pomoc z mocy ustawy lub na zlecenie sędziego), a według trzeciego podziału są także adwokaci publiczni (świadczący pomoc w sprawach natury publicznej) oraz prywatni (uczestniczący w procesach prywatnych osób)¹⁴¹.

1.3.1. Kategorie adwokatów w historii

W analizie historycznej instytucji adwokata, rozpatrywanej pod kątem prawa kanonicznego, trudno opierać się tylko na Piśmie Świętym Starego i Nowego Testamentu. Tylko nieliczne wzmianki w nim zawarte świadczą o tym, że urząd ten

---

¹³⁸ T. ROZKRUT, *Zagadnienia procesowe w przemówieniach rotalnych Papieża Jana Pawła II*, [w:] *Urzędy sądowe - władza i służba...*, dz. cyt., s. 103.

¹³⁹ Ten temat poruszył abp A. Dzięga, ówczesny Przewodniczący Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, w piśmie z dnia 6.06.2009 r. w sprawie powołania Ekspertkiego Zespołu Redakcyjnego na rzecz Rady Prawnej KEP do opracowania projektu *Norm Konferencji Episkopatu Polski dotyczących aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* (Przewodniczący Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski [abp A. Dzięga], *Pismo*, 6.06.2009, [w:] Archiwum KAK; *Protokół z zebrania Korpusu Adwokatów Kościelnych w Gródku n. Dunajcem*, 15.06.2009, [w:] Archiwum KAK.

¹⁴⁰ R. SZTYCHMILER, *Sędziowie i urzędnicy...*, dz. cyt., s. 705.

¹⁴¹ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 33 (1934), s. 251-252; S. SIPOS, *Enchiridion iuris canonici: ad usum scholarum et privatorum concinnavit*, Romae 1954, s. 731; P.M. DA CASOLA, *Compendio di Diritto Canonico*, Taurini 1967, s. 1026-1027.

był już wtedy znany, a rola adwokata sprowadzała się do obrony osób niewinnych, bezpodstawnie zaskarżonych¹⁴².

Według dawnego prawa kanonicznego, działalność adwokatów szła w trzech kierunkach. Służyli oni pomocą sędziom, osobom prawnym tworzącym się w Kościele oraz stronom procesowym. Sędziowie przy ferowaniu wyroków opierali się przede wszystkim na praktyce prawniczej adwokatów. Konieczność udzielania pomocy prawnej była wynikiem potrzeby ówczesnych czasów, spowodowanej niejednorodnością ustawodawstwa oraz dominującą w tym okresie zasadę personalności prawa. Taki stan rzeczy zmuszał sędziego do korzystania z opinii i rad adwokata, który zazwyczaj występował w procesie obok sędziego, w charakterze asesora bądź biegłego, znawcy prawa lokalnego¹⁴³.

Najcenniejszym przejawem działalności jurystów było wydawanie opinii w konkretnych przypadkach prawnych (*respondere de iure*), o których udzielenie zwracały się nie tylko osoby prywatne. Koncentracja jurystów na działalności opiniodawczej trwała do II w n.e. i wynikała z faktu, że proces legisakcyjny¹⁴⁴ nie dopuszczał czynnego udziału doradców ani pomocników stron w procesie, albowiem mogli w nim występować tylko sami zainteresowani w myśl zasady *Nemo alieno nomine agere potest*¹⁴⁵.

Na wzór rzymskich obrońców miast, Kościół zmuszony wrogą działalnością hereetyków, formalnie zatwierdził w 401 r., na synodzie kartagińskim, powołaną już przez papieża Kajusa, analogiczną instytucję obrońcy Kościoła¹⁴⁶. Zadaniem jego była obrona Kościoła w sprawach świeckich (np. w sprawach majątkowych) oraz roztaczanie opieki nad wszelkiego typu zakładami kościelnymi, jeżeli przy takich został ustanowiony. Obrona prowadzona była na drodze prawnej, przed sądem, urzędami świeckimi, a także i przed cesarzem. Ponieważ ta forma obrony częstokroć zawodziła, gdyż nie stanowiła wiążącego dla wrogów Kościoła zakazu prawnego, dlatego też powołano do życia tzw. *defensores armati*, mając na celu skuteczniejszą ochronę i możliwość dopilnowania interesów Kościoła przy użyciu siły. Tytuł adwokata i obrońcy całego Kościoła przyjmowali niektórzy panujący, np. Karol Wielki i jego następcy¹⁴⁷.

¹⁴² Dn 13; J 8, 4; Łk 6, 3-7.

¹⁴³ S. PŁODZIEN, *Adwokat*, [w:] EK, t. 1, kol. 118; tenże, *Geneza i zakres pomocy prawnej w stadium procesowym sędziowskiego orzekania*, ZN KUL 1 (1958), s. 68-71.

¹⁴⁴ Proces legisakcyjny (*per legis actiones*) - najstarszy rodzaj postępowania sądowego. Do połowy II w. p.n.e. pozostawał jedynym postępowaniem zwyczajnym (*iudicium legitimum*). Zniesiony przez cesarza rzymskiego Oktawiana Augusta w 17 r. p.n.e. na mocy *leges Iuliae iudicariae*. Był postępowaniem niezwykle formalistycznym. Dopuszczalny jedynie dla obywateli rzymskich.

¹⁴⁵ Wersja polska: „Nikt nie może działać w cudzym imieniu”.

¹⁴⁶ *Obróńca Kościoła*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, red. M. Nowodworski, t. 16, Warszawa 1885, s. 617; A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego...*, dz. cyt., s. 161-190.

¹⁴⁷ S. BIELECKI, *De munere advocati*, Romae 1937.

W procesach kościelnych i świeckich do I połowy XII w. występowali często adminikulatorzy. Adminikulatorowi, zwanemu też *advocatus pauperum*, podlegały sprawy opieki nad wdowami, ubogimi, więźniami, pielgrzymami czy sierotami. Jak wskazuje B. Kumor przyjmował on prośby od w/w osób, przedkładał je w kancelarii papieskiej lub wręczał bezpośrednio papieżowi¹⁴⁸. Ponadto „do jego zadań należało również przygotowywanie audiencji papieskich; zawiadamiał wezwanych i zaproszonych na posłuchanie lub do stołu papieskiego, zlecano mu także kontrolę obecnych na synodach papieskich”¹⁴⁹. Ze świadectw XIII w. dowiadujemy się, że adwokaci nie zawsze byli uczciwi¹⁵⁰. F. Bączkowicz podkreślił, że papież Benedykt XII w 1340 r. „ustanowił kolegium składające się z 7 adwokatów konsystorskich i unormował ich urząd; Sykstus V powiększył ich liczbę o pięciu, a Benedykt XIV zastrzegł im pisanie strony prawnej w sprawach beatyfikacji i kanonizacji”¹⁵¹. W 1908 r. papież Pius X na nowo określa ich stanowisko w konstytucji „*Sapienti consilio*”¹⁵².

1.3.2. Adwokaci sądowi zwani stałymi

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. wprowadza do kanonicznego prawa procesowego instytucję obrońcy stałego¹⁵³. Urząd ten nie jest zupełną nowością, ponieważ już wcześniej przy niektórych trybunałach kościelnych pojawił się urząd adwokata publicznego¹⁵⁴, np. w Wiedniu, Stanach Zjednoczonych Ameryki, Kanadzie, we Włoszech (Benevento, Genua, Padwa, Perugia, Piemont)¹⁵⁵. Zaś instrukcja *Dignitas connubii* zachęca do mianowania adwokatów stałych opłacanych przez trybunał¹⁵⁶. Przepisy o adwokatach stałych (urzędowych, kurialnych) ucieleśniają pasterskie zainteresowanie Kościoła, by wszystkim szukającym sprawiedliwości, w sposób szczególny najuboższym, zapewnić fachową pomoc w po-

¹⁴⁸ B. KUMOR, *Adminiculator*, [w:] EK, t. 1, dz. cyt., kol. 90.

¹⁴⁹ Tamże.

¹⁵⁰ R. SZYCHMILER, *Odnowienie funkcji adwokata przy sądach kościelnych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 8 (2010), s. 44.

¹⁵¹ F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958, s. 61.

¹⁵² PIUS X, *Constitutio apostolica Sapienti consilio*, 29.06.1908, AAS 1 (1909) 7-19.

¹⁵³ CIC 1983, kan. 1490; Z. GROCHOLEWSKI, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, KiP 7 (1990), s. 105; S. OLIVARES, *Avvocato (Advocatus)*, [w:] *Nuovo dizionario di diritto canonico*, dz. cyt., s. 78; M.F. POMPEDDA, *Studi di diritto matrimoniale canonico*, Milano 1995, s. 59; K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1490/1-5.

¹⁵⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Weryfikacja racji...*, dz. cyt., s. 65-70. W artykule tym autor przedstawia rys historyczny urzędu obrońcy stałego.

¹⁵⁵ Tamże; I. GORDON, *Nowy proces...*, dz. cyt., s. 12.

¹⁵⁶ DC, art. 113.

szukiwaniu prawdy obiektywnej, by pomóc im zorientować się co do możliwości wniesienia sprawy o nieważność małżeństwa¹⁵⁷.

Wybór adwokata wolnego czy kontraktowego, zatwierdzonego przez biskupa diecezjalnego ale nie należącego do składu sądu, z różnych racji nie zawsze jest możliwy¹⁵⁸. Tą przyczyną może być brak adwokata na danym terenie lub trudna sytuacja materialna strony procesowej, gdy nie stać jej na skorzystanie z adwokata prywatnego. Z tych racji zarówno przepis kodeksowy¹⁵⁹, jak i zawarty w instrukcji procesowej *Dignitas connubii*¹⁶⁰, nakładają na trybunał powinność ustanowienia adwokatów stałych¹⁶¹, czy – jak nazywa ich Kodeks – obrońców stałych, którzy pełniliby zadania adwokata lub pełnomocnika¹⁶². Poza tym mianowanie adwokatów stałych nie wyklucza istnienia przy trybunale listy adwokatów prywatnych, do pomocy których strony mogą zawsze sięgać, o ile pozwalają na to ich możliwości¹⁶³. Ograniczenie prawa strony procesowej do korzystania tylko z pomocy sądowej obrońcy stałego, jako jedynego adwokata przy trybunale, może doprowadzić do wypaczenia samego procesu kanonicznego, na co zwraca uwagę, w odniesieniu do sądownictwa kościelnego w Polsce, Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej¹⁶⁴.

¹⁵⁷ J. LLOBELL, *Il patrocinio forense...*, dz. cyt., s. 451-463; Z. GROCHOLEWSKI, *Iustitia ecclesiastica et veritas*, Per 84 (1995), s. 7-30; R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 132. Także L.G. WRENN, *Procurators for litigation and advocates*, [w:] *New Commentary on the Code of Canon Law*, dz. cyt., s. 1649; A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 60.

¹⁵⁸ R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 137-138.

¹⁵⁹ CIC 1983, kan. 1490.

¹⁶⁰ DC, art. 113.

¹⁶¹ M. FELDMANN, *Ständige Parteibeistände im ordentlichen Ehenichtigkeitsverfahren*, DPM 5 (1998), s. 107-153. W artykule tym omówiona została geneza kan. 1490 KPK oraz przedstawiono informacje dotyczące urzędu stałych obrońców w sądach diecezji Austrii, Niemiec i niemieckojęzycznej części Szwajcarii. Także J. GREŻLIKOWSKI, *Czy w Kościele są rozwody? Informator dla wnoszących sprawę o nieważność małżeństwa*, Włocławek 2004, s. 162; TENŻE, *Co po rozwodzie? Duszpasterze i wierni świeccy wobec małżeństw niesakramentalnych i kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Częstochowa 2005, s. 279-280; J.I. ARRIETA, *Integrazioni e determinazioni apportate dall'istruzione "Dignitas Connubii" ai canoni del Codice di Diritto Canonico*, [w:] *L'istruzione Dignitas connubii nella dinamica delle cause matrimoniali*, red. J.I. Arrieta, Venezia 2006, s. 138-139.

¹⁶² W. Góralski, porównując ze sobą treść kan. 1490 KPK oraz art. 113 instrukcji procesowej, zwrócił uwagę, że sprawę instytucjonalnego doradztwa sądowego w stosunku do stron *Dignitas connubii* reguluje nieco szerzej, niż to czyni kan. 1490 CIC 1983 (W. GÓRALSKI, *Rola adwokata...*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 539-554). Także G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 139-141; M. GRESZATA, *Kanoniczne procesy małżeńskie. Pomoc dla studentów*, Lublin 2007, s. 132.

¹⁶³ G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 143.

¹⁶⁴ „Ex transmissa notula personarum constat istud Forum habere tantum unum advocatum scilicet Rev. dum D. num (...) et anno 2003 pertractavisse in prima instantia circiter 50

Urząd adwokata stałego jest urzędem kościelnym w rozumieniu kanonu 145 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego, a więc zadaniem ustanowionym na stałe z postanowienia kościelnego¹⁶⁵ dla realizacji celu duchowego¹⁶⁶. *Stabiles advocati* nie wykonują wolnego zawodu, ale będąc członkami trybunału kościelnego, otrzymują wynagrodzenie od trybunału¹⁶⁷. W interesie sprawiedliwości i słuszności każdy sąd jest zobowiązany do podjęcia wysiłków zmierzających do powołania adwokatów stałych, na ile to możliwe. Jest to bowiem tylko zalecenie, a nie polecenie.

Jak słusznie zauważa M.J. Arroba Conde, zależność finansowa i administracyjna adwokatów stałych od trybunału nie może naruszać etyki adwokackiej, zaś ich zależność od trybunału winna mieć wyłącznie charakter ekonomiczny i duszpasterski¹⁶⁸. Według L. Müllera adwokat stoi niejako w punkcie przecięcia się indywidualnego interesu strony i publicznego interesu Kościoła. Adwokat, pełniąc swoją służbę kościelną, musi jednakże pozostać w swojej działalności niezależny, suwerenny, niezawisły w stosunku do sądu kościelnego¹⁶⁹.

---

causas. Velit, propterea, Reverentia Tua, in ordine ad rectam iustitiae administrationem promovendam, Excellentissimo Moderatori proponere quaestionem utrum detur necne possibilitas alios advocatos approbandi, qui qualitatibus de quibus in can. 1483 gaudeant, vel saltem aliquos patronos stabiles ad normam can. 1490 constituendi” (SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 29.03.2004, Prot. N. 4614/2004, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego Płockiego). A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 61.

¹⁶⁵ L. MÜLLER, *Der Anwalt im kanonischen Prozess zwischen Einzelinteresse der Partei und öffentlichem Interesse der Kirche*, [w:] *In mandatis meditari. Festschrift für Hans Paarhammer zum 65. Geburtstag*, red. S. Haering, Berlin 2012, s. 658-659. Urzędy z ustanowienia Bożego to urząd papieski, kolegium biskupów i urząd biskupi. Wszystkie inne urzędy kościelne są z ustanowienia kościelnego - R. SOBAŃSKI, *Urzędy kościelne*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, *Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań 2003, 234. Także K. DZIUB, *Pojęcie urzędu kościelnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 35-36 (2007-2008), s. 73.

¹⁶⁶ „Urząd kościelny jest jakimkolwiek ustanowionym na stałe zadaniem z postanowienia czy to Bożego, czy kościelnego dla realizacji celu duchowego.” (CIC 1983, kan. 145 § 1). F. PASTERNAK, *Urzędy i beneficja kościelne. Majątek kościelny*, Warszawa 1970, s. 22-28; M. ŻUROWSKI, *Problem władzy i powierzania urzędów w Kościele katolickim*, Kraków 1985, s. 192-194.

¹⁶⁷ *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi (projekt)*, 3 c, [w:] Archiwum KAK. Na ten temat piszą m.in.: T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik...*, dz. cyt., s. 279; A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 60; G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 142.

¹⁶⁸ M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, s. 234-236.

¹⁶⁹ *Der Anwalt steht daher an einem Schnittpunkt von Einzelinteresse der Partei und öffentlichem Interesse der Kirche. Der kirchliche Anwalt übt einen kirchlichen Dienst aus, muß jedoch in seiner Tätigkeit unabhängig vom kirchlichen Gericht sein* - L. MÜLLER, *Der Anwalt im kanonischen Prozeß – ein unabhängiges Organ kirchlicher Rechtspflege?*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztychmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011, s. 121.

Kodeks Prawa Kanonicznego, określając wymogi konieczne do sprawowania urzędu kościelnego, stwierdza w kan. 149 § 1, że „ażeby urząd kościelny można komuś powierzyć, powinien on pozostawać we wspólnocie Kościoła i być zdatnym, czyli posiadać przymioty wymagane do tego urzędu prawem powszechnym, partykularnym lub fundacyjnym”. Urząd adwokata stałego może pełnić jedynie katolik¹⁷⁰, który pozostaje we wspólnocie Kościoła oraz posiada odpowiednie przymioty¹⁷¹.

Organem kompetentnym do ustanowienia obrońcy stałego jest władza kościelna, której administracyjnie dany trybunał podlega¹⁷². Adwokata stałego biskup diecezjalny nie zatwierdza, lecz mianuje, tak jak każdego innego pracownika trybunału kościelnego¹⁷³. Nominacja może być dana bezterminowo lub na czas określony¹⁷⁴. Także adwokaci posiadający dyplom Roty Rzymskiej, aby pełnić urząd adwokata stałego, winni być na ten urząd mianowani przez biskupa diecezjalnego¹⁷⁵.

W sytuacji, gdy adwokat stały zostaje włączony do sprawy przez sędziego jako adwokat z urzędu, nie potrzebuje on przedstawiania zlecenia¹⁷⁶. Ale konieczne byłoby ono wówczas, kiedy adwokat zostałby wybrany przez stronę procesową¹⁷⁷. Dopuszczalne jest, aby adwokat stały przy jednym sądzie mógł być przy innym sądzie adwokatem wolnym¹⁷⁸.

Zachęty Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej do ustanawiania przy sądach kościelnych w Polsce stałych adwokatów (patronów) przyczyniły się do ich mianowania, m.in. w Lublinie (od 22.09.1999 r.)¹⁷⁹, Płocku (od 16.08.

¹⁷⁰ J. OCHOA, *La figura canonica del procurador...*, dz. cyt., s. 264; P. MONETA, *L'avvocato nel processo matrimonial*, [w:] *Dilexit iustitiam...*, dz. cyt., s. 330; G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 143-145.

¹⁷¹ A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 48. G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 144.

¹⁷² R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 114.

¹⁷³ CIC 1983, kan. 1420 § 1, kan. 1421 § 1.

¹⁷⁴ „Mając na względzie potrzebę zapewnienia pomocy prawnej stronom biorącym udział w procesach toczących się przed Sądem Biskupim Diecezji Sosnowieckiej, z dniem 4 października 2005 roku, zwalnam Księdza Doktora (...) z obowiązków obrońcy węzła małżeńskiego i rzecznika sprawiedliwości. Stosownie do kan. 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego i art. 113 § 3 Instrukcji Dignitas Connubii – mianuję Księdza Doktora stałym patronem, w celu pełnienia funkcji adwokata lub pełnomocnika oraz udzielania stronom pomocy prawnej, przede wszystkim w sprawach małżeńskich” (BISKUP SOSNOWIECKI, *Dekret*, 4.10.2005, l. dz. 652/2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Sosnowcu). A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 60-63.

¹⁷⁵ G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 146.

¹⁷⁶ Tamże, s. 147.

¹⁷⁷ W. KIWIOR, *Zasady działania...*, dz. cyt., s. 72.

¹⁷⁸ J. LLOBELL, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, IE 13 (2001), s. 71-91.

¹⁷⁹ *Korespondencja osobista* z A.M., adwokatem stałym przy Sądzie Metropolitalnym w Lublinie, 5.03.2009, sygn. LU/AM.

2001 r.)¹⁸⁰, Pelplinie (od 1.05.2003 r.)¹⁸¹, Sandomierzu (od 15.07.2003 r.)¹⁸², Poznaniu (od 30.06.2005 r.)¹⁸³, Gorzowie Wielkopolskim (od 1.07.2005 r.)¹⁸⁴, Olsztynie (13.07.2005 r. – 30.06.2006 r.)¹⁸⁵, Sosnowcu (4.10.2005 r. – 6.11.2007 r.)¹⁸⁶, Łomży (8.11.2005 r. – 10.09.2007 r.)¹⁸⁷, Wrocławiu (od 10.11.2005 r.)¹⁸⁸, Tarnowie (od 1.03.2007 r.)¹⁸⁹.

Wśród zadań obrońcy stałego należy wyróżnić: poradnictwo pozaprosesowe, przedprocesowe (adwokaci stali zostali pomyślni jako środek zaradczy na niewystarczającą dostępność do uzyskania porady na wstępnym etapie sprawy o nieważność małżeństwa) oraz procesową obronę w sensie ścisłym¹⁹⁰.

A.G. Miziński, który był adwokatem stałym w Lublinie, przedstawia motywy przemawiające za ustanowieniem urzędu obrońcy stałego¹⁹¹, do których zalicza: zbawienie dusz, które zawsze winno być w Kościele najwyższym prawem; większe gwarancje w dotarciu do prawdy obiektywnej (adwokat stały nie będzie musiał szukać klientów oraz rozwiązań zaspokajających interes prywatny klienta); wymóg terminowości procesu (nie ulegnie pokusie przedłużania procesów, wykorzystując wszystkie możliwe środki dostępne w postępowaniu procesowym, np. prezentując ciągle nowe sprawy wpadkowe). Ponadto praktyka adwokatów stałych daje dobre rezultaty w unikaniu nadużyć związanych z opłatami za posługę¹⁹².

---

¹⁸⁰ Wywiad z J.K., obrońcą węzła małżeńskiego Sądu Biskupiego Płockiego, 12.03.2009, sygn. PŁ/JK.

¹⁸¹ Wywiad z W.M., oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Pelplińskiej, 27.03.2009, sygn. PE/WM.

¹⁸² Wywiad z W.G., oficjałem Sądu Biskupiego w Sandomierzu, 9.03.2009, sygn. SA/WG.

¹⁸³ *Korespondencja osobista* z R.R., oficjałem Metropolitalnego Sądu Duchownego w Poznaniu, 18.03.2009, sygn. PO/RR.

¹⁸⁴ Wywiad z J.Z., oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 27.02.2009, sygn. ZG/JZ.

¹⁸⁵ Wywiad z M.D., oficjałem Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej, 10.02.2009, sygn. WM/MD.

¹⁸⁶ Wywiad z R.P., oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Sosnowieckiej, 20.02.2009, sygn. SO/RP.

¹⁸⁷ Wywiad z I.B., oficjałem Sądu Biskupiego w Łomży, 24.03.2009, sygn. ŁM/IB.

¹⁸⁸ Wywiad z R.M., adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Kościelnym we Wrocławiu, 19.02.2009, sygn. WR/RM.

¹⁸⁹ Wywiad z J.F., adwokatem stałym Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/JF.

¹⁹⁰ P. MONETA, *L'avvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam...*, dz. cyt., s. 334; J. BORUCKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci w świetle kodeksów prawa kanonicznego i instrukcji Dignitas connubii*, SWł 10 (2007), s. 299-300.

¹⁹¹ A.G. MIZIŃSKI, *Weryfikacja racji...*, dz. cyt., s. 71-74; TENŻE, *Instytucja obrońcy stałego...*, dz. cyt., s. 174-177.

¹⁹² M.J. ARROBA CONDE, *De los procuradores judiciales...*, dz. cyt., s. 656; J.J. GARCÍA FAÍLDE, *Tratado de Derecho...*, dz. cyt., s. 67-68; G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 142; R. SOBAŃSKI, *Prawda jako entelechia procesu o nieważność małżeństwa w świetle przemówień Piusa XII do Roty Rzymskiej*, IM 13 (2008) 19, s. 35.

Istotny dla stron jest fakt, że stali obrońcy otrzymują swoje wynagrodzenie od trybunału¹⁹³.

Znana jest krytyka tego urzędu przez kanonistów¹⁹⁴. Zarzutami stawianymi pod adresem urzędu obrońcy stałego jest podejrzenie co do pełnej autonomii i niezależności tego urzędu od trybunału, ryzyko wymieszania różnych funkcji wśród członków trybunału¹⁹⁵, na co zwrócił uwagę Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej w odniesieniu do sytuacji w Polsce¹⁹⁶. Istnieje też obawa braku osobistego zainteresowania adwokata stałego w sprawę w której pomaga¹⁹⁷, bowiem w wypadku nieotrzymywania godziwej zapłaty nie zawsze mieliby motywację do gorliwej pracy¹⁹⁸. Należy jednak pamiętać, że funkcja adwokata stałego jest wykonywana jako pomoc dla trybunału oraz dla dobra wiernych. Zarzuty te nie są jednak skutkiem niewłaściwego sformułowania przepisu, lecz jego niewłaściwej aplikacji¹⁹⁹. Jest więc konieczne, aby każdy członek trybunału sumienie wykonywał powierzone sobie zadania²⁰⁰.

¹⁹³ J. BORUCKI, *Pełnomocnicy procesowi...*, dz. cyt., s. 295.

¹⁹⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Weryfikacja racji...*, dz. cyt., s. 74-78.

¹⁹⁵ Tamże, s. 65-69; F.J. RAMOS, *Considerazioni sulla necessità dell'intervento degli avvocati nei processi di dichiarazione di nullità del matrimonio canonico*, IE 10 (1988), s. 281-290; P. MONETA, *L'avvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam...*, dz. cyt., s. 330;

M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., s. 234-236; J. LLOBELL, *Il patrocinio forense...*, dz. cyt., s. 446; R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 137-138; J. LLOBELL, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, IE 13 (2001), s. 75; S. VILLEGIANTE, *L'avvocato del foro ecclesiastico ed i poteri disciplinari del giudice nelle cause di nullità matrimoniale*, ME 122 (1997) 3-4, s. 561.

¹⁹⁶ „Ad statum personarum quod spectat, constat Rev. dum D. num (...), Vicarium iudiciale adiunctum et Rev. dum D. num (...) munus exercere tum iudicis, tum advocati. Ad rem animadvertendum est agi de muneribus prorsus distinctis: advocatus enim agit pro parte in causa adducens ea omnia et sola quae favent thesi partis cui assistentiam praebet; iudex e contra omnino impartialiter colligere debet eas omnes probationes quae requiruntur ad decisionem iuxta veritatem ferendam. Quam ob rem minime convenit ut una eademque persona his duobus muneribus tam radicaliter distinctis simul fungatur. Velit, propterea, Reverentia Tua considerationi Exc. mi Moderatoris proponere quaestionem utrum necne, in ordine ad rectam iustitiae administrationem promovendam, expediat quosdam advocatos approbare, qui qualitatibus de quibus in can. 1483 gaudeant, vel saltem aliquos patronos stabiles ad normam can. 1490 constituere” (SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 7.07.2000, Prot. N. 4620/2000, [w:] Archiwum Sądu Diecezjalnego w Tarnowie).

¹⁹⁷ „Nieraz zdarza się, że taki adwokat z urzędu zadowolony jest jednym zdaniem: popieram roszczenia mojego klienta, co sądowi nic nie daje, albo też wprawdzie wygłasza jakąś mowę obrończą, ale są to same ogólniki, czasem tak dobrane by wyrzucić na stronie, nie znającej prawa, wrażenie jej obrony, ale nie mające z istotą sprawy nic wspólnego” (J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy...*, dz. cyt., s. 14); M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., s. 234-237.

¹⁹⁸ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 125.

¹⁹⁹ A.G. MIZIŃSKI, *Weryfikacja racji...*, dz. cyt., s. 77.

²⁰⁰ Tamże.

1.3.3 Adwokaci z wyboru (kontraktowi)

Adwokaci kontraktowi czyli z wolnego wyboru strony, zwani też wolnymi lub prywatnymi, to adwokaci pracujący na podstawie prywatnej umowy ze stroną procesu, ale koniecznie zatwierdzeni przez biskupa diecezjalnego przy danym trybunale. Elementem zasadniczo różnicującym te dwie grupy adwokatów jest źródło ich wynagrodzenia za pracę. Adwokaci kontraktowi wynagrodzenie otrzymują od stron, a na jego wysokość wpływ ma biskup moderator sądu²⁰¹. Są oni mniej zależni od sądu, w tym co odnosi się do czasu i organizacji ich pracy. Winni oni spełniać wszystkie wymagania stawiane adwokatom przez prawo kanoniczne.

Strona może wybrać sobie kilku adwokatów²⁰², ponieważ każdy z nich działa niezależnie od pozostałych, co jednak nie wyklucza pewnego podziału zadań, mającego na celu sprawniejsze wyświecenie sprawy w interesie klienta²⁰³. Instrukcja procesowa dla spraw o nieważność małżeństwa dodaje, że w sytuacji, gdy oboje małżonkowie proszą o stwierdzenie nieważności ich małżeństwa, mogą oni ustanowić sobie wspólnego adwokata²⁰⁴. W wielu krajach urząd kontraktowych adwokatów kościelnych ma ugruntowaną i godną pochwałę tradycję²⁰⁵.

1.3.4. Adwokaci Roty Rzymskiej

Wśród adwokatów Kurii Rzymskiej²⁰⁶ wyróżnia się m.in. adwokatów Roty Rzymskiej²⁰⁷, którzy mogą występować jako doradcy prawni stron, a także jako ich

²⁰¹ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 115.

²⁰² „Advocati autem plures simul constitui queunt” (CIC 1983, kan. 1482 § 3); DC, art. 103 § 4.

²⁰³ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 226.

²⁰⁴ DC, art. 102. Także W. KIWIOR, *Zasady działania...*, dz. cyt., s. 67; M. GRESZATA, *Iudicium cum principiis...*, dz. cyt., s. 238.

²⁰⁵ P. MONETA, *L'avvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam...*, dz. cyt., s. 330; J.L. ACEBAL LUJAN, *Abogados, procuradores y patronos ante los tribunales eclesiásticos españoles*, „Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro” 10 (1992), s. 570-576.

²⁰⁶ „Praeter Romanae Rotae Advocatos et Advocatos pro causis Sanctorum, Album adest Advocatorum, qui habiles sunt, rogatu eorum quorum interest, ut patrocinium causarum apud Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal suscipiant necnon, in recursibus hierarchicis apud Dicasteria Curiae Romanae, operam suam praestent” (PB, art. 183); IOANNES PAULUS II, *Motu proprio Iusti iudicis*, 28.06.1988, AAS 80 (1988) 1258-1261; SECRETARIA STATUS, *Ordinatio Qui in Album*, 23.07.1990, AAS 82 (1990) 1630-1634. Na temat adwokatów Kurii Rzymskiej pisze m.in.: S. PŁODZIEŃ, *Adwokaci Kurii Rzymskiej*, [w:] EK, t. 1, dz. cyt., kol. 117.

²⁰⁷ Historię Roty Rzymskiej przedstawiają m. in.: W. NACHTMAN, *Trybunał Roty Rzymskiej. Historia, organizacja, postępowanie*, Lublin 1957; T. PIERONEK, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. 1, Warszawa 1970, s. 152-164; M. KORSACK, *Rola i znaczenie adwokata w kanonicznym procesie małżeńskim*, Warszawa 1975 (ATK), mps, s. 27-28 (praca magisterska napisana u ks. prof.

pełnomocnicy, przy czym pełnomocnikami mogą być tylko ci spośród nich, którzy stale przebywają w Rzymie²⁰⁸. Istnieje powszechne uznanie dla wkładu pracy adwokatów rotalnych dla ochrony praw stron i bardziej szczegółowego poszukiwania prawdy²⁰⁹. Na polecenie dziekana Roty Rzymskiej²¹⁰ są oni obowiązani do bezpłatnej obrony osób, którym Trybunał Roty przyznał prawa ubogich²¹¹.

Adwokatów rotalnych mianuje Kardynał Sekretarz Stanu Stolicy Apostolskiej²¹² na okres pięciu lat, po wysłuchaniu opinii specjalnej Komisji²¹³. Od adwokatów Roty Rzymskiej wymagane jest odpowiednie przygotowanie merytoryczne, potwierdzone akademickimi stopniami. Aby być wpisanym do Rejestru Adwokatów Roty Rzymskiej, wymagane jest posiadanie przynajmniej doktoratu w prawie kanonicznym oraz dyplomu adwokata rotalnego²¹⁴, natomiast, aby być wpisanym do Rejestru pełnomocników procesowych Trybunału Apostolskiego, wymagany jest przynajmniej doktorat w prawie kanonicznym wraz z ukończeniem drugiego roku trzyletniego Studium Rotalnego²¹⁵. Studium to zostało powołane do życia w 1911 r. Jego zadaniem, jako instytucji o cha-

---

T. Pawluka); E. SZTAFROWSKI, *Kuria Rzymska. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1981, s. 191; R. SZTYCHMILER, *Kompetencje trybunałów kościelnych*, SWm 36 (1999), s. 352; F.J. RAMOS, *I tribunali ecclesiastici. Costituzione, organizzazione, norme processuali, cause matrimoniali*, Roma 2002, s. 89-290; R. COPOLLA, *Gli Avvocati, artt. 183-185 [w:] Commento alla Pastor Bonus e alle norme sussidiarie della Curia Romana*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2003, s. 253; T. ROZKRUT, *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej (1917-2003)*, Tarnów 2003, s. 20; G. ERLEBACH, *Ogólna charakterystyka przemówień Dziekanów Roty Rzymskiej do Papieży*, IM 13 (2008) 19, s. 14-15.

²⁰⁸ Aktualnie działalność Roty Rzymskiej jest regulowana następującymi dokumentami: CIC 1983, kan. 1405 § 3, 1443-1444; IOANNES PAULUS II, *Constitutio apostolica Pastor Bonus de romana curia*, 28.06.1988, AAS 80 (1988) 841-912 (w szczególności art. 183-185); *Normae Romanae Rotae Tribunalis*, 18.04.1994, AAS 86 (1994) 508-540; *Regolamento Generale della Curia Romana*, 30.04.1999, AAS 91 (1999) 629-699.

²⁰⁹ P. MONETA, *L'avvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam...*, dz. cyt., s. 334.

²¹⁰ Od 31.01.2004 r. dziekanem Roty był ks. prof. bp Antoni Stankiewicz, a od 2016 r. jest nim ks. Maurice Monier.

²¹¹ „Qui in Urbe fixam non habent moram causarum patrociniū suscipere poterunt. At procuratoris munus ii tantum exercere valent qui Urbem continenter incolunt” (NRRT, art. 48 § 3).

²¹² Obecnie kard. Pietro Parolin, który urząd objął 18.11.2013 r.

²¹³ „A Cardinali Secretario Status, audita commissione stabiliter ad hoc constituta, candidati in Albo inscribi possunt, qui congrua praeparatione, aptis titulis academicis comprobata, simulque vitae christianae exemplo, morum honestate ac rerum agendarum peritia commendentur. Quibus requisitis forte postea deficientibus, ex Albo expungendi sunt” (PB, art. 184). R. COPOLLA, *Gli Avvocati, artt. 183-185*, [w:] *Commento alla Pastor Bonus...*, dz. cyt., s. 259-263.

²¹⁴ „In Advocatorum Albo admittuntur qui, laurea doctorali saltem in iure canonico donati, advocati rotalis diploma adepti sunt” (NRRT, art. 48 § 1). Dyplom adwokata rotalnego jest wynikiem pozytywnie zdanego zaliczenia egzaminu w języku łacińskim, do którego dopuszczone są osoby, które ukończyły trzyletnie Studium Rotalne oraz posiadają doktorat z prawa kanonicznego uzyskany na Wydziale Prawa Kanonicznego uznany przez Stolicę Apostolską.

²¹⁵ „In Procuratorum autem Albo inscribi poterunt ii qui, laurea saltem in iure canonico praediti, exercitationes et pericula per biennium penes Studium Rotale superaverint” (NRRT, art. 48 § 2).

rakterze praktyczno-dydaktycznym, jest nie tylko przygotowanie praktyczne do wykonywania funkcji adwokata przy samej Rocie, ale również do pełnienia urzędu sędziego, promotora sprawiedliwości i obrońcy węzła w innych sądach kościelnych²¹⁶.

Adwokaci rotalni winni ponadto odznaczać się biegłością w załatwianiu spraw oraz prawością życia, szlachetnością obyczajów. Ich postępowanie musi zachowywać podstawowe normy etyczne²¹⁷. Zobowiązani są wykonywać swoje obowiązki według norm prawa kanonicznego oraz Norm Trybunału Apostolskiego²¹⁸. Gdyby utracili wymagane warunki, powinni być skreśleni z listy²¹⁹.

Adwokaci rotalni mogą działać w całym Kościele, chyba że biskup w poszczególnym przypadku i dla ważnej przyczyny zabroni im działalności²²⁰. Mają oni bezwzględny obowiązek stosowania się do taryfy rotalnej i mogą pobierać za swoją pracę wynagrodzenie nie inne jak to, które zostało zatwierdzone²²¹. Na skutek poważnych przyczyn mogą być pozbawieni stanowiska²²². Tracą je również po ukończeniu siedemdziesiątego piątego roku życia²²³.

1.4. Dostępność adwokatów kościelnych

Aby wierni mieli możliwość skorzystania z uprawnień zagwarantowanych im w przepisach kan. 221 § 1, 1481 i 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., przy każdym trybunale kościelnym powinni być dostępni adwokaci upoważnieni do występowania we wszystkich sprawach toczących się przed tymi trybunałami. Każdy wierny jest uprawniony do tego, aby w razie potrzeby mógł skorzystać z fachowej pomocy

²¹⁶ G. ERLEBACH, *Ogólna charakterystyka przemówień Dziekanów Roty Rzymskiej do Papieży*, IM 13 (2008) 19, s. 16-17.

²¹⁷ PB, art. 184. Także J. LLOBELL, *Avvocati e procuratori nel processo canonico di nullità matrimoniale*, Ap 61 (1988), s. 784-785; C. GULLO, *Prassi processuale nelle causa canoniche di nullità del matrimonio*, Città del Vaticano 2001, s. 52; S. GHERRO, *Diritto canonico (nozioni e riflessione)*, t. 3, *Sul processo matrimoniale*, Padova 2007, s. 125-127.

²¹⁸ NNRT, art. 49 § 1.

²¹⁹ PB, art. 184.

²²⁰ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 227; P.V. PINTO, *I processi nel Codice di diritto canonico. Commento sistematico al Lib. VII*, Città del Vaticano 1993, s. 202; J. BORUCKI, *Pełnomocnicy procesowi...*, dz. cyt., s. 295.

²²¹ NRRT, art. 49 § 2; T. PIERONEK, *Reforma kanonicznego prawa procesowego po Soborze Watykańskim II*, PK 14 (1971) nr 1-2, s. 176.

²²² NRRT, art. 22, 49 § 3.

²²³ „A Cardinali Secretario Status, audita commissione, de qua in art. 184, ad quinquennium nominantur; graves tamen ob causas, a munere removeri possunt. Expleto septuagesimo quinto aetatis anno, a munere cessant” (PB, art. 185 § 2). JAN PAWEŁ II, *Konstytucja Apostolska Pastor Bonus o Kurii Rzymskiej*, [w:] *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. W. Kacprzyk, M. Sitarz, Lublin 2006, s. 253; R. COPOLLA, *Gli Avvocati*, artt. 183-185, [w:] *Commento alla Pastor Bonus...*, dz. cyt., s. 263-267.

prawnej adwokata. Dlatego też w każdym trybunale kościelnym powinna być dostępna lista adwokatów współpracujących z tym trybunałem, aby wierny mógł z niej łatwo skorzystać wybierając sobie adwokata, któremu powierzy obronę swojej sprawy.

Z kan. 1481 i 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego wynika, że przy każdym trybunale kościelnym powinny być nawet dwie takie listy, jedna lista adwokatów sądowych, nazywanych stałymi, pracujących w danym trybunale z nominacji biskupa, któremu ten trybunał podlega, a druga zawierająca dane o adwokatach zatwierdzonych przez biskupa przy danym trybunale i z nim współpracujących, ale nie mianowanych przez biskupa i nie otrzymujących wynagrodzenia od sądu.

Istnienie choćby jednej takiej listy wydaje się konieczne do realizacji uprawnienia zawartego zwłaszcza w kan. 1481 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Nie wydaje się, aby wymogom kan. 221 i 1481 można było uczynić zadość powołując *ad causam* adwokata do sprawy, w której jego udział jest konieczny²²⁴. Każdy wierny ma prawo wybrać sobie adwokata i nie musi godzić się z przyznaniem adwokata tylko w sytuacjach koniecznych. Tylko uprawnienie wynikające z kan. 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego nie ma formy absolutnej, lecz względną, gdyż jego realizacja zależy od możliwości danego trybunału²²⁵. W polskich warunkach można wymagać przestrzegania wymogu dostępności adwokatów i ich danych teleadresowych. Potwierdzeniem takiego stanowiska są chociażby monity Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej przysyłane do polskich trybunałów lokalnych w odpowiedzi na coroczne sprawozdania z pracy tych trybunałów²²⁶.

Należy też pamiętać, że zagadnienie to zostało uregulowane także w Instrukcji *Dignitas connubii*, z 2005 r., która poleca biskupowi moderatorowi opublikowanie listy adwokatów dopuszczonych do obrony przy jego sądzie²²⁷.

1.4.1. Diecezjalne listy adwokatów

Zgodnie z przepisem zawartym w kan. 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego²²⁸, każdy pasterz Kościoła powszechnego, który posiada w swojej diecezji trybunał

²²⁴ Inaczej twierdzi A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 260.

²²⁵ Tamże: Zawarte w kanonie stwierdzenie: „o ile to możliwe” – wskazuje na relatywność zapisu i staje się bardziej normą egzortacyjną niż obligatoryjną w każdym miejscu, czasie i okolicznościach”.

²²⁶ Tamże, s. 261.

²²⁷ DC, art. 112 § 1: „Zadaniem Biskupa Moderatora jest opublikowanie wykazu, czyli listy, na której wypisani są adwokaci dopuszczeni przy jego sądzie oraz pełnomocnicy reprezentujący zazwyczaj strony w tymże sądzie”.

²²⁸ CIC 1983, kan. 1490: „W każdym trybunale – jeśli to możliwe – należy ustanowić stałych obrońców, otrzymujących wynagrodzenie od samego trybunału, którzy pełniliby zadania adwokata lub pełnomocnika, przede wszystkim w sprawach małżeńskich, dla stron, które chciałyby ich wybrać”.

kościelny winien wyznaczyć jednego lub kilku obrońców stałych, których zadaniem będzie spełnianie zadań adwokata lub pełnomocnika procesowego dla stron. Jeśli tych obrońców będzie kilku, winna być utworzona i ogłoszona lista obrońców. Potwierdzenie w relacji do procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa norma ta znalazła w art. 113 § 3 Instrukcji *Dignitas connubii*. Od tej pory każdy trybunał kościelny winien doprowadzić do powołania takiego zespołu stałych obrońców i listę osób wchodzących w jego skład udostępnić dla zainteresowanych wiernych²²⁹. Gdyby jednak w nieokrępych jeszcze diecezjach było to niemożliwe, realizacja tego obowiązku może być odłożona do czasu ustąpienia przyczyn uniemożliwiających. Kan. 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego nie zawiera bowiem polecenia absolutnego. Zawarte w nim sformułowanie „jeśli to możliwe” wskazuje, że przy zaistnieniu poważnych przyczyn, obowiązek ten może być zawieszony²³⁰.

Tak przepisy kodeksowe, jak też Instrukcja *Dignitas connubii* nie określają liczby obrońców stałych²³¹. Można więc wywnioskować, iż może być ustanowiony tylko jeden obrońca. Zazwyczaj taki jest początek zespołu. Liczba stałych obrońców powinna być proporcjonalna do potrzeb danej diecezji oraz jej możliwości finansowych. Np. we Włoszech, na podstawie decyzji Konferencji Episkopatu opublikowanej w formie dekretu z dnia 19 października 1998 r., postanowiono, że przy każdym trybunale regionalnym powinno być ustanowionych przynajmniej dwóch adwokatów stałych²³².

Konferencja Episkopatu Polski nie zajmowała się tą sprawą i nie zostały wydane żadne decyzje na ten temat. Biskupi wydają dla swoich trybunałów indywidualne rozporządzenia. Na stronach internetowych diecezji czy sądów można znaleźć imiona i nazwiska adwokatów zatrudnionych w trybunałach, jako adwokaci stali na podstawie kan. 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Nie ma w Polsce jednolitych przepisów regulujących status obrońców sądowych. Zatem kwestie dotyczące sposobu przyjęcia do zespołu i wpisania na listę, zakres ich obowiązków, miejsce urzędowania i inne są określane przez poszczególnych biskupów i w praktyce znacznie różnią się²³³.

W Kodeksie Prawa Kanonicznego nie określono, kto ustanawia stałych obrońców sądowych. Skoro nie ma innej dyspozycji, to kompetentnymi do tego zadania

²²⁹ K. JANKOWETZ, *Anfragen und Anliegen der Anwältin...*, dz. cyt., s. 737-743.

²³⁰ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 113.

²³¹ J. OCHOA, *La figura canonica del procurador...*, dz. cyt., s. 264.

²³² CEI, *Regime amministrativo dei tribunali ecclesiastici regionali italiani*, „Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana”, t. 6, Bologna 2002, s. 792, art. 6 § 1: „L'organico del tribunale regionale deve prevedere l'istituzione di almeno due patroni stabili ai sensi del can. 1490. Essi esercitano il compito sia di avvocato sia di procuratore (...)”; zob. A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 262.

²³³ A.G. Miziński powołuje się na opracowanie ankiet zawarte w rozdz. VII książki *Status prawny adwokata...*, dz. cyt.

są: biskup diecezjalny, jego wikariusz sądowy, a dla trybunału międzydiecezjalnego zespół biskupów diecezjalnych tych diecezji, albo biskup przez nich upoważniony do kierowania trybunałem²³⁴, w instrukcji *Dignitas connubii* określany mianem biskupa moderatora. Kiedy zespół obrońców wyznaczany jest przez wikariusza sądowego, powinno to nastąpić po konsultacji z biskupem diecezjalnym, a dokument winien stwierdzać, iż wymienieni adwokaci uzyskali jego aprobatę²³⁵.

Włączenie do takiego zespołu adwokackiego i wciągnięcie na listę adwokatów stałych przy danym trybunale kościelnym powinno się dokonać po zweryfikowaniu wszystkich wymogów dotyczących kwalifikacji kandydata i na jego uprzednią prośbę złożoną biskupowi moderatorowi trybunału. Z takiej listy adwokaci mogą być, zgodnie z przepisem kan. 1490 CIC 1983 i art. 113 § 1 *Dignitas connubii*, wybierani przez strony do poszczególnych spraw, bądź wyznaczani *ex officio* przez sędziego w procesie.

W art. 113 instrukcji *Dignitas connubii* prawodawca wskazuje, iż w trybunałach kościelnych winni być ustanawiani adwokaci, ale pomimo tego, strony zachowują prawo ustanowienia tak adwokatów, jak i pełnomocników spoza listy stałych adwokatów, których posługi dotyczy analizowany przepis Instrukcji²³⁶.

W trybunałach kościelnych od wieków pracują adwokaci wykonujący wolny zawód, współpracując z danym trybunałem. Ich praca od dawna w wielu Kościołach gwarantuje realne zabezpieczenie prawo stron procesowych do obrony, zabezpiecza właściwe funkcjonowanie sprawiedliwości w Kościele²³⁷. Dlatego przy trybunałach diecezjalnych, czy też regionalnych „powinna być oddzielna, czy też łącznie z adwokatami stałymi, lista adwokatów «prywatnych» – współpracujących z danym trybunałem, czyli niepracujących na zlecenie sądu, ale na podstawie prywatnej umowy ze stroną procesu”²³⁸. Oni także winni spełniać wszystkie wymagania stawiane adwokatom przez prawo. Po uzyskaniu zatwierdzenia od biskupa są wpisywani na listę adwokatów współpracujących z danym trybunałem. Mają oni takie same uprawnienia i obowiązki co adwokaci sądowi, lecz są mniej zależni od trybunału, zwłaszcza w tym co odnosi się do czasu ich pracy i do wynagrodzenia. Prowadzą oni prywatne kancelarie adwokackie, do których trafiać mogą potencjalne strony procesów kanonicznych. Zainteresowany na ogół informacje

²³⁴ CIC 1983, kan. 1423 § 1.

²³⁵ W przeciwnym wypadku potrzebna byłaby oddzielna aprobatą biskupa; zob. J. WEIER, *Der Anwalt im kirchlichen Eheprozeß. Neue Bestimmungen im CIC*, [w:] *Ministerium Iustitiae. Festschrift für H. Heinemann*, red. A. Gabriels, H.J.F. Reinhardt, Essen 1986, s. 408; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 114.

²³⁶ W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach...*, dz. cyt., PK 49 (2006) nr 3-4, s. 41.

²³⁷ S. VILLEGIANTE, *L'avvocato del foro ecclesiastico ed i poteri disciplinari del giudice, nelle cause di nullità matrimoniale*, ME 122 (1997) 3-4, s. 561; J. OCHOA, *La figura canonica del procurador...*, dz. cyt., s. 261.

²³⁸ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 264.

o adwokatach wpisanych na listę obrońców przy danym trybunale uzyskuje od tegoż trybunału. Oni sami winni dbać o dostępność dla aktualnych i potencjalnych klientów oraz regulować poziom wynagrodzenia odpowiednio do zamożności zainteresowanych oraz swoich możliwości czasowych²³⁹.

Chociaż obecnie obowiązujące przepisy kodeksowe nie podają precyzyjnych informacji na temat listy adwokatów zatwierdzonych i pełniących funkcje obrońców przy danym trybunale, to normy tego rodzaju, w relacji do procesów dotyczących nieważności małżeństwa, znajdowały się już w Instrukcji *Provida Mater Ecclesia* z 1936 r.²⁴⁰ Godny zauważenia jest fakt, że pod rządami tej Instrukcji, która dotyczy spraw o nieważność małżeństwa, nie było konieczności udziału adwokata, a mimo to prawodawca zamieścił tego rodzaju przepis, który miał na celu ułatwienie zainteresowanym skorzystanie z usługi adwokata. Istnienie takiego przepisu pośrednio wskazuje na potrzebę występowania adwokatów w sprawach o nieważność małżeństwa. To przekonanie widoczne jest także w nauczaniu papieża Jana Pawła II, choćby w jego przemówieniach do pracowników Roty Rzymskiej²⁴¹.

Wspomniany wyżej przepis znalazł swoją kontynuację w Instrukcji procesowej *Dignitas connubii* z 2005 r. Powtórzenie nakazu opublikowania przez biskupa moderatora trybunału listy adwokatów i pełnomocników dopuszczonych przy jego trybunale zawarte zostało w art. 112 tej Instrukcji²⁴². W trosce o umożliwienie małżonkom skorzystania z przysługującego im prawa do obrony w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa z pomocy osób kompetentnych, biskup moderator powinien podać do publicznej wiadomości listę adwokatów, którzy są dopuszczeni do udzielania pomocy stronom procesowym w obronie swoich praw w tymże sądzie. Zainteresowane strony procesowe, zachowując prawo do osobistej obrony²⁴³, będą mogły łatwo skorzystać z kwalifikowanej pomocy prawnej wskazanych osób. Po przyznaniu komuś bezpłatnej pomocy prawnej²⁴⁴ adwokaci z opublikowanej listy są zobowiązani do przyjęcia i wykonania zlecenia wikariusza sądowego, który

²³⁹ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 115.

²⁴⁰ W art. 53 § 1 *Provida* znajdujemy przepis: „Episcopi est publici iuris facere indicem seu album, in quo adnotentur advocati et procuratores apud suum tribunal admissi. In albo expressa mentio fiat de iure, quod habent ad normam art. 48 § 4, patrocinium exercendi, tum advocati S. Consistorii, tum advocati a S. R. Rota approbati”.

²⁴¹ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, AAS 81 (1989) 922-927.

²⁴² DC, art 112: „§ 1. Zadaniem Biskupa Moderatora jest opublikowanie wykazu, czyli listy, na której wypisani są adwokaci dopuszczeni przy jego sądzie oraz pełnomocnicy reprezentujący zazwyczaj strony w tymże sądzie. § 2. Adwokaci wpisani na listę mają obowiązek, na zlecenia Wikariusza sądowego, udzielić bezpłatnej pomocy prawnej tym, którym są przyznał to uprawnienie (por. art. 307)”.

²⁴³ DC, art. 101 § 1.

²⁴⁴ DC, art. 306, n. 1.

powierza im z urzędu sądową obronę tejże strony²⁴⁵. Za tego rodzaju świadczoną pomoc adwokat powinien otrzymać wynagrodzenie od trybunału²⁴⁶.

Liczba adwokatów zatwierdzonych przy sądach kościelnych w Polsce w 2009 r. wynosiła tylko 52 osoby²⁴⁷. W porównaniu z Włochami jest to bardzo mało. Do 2015 r. ich liczba podwoiła się i obecnie jest ich około stu. Tylko jedna trzecia z nich należy do Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce, tym samym zobowiązując się do stałego podnoszenia swojego poziomu fachowego i etycznego.

W świetle prowadzonych w ostatnich latach w środowiskach kanonistów dyskusji staje się coraz bardziej oczywiste, że jeśli biskupi nie zapewnią dobrych warunków pracy adwokatów kościelnych przez nich zatwierdzanych, to może być coraz mniej chętnych do tego zadania i pomoc prawna katolikom w Polsce będzie fikcją. Wtedy dla większości potrzebujących pomocy pozostaną nieaprobowani «dzicy adwokaci», na których postawę, pracę i praktyki Kościoła nie ma żadnego wpływu. Zjawisko tych «adwokatów» nielegalnych wtedy by się poszerzało.

1.4.2. Poradnie kanoniczne i prawno-kanoniczne

Prawodawca kościelny w instrukcji *Dignitas connubii* wskazuje nie tylko na zasadność ustanawiania adwokatów, ale też na konieczność działania przy każdym sądzie poradni prawnej, w której zainteresowany może uzyskać fachową poradę prawną oraz informacje potrzebne do wprowadzenia sprawy i jej prowadzenia w trybunale kościelnym²⁴⁸. Godne uwagi jest także tworzenie poradni poza sądem, których zadaniem jest m.in. pomoc wiernym w rozwiązywaniu w ich małżeństwach problemów o charakterze prawno-kanonicznym²⁴⁹. Lista poradni powinna znajdować się w siedzibie trybunału²⁵⁰.

²⁴⁵ DC, art. 307 § 1, 101 § 3. Wtedy przewodniczący trybunału kolegiального, albo sędzia w trybunale jednoosobowym, dokona stosownej nominacji.

²⁴⁶ DC, art. 113 § 3. W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 176-177; TENŻE, *Zasady działania...*, dz. cyt., s. 71-72.

²⁴⁷ P. MALECHA, *Polski wymiar sprawiedliwości widziany przez pryzmat Sygnatury Apostolskiej*, [w:] *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12-16 czerwca 2009 roku. IV Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010, s. 16.

²⁴⁸ DC, art. 101 § 1, 113 § 1. Na temat poradni prawnych wypowiadają się: A. SOBCZAK, *Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa kościelnego*, Gniezno 2001, s. 59; J. GRĘŻLIKOWSKI, *Czy w Kościele są rozwody?...*, dz. cyt., s. 162; TENŻE, *Co po rozwodzie?...*, dz. cyt., s. 280; S. PIKUS, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin - Sandomierz 2009, s. 207.

²⁴⁹ Istnieją już w wielu miejscach w Polsce bezpłatne poradnie przy parafiach, w których zainteresowane osoby mogą otrzymać pomoc w sprawach małżeńskich (np. w Ostrowcu Świętokrzyskim przy Parafii p.w. Świętego Michała Archanioła, Sandomierzu przy Parafii p.w. Nawrócenia Świętego Pawła Apostoła, Stalowej Woli przy Parafii Opatrzności Bożej, Krakowie przy Parafii Mariackiej, Lublinie przy Parafii Św. Ducha czy we Włocławku w Diecezjalnej Specjalistycznej Poradni Rodzinnej).

²⁵⁰ *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczący aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi (projekt)*, nr 6 a, [w:] Archiwum KAK.

Instrukcja procesowa wskazuje, że porady mogą być udzielane przez pracowników sądu²⁵¹, stałych adwokatów²⁵² albo przez inne osoby specjalnie do tego wyznaczone²⁵³. Do sądu kościelnego można zwracać się także z pisemnym zapytaniem, z prośbą o informację, czy w danej sytuacji można uzyskać procesową pomoc prawną²⁵⁴. Prawodawca kościelny dodaje, że gdyby w konkretnej sprawie w poradni prawnej doradzał urzędnik sądu, to potem nie może on w procesie w tej samej sprawie pełnić funkcji sędziego czy obrońcy węzła²⁵⁵. Podobnie stały adwokat, który doradzał komuś w poradni prawnej, nie może potem przyjąć od tej osoby zlecenia do bronięcia jej sprawy w zamian za wynagrodzenie za pracę. Może on w tej sprawie pełnić zadanie adwokata, ale tylko jako adwokat stały²⁵⁶, czyli opłacany przez trybunał²⁵⁷.

Udzielenie wiernemu kompetentnej i wyczerpującej porady prawnej jest istotnym obowiązkiem osób powołanych przez biskupa diecezjalnego do pracy w sądownictwie diecezjalnym²⁵⁸. Stanowi to przejaw troski o dobro publiczne Kościoła i dobro stron procesowych oraz kompetentną i skuteczną pomoc prawną dla małżonków²⁵⁹. Powołanie poradni prawnych przy poszczególnych sądach kościelnych jest zatem wyjściem naprzeciw konkretnym potrzebom wiernych, a także zapobiega powstawaniu nieporozumień

²⁵¹ DC, art. 113 § 2.

²⁵² DC, art. 113 § 3.

²⁵³ DC, art. 113 § 1. Na ten temat pisze m. in. W. GÓRALSKI, *Rola adwokata...*, [w:] TEN-ŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 547-548.

²⁵⁴ R. SZTYCHMILER, *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Lublin 2008, s. 104.

²⁵⁵ DC, art. 113 § 2. Zob. R. SOBAŃSKI, *Uwagi o funkcji sędziego w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Ksiądz rektor Remigiusz Sobański: uczoney, nauczyciel, sędzia*, red. W. Góralski, Warszawa 2005, s. 229. W artykule tym autor opisuje trudności w egzekwowaniu niepołączalności funkcji sędziego i doradcy: „(...) postuluje się rozdział funkcji w sądach tak, by osoba udzielająca porad nie wchodziła w zespół wyznaczony do prowadzenia i rozpatrzenia sprawy, ale jest to postulat nierealistyczny, także dlatego, że oficjał nie zamknie przecież drzwi przed osobami chcącymi zasięgnąć rady. Dziwnie brzmiałaby w jego ustach wypowiedź: 'będę sprawę rozpatrywał, nie mogę przeto panu nic radzić. Myślę, że słusznie by ją odebrano jako gorszą odmowę pomocy ze strony osoby duchownej.'” Jednak opinia R. Sobańskiego wydaje się zbyt skrajna, jako próba podważenia obowiązywalności normy prawnej na podstawie mało przekonującego pretekstu. Bowiem można pracę w sądzie zorganizować tak, że porad udziela któryś z notariuszy lub audytorów, który nie wchodzi w skład kolegium. A gdyby zainteresowany lub strona chcieli koniecznie rozmawiać z sędzią, np. z oficjałem, ten może nie odmówić rozmowy, a notatkę z niej dołączyć do akt sprawy.

²⁵⁶ DC, art. 113 § 4. Także J. BORUCKI, *Pełnomocnicy procesowi...*, dz. cyt., s. 299; M. GRESZATA, *Dylematy dotyczące udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 218.

²⁵⁷ DC, art. 113 § 3.

²⁵⁸ A. DZIĘGA, *Kanoniczno-prawne i duszpasterskie zadania trybunału diecezjalnego*, [w:] *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 462. Np. w poradni prawnej przy Sądzie Metropolitalnym Warszawskim w 2007 r. dwóch pracowników udzieliło łącznie 1730 porad - zob. *Porady prawne [za 2007 r.]*, [w:] Archiwum Sądu Metropolitalnego Warszawskiego.

²⁵⁹ M. GRESZATA, *Iudicium cum principiis...*, dz. cyt., s. 239.

co do natury orzeczeń sądów kościelnych, wzbudzaniu nieuzasadnionych nadziei²⁶⁰. Poradnia prawna powinna w swej pracy podejmować także wysiłki zmierzające do ewentualnego pogodzenia małżonków i wznowienia wspólnego życia małżeńskiego²⁶¹.

Należy przestrzegać zainteresowanych przed prawnikami żerującymi na bezkrytycznym zaufaniu do zawodu adwokata. Często ludzie szukający pomocy, zrącani nieudanym małżeństwem kościelnym, gotowi są zwrócić się do każdego doradcy²⁶². A coraz częściej pojawiają się ogłoszenia „poradni prawno-kanonicznych”, prowadzonych przez osoby nie posiadające odpowiednich kwalifikacji, które oferują m.in. prowadzenie spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa przed sądami kościelnymi, ale nie kierują się przepisami proceduralnym Kościoła oraz najwyższym prawem, jakim jest troska o zbawienie dusz²⁶³. Mnożąca się liczba takich poradni wydaje się sprowadzać problem małżeński do zaradności życiowej²⁶⁴. Korzystanie z usług takich kancelarii odradza też sądy kościelne²⁶⁵.

---

²⁶⁰ W. KIWIOR, *Zasady działania...*, dz. cyt., s. 72. Na uwagę zasługuje fakt, że na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim im. Jana Pawła II w Lublinie prowadzony jest wykład „Adwokatura kościelna”, który ma na celu przygotowanie studentów do pełnienia funkcji w poradnictwie prawnym lub w sądach kościelnych - A.G. MIZIŃSKI, *Adwokatura kościelna – fakultet – wykład* (sylabus), [w:] <http://e.kul.lublin.pl/qlprzedmioty.html?op=4&id=235&dz=10&dy=9> (dostęp: 5.10.2009).

²⁶¹ CIC 1983, kan. 1446 § 2; DC, art. 65 § 1.

²⁶² R. SOBAŃSKI, *Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa (uwagi w świetle 50-letniego doświadczenia)*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa...*, dz. cyt., s. 98; R. SZTYCHMILER, *Prawa stron procesowych...*, dz. cyt., s. 116.

²⁶³ R. SOBAŃSKI, *Procesy o nieważność małżeństwa w Polsce na przełomie tysiącleci ery chrześcijańskiej*, PK 49 (2006) nr 3-4, s. 25. Por. przykładowe ogłoszenia „poradni prawno-kanonicznych” znajdujących się na stronach internetowych: 1) www.taucetti.pl, na której czytamy: „Będzie nam miło, jeżeli zechcą Państwo przyjąć nasze zaproszenie na rozmowę przy kawie w dowolnie przez Państwa wybranym miejscu, podczas której będziemy mieli okazję zapoznać się z Państwa oczekiwaniami”.

²⁶⁴ A. SWOBODA, *Polskę ogarnia szal „kościelnych rozwodów”*, [w:] www.gazeta.pl (dostęp: 12.08.2005); „Kancelarie udzielające porad w dziedzinie prawa kanonicznego pojawiają się, jak grzyby po deszczu. Okazało się bowiem, że na rozwodzie kościelnym można więcej zarobić niż na zwykłym. Niektóre kancelarie za uwolnienie od niechcianych więzów kasują nawet do 10 tys. zł. Mecenasami mają gotowe katalogi porad. (...) Działalność kancelarii świadczących usługi z dziedziny prawno-kanonicznej krytykują duchowni. (...) Ludzie przygotowani przez tych prawników starają się zwieść sądy duchowne i opowiadają sfabrykowane historie. (...)” (M. CZUJKO, *Nie opuszczę cię aż do rozvodu*, [w:] <http://opole.naszemiasto.pl/wydarzenia/821703.html> (dostęp: 23.02.2008)). Także M. STASIAK, *Prawnik rzecznikiem prawdy o małżeństwie*, [w:] *Problemy prawnicze i kanoniczne*, red. S. Kasprzak, Lublin 2002, s. 12; R. SOBAŃSKI, *Procesy o nieważność małżeństwa...*, dz. cyt., PK 49 (2006) nr 3-4, s. 27; T. ROZKRUT, *Refleksja wokół przemówienia papieża Benedykta XVI do Trybunału Roty Rzymskiej w 2007 roku*, [w:] *Sędzia i pasterz. Księga pamiątkowa w 50-lecie pracy ks. Remigiusza Sobańskiego w Sądzie Metropolitalnym w Katowicach (1957-2007)*, red. H. Typańska, Katowice 2007, s. 197.

²⁶⁵ Na stronie internetowej Sądu Metropolitalnego w Lublinie można przeczytać: „Przestrzegamy P.T. Petentów przed szukaniem pomocy w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa u osób lub kancelarii adwokackich ogłaszających się w prasie lub za pośrednictwem Internetu. Osoby te zwykle nie mają żadnych uprawnień do występowania w sądach kościelnych jako

Należy promować otwieranie kancelarii prawnych, przy czym udzielenie adwokatowi i jego kancelarii przez biskupa diecezjalnego aprobaty winno nastąpić po zapoznaniu się z zasadami ich działania, kompetencją i rzetelnością funkcjonowania²⁶⁶. Adwokaci prowadzący poradnię prawno-kanoniczną ponoszą odpowiedzialność za osoby pracujące w poradni (np. w sekretariacie), które winny wobec adwokata złożyć przysięgę podobną, jaką składają adwokaci. Ponadto wszystkie formalności związane z otwarciem i funkcjonowaniem kanonicznej poradni prawnej muszą być zgodne także z obowiązującymi przepisami prawa polskiego, zwłaszcza w zakresie prawa podatkowego i działalności gospodarczej.

1.4.3. Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce

Na podobieństwo do spotkań oficjałów sądów polskich²⁶⁷, działającego Konwentu Oficjałów Polskich²⁶⁸ powstał także – podczas III ogólnopolskiego spotkania pra-

---

adwokaci. W większości przypadków nie dysponują też one wystarczającą wiedzą z zakresu prawa kanonicznego. Żądając bezpodstawnie bardzo wysokich opłat za swoje usługi, niejednokrotnie nieuczciwie wykorzystują czyjeś szczerze pragnienie rozwiązania trudnych spraw. Praktyka sądowa wskazuje zresztą też na to, że tego rodzaju „pomoc” nie na wiele się przydaje, a uciekanie się do proponowanych przez takie osoby środków rodzi uzasadnione podejrzenia o chęć nieuczciwego osiągnięcia pożądanego wyroku”. Podobne ostrzeżenia znajdują się na stronach internetowych sądów kościelnych lub w siedzibie sądu w Katowicach, Krakowie czy Włocławku.

²⁶⁶ „(...) Proszę o bliższe przedstawienie zasad funkcjonowania takiej kościelnej kancelarii prawnej, którą Pani chce otworzyć: jej lokalizacja, możliwości kontaktu dla zainteresowanych osób oraz Sądu Biskupiego, zasady finansowania, aspekty cywilno prawne utworzenia i działania kancelarii, sprawa podatków i ubezpieczeń, (...)” (BISKUP DROHICZYŃSKI, *Pismo*, 31.12.2005, l. dz. 860/0/05, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Drohiczynie). Także M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 16; S. ŚWIACZNY, *Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych. Pisma procesowe*, Warszawa 2007, s. 73.

²⁶⁷ „Zjazdy oficjałów, rozpoczęte w r. 1949 z inicjatywy Prymasa Polski, Arcyb. Stefana Wyszyńskiego, odegrały ogromną rolę w kształtowaniu się poziomu i specyfiki sądownictwa w Polsce powojennej. (...) Pierwszy Zjazd Oficjałów odbył się w Warszawie w dniach 22 i 23 czerwca 1949 r. (...) Jakkolwiek charakter Zjazdów był zróżnicowany: od pierwszego dynamizmu organizacyjnego, poprzez fazę pogłębienia doktrynalnego aż do pewnych powtórzeń, drobiazgowych dociekań praktycznych i rozważań historycznych – to dorobek całości jest dla sądownictwa w Polsce, wniesiony przez Zjazdy Oficjałów, ogromny. Zjazdy przede wszystkim wytyczyły kierunek partykularnego unormowania takich zagadnień jak: postępowanie w sprawach „domniemanej śmierci” współmałżonka, dyspensy od małżeństw niedopełnionych, udział adwokatów i doradców prawnych w procesach kościelnych oraz w dużym stopniu przyczyniły się do jednolitości postępowania poszczególnych sądów. Do tego pozytywnego bilansu trzeba dodać korzyść wzajemnych kontaktów, konfrontacji poglądów i atmosferę zachęty do wiernego i duszpasterskiego służenia wiernym na odcinku sądownictwa” (J. GLEMP, *Polskie sądownictwo kościelne w latach 1945-1970*, PK 14 (1971) nr 3-4, s. 168-169, 191). Inicjatywę tę kontynuuje Konwent Oficjałów Polskich, który jest dobrowolnym forum porozumiewawczym (por. SEKRETARZ ZESPOŁU ROBOCZEGO OFICJAŁÓW POLSKICH, *Pismo do Oficjałów*, 29.05.2009, [w:] Archiwum KAK.

²⁶⁸ Zorganizowanego przez ks. prof. R. Szytchmilera i powołanego do życia przez większość oficjałów sądów biskupich w Polsce, dnia 13.06.2005 r. w Gródku n. Dunajcem.

cowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem²⁶⁹, w dniu 12 czerwca 2007 r., – Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce²⁷⁰, który działa na podstawie regulaminu zatwierdzonego przez Radę Prawną Konferencji Episkopatu Polski, zrzeszający w 2015 r. 31 adwokatów kościelnych²⁷¹, który reprezentuje środowisko adwokatów kościelnych wobec Konferencji Episkopatu Polski, Konwentu Oficjałów Polskich, wydziałów prawa kanonicznego oraz innych ośrodków kościelnych i naukowych w Polsce, jak i za granicą. Członkami założycielami Korpusu są: R. Sztymiler²⁷², M. Greszata²⁷³, A. Brzemia-Bonarek²⁷⁴, D. Siudyła²⁷⁵ i J. Fenrych²⁷⁶. Podstawowym dokumentem regulującym funkcjonowanie Korpusu jest *Regulamin Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce*²⁷⁷ uchwalony przez Walne Zebranie KAK, który określa cele i zasady działania oraz strukturę organizacyjną Korpusu.

KAK zrzesza adwokatów kościelnych stałych i zatwierdzonych przez biskupów diecezjalnych przy sądach kościelnych w Polsce²⁷⁸; przyczynia się do nawiązywania współpracy między adwokatami, wypracowywania standardów udzielania pomocy prawnej, wymiany doświadczeń i publikacji²⁷⁹, podnoszenia kwalifikacji zawodowych adwokatów poprzez szkolenia i sympozja²⁸⁰. W ten sposób adwokaci mogą zdobywać coraz większe doświadczenie, które pozwala im skuteczniej

²⁶⁹ Protokół z zebrania założycielskiego Korpusu Adwokatów Kościelnych, 12.06.2007, [w:] Archiwum KAK.

²⁷⁰ Oficjalny skrót KAK.

²⁷¹ Protokół z zebrania założycielskiego Korpusu Adwokatów Kościelnych, 12.06.2007, [w:] Archiwum KAK; Protokół z zebrania Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Częstochowie, 8.09.2009, [w:] Archiwum KAK; Protokół z zebrania Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Krakowie, 19.11.2009, [w:] Archiwum KAK; Protokół z zebrania Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Olsztynie, 21.04.2010, [w:] Archiwum KAK; Protokół z zebrania Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Lublinie, 21.10.2015, [w:] Archiwum KAK.

²⁷² Adwokat zatwierdzony przy Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej.

²⁷³ Adwokat zatwierdzony przy Sądzie Biskupim w Drohiczynie.

²⁷⁴ Adwokat zatwierdzony przy Sądach Metropolitalnych w Katowicach i Krakowie.

²⁷⁵ Adwokat zatwierdzony przy Sądzie Biskupim w Rzeszowie.

²⁷⁶ Adwokat stały Sądu Biskupiego w Tarnowie.

²⁷⁷ *Regulamin Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce*, 8.09.2009, [w:] Archiwum KAK. Uchwałą nr 1 z dnia 8.09.2009 r. Walne Zgromadzenie Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce jednomyślnie przyjęło *Regulamin Korpusu Adwokatów Kościelnych* wraz ze zgłoszonymi przez adwokatów poprawkami - *Regulamin KAK* stanie się obowiązujący po 30 dniach od zaaprobowania przez Przewodniczącego Rady Prawnej KEP (por. Protokół z Walnego Zebrania Korpusu Adwokatów Kościelnych w Częstochowie, 8.09.2009, [w:] Archiwum KAK).

²⁷⁸ *Regulamin KAK*, 3 a-c.

²⁷⁹ Tamże, 1 a-c.

²⁸⁰ Tamże, 3 d. W dniach 21-22.04.2010 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie została zorganizowana I Międzynarodowa Konferencja Kanonicznego Prawa Procesowego pt. *Współpraca sądu ze stronami, adwokatami i pełnomocnikami*. Jednym ze współorganizatorów konferencji był Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce.

pomagać stronom procesowym²⁸¹. Istotne znaczenie ma także stała formacja adwokatów należących do KAK²⁸², aby jak najlepiej i zgodnie z prawem udzielać stronom procesowym fachowej pomocy²⁸³.

Według *Regulaminu* Zarząd Korpusu stanowią: przewodniczący, wiceprzewodniczący i sekretarz - skarbnik, wybierani na 4-letnią kadencję²⁸⁴. Poszerzanie, pod nadzorem Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, współpracy między Korpusem Adwokatów Kościelnych i Konwentem Oficjałów powinien zaowocować wprowadzeniem ogólnopolskich, ujednoczonych norm i zasad współpracy adwokatów z trybunałami kościelnymi w Polsce²⁸⁵. W tym właśnie celu został powołany, 15 czerwca 2009 r., na wniosek ks. abpa A. Dzięgi, Zespół Ekspertki ds. adwokatów kościelnych, który przygotował wspomniany już poprzednio projekt *Norm Konferencji Episkopatu Polski dotyczących aprobowania adwokatów koś-*

²⁸¹ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 128.

²⁸² *Regulamin KAK*, 1 d. Ostatnie takie szkolenie i formacja odbyły się w Lublinie (KUL) dnia 21.10.2015 r.

²⁸³ Tamże, 8. Na ten temat pisze: R. SZTYCHMILER, *Prawa stron procesowych...*, dz. cyt., s. 116.

²⁸⁴ Zob. *Regulamin KAK*, 4. Tymczasowy Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych został wybrany 12.06.2007 w składzie: R. Sztymiler – przewodniczący, M. Greszata – wiceprzewodnicząca, A. Brzemia-Bonarek – sekretarz (*Protokół z zebrania założycielskiego Korpusu Adwokatów Kościelnych*, 12.06.2007, [w:] Archiwum KAK). Od 8.09.2009 r. obowiązki sekretarza przejął J. Fenrych (*Protokół z Walnego Zebrania Korpusu Adwokatów Kościelnych w Częstochowie*, 8.09.2009). Dnia 21.04.2010 r. w Olsztynie odbyło się Walne Zebranie KAK, na którym wybrano nowy Zarząd w składzie: R. Sztymiler – przewodniczący, G. Harasimiak – wiceprzewodniczący, J. Fenrych – sekretarz - skarbnik. Zgodnie z *Regulaminem KAK*, 4 a, wybrano także zastępcę sekretarza: jest nim J. Krzywkowska (*Protokół z Walnego Zebrania Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce*, 21.04.2010). Dnia 8.05.2014 r. odbyło się kolejne Walne Zebranie KAK, na którym wybrano nowy Zarząd w składzie: R. Sztymiler – przewodniczący, G. Harasimiak – wiceprzewodniczący, Z. Orłowska – sekretarz-skarbnik. Ostatnie zebranie wyborcze miało miejsce 4.09.2018 r. w Rzeszowie. Na przewodniczącego ponownie wybrano R. Sztymilera, na wiceprzewodniczącą Z. Orłowską, zaś nowym sekretarzem KAK został R. Kornat. Ponadto zastępcą sekretarza ponownie została J. Krzywkowska.

²⁸⁵ *Pismo* abpa A. Dzięgi do ks. R. Sztymilera z 6.06.2009, [w:] Archiwum KAK: „Nawiązując do naszej rozmowy, pragnę w imieniu Rady Prawnej Episkopatu Polski prosić Księdza Profesora [R. Sztymilera] o przygotowanie wstępnych założeń do ewentualnych Norm (*Regulaminu? Zaleceń? Wytycznych?*) Konferencji Episkopatu Polski, określających szczegółowe kryteria zatwierdzania kandydatów na adwokatów przy trybunałach kościelnych w Polsce oraz w sprawie zasad stałej formacji etyczno-prawniczej tychże adwokatów. Wydaje się, że wobec narastającej ilości propozycji pomocy prawnej w kanonicznych sprawach małżeńskich, oferowanej wiernym przez internet w sposób raczej nie uzgadniany z trybunałami kościelnymi, podjęcie takiej dyskusji wydaje się już bardzo potrzebne. Myślę też, że szersza dyskusja na ten temat będzie możliwa w czasie najbliższej Konferencji w Gródku. Ufam, że zainicjowany przez Księdza Profesora Korpus Adwokatów Kościelnych podejmie także tę sprawę. Licząc na Księdza wiedzę teoretyczną oraz doświadczenie, proszę o poprowadzenie w tej mierze eksperckiego Zespołu Redakcyjnego na rzecz Rady Prawnej KEP”.

cielnych oraz ich współpracę ze stronami i sądami kościelnymi. W skład Zespołu Ekspertkiego weszli: R. Sztymiler – przewodniczący, J. Krzywkowska – sekretarz oraz I. Borawski – oficjał Sądu Biskupiego w Łomży, W. Gałązka – oficjał Sądu Biskupiego w Sandomierzu, M. Greszata-Telusiewicz, J. Fenrych, T. Rozkrut – wiceoficjał Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, W. Wenz – oficjał Metropolitalnego Sądu Kościelnego we Wrocławiu²⁸⁶. Zespół ten, we współpracy z Zarządem Korpusu Adwokatów Kościelnych, przygotował i dnia 11 marca 2011 r. przesłał Przewodniczącemu Rady Prawnej KEP projekt *Norm (Wskazań) dotyczących aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi*. Po odpowiednim dopracowaniu, także na spotkaniach Rady Prawnej KEP, dokument został ogólnie zaaprobowany na Zebraniu Plenarnym KEP, które odbyło się w dniach 6-7 października 2015 r., a na podstawie delegacji KEP z tego dnia został dnia 25 listopada 2015 r. dopracowany w szczegółach na zebraniu Rady Prawnej KEP w Częstochowie, z udziałem ks. prof. R. Sztymilera. Trwa oczekiwanie na oficjalne opublikowanie tego dokumentu.

1.5. Wynagradzanie adwokatów kościelnych

Wynagrodzenie adwokatów kościelnych od czasów starożytnych regulowane było w sposób analogiczny jak w prawie rzymskim. Wynagrodzenie należne adwokatom od wieków określano terminem honorarium, co oznacza pobieranie korzyści materialnych za świadczenie usług o charakterze intelektualnym, czyli za pracę naukową włożoną w obronę klienta²⁸⁷. Przepisy Kościoła stanowiące przede wszystkim na synodach różnie określały wynagrodzenie adwokatów²⁸⁸. Do średniowiecza nie było jednolitego unormowania dotyczącego wynagradzania adwokatów. Obok przepisów zezwalających lub zabraniających pobierania honorarium przez adwokatów tworzyły się różne zwyczaje obok prawa lub wbrew prawu.

Istotnym historycznym dokumentem w zakresie wynagradzania adwokatów kościelnych była Konstytucja papieża Bonifacego IX *Humilibus* z 1400 r. Papież odróżnia w niej sprawy natury prywatnej od spraw natury publicznej i na tej podstawie sformułował dwie zasady. Według pierwszej, strona która broniąc własnego dobra poprosiła o pomoc obrońcę, sama była zobowiązana do przekazania mu odpowiedniego wynagrodzenia. Według drugiej zasady, gdy adwokat bronił dobra publicznego, do uregulowania mu wynagrodzenia zobowiązany był przedstawiciel praw-

---

²⁸⁶ Protokół z zebrania Zespołu Ekspertkiego d/s adwokatów kościelnych, 8.09.2009, [w:] Archiwum KAK.

²⁸⁷ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 55.

²⁸⁸ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 164.

ny społeczności, której dobra bronił ten adwokat²⁸⁹. Władzą właściwą do ustalania przepisów określających wysokość honorarium dla adwokata był zazwyczaj biskup.

Według normy zawartej w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. wysokość honorarium dla adwokatów występujących w trybunałach kościelnych określić powinien synod prowincji lub zebranie biskupów²⁹⁰.

Zgodnie z ogólną zasadą sprawiedliwości każdy ma prawo do odpowiedniego wynagrodzenia, stosownie do godności urzędu, który pełni i nakładu pracy²⁹¹. Tym samym i adwokat zasługuje na wynagrodzenie, gdy toczy walkę o prawdę i sprawiedliwość²⁹². Jako zasadę przyjmuje się, że adwokat świadczący obronę w procesie kanonicznym ma prawo do sprawiedliwego wynagrodzenia. A sprawiedliwe wynagrodzenie ma miejsce wtedy, gdy występuje odpowiednia proporcja co w stosunku do tego, co adwokat powinien otrzymać, uwzględniając trudność zadania i koszt jego ciągle pogłębianej wiedzy i profesjonalności, nie narażając się na zarzut działania tylko dla zysku²⁹³.

Według kan. 1649 § 1, n. 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., biskup, do którego należy prawo kierowania trybunałem, powinien ustanowić przepisy ustalające wynagrodzenia adwokatów. W ustalaniu ich wysokości może on wzorować się na stawkach ustanowionych za podobne przypadki w prawie świeckim²⁹⁴. Inne szczegółowe wskazówki w tym zakresie podaje A. Miziński w swoim wartościowym opracowaniu na ten temat²⁹⁵.

Jakąś formą wyznacznika w określeniu honorarium dla adwokata, za jego posługę w sprawach przy trybunałach kościelnych, może być list Jana Pawła II skierowany do Kardynała Sekretarza Stanu, w dniu 20 listopada 1982 r., *De laboris significatione qui Apostolacae Sedi praebeatur*, który traktuje o walorze i wynagrodzeniu

²⁸⁹ Tamże, s. 66; A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 56.

²⁹⁰ CIC 1917, kan. 1909 § 1: „Concilii Provincialis, vel conventus Episcoporum est taxarum notulam ac regulam statuere in qua praefiniatur quid partes debeant pro expensis iudicialibus; quae sit retributio pro advocatorum et procuratorum opera a partibus solvenda; quae mercedis mensura pro versionibus et transcriptionibus; pro his examinandis et fide facienda de earum fidelitate; itemque pro exscribendis ex archivo documentis”.

²⁹¹ „Czy ktoś pełni kiedykolwiek służbę żołnierską na własnym żołdzie? Albo czy ktoś uprawia winnicę i nie spożywa z jej owoców? Lub czy pasie ktoś trzodę, a nie posila się jej mlekiem?” (1 Kor 9, 7). PIUS XI, *Litterae encyclicae Quadragesimo anno*, 15.05.1931, AAS 23 (1931) 198-200; IOANNES PAULUS II, *Litterae encyclicae Laborem exercens*, 14.09.1981, AAS 73 (1981) 625-629; TENŽE, *Litterae encyclicae Sollicitudo rei socialis*, 30.12.1987, AAS 80 (1988) 528-530; TENŽE, *Litterae encyclicae Centesimus annus*, 1.05.1991, AAS 83 (1991) 811-813.

²⁹² M. FAŁKA, *Normy ogólne...*, t. 2, dz. cyt., s. 29.

²⁹³ SECRETARIA STATUS, *Ordinatio ad exequendas litteras Apostolicas motu proprio datas Iusti Iudicis*, 23.07.1990, art. 20 § 1, AAS 82 (1990) 1632.

²⁹⁴ Zob. CIC 1983, kan. 1290; por. I. GROSS, *Anwaltsgebühren in Ehe- und Familiensachen*, München 1997, s. 20-145.

²⁹⁵ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 270-279.

za pracę wykonywaną w instytucjach Kurii Rzymskiej. Nawet jeśli w sensie ścisłym list ten odnosi się do pracowników Kurii Rzymskiej, może mieć zastosowanie, jako wskazówka, dla innych wykonujących swój „munus” w służbie Kościoła. Godny podkreślenia jest fakt, że papież przy określaniu honorarium dla tej grupy pracowników, bierze pod uwagę zarówno zadania, które oni spełniają, jak też ich potrzeby osobiste i rodzinne²⁹⁶.

Nie można oczekiwać detalicznych wskazań, co do wysokości wynagrodzenia adwokatów, bo to wydaje się niemożliwe²⁹⁷. Tego rodzaju zapłata powinna być określona w granicach tego, co sprawiedliwe i słuszne, z uwzględnieniem odpowiedzialności zawodu; wymaganych kwalifikacji i przygotowania; danin społecznych (podatki i ubezpieczenia)²⁹⁸ godziwych aspiracji dobrobytu socjalnego, kulturalnego, materialnego dla adwokata i jego rodziny; a czasami, także ewentualnych negatywnych konsekwencji majątkowych, które w konkretnej sprawie mogą się zdarzyć²⁹⁹.

Inaczej wynagradzany jest adwokat stały czyli sądowy, a inaczej prywatny czyli kontraktowy. Zgodnie z normą kan. 1490, adwokat stały jest wynagradzany przez sam trybunał, podobnie jak jego pozostali pracownicy³⁰⁰. A zatem nie ma on prawa domagać się od klienta żadnych opłat z racji świadczonych usług. Jedynie kancelaria sądu może żądać od strony uiszczenia stosownej opłaty w kasie trybunału³⁰¹.

Mając na uwadze zarówno wymogi stawiane kandydatowi na urząd adwokata stałego jak i zakres powierzonych mu zadań, należy stwierdzić, iż jego wynagro-

²⁹⁶ IOANNES PAULUS II, *De laboris significatione qui Apostolacae Sedi praebetur*, 20.11.1982, AAS 80 (1988) 918-930.

²⁹⁷ G. MIOLI, *La remunerazione degli avvocati nei giudizi di nullità matrimoniale*, Città del Vaticano 2009, s. 86-238.

²⁹⁸ R. SZTYCHMILER, *Składki ubezpieczeniowe adwokatów kościelnych*, [w:] *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Warszawa 2013, s. 293-301.

²⁹⁹ J. LLOBELL, *Lo «ius postulandi» e i patroni*, [w:] *Il processo matrimoniale canonico*, wyd. 1, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 1988, s. 195; G. MIOLI, *L'osservanza deontologica come problema di autodisciplina degli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 200-212.

³⁰⁰ W celu zaznajomienia się z propozycjami praktycznych rozstrzygnięć, zob. R. SZTYCHMILER, *Potrzeba udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 36.

³⁰¹ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 115-116: „Niektórzy autorzy wyrażają opinię, że z norm zawartych w kan. 1490 oraz 1649 § 1 można wyciągnąć wniosek, że jeśli istnieje sądowy zespół obrońców, strona może wybrać adwokata i domagać się od sędziego, aby jej go przydzielił i nie obciążał jej z tej racji żadnymi dodatkowymi kosztami. Nie musi przy tym uzasadniać prośby swoim ubóstwem. Wydaje się jednak, iż nie jest to takie oczywiste. Strony żądające pomocy adwokata sądowego mogą być zobowiązane do wpłacenia określonej sumy do kasy sądowej a raczej diecezjalnej. Jest to zależne m.in. od możliwości diecezji. Nie wydaje się sprawiedliwe, aby tyle samo za proces płaciły strony korzystające z pomocy adwokata, co niekorzystający. Na pewno w oparciu o kan. 1649 § 1 n. 3 biskup diecezjalny może wydać odpowiednie przepisy szczegółowe w tej sprawie”.

dzenie winno być przede wszystkim godziwe oraz słuszne, a zatem proporcjonalne do poświęcenia dużej ilości czasu, także po godzinach pracy, jak i do jakości usług przez niego świadczonych³⁰².

Nie można domagać się zrównania wysokości honorariów adwokata stałego i obrońcy węzła, gdyż w ich pracy są istotne różnice. Zasadnicza część pracy obrońcy węzła odbywa się na etapie zakończenia instrukcji, podczas gdy adwokat rozpoczyna swoją pracę na ogół jeszcze przed formalnym rozpoczęciem procesu. On dokonuje oceny konkretnego przypadku oraz ocenia, czy istnieje słuszna podstawa i racja wszczęcia postępowania kanonicznego. Po dokładnej analizie danej sprawy proponuje on tytuł lub tytuły sprawy, potem przygotowuje skargę powodową oraz obronę polegającą na przedstawieniu zebranych dowodów z odwołaniem się do stosownych przepisów prawnych³⁰³.

Gdy wikariusz sądowy przyzna stronie prawo do bezpłatnej obrony sądowej, może wyznaczyć jej jako adwokata jednego z obrońców stałych ustanowionych przy danym trybunale. W tej sytuacji strona na ogół nie wnosi opłaty za adwokata³⁰⁴, ale może być wezwana do uiszczenia należnej opłaty za obronę w kasie trybunału, czy kurii biskupiej³⁰⁵.

Choć nie ma wątpliwości co do niemożności żądania przez adwokata stałego jakichkolwiek opłat od strony, która go wybrała, to jednak wśród kanonistów są różne opinie co do tego, kto powinien płacić honorarium adwokatom stałym i kto powinien ustalać jego wysokość³⁰⁶. Dla przykładu T. Rozkrut twierdzi, że adwokat stały będąc członkiem trybunału powinien otrzymywać wynagrodzenie z opłat wnoszonych przez strony do kasy trybunału w wysokościach ustalonych przez wikariusza sądowego³⁰⁷. Nieco inaczej tę kwestię postrzega R. Sztynchmiller, który twierdzi, że: „Obrońcy ci powinni otrzymywać wynagrodzenie od trybunału, a nie bezpośrednio od stron. Z jednej strony znane są przypadki naruszania przez nich uprawnień wiernych, gdy funkcjonowało to ostatnie rozwiązanie. Z drugiej strony można wyrazić wątpliwość, czy jest to najlepsze rozwiązanie, aby adwokaci mieli być opłacani przez trybunał. Byliby oni wtedy zależni od wikariusza

³⁰² M. GRESZATA, *Dylematy dotyczące udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 215-228.

³⁰³ T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik...*, dz. cyt., s. 279; M. PAWLAK, *Rola adwokata w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa – pomocnik Trybunału w osiągnięciu pewności moralnej czy pomocnik strony i reprezentant jej interesów?*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami...*, dz. cyt., s. 210-211.

³⁰⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego...*, dz. cyt., s. 177-178.

³⁰⁵ TENŻE, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 277; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 115-116.

³⁰⁶ W celu zaznajomienia się z propozycjami praktycznych rozstrzygnięć zob. np.: R. SZTYCHMILER, *Potrzeba udziału adwokata...*, dz. cyt., s. 36.

³⁰⁷ T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik...*, dz. cyt., s. 279.

sądowego, a w przypadku niemożliwości godziwej zapłaty nie zawsze mogą mieć poważną motywację do gorliwej pracy. obrońcy mogliby też być wynagradzani przez kurię biskupią. Tam bowiem częściowo odprowadzane są ofiary wiernych z całej diecezji. Często w diecezjach są wspólne kasy kurialne i sądowe, więc nie powinno być większych problemów z interpretacją tej normy kodeksowej. Wydaje się być słuszne, aby wynagrodzenie adwokatów zależało nie tylko od wikariuszy sądowych, lecz aby wpływ na to mieli także biskupi diecezjalni (może przez dyrektorów wydziałów duszpasterskich lub kierujących duszpasterstwem rodzin)”³⁰⁸.

Przy uwzględnieniu wszystkich wyżej przeanalizowanych wymogów, wynagrodzenie adwokata kościelnego powinno być godziwe, zarówno ze względu na funkcję jak i na urząd, który sprawuje. Nie można zapomnieć, że aby wykonywać te zadania, potrzebny jest stopień akademicki, że wykonujący ten zawód pełni funkcję wymagającą wielkiego zaangażowania i bardzo delikatną, a przez to domagającą się poświęcenia dużej ilości czasu. Nie można mówić o stałych godzinach pracy adwokata nawet, gdy chodzi o adwokata ustanowionego na stałe przy trybunale kościelnym. Ponadto wynagrodzenie adwokata powinno być słuszne, czyli proporcjonalne do jakości pracy, jaką jest on wezwany wykonać. Dokładne określenie sposobu wynagradzania obrońców sądowych, powierzył prawodawca sprawującym władzę administracyjną nad danym trybunałem kościelnym³⁰⁹.

Adwokaci kontraktowi, czyli prywatni, pracują nie na zlecenie trybunału, lecz na podstawie prywatnej umowy ze stroną procesu. Mają oni te same uprawnienia i obowiązki co adwokaci sądowi (zwani stałymi) ustanowieni przy trybunałach. Są oni jednak mniej zależni od sądu, zwłaszcza w tym co odnosi się do czasu ich pracy i do wynagrodzenia. Zasadniczo to oni sami mają regulować poziom wynagrodzenia odpowiednio do możliwości zainteresowanych, nakładu pracy oraz do swoich możliwości czasowych³¹⁰. Pewne wytyczne, np. granice najwyższego i najniższego wynagrodzenia adwokata może ustalić biskup moderator trybunału. Ponadto Konferencja Biskupów danego kraju lub regionu powinna troszczyć się o ujednoczenie tych minimalnych i maksymalnych stawek za obronę, dbając o to, aby były one realistyczne.

Biskup, do którego należy prawo kierowania trybunałem, winien wydać sprawiedliwe przepisy dotyczące udzielania stronom pomocy przez adwokatów. Powinny one dotyczyć zarówno pełnopłatnej pomocy za obronę, tej o obniżonych kosztach, a także uwzględniające przyznanie *gratuito patrocinio* stronie, która wy-

³⁰⁸ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 114-115.

³⁰⁹ A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego...*, dz. cyt., s. 178.

³¹⁰ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 115; G. MONTINI, *L'osservanza deontologica come problema disciplinare, ossia il procedimento disciplinare canonico per i ministeri del tribunale e per gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 96-97.

kazała swoje ubóstwo i niemożność poniesienia kosztów obrony³¹¹. Do świadczenia bezpłatnej obrony zobowiązani są nie tylko adwokaci sądowi, ale także adwokaci prywatni, współpracujący z trybunałami³¹². Tego rodzaju obowiązek został usankcjonowany w art. 112 § 2 Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*, w którym zobowiązuje się adwokatów wpisanych na listę, współpracujących z danym trybunałem, do udzielenia bezpłatnej pomocy prawnej tym, którym sąd przyznał to uprawnienie. Jest to przepis nowy. W takiej sytuacji wikariusz sądowy wskazuje adwokata z listy, po czym następuje nominacja wybranego obrońcy przez przewodniczącego trybunału kolegialnego lub sędziego jednoosobowego³¹³. Ale gdy już istnieje zespół adwokatów stałych przy trybunale, nie ulega wątpliwości, że sędzia, przyznawszy stronie bezpłatną pomoc adwokat, czy też gdy sam zdecyduje o konieczności posługi adwokata w danej sprawie (kan. 1481 § 1), w pierwszej kolejności zwróci się do obrońcy stałego, nie zaś do adwokata «prywatnego»³¹⁴.

Sprawa ustalania wynagrodzeń adwokatów jest bardzo delikatna. Z jednej strony biskupi posiadają taką władzę. Ale z drugiej strony umowa strony z adwokatem prywatnym jest umową prywatną opartą na wzajemnym zaufaniu, która niechętnie widzi ingerencje z zewnątrz. Znane są napięcia spowodowane przez próbę unormowania tej kwestii przez *Litterae circulares* z 1972 r. wydane przez Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej³¹⁵. Tego rodzaju dyspozycje zostały poddane ostrej krytyce tak w środowisku adwokackim, jak i szerszym prawniczym³¹⁶. Niektórzy kanoni-

³¹¹ CIC 1983, kan. 1649 § 1, 3°.

³¹² S. VILLEGIANTE, *L'avvocato del foro ecclesiastico ed i poteri disciplinari del giudice, nelle cause di nullità matrimoniale*, ME 122 (1997) nr 3-4, s. 561.

³¹³ W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 175; A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 272; Szerzej na ten temat zob.: M. GRESZATA, *Zaskarżenie wyroku, proces dokumentalny (art. 269-308)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 164-166.

³¹⁴ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 115.

³¹⁵ SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae circulares Normae et taxationes...*, kol. 6319-6320. List okólny (*Litterae circulares*), skierowany do arcybiskupów moderatorów trybunałów regionalnych we Włoszech i przeznaczony do zapoznania się z nim dla wszystkich biskupów. Był on reakcją na domniemane, czy realne nadużycia, zakazywał bezpośredniego pobierania przez obrońcę wynagrodzenia i pokrycia kosztów od klienta. Te zaś były wypłacane adwokatowi przez trybunał, który dysponował środkami pieniężnymi z utworzonego przez stronę funduszu na początku procesu i sukcesywnie uzupełnianego. Ta decyzja Sygnatury Apostolskiej, spowodowała reakcje ze strony adwokatów, którzy przystąpili do pewnej formy strajku nie przyjmując przez okres 6 miesięcy nowych spraw. Pojawiły się polemiczne artykuły zarówno przeciw wydanym normom jak i w ich obronie. Zob. P. FEDELE, *Per la difesa della dignità e della libertà degli avvocati del foro ecclesiastico italiano*, „Ephemerides Iuris Canonici” 28 (1972), s. 389-395; S. LENER, *Sulle nuove tariffe nelle cause matrimoniali*, „La Civiltà Cattolica” (1973) 1, s. 528-538; G. MIOLI, *L'osservanza deontologica...*, dz. cyt., s. 216-217.

³¹⁶ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 272-274; M.J. ARROBA CONDE, *Deontologia e norme processuali*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 75-78;

ści uznali, że przepisy zawarte w Normach naruszają podstawy adwokatury jako wolnego zawodu, poprzez naruszenie podstawowej zasady wolności i niezależności w wykonywaniu zawodu oraz wolności w wypełnianiu mandatu i niezależności od trybunału, a zasady te należą do istoty adwokatury³¹⁷. Dlatego uznali, że nikt nie powinien z zewnątrz ingerować w relację zaufania pomiędzy stroną i adwokatem, która obejmuje także wysokość wynagrodzenia za pomoc prawną³¹⁸.

Minimalne stawki opłat za czynności adwokackie powinny być ustalane przez odpowiednie rozporządzenia władzy kościelnej³¹⁹. Jak wcześniej wspomniano, przepisy takie wydała Konferencja Episkopatu Italii (CEI), „która dekretem z dnia 18 marca 1997 r. zdecydowała o konieczności ustanowienia przy każdym trybunale regionalnym przynajmniej dwóch obrońców stałych, którzy zgodnie z kan. 1490 będą pełnili funkcję adwokatów lub pełnomocników³²⁰. Przyczyniło się to do obniżenia kosztów procesowych w sprawach o nieważność małżeństwa, dając wszystkim dostęp do sprawiedliwości niezależnie od uwarunkowań ekonomicznych.

W Polsce ciągle trwa oczekiwanie na ogłoszenie podobnych norm. Dnia 6 czerwca 2009 r. abp Andrzej Dzięga, przewodniczący Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, specjalnym pismem upoważnił ks. prof. Ryszarda Szytchmile-
ra do poprowadzenia eksperckiego Zespołu redakcyjnego na rzecz Rady Prawnej KEP, do opracowania projektu dokumentu regulującego działalność adwokatów kościelnych w Polsce. Dnia 4 września 2009 r. Zespół przesłał abp Andrzejowi Dziędze projekt norm określających m.in. honoraria adwokatów kościelnych³²¹. Zawarte tam zostały dwa alternatywne wskazania: jedno uzależniające wysokość honorarium od minimalnego i średniego wynagrodzenia w kraju, a drugie uzależniające honorarium od zarobków strony³²². Wskazuje się też konieczność uwzględ-

---

P. PAPANTI-PELLETIER, *Principi di deontologia giudiziale e forense in Italia*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 225-233.

³¹⁷ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 273.

³¹⁸ F. DELLA ROCCA, *Avvocatura e giustizia (a proposito della nuova normativa sull'avvocatura ecclesiastica)*, [w:] *Nuovi saggi di diritto processuale canonico*, Padova 1988, s. 235-236.

³¹⁹ W Polsce stawki adwokackie winni ustalić dekretem biskupi diecezjalni.

³²⁰ CEI, *Norme sui tribunali ecclesiastici*, art. 6, [w:] „Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana”, t. 6, Bologna 2002, s. 316-317; CEI, *Modifica delle Norme circa il regime amministrativo dei Tribunali ecclesiastici regionali in italiani e l'attività di patrocinio svolta presso gli stessi. Decreto di "recognitio". Decreto di promulgazione, Testo delle Norme*, art. 6, „Notiziario della Conferenza Episcopale Italiana” 9 (1998), s. 311-312. Zob. A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 352 i 584-593.

³²¹ *Normy Konferencji Episkopatu Polski (projekt) dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* (projekt z 3.09.2009 r.). Ponownie projekt tych Norm posłany został 19.03.2010 r., a z propozycją modyfikacji 21.12.2013 r.

³²² *Normy...*, nr 6: „Współpraca adwokatów ze stronami: (...) d. Zasady wynagradzania. Adwokat prywatnie wybrany przez stronę ustala z nią wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym normy wydane przez biskupa moderatora oraz normy wydane przez

niania przy tym norm wydanych przez biskupa moderatora sądu oraz norm wydanych przez Konferencję Episkopatu Polski. Środowisko adwokatów kościelnych kilkakrotnie informowało Radę Prawną KEP, w tym jej Przewodniczącego, że jeśli biskupi nie zapewnią dobrych warunków pracy adwokatów kościelnych przez nich zatwierdzanych, w tym także warunków finansowych ich pracy, to nie będzie chętnych wśród odpowiednio wykształconych do tego zadania i wymagana prawem powszechnym pomoc prawna katolikom w Polsce będzie fikcją. Wtedy w większości jedynymi dostępnymi pozostaną nieaprobowani „dzicy adwokaci”, na których postawę, pracę i praktyki Kościół nie ma żadnego wpływu.

Reasumując należy stwierdzić, że adwokat nie powinien żądać ani wygórowanych honorariów, ani podejmować się obrony za honorarium bardzo niskie³²³. Winien umawiać się ze stronami na honorarium sprawiedliwe, czyli dopasowane do możliwości stron i odpowiadające wymogowi godziwego wynagrodzenia za wkład wysoko wykwalifikowanej i solidnej pracy. A gdyby strona chciała ustawić sobie kilku adwokatów, kwestie należnego im honorarium winny być uregulowane w odrębnych umowach zawartych z każdym z nich.

1.6. Podsumowanie

Cztery wymienione w Kodeksie pojęcia, tj. *advocatus*, *defensor*, *patronus*, *procurator* w zasadzie redukują się do dwóch, czyli adwokata i pełnomocnika. Obie te funkcje może w tej samej sprawie wypełniać jedna osoba. Pełnomocnik pomaga stronie w prowadzeniu procesu, zastępując ją wobec sądu, zaś adwokat broni strony, służąc swoją znajomością prawa kanonicznego.

Konferencję Episkopatu Polski. 1) Na przyszłość proponuje się (zwłaszcza tam gdzie odpowiednie normy nie zostały wydane), aby wynagrodzenie adwokata za prowadzenie sprawy było nie mniejsze niż minimalne wynagrodzenie krajowe i nie większe niż średnie wynagrodzenie krajowe w poprzednim roku; 2) jako rozwiązanie alternatywne proponuje się, aby wynagrodzenie wynosiło 50-100% miesięcznych zarobków strony, zależnie od ilości tytułów nieważności, stopnia naukowego oraz ilości lat praktyki adwokata, nakładu jego pracy, a także możliwości finansowych strony; e. Jeśli adwokat prywatny jest jednocześnie pełnomocnikiem, przysługuje mu zwiększenie honorarium o 20%; f. Adwokat prywatny udzielający bezpłatnie pomocy stronie, która uzyskała od sądu taki przywilej (DC, art. 112 § 2) winien otrzymać od diecezji honorarium nie mniejsze niż 50% minimalnego wynagrodzenia krajowego obowiązującego w dniu zlecenia prowadzenia sprawy (zob. DC, art. 113 § 3)”.

³²³ Ciekawe stwierdzenie w tej kwestii znajdujemy w literaturze prawniczej: „Adwokat, który zadawała się drobnym wynagrodzeniem, może uchodzić w społeczeństwie za człowieka niewykształconego i z tego powodu może być nawet narażony na lekceważenie, a jeśli za wysokiej żąda zapłaty może być z tego powodu usunięty”; zob. I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 168. Por. opłaty adwokackie w sądownictwie świeckim: A. JUSZCZYK, A. PROKSA, K. ZAJĄC, *Opłaty sądowe, adwokackie, notarialne i skarbowe - Zbiór przepisów z uwzględnieniem denominacji*, Kraków 1995, s. 46-55; 150-164.

Obecność adwokatów w procesach kanonicznych, z jednej strony, zapewnia bezpieczeństwo dla strony, która czuje się chroniona i wspierana, oraz daje pewność dla sędziego, który jest odpowiednio wspomagany w naświetlaniu prawa i faktów. Z drugiej strony, obecność adwokata wprowadza konieczne pośrednictwo, które nakłada także pewne zobowiązania ekonomiczne. Ustawodawstwo kanoniczne stawia na poszukiwanie równowagi pomiędzy tymi przeciwnymi konsekwencjami udziału adwokata kościelnego³²⁴.

Udział adwokata jest konieczny w następujących sprawach: karnych (kan. 1481 § 2), dotyczących małoletnich (kan. 1481 § 3), dotyczących dobra publicznego (kan. 1481 § 3), w procesach przed Rotą Rzymską i Sygnaturą Apostolską oraz w sprawach, w których sędzia uzna jego udział za konieczny (kan. 1481 § 1). W innych przypadkach strona może swobodnie zdecydować czy będzie korzystać z pomocy adwokata, czy nie. Taka możliwość istnieje m.in. w sprawach o nieważność małżeństwa. Imienne wyznaczenie adwokata zależy zawsze od wolnej woli osoby zainteresowanej pomocą; mowa tu faktycznie o zawierzeniu, które wymaga mandatu zaufania. Wyjątki od wolnego wyboru w wyznaczeniu adwokata zależą od zdolności danej osoby do dokonania wyboru (np. małoletni, chorzy umysłowo)³²⁵ lub od odmowy dokonania wyboru adwokata, kiedy jego obecność jest konieczna. W takim przypadku sędzia wyznacza adwokata z urzędu. Instrukcja procesowa *Dignitas connubii* zaleca szerszy udział adwokatów oraz mocniejszą ochronę prawa do obrony.

W historii i obecnie występują różne kategorie adwokatów kościelnych. Dawniej wyróżniano najczęściej dwa rodzaje adwokatów: zwyczajni i nadzwyczajni. Współcześnie w prawie najczęściej wyróżnia się adwokatów sądowych, zwanych stałymi oraz adwokatów kontraktowych, czyli z wolnego wyboru strony, zwanych też wolnymi lub prywatnymi. Ci drudzy to adwokaci pracujący na podstawie prywatnej umowy ze stroną procesu, ale zatwierdzeni też przez biskupa diecezjalnego przy danym trybunale. Elementem zasadniczo różnicującym te dwie grupy adwokatów jest źródło ich wynagrodzenia za pracę. Adwokaci sądowi otrzymują wynagrodzenie od trybunału, zaś kontraktowi wynagrodzenie otrzymują od stron, a na jego wysokość wpływ ma biskup moderator sądu. Są oni mniej zależni od sądu, zwłaszcza w tym co odnosi się do czasu i organizacji ich pracy.

Każdy biskup diecezjalny, który posiada w swojej diecezji trybunał kościelny, winien wyznaczyć jednego lub kilku obrońców stałych, których zadaniem będzie

---

³²⁴ G. MONTINI, *Commento ai can. 1481*, [w:] *Codice di Diritto Canonico Commentato. Testo ufficiale latino. Traduzione italiana. Fonti. Interpretazioni autentiche. Legislazione complementare della Conferenza Episcopale Italiana*, commento, a cura della Redazione di Quaderni di Diritto Ecclesiale, Milano 2001, s. 1167-1168.

³²⁵ CIC 1983, kan. 1478.

spełnianie zadań adwokata lub pełnomocnika procesowego dla stron. Winien też zatwierdzić przynajmniej kilku adwokatów kontraktowych.

Natomiast spośród adwokatów Kurii Rzymskiej wyróżnia się zwłaszcza adwokatów Roty Rzymskiej, którzy mogą występować jako doradcy prawni stron, a także jako ich pełnomocnicy, przy czym pełnomocnikami mogą być tylko ci spośród nich, którzy stale przebywają w Rzymie.

Ważna jest kwestia praktycznej dostępności adwokatów kościelnych. Winni oni być dostępni przy każdym trybunale kościelnym. Temu zadaniu służą diecezjalne listy adwokatów, tak sądowych jak i kontraktowych, a także poradnie kanoniczne i prawno-kanoniczne.

Wielkim problemem dla Kościoła są osoby podszywające się pod miano adwokatów, które nie mają zatwierdzenia od biskupa diecezjalnego, a naiwnym świadczą „porady prawne” w zakresie prawa kanonicznego. Tacy „adwokaci” wykorzystując trudną sytuację strony procesowej, jej nieznaną prawo procesowe, omijają niektóre przepisy prawa w celu osiągnięcia osobistych korzyści. Między innymi dla przeciwdziałania temu negatywnemu zjawisku w 2007 r. powstał Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce. Ma on na celu przeciwdziałanie tego rodzaju zachowaniom i ułatwienie wiernym dostępu do adwokatów zatwierdzonych przez biskupów diecezjalnych. KAK zrzesza adwokatów kościelnych stałych i zatwierdzonych przez biskupów diecezjalnych przy sądach kościelnych w Polsce.

Adwokat świadczący obronę w procesie kanonicznym ma prawo do sprawiedliwego wynagrodzenia. A sprawiedliwe wynagrodzenie ma miejsce wtedy, gdy występuje odpowiednia proporcja w stosunku do tego, co adwokat powinien otrzymać, uwzględniając trudność zadania i koszt jego ciągle pogłębianej wiedzy i profesjonalności. Biskup, do którego należy prawo kierowania trybunałem, powinien ustanowić przepisy ustalające wynagrodzenia adwokatów.

Inaczej wynagradzany jest adwokat stały, czyli sądowy, a inaczej prywatny czyli kontraktowy. Zgodnie z normą kan. 1490, adwokat stały jest wynagradzany przez sam trybunał. Biskup, do którego należy prawo kierowania trybunałem, winien wydać sprawiedliwe przepisy dotyczące udzielania stronom pomocy przez adwokatów. Powinny one dotyczyć zarówno pełnopłatnej pomocy za obronę tej o obniżonych kosztach, a także uwzględniające przyznanie *gratuito patrocinio*. Ostatecznie wysokość honorarium adwokata kontraktowego zostaje ustalona w umowie prywatnej pomiędzy stroną procesową, która wybiera sobie obrońcę, a adwokatem zobowiązującym się świadczyć obronę procesową.

ROZDZIAŁ II

USTANOWIENIE ADWOKATA KOŚCIELNEGO

W tym rozdziale najpierw przeanalizowane zostaną przepisy prawne, które określają wymagania, jakie powinna posiadać osoba, która pragnie podjąć się obrony jako adwokat w sądzie kościelnym. Następnie normy dotyczące mianowania i zatwierdzania adwokata przez biskupa diecezjalnego, umowy między adwokatem a klientem, upoważnienia adwokata do udziału w procesie oraz dopuszczalności łączenia funkcji adwokata z funkcją pełnomocnika.

2.1. Wymagane kwalifikacje osobowe

Osoba mająca pełnić funkcję adwokata w sądzie kościelnym musi spełniać szereg warunków wymaganych przez prawo, w tym odznaczać się szczególnymi kwalifikacjami naukowymi i moralnymi. W kan. 1483 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. postanowiono, że adwokaci powinni mieć odpowiedni wiek, nienaruszoną sławę (*bona fama*), przynależność do Kościoła katolickiego, właściwe wykształcenie oraz zatwierdzenie ze strony biskupa diecezjalnego¹. Ze względu na zasadę poszanowania podstawowej równości między wiernymi, nie ma ograniczeń co do ich stanu ani płci². Adwokatem może być tak mężczyzna jak i kobieta, tak osoba świecka jak i duchowna. Wybór kandydatów nie może być przypadkowy. Przyszli adwokaci powinni posiadać naturalne predyspozycje sędownicze, przejawiające się w osobistym

---

¹ Na wymienione postanowienia kodeksowe powołuje się instrukcja *Dignitas connubii*. Zob. DC, art. 105 § 1. Wymagania wobec adwokatów w dawnym prawie kościelnych oraz w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. przedstawił: I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 147-164.

² „Ponieważ wszyscy ludzie posiadający duszę rozumną i stworzeni na obraz Boga mają tę samą naturę i ten sam początek, a odkupieni przez Chrystusa cieszą się tym samym powołaniem i przeznaczeniem, należy coraz bardziej uznawać podstawową równość między wszystkimi” (GS, 29); „Z racji odrodzenia w Chrystusie wszyscy wierni są równi co do godności i działania, na skutek czego każdy, zgodnie z własną pozycją i zadaniem współpracuje w budowaniu Ciała Chrystusowego” (CIC 1983, kan. 208).

zaangażowaniu, mądrości i roztropności, umiłowaniu uczciwości, umiejętności prowadzenia dialogu, a więc nie tylko zdolność przemawiania, ale także słuchania.

2.1.1. Pełnoletniość i wykształcenie

Zgodnie z wymaganiami kodeksowymi adwokat powinien być pełnoletni³, czyli mieć ukończone przynajmniej 18 lat życia⁴. Wymóg ten wynika z konieczności posiadania zdolności procesowej, przez którą rozumie się możliwość podejmowania ważnych czynności procesowych⁵. Jak słusznie stwierdza T. Pawluk, zadania adwokata są zbyt poważne, aby można było je zlecać osobom niedoświadczonym, za jakie uważa się małoletnich⁶. Nie mają oni jeszcze ustalonego zdania o wielu sprawach, nie mogą więc udzielać rad tym, którzy tego potrzebują⁷. Ponieważ pozostają pod opieką rodziców czy opiekunów, przeto niewłaściwą jest rzeczą, by występowali w charakterze doradców innych osób⁸. Ukończenie 18 roku życia przyjmowane jest przez prawo kanoniczne jako dolna granica wieku kandydata na adwokata. Z racji konieczności uzyskania odpowiedniego wykształcenia wiek ten z reguły jest wyższy⁹. Wydaje się niemożliwym, aby ktoś mając ukończonych zaledwie 18 lat, był w stanie pełnić funkcję adwokata, albowiem w tym wieku nie miałby jeszcze ukończonych wymaganych studiów i nie posiadałby koniecznych tytułów czy stopni naukowych¹⁰.

³ „Pełnomocnik i adwokat winni być pełnoletni (...)” (CIC 1983, kan. 1483). Na ten temat piszą m.in. L. CHIAPPETTA, *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica e concordataria. Manuale giuridico-pastorale*, Roma 1990, s. 439; F.X. VON WEBER, *Der Rechtsanwalt im katholischen Kirchenrecht. Ausgewählte Fragen zum Anwaltsrecht nach dem Codex Iuris Canonici* 1983, Freiburg 1990, s. 11-12; S. OLIVARES, *Avvocato (Advocatus)*, [w:] *Nuovo dizionario di diritto canonico*, red. C. Corral, V. de Paolis, G. Ghirlanda, Milano 1993, s. 77; L. CHIAPPETTA, *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma 1994, s. 101; E. VITALI, S. BERLINGÒ, *Il matrimonio canonico*, Milano 2003, s. 168; Š. ŠŤASTNÍK, *Role prokurátora a advokáta v kanonickém procesu*, „Bulletin advokacie” 4 (2008), s. 35; G. MIOLI, *La remunerazione degli avvocati nei giudizi di nullità matrimoniale*, Città del Vaticano 2009, s. 43.

⁴ CIC 1983, kan. 97 § 1. Także J. KRUKOWSKI, *Osoby fizyczne i prawne*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, *Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań 2003, s. 166-167. *Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r.* wymagał od adwokata ukończenia 21. roku życia. Por. CIC 1917, kan. 88 § 1, 1657 § 1.

⁵ F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958, s. 52; M. FAŁKA, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. 2, Warszawa 1978, s. 57.

⁶ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 1990, s. 224.

⁷ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 148.

⁸ CIC 1983, kan. 98 § 2.

⁹ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 127.

¹⁰ A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, RNP 14 (2004) 2, s. 179; TENŽE, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników*

Adwokat musi mieć doskonale przygotowanie prawnicze, ponieważ współpracując z sądem ustala stan faktyczny i prawny sprawy. Od znajomości prawa kanonicznego zależy też jego skuteczność: czy będzie użyteczny dla strony, czy pomoże jej zrozumieć właściwy cel procesu i poszczególnych czynności prawnych, czy będzie umiał szukać prawdy o danym małżeństwie, a nie będzie za wszelką cenę – nawet w oparciu o niewłaściwie dopasowany przepis – próbował udowodniać, że dane małżeństwo zostało nieważnie zawarte. Zgodnie z wymaganiami zawartym w kan. 1483 adwokat winien być doktorem prawa kanonicznego. Tylko w wyjątkowych sytuacjach może on być tylko *biegłym (vere peritus)*¹¹. Według R. Sztuchmiera tam, gdzie są doktorzy prawa kanonicznego, powinni oni mieć pierwszeństwo w powoływaniu do funkcji adwokata¹². Dobrze przygotowany adwokat jest w procesie szczególnie potrzebny, zaś adwokat niewykształcony przynosi szkodę nie tylko stronie¹³, ale także całej społeczności¹⁴.

Posiadanie doktoratu jest wymogiem bardzo wysokim i nie zawsze łatwym do spełnienia¹⁵. Dlatego słusznie prawodawca daje możliwość, aby adwokatami mogli być także ci, którzy, nie mając stopnia doktora prawa kanonicznego, posiadli biegłość w tej dziedzinie¹⁶. R. Sobański zauważył, że nawet dyplom najwyższego

---

sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 48.

¹¹ CIC 1983, kan. 1483. T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 226.

¹² R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 133. TENŻE, *Znaczenie udziału adwokata w kanonicznych procesach małżeńskich*, [w:] *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Sztuchmiera, J. Krzywkowska, Olsztyn 2012, s. 57-69; TENŻE, *Odnowienie funkcji adwokata przy sądach kościelnych (The renewal of the function of a lawyer in the courts of the Church; Rinnovo della funzione dell' avvocato presso i tribunali ecclesiastici)*, „Białostockie Studia Prawnicze” 8 (2010), s. 44-58.

¹³ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 163.

¹⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego...*, dz. cyt., s. 180.

¹⁵ S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, t. 2, Olsztyn 1960, s. 152; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 133. Wyższe wymagania zawarte były w art. 48 § 2 PrM, gdzie bezwzględnie wymagano doktoratu oraz wprowadzono dodatkowy wymóg pozytywnego ukończenia 3-letniej praktyki w sądzie kościelnym, a najlepiej w Rocie Rzymskiej.

¹⁶ Podobne wymaganie zawarte było w CIC 1917, kan. 1657 § 2. W Polsce nie wszyscy adwokaci kościelni posiadają wykształcenie kanonistyczne. „Zwracam się z prośbą o zamianowanie (...) adwokatem przy Sandomierskim Sądzie Biskupim. (...) jest doktorem teologii, ale ma również bardzo dużą wiedzę z różnych dziedzin, również z dziedziny prawa kanonicznego. W okresie obowiązywania dawnego Kodeksu Prawa Kanonicznego był obrońcą węzła małżeńskiego (...), od 1993 roku jest notariuszem (...) Sądu, a od kilku lat zajmuje się poradnictwem prawnym (...) udzielając porad zgłaszającym się do Sądu osobom pragnącym prowadzić proces o orzeczenie nieważności małżeństwa. Jestem przekonany, że spełnia on wymogi kanonu 1483, dlatego może być zamianowany adwokatem i stałym obrońcą (patronem) zgodnie z kanonem 1490 Kodeksu Prawa Kanonicznego”. (SĄD BISKUPI w Sandomierzu, *Pismo*, 24.06.2003, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Sandomierzu).

stopnia czy tytuł naukowy nie zapewnia biegłości i obrotności procesowej; jednak powinno się przyjąć, że dyplom z prawa kanonicznego jest wystarczającym kryterium dla umożliwienia startu adwokackiego¹⁷. Niewątpliwie osoby posiadające licencjat z prawa kanonicznego uważa się w Polsce za biegłe w tej dziedzinie. Mimo to bardzo dużo zależy od ich poczucia odpowiedzialności, sprawiedliwości i kwalifikacji etycznych¹⁸.

J. Ochoa uważa, że adwokat winien być bardziej biegły w prawie kanonicznym niż sędzia¹⁹. Wydaje się jednak, że nie ma powodu, aby od adwokatów wymagać wyższego wykształcenia niż od sędziów. Poza tym w wielu kanonach prawodawca kościelny, domagając się stopnia naukowego doktora prawa kanonicznego, na jednym poziomie stawia licencjat z prawa kanonicznego²⁰; można więc przyjąć, że adwokatem może być także osoba mająca licencjat z prawa kanonicznego.

Gruntowną znajomość prawa można nabyć tylko poprzez odpowiednie studia i dzięki praktyce²¹. Dlatego też należy sądzić, że kandydat na adwokata powinien

¹⁷ R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 139.

¹⁸ Z. GROCHOLEWSKI, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, KiP 7 (1990), s. 117; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 133; TENŻE, *Potrzeba udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 4 (1994) 6, s. 28-38; Z. GROCHOLEWSKI, *Służba miłości w działalności sądowej Kościoła*, [w:] *Veritati Salvificae Servire. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. zw. dr. hab. Edwardowi Góreckiemu z racji 70 rocznicy urodzin*, red. W. Wenz, Wrocław 2002, s. 75; A. DZIĘGA, *Zadania trybunału kolegijskiego*, [w:] *Struktura i zadania kurii diecezjalnej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów Roku Prymasa Tysiąclecia przez Stowarzyszenie Kanonistów Polskich*, Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL oraz Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Warszawsko-Praskiej (Warszawa – Praga 11-12.09.2001), red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003, s. 151; H. PREE, *Die Rechtsstellung des advocatus und des procurator im kanonischen Prozeßrecht*, [w:] *In Iuri Canonico Promovendo. Festschrift für Heribert Schmitz zum 65. Geburtstag*, red. W. Aymans, K.T. Geringer, Regensburg 1994, s. 303-339.

¹⁹ J. OCHOA, *La figura canonica del procurador y abogado publico*, [w:] *Dilexit iustitiam. Studia in honorem Aurelii Card. Sabbatani*, red. Z. Grocholewski, V. Carcel Orti, Città del Vaticano 1984, s. 253.

²⁰ „Zarówno wikariusz sądowy, jak i pomocniczy wikariusze sądowi winni być kapłanami nienaruszonej sławy, doktorami lub przynajmniej licencjatami prawa kanonicznego (...)” (CIC 1983, kan. 1420 § 4); „Sędziowie winni być nienaruszonej sławy i doktorami lub przynajmniej licencjatami prawa kanonicznego” (CIC 1983, kan. 1421 § 3); „Nominacja rzecznika sprawiedliwości i obrońcy węzła należy do biskupa. Mają to być duchowni lub świeccy dobrego imienia, doktorzy lub licencjaci prawa kanonicznego, wypróbowani w roztropności i gorliwości o sprawiedliwość” (CIC 1983, kan. 1435).

²¹ Należy organizować konferencje, sympozja naukowe, szkolenia dla adwokatów i innych pracowników sądownictwa kościelnego celem pogłębienia znajomości prawa kanonicznego i jurysprudencji. Na temat gruntownego przygotowania m.in. J. GRZYWACZ, *Trybunały międzydiecezjalne – nowymi organami sądownictwa kościelnego*, RTK 21 (1974) 5, s. 47. SĄD BISKUPI DIECEZJI EŁCKIEJ, *Zaproszenie na doroczną sesję sądową*, 3.02.2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego Diecezji Ełckiej. Program sesji przewidywał m.in. referat *Rola i zadania adwokata przy sądach biskupich* autorstwa W. Stolca, wiceoficjała Gdańskiego Trybunału Metropolitalnego.

posiadać np. świadectwo odbycia praktyki w sądzie kościelnym²². Pełniący zaś już funkcję adwokata kościelnego winien ustawicznie pogłębiać swoje wykształcenie i zdobywać nowe doświadczenia²³. Tak też stanowi Regulamin Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce, uchwalony 8 września 2009 r.²⁴

2.1.2. *Bona fama*

Prawo kanoniczne kładzie szczególny nacisk na posiadanie przez adwokata sądowego dobrej (nienaruszonej) sławy²⁵. Kwalifikacja ta jest warunkiem niezbędnym do sprawowania tej funkcji i stanowi jeden ze środków zabezpieczenia wymiaru sprawiedliwości²⁶.

Już w 813 r. na synodzie mogunckim postanowiono, że adwokat ma być człowiekiem dobrym, niechciwym, niezbyt surowym, ma miłować prawdę i nie być krzywo-przysiężcą²⁷. Mając to na względzie, prawodawca wyraźnie zaznacza, że adwokaci winni być *bonae fama*. Opinia o jakiejś osobie może być pozytywna, jeżeli środowisko uznaje rzeczywiste zalety tej osoby, lub negatywna, jeżeli daną osobę uznaje za godną szacunku, ponieważ ogół nie zna jej wad lub złych obyczajów. Wymagania prawa kanonicznego ograniczają się do posiadania nienaruszonej sławy przynajmniej w sensie negatywnym²⁸. Ponieważ w Polsce funkcjonowanie adwokatów kościelnych przynio-

---

²² J. KRUKOWSKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 107.

²³ CONGREGATIO DE INSTITUTIONE CATHOLICA, *Decretum Novo Codice quo ordo studiorum in Facultatibus Iuris Canonici innovatur*, 2.09.2002, AAS 95 (2003) 281-285. Także Z. GROCHOLEWSKI, *Nauczanie prawa kanonicznego po promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, [w:] *25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Obowiązki i stosowanie w Polsce*, red. J. Krukowski, Z. Tracz, Łódź 2009, s. 35-43.

²⁴ Zawarte to jest w pkt 1. Regulaminu: „Cel i zadania Korpusu Adwokatów Kościelnych: a. Wymiana doświadczeń, wypracowywanie standardów udzielania pomocy prawnej, b. Ułatwienie zapoznawania się z nowymi dokumentami Kościoła i literaturą dotyczącymi procesów kościelnych i pracy adwokatów, c. Integracja środowiska adwokatów oraz pomoc wzajemna, d. Stała formacja adwokatów należących do KAK, promocja tego środowiska i etycznego korzystania z praw wiernych”. Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce jest dobrowolnym zrzeszeniem adwokatów zatwierdzonych do wykonywania tej funkcji przez biskupów diecezjalnych, zainicjowanym przez ks. prof. Ryszarda Szychmiera i innych adwokatów dnia 12.06.2007 r., podczas konferencji kanonistów polskich w Gródku nad Dunajcem.

²⁵ Według R. Szychmiera w polskim tłumaczeniu kan. 1483 CIC 1983 oddano ten wymóg jako „nienaruszonej sławy”, zaś w tekście łacińskim ustawodawca wymaga „dobrej sławy” – R. SZYCHMIER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 127.

²⁶ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 224; G. MIOLI, *La remunerazione degli avvocati...*, dz. cyt., s. 43-48.

²⁷ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 149.

²⁸ J. GRZYWACZ, *Trybunały międzydiecezjalne – nowymi organami sądownictwa kościelnego*, RTK 21 (1974) 5, s. 45.

sło swego czasu złe doświadczenia²⁹, według R. Szytchmiera słuszne wydaje się przyjęcie pozytywnego kryterium dobrej sławy i wymaganie od adwokatów przymiotów pozytywnych³⁰. Ponadto już instrukcja procesowa z 1936 r. wskazywała, iż kandydaci na adwokatów muszą wyróżniać się uczciwością i religijnością³¹.

Adwokat powinien być człowiekiem wysokiej postawy moralnej³². Opinię o postawie kandydata mógłby wystawić jego proboszcz lub opiekun naukowy ze studiów³³. Prawodawca kościelny nie przewiduje jednak w tej kwestii żadnej procedury. Sygnatura Apostolska w piśmie z 12 lipca 1993 r. (Prot. N. 24339/95 V.T.)³⁴ zaznaczyła, że nie powinno się dopuszczać do sprawy adwokata świeckiego, który ma nieregulowaną sytuację małżeńską, tzn. żyjącego w związku nieważnym kanonicznie, często nieprecyzyjnie nazywanym niesakramentalnym³⁵. Z tej samej przyczyny powinno się taką osobę skreślić z listy adwokatów kościelnych³⁶.

²⁹ J. GLEMP, *Polskie sądownictwo kościelne w latach 1945-1970*, PK 14 (1971) nr 3-4, s. 197.

³⁰ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 127.

³¹ PrM, art. 48 § 1.

³² IOANNES PAULUS II, *Motu proprio Iusti iudicis*, 28.06.1988, AAS 80 (1988) 1258-1261.

Jak zauważa R. Szytchmiler, mimo że dokument ten bezpośrednio odnosi się do adwokatów Stolicy Apostolskiej, to wymagania tam postawione można analogicznie odnieść do wszystkich adwokatów (por. R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008, s. 108). Także V.J. SUBIRÁ GARCÍA, *El Abogado ante un proceso de nulidad matrimonial*, REDC 52 (1995), s. 715-727; E. COLAGIOVANNI, *Aspetti dinamici della cultura processualistica moderna*, [w:] *La giustizia nella Chiesa: fondamento divino e cultura processualistica moderna*, Città del Vaticano 1997, s. 132; L. DE FLEURQUIN, *Deontologie und Organisationsstruktur des Anwaltsberufes in der Kirche*, DPM 7 (2000), s. 55; J. GOTI ORDEÑANA, *Tratado de Derecho Procesal Canónico*, Madrid 2001, s. 232.

³³ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 127.

³⁴ SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Responsio Litteris diei*, 12.07.1993, Per 82 (1993), s. 699-700. Komentarz na ten temat: R. BURKE, *Acta Tribunalium S. Sedis: Commentarium de responsione in casu particulari de inidoneitate advocatorum qui in unione irregulari vivunt ad patrocinium in causis nullitatis matrimonii exercendum*, Per 82 (1993), s. 701-708. Także K. LÜDICKE, *Prozeßrecht: Parteien*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1483/3.

³⁵ FC, nr 80-82, 84. Wymienia się trzy rodzaje tzw. związków niesakramentalnych: 1. osoby, które po rozwodzie cywilnym, przy trwaniu ich małżeństwa sakramentalnego, związały się ponownie w formie cywilnej, 2. osoby, które bez zawarcia małżeństwa pozostają w faktycznej wspólnocie, 3. katolicy związani tylko kontraktem cywilnym.

³⁶ Przy skreśleniu z listy należy spełnić przepisy Kodeksu zawarte w kanonach 50-51. R. BURKE, *Abogados, uniones matrimoniales irregulares y causas de nulidad matrimonial. Texto y comentario de una Respuesta del Tribunal Supremo de la Signatura Apostolica*, REDC 51 (1994), s. 639-645; C. DE DIEGO-LORA, *Criterios morales de la actuación de abogados y peritos en las causas matrimoniales*, IC 81 (2001), s. 236; W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 167.

Zgodnie z przepisami prawa, adwokat od tej decyzji może wnieść rekurs hierarchiczny³⁷.

Bona fama nie dotyczy szczególnie aktywnego uczestnictwa w życiu wspólnoty kościelnej, lecz bardziej prawości życia i postępowania, w którym będą zachowywane podstawowe normy etyczne³⁸.

2.1.3. Wyznanie katolickie

Zgodnie z wymaganiami prawa adwokat powinien być katolikiem³⁹. Nie jest przy tym istotne, czy zawsze należał do Kościoła katolickiego, czy też przystąpił do niego przechodząc z innego wyznania⁴⁰. Winien on znać katolicką naukę o małżeństwie i rodzinie, gdyż pełni posługę na rzecz obrony wartości chrześcijańskich⁴¹. Także osoby świeckie, pracujące jako adwokaci w sądzie kościelnym, muszą wyróżniać się praktyką życia religijnego, gdyż tego domaga się specyfika rozpatrywanych w nim spraw⁴². Wymaganie to jest całkiem zrozumiałe. Na adwokacie ciąży obowiązek obrony klienta, ale nie za wszelką cenę, ponieważ istotna jest prawda o małżeństwie⁴³. Stanowisko zajmowane przez adwokata podczas procesu winno więc być zawsze zgodne z nauczaniem Kościoła katolickiego. obrońca musi nie tylko znać naukę Kościoła dotyczącą nierozzerwalności małżeństwa, ale także ją akceptować, być w trwałej łączności z Kościołem katolickim. Tylko wtedy można mieć uzasadnioną nadzieję, że będzie on właściwie wypełniał swoje obowiązki i nie nadużyje zaufania sądu⁴⁴. Wspomagając stronę powodową w sprawie o nieważność małżeństwa, nie będzie traktować jej jako sprawy rozwodowej⁴⁵.

Katolickie wyznanie adwokata nie jest jednak absolutnym warunkiem dopuszczenia go do występowania w sądzie kościelnym. Także niekatolik może zostać adwokatem, jeśli biskup uczyni wyjątek *ad casum* ze względu na szczególne

---

³⁷ CIC 1983, kan. 1737; L. MÜLLER, *Der Anwalt im kanonischen Prozess zwischen Einzelinteresse der Partei und öffentlichem Interesse der Kirche*, [w:] *In mandatis meditari. Festschrift für Hans Paarhammer zum 65. Geburtstag*, red. S. Haering, Berlin 2012, s. 666.

³⁸ J. LLOBELL, *Avvocati e procuratori nel processo canonico di nullità matrimoniale*, Ap 61 (1988), s. 784-785; TENŽE, *Il patrocinio forense e la «concezione istituzionale» del processo canonico*, [w:] *Il processo matrimoniale canonico*, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 1994, s. 446.

³⁹ Podobna norma zawarta była w CIC 1917, kan. 1657 § 1.

⁴⁰ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 148.

⁴¹ J. LLOBELL, *Il patrocinio forense...*, dz. cyt., s. 446.

⁴² T. PAWLUK, *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego w świetle Motu proprio Causas matrimoniales*, PK 16 (1973) nr 3-4, s. 268.

⁴³ M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, s. 274-275.

⁴⁴ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 133; G. MIOLI, *La remunerazione degli avvocati...*, dz. cyt., s. 49-53.

⁴⁵ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 226-227.

okoliczności i zezwoli mu na występowanie w jego trybunale⁴⁶. Taką szczególną okolicznością jest np. sytuacja, gdy brak jest katolików mających odpowiednie przymioty, a jednocześnie istnieje konieczność udziału adwokata w sprawie⁴⁷. Minimalnym wymaganiem dla niekatolika jest to, aby gwarantował on wypełnianie swoich zadań z poszanowaniem kanonicznego systemu prawnego⁴⁸.

2.2. Mianowanie lub zatwierdzenie przez biskupa diecezjalnego

Nie wystarczy mieć wszystkie wymagane kwalifikacje osobowe, żeby można było podjąć się obrony w sądzie kościelnym⁴⁹. Przed rozpoczęciem wykonywania swoich obowiązków adwokat musi uzyskać zatwierdzenie ze strony właściwej władzy zwierzchniej, tj. biskupa diecezjalnego tej diecezji, w której jest siedziba sądu⁵⁰. To zatwierdzenie ze strony kompetentnej władzy kościelnej zakłada uznanie natury instytucjonalnej funkcji adwokata kanonicznego⁵¹, podkreśla ściśle powiązanie w Kościele między władzą sądowniczą a władzą dyscyplinarną i administracyjną, która rozumiana w sensie szerokim rozciąga się także na adwokatów⁵².

⁴⁶ CIC 1983, kan. 1483; CCEO, kan. 1141. Także I. GORDON, *Novus processus nullitatis matrimonii. Iter cum adnotationibus*, Romae 1983, s. 10; F.X. VON WEBER, *Der Rechtsanwalt im katholischen Kirchenrecht. Ausgewählte Fragen zum Anwaltsrecht nach dem Codex Iuris Canonici* 1983, Freiburg 1990, s. 15-19; C. DE DIEGO-LORA, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, *Lecciones de Derecho Procesal Canónico. Parte general*, Pamplona 2003, s. 225.

⁴⁷ J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy procesowi, instytucja stałych obrońców (kan. 1490)*. Referat wygłoszony w czasie Międzynarodowego Sympozjum dla pracowników Trybunałów Kościelnych w Europie Środkowowschodniej w Lublinie 19-21.09.1991 r., mps, s. 6.

⁴⁸ A.W. BUNGE, *Servidores de la verdad: la función pastoral de los patronos en los juicios de nulidad matrimonial*, AA 13 (2006), s. 87-118; K. LÜDICKE, *Prozeßrecht: Parteien*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1483/3.

⁴⁹ CIC 1983, kan. 1483; CCEO, kan. 1141; DC art. 104 § 2, 105 § 1. Także H. JONE, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 3, dz. cyt., s. 86; F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, dz. cyt., s. 61; S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, t. 2, dz. cyt., s. 153; T. PAWLUK, *Kanoniczny proces małżeński*, dz. cyt., s. 94; I. GORDON, *Novus processus...*, dz. cyt., s. 10; S. PŁODZIEN, *Adwokat*, [w:] EK, t. 1, kol. 119; M. GRESZATA, *Litispendencia...*, dz. cyt., s. 180.

⁵⁰ „(...) wskutek niejednorodnej praktyki w różnych sądach, bezpieczniej jest adresować prośbę o zatwierdzenie *ad casum* do biskupa diecezjalnego za pośrednictwem wikariusza sądowego. Zdarzyła się bowiem (...) sytuacja, gdy wniosek o zatwierdzenie *ad casum* adresowany imiennie do biskupa diecezjalnego dotarł z Kanady do Polski [po długim] czasie (...). Zlecenie takie nie mogło być przyjęte, ponieważ nie spełniało dyspozycji kan. 1483 KPK i art. 105 DC (A. CZERNIA, *Współpraca adwokata z notariatem. Spojrzenie z punktu widzenia notariusza kościelnego*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Szttychmiller, J. Krzywowska, Olsztyn 2011, s. 199).

⁵¹ J. LLOBELL, *Il patrocinio forense...*, dz. cyt., s. 449.

⁵² S. VILLEGIANTE, *L'avvocato del foro ecclesiastico ed i poteri disciplinari del giudice, nelle cause di nullità matrimoniale*, ME 122 (1997) 3-4, s. 554-555.

Brak aprobaty ze strony biskupa stanowi jedną z przyczyn nieważności wyroku⁵³. Zatwierdzenie może być dokonane *ad actum* lub poprzez wpisanie na listę adwokatów (*album advocatorum*) danego trybunału⁵⁴, której podanie do publicznej wiadomości jest obowiązkiem ordynariusza w celu ułatwienia zainteresowanym swobodnego wyboru adwokata⁵⁵. Listy adwokackie dają większą pewność tym, którzy muszą lub zamierzają wybrać adwokata, bez potrzeby każdorazowego jego weryfikowania. Tak więc samo zlecenie strony czy sędziego nie jest wystarczające⁵⁶.

Prawo kanoniczne nie określa, czy adwokaci sądowi winni być ustanawiani aż do odwołania, czy na ściśle określony czas⁵⁷. Wydaje się słuszne, aby na początku zatwierdzać adwokata na czas niezbyt długi, a gdy jego udział okaże się pożyteczny i właściwy, zatwierdzenie przedłużyć do odwołania⁵⁸. Zatwierdzenie wydawane

---

⁵³ CIC 1983, kan. 1620, 6°. Na ten temat wypowiada się J. KRUKOWSKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 108.

⁵⁴ DC, art. 112. „Niniejszym przyjmę Pani wniosek i na podstawie kan. 1483 KPK oraz art. 105 § 1 Instrukcji Dignitas connubii – zatwierdzam Panią jako adwokata przy Sądzie Biskupim w Łomży. Po myśli art. 112 § 1 w/w Instrukcji zostanie Pani wpisana na listę adwokatów przy Sądzie Biskupim w Łomży. W terminie ustalonym przyjedzie Pani do Sądu, zapozna się ze specyfiką pracy, ustali szczegóły współpracy i przy tej okazji złoży przepisana kan. 1454 KPK i art. 35 § 1 Instrukcji Dignitas connubii przysięgę o wiernym wypełnianiu obowiązków i zachowaniu tajemnicy (...)” (BISKUP ŁOMŻYŃSKI, *Dekret*, 23.11.2005, Nr 1940/B/2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Łomży).

⁵⁵ K. LÜDICKE, *Prozeßrecht: Parteien*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1483/4; J. LLOBELL, *Il patrocinio forense e la «concezione istituzionale» del processo canonico*, [w:] *Il processo matrimoniale canonico*, dz. cyt., s. 488. To zagadnienie poruszają *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi (projekt)*, 4 a, [w:] Archiwum KAK.

⁵⁶ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 227; J. BORUCKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci w świetle kodeksów prawa kanonicznego i instrukcji Dignitas connubii*, SW10 (2007), s. 295.

⁵⁷ „Dla zabezpieczenia zainteresowanym wiernym możliwości otrzymania odpowiedniej pomocy prawnej (kan. 1481) na mocy kanonu 1483 Kodeksu prawa kanonicznego, niniejszym Dekretem zatwierdzam Pana Magistra (...) do pełnienia funkcji adwokata. Zatwierdzenie jest ważne do dnia 31 grudnia 2007 roku. Może być przedłużone na dalsze lata. Niniejsze zatwierdzenie obejmuje cały okres trwania każdej sprawy podjętej przed dniem wygaśnięcia (...)” (BISKUP SANDOMIERSKI, *Dekret*, 6.12.2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Sandomierzu); „Celem stworzenia możliwości korzystania z pomocy prawnej stronom procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa, niniejszym – zgodnie z kan. 1483 Kodeksu Prawa Kanonicznego – zatwierdzam Szanowną Panią Doktor jako adwokata przy Sądzie Biskupim w Siedlcach. Czynnę to w odpowiedzi na okazaną przez Panią gotowość podjęcia tych zadań, w uznaniu kwalifikacji zawodowych i po zapoznaniu się z opinią Księdza Oficjała. Zatwierdzenia udzielam *ad experimentum* na okres jednego roku. W związku z tym, że będzie Pani pierwszym adwokatem przy naszym Trybunale diecezjalnym, proszę o uzgodnienie wszelkich szczegółów z Księdzem Oficjałem, łącznie z kwestią ewentualnego wynagrodzenia za świadczoną pomoc (por. kan. 1649 § 1, 2°)” - BISKUP SIEDLECKI, *Dekret*, 25.01.2006, l. dz. 59/06, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Siedlcach.

⁵⁸ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 125. W tej sprawie por. także *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi (projekt)*, 4 a, [w:] Archiwum KAK.

jest w formie dekretu i może posiadać charakter ogólny (*approbatio generalis*)⁵⁹, czyli dający możliwość występowania we wszystkich sprawach w danym trybunale, lub szczególny (*approbatio specialis*), tj. dotyczący określonej sprawy. Na polecenie sędziego notariusz powiadamia strony i obrońcę węzła małżeńskiego o powołaniu adwokata⁶⁰. Należy wspomnieć, że zatwierdzenie w pierwszej instancji nie wystarcza do obrony w drugiej instancji – wymagane jest ponowne⁶¹. Adwokaci rotalni nie potrzebują aprobaty biskupa, gdyż mają prawo pełnić posługę we wszystkich trybunałach diecezjalnych. Biskup jednak z ważnych powodów może im tego zabronić. Od takiego orzeczenia przysługuje rekurs do Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej⁶².

Rola biskupa przy mianowaniu adwokatów jest znacząca. Ma on zadbać, by adwokaci byli do dyspozycji wiernych. Cięży na nim także odpowiedzialność za to, czy kandydat na adwokata ma odpowiednie przymioty, czy strona będzie mogła mu zaufać⁶³. Decyzja o odrzuceniu kandydata na adwokata musi być dokonana w formie dekretu. Odrzucenie nie stanowi środka dyscyplinarnego, o ile przyczyną tej decyzji nie są powstałe uchybienia; ma ona na celu promowanie prawidłowego przebiegu spraw w sądach kościelnych⁶⁴.

⁵⁹ „Mając na względzie niesienie pomocy prawnej osobom występującym o prowadzenie kościelnych procesów sądowych, biorąc pod uwagę, iż spełnia Pani wszystkie wymogi stawiane przez Kodeks prawa kanonicznego (kan. 1483), uwzględniając postanowienia I Synodu Diecezji Drohiczyńskiej (art. 75), niniejszym – z dniem 21 grudnia 2005 roku – zatwierdzam Szanowną Panią Doktor do pełnienia urzędu adwokata kościelnego przy Sądzie Biskupim w Drohiczynie do wszystkich spraw, w których strony procesowe poproszą o taką pomoc prawną. Zakres i charakter posługi wyznaczają stosowne przepisy kościelnego prawa procesowego, a także zarządzenia Biskupa Diecezjalnego i wewnętrzne zasady pracy Sądu Biskupiego w Drohiczynie (...)” - BISKUP DROHICZYŃSKI, *Dekret*, 21.12.2005, l. dz. 1057/05, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Drohiczynie.

⁶⁰ DC, art. 101 § 4.

⁶¹ ŠTASTNÍK, *Role prokurátora a advokáta v kanonickém procesu*, „Bulletin advokacie” 4 (2008), s. 35. Ten temat poruszają *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi (projekt)*, 4 b, [w:] Archiwum KAK.

⁶² „Ci, którzy uzyskali dyplom adwokata rotalnego, nie potrzebują tego zatwierdzenia, ale Biskup Moderator może, z poważnego powodu, zabronić im wykonywania posługi w swoim sądzie, w tego rodzaju wypadku przysługuje rekurs do Sygnatury Apostolskiej” (DC, art. 105 § 2). Komentarz do art. 105 § 2 dają: A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 38-39; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007, s. 543.

⁶³ J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy...*, dz. cyt., s. 7; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 134.

⁶⁴ *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi (projekt)*, 4 a, [w:] Archiwum KAK.

2.3. Umowa między adwokatem a klientem

Obrona adwokacka najczęściej posiada charakter prywatny i oparta jest zwykle na umowie między stroną a adwokatem, zawieranej na ogół przed rozpoczęciem postępowania. Na jej podstawie adwokat może domagać się przysługującego mu honorarium, którego wysokość zależy od rodzaju i stopnia trudności sprawy, czasu potrzebnego do prowadzenia obrony, nakładu pracy, jak również od zwyczajów miejscowych. Jeśli wysokość stawki została prawnie określona, adwokat może ją pobrać w tej wysokości, a nie może żądać wyższych stawek niż określone przez przepisy. Biorąc pod uwagę sytuację ekonomiczną czy rodzinną klienta bądź też rodzaj sprawy, adwokat może też świadczyć stronie pomoc nieodpłatnie lub za kwotę niższą od stawki minimalnej⁶⁵.

Jeżeli adwokat podjął się obrony i przeprowadził ją, może żądać zapłaty, chociaż poprzednio nie zawarł umowy z klientem. Jeśli jednak zawarł umowę o honorarium, należy mu się całe, chociażby nie prowadził sprawy do zakończenia postępowania, jeśli nie nastąpiło to z jego winy⁶⁶. Adwokat może domagać się należnego (ustalonego w umowie) wynagrodzenia także wtedy, gdy został odwołany przez tego, kto go powołał⁶⁷.

Pomimo tych sporów nie ulega wątpliwości, że ostatecznie wysokość honorarium adwokata kontraktowego zostaje ustalona w umowie prywatnej pomiędzy stroną procesową, która wybiera sobie obrońcę a adwokatem zobowiązującym się świadczyć obronę procesową. Warto przy tym pamiętać, że posługa adwokata często rozpoczyna się długo przed formalnym wniesieniem skargi powodowej.

---

⁶⁵ SACRA ROMANA ROTA, *Regulae Servandae in liquandis procuratorum et advocatorum proventibus pro causis coram Sacra Romana Rota actis*, 26.05.1939, AAS 31 (1939) 624, art. 3: (...) Gdy strona decydowała się na kilku adwokatów, to należało zachować przepisy obowiązujące w Trybunale Roty Rzymskiej. Zgodnie z nimi wynagrodzenie dwóch adwokatów nie powinno przekroczyć półtorej kwoty honorarium jednego adwokata, a wynagrodzenie większej liczby adwokatów nie powinno przekraczać podwójnego wynagrodzenia jednego adwokata; zob też: I. Grabowski, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, dz. cyt., s. 68: „Jakkolwiek adwokat nie powinien żądać zbyt wysokiej taksy, to jednak nie jest wskazane, by podejmował się obrony za bardzo małe honorarium. Adwokat, który zadowolnia się drobnym wynagrodzeniem, może uchodzić w społeczeństwie za człowieka niewykształconego i z tego powodu może być nawet narażony na lekceważenie (...), a jeśli za wysokiej żąda zapłaty, może być z tego powodu usunięty (...). Adwokat, bez względu na wysokość honorarium, ma tak bronić bogatych jak i ubogich. Adwokat, który przykłada się do obrony sprawy, stosownie do wysokości otrzymanego honorarium, uchodzić może w społeczeństwie za przekupnego”.

⁶⁶ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, dz. cyt., s. 69: „Jeżeli adwokat, np. umrze przed zakończeniem sprawy, jego spadkobiercy nie są obowiązani do zwrotu honorarium, jakie ten adwokat otrzymał”.

⁶⁷ CIC 1917, kan. 1664 § 1: „Advocati et procuratores possunt ab eo a quo constituti sunt, removeri, salva obligatione solvendi honoraria ipsius debita”.

Adwokat pomaga stronom w przygotowaniu aktów i pism, jakie w sądzie będą konieczne albo potrzebne. Wyjaśnia także stronom przepisy materialne i procesowe.

Umowa o pomoc prawną i honorarium powinna być zawarta między stroną i adwokatem przed rozpoczęciem postępowania procesowego. Stanowi ona podstawę do żądania wynagrodzenia od strony.

2.4. Upoważnienie adwokata do udziału w procesie

Każda strona procesowa ma prawo uczestniczyć w procesie osobiście bądź za pośrednictwem pełnomocnika lub adwokata, którego sama sobie ustanowi⁶⁸. Zasada ta wynika z zapisanego w prawie procesowym (kan. 221 § 1) podstawowego prawa osoby ludzkiej do obrony swoich uprawnień. Kto posiada prawo do występowania w sądzie może osobiście wykonywać czynności procesowe, a może z tego prawa zrezygnować ustanawiając sobie pełnomocnika lub adwokata. A także w sytuacji, w której sędzia uzna, że jest to konieczne, może wyznaczyć stronie pełnomocnika lub adwokata z urzędu⁶⁹.

Adwokat ustanowiony przez stronę może być wyznaczony spośród adwokatów sądowych pracujących przy trybunale i przezeń wynagradzanych lub spośród tzw. adwokatów prywatnych, czyli kontraktowych, wynagradzanych bezpośrednio przez stronę. Uwzględniać przy tym należy przepisy kodeksowe oraz normy zawarte w Instrukcji *Dignitas connubii*.

W procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa należy stosować pewne przepisy z Instrukcji *Dignitas connubii*, których nie ma w Kodeksie Prawa Kanonicznego. Są one uszczegółowieniem norm kodeksowych. Wśród nich na uwagę zasługuje przepis z art. 102 dający małżonkom, którzy zgodnie proszą o stwierdzenie nieważności małżeństwa, możliwość powołania jednego adwokata⁷⁰. Przepis ten jest pożyteczny ze względu na ekonomię procesową, łatwiejsze poszukiwanie prawdy obiektywnej i możliwość przyczynienia się do poprawienia relacji pomiędzy małżonkami. W niektórych przypadkach mogłoby to przyczynić się do pogodzenia stron, ewentualnego uważnienia małżeństwa oraz wznowienia wspólnoty życia. Możliwość ta jest szczególnie ważna w trybunałach, w których jest niewielu obrońców. Zaś niebezpieczeństwem w takiej sytuacji może być zmowa małżonków i obrońców procesowych mająca na celu otrzymanie korzystnego dla nich rozstrzygnięcia sprawy⁷¹.

⁶⁸ CIC 1983, kan. 1481.

⁶⁹ J. KRUKOWSKI, *Sądy w ogólności*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 105.

⁷⁰ DC, art. 102: „Jeśli obydwójce małżonkowie proszą o stwierdzenie nieważności małżeństwa, mogą powołać sobie wspólnego pełnomocnika lub adwokata”.

⁷¹ W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 163-164; A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 346-348.

Jako warunek ważnego rozpoczęcia swojej posługi adwokat powinien okazać w trybunale autentyczne zlecenie, wystawione mu przez stronę i upoważniające go do obrony w rozpoczynającym się w tym trybunale procesie⁷². Zlecenie to jest formalnym aktem, poprzez który adwokat zostaje prawnie ukonstytuowany i zostanie określony zakres jego uprawnień. Takie zlecenie ma charakter umowy pisemnej, w której adwokat zobowiązuje się do wykonywania swojego zadania z należytą starannością, a mandatariusz zobowiązuje się do uiszczenia ustalonego honorarium⁷³.

Zlecenie powinno odnosić się do konkretnego procesu, ponieważ mamy do czynienia z *mandatum ad lites*, nie zaś z mandatem ogólnym do zajmowania się wszystkimi sprawami strony. Treść zlecenia określa czas wygaśnięcia mandatu, którym najczęściej jest czas zakończenia instancji, dla której zlecenie się otrzymano. Instancja kończy się opublikowaniem wyroku rozstrzygającego.

Autorem zlecenia, zwanym mandatariuszem, jest zwykle strona procesowa. Ale może nim być także zastępca procesowy, działający w imieniu strony: rodzic, tutor, kurator, lub legalny reprezentant osoby prawnej⁷⁴. W pewnych sytuacjach może nim być także sędzia. Może to nastąpić wtedy, gdy strona, będąc do tego zobowiązana, czy to przez prawo czy decyzją sędziego⁷⁵, nie ustanowiła sobie żadnego obrońcy.

Przyjęcie przez sędziego zlecenia, które przedłożył adwokat, uzależnione jest od jego autentyczności⁷⁶. Chociaż przepisy nie określają sposobu stwierdzenia jego autentyczności, winno ono spełniać wymogi formalnej umowy, czyli być sporządzone na piśmie, z podpisami mandatariusza i adwokata, ze wskazaniem miejsca i daty, potwierdzony przez kompetentny autorytet kościelny – notariusza kurii diecezjalnej, notariusza sądu, proboszcza. Inni twierdzą, że prawodawca w ogóle nie wymaga, aby zlecenie dla adwokata było przez kogoś potwierdzone. Byleby tylko nie było wątpliwości co do autentyczności zlecenia, czyli autentyczności podpisu strony. Autentyczność podpisu może być potwierdzona przez samą stronę pojawiającą się w sądzie lub przez podpis adwokata (znany sądowi), który czyni na zleceniu adnotację o przyjęciu zlecenia od osoby podpisanej. On wtedy poświadcza autentyczność podpisu strony⁷⁷. W sytuacjach wątpliwych autentyczność podpisu strony może być potwierdzona przez dowolną osobę urzędową, a nawet prywatną, ale znaną sądowi jako godną zaufania⁷⁸. Dokument prywatny, jakim jest zlecenie

---

⁷² CIC 1983, kan. 1484 § 1: „Pełnomocnik i adwokat przed podjęciem zadania muszą złożyć w trybunale autentyczne zlecenie”.

⁷³ J. KRUKOWSKI, *Sądy w ogólności*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 108.

⁷⁴ CIC 1983, kan. 1478.

⁷⁵ CIC 1983, kan. 1481.

⁷⁶ H. PREE, *Die Rechtsstellung des advocatus...*, dz. cyt., s. 321-323.

⁷⁷ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 349-350.

⁷⁸ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 116-117.

wystawione dla adwokata, nigdy nie stanie się dokumentem publicznym, nawet gdyby miał najpoważniejsze uwierzytelnienie⁷⁹. Autentyczność zlecenia określają normy dotyczące dokumentów publicznych kościelnych i cywilnych⁸⁰.

Ustawodawca kościelny przewidział również sytuacje nadzwyczajne, w których sędzia może dopuścić pełnomocnika i adwokata do pełnienia czynności sądowych w danej sprawie mimo braku okazania zlecenia⁸¹. Jednak w takiej sytuacji sędzia winien wyznaczyć obrońcy termin zawity na przedłożenie zlecenia w przepisanej formie. Gdyby ten zlecenia nie wykonał, podjęte przez niego działania zostaną pozbawione wszelkiej mocy⁸², a wydany wyrok będzie dotknięty wadą nieważności nieusuwalnej⁸³.

Zgodnie z kan. 1490 strony mogą wybrać obrońców spośród adwokatów stałych, którzy mogą pełnić „zadania adwokata lub pełnomocnika, przede wszystkim w sprawach małżeńskich”. Zatem strony procesowe mają możliwość dokonywania wyboru między obrońcą prywatnym i stałym⁸⁴. To samo uprawnienie wyraża art. 113 § 3 Instrukcji *Dignitas connubii*⁸⁵.

⁷⁹ DC, art. 185 § 2-3.

⁸⁰ „Publicznymi dokumentami kościelnymi są te, które sporządziła osoba publiczna wykonując w Kościele swoje zadania, z zachowaniem formalności przepisanych prawem. Publicznymi dokumentami świeckimi są te, które według ustaw każdego z osobnego miejsca, jako takie są uznawane przez prawo (DC, art. 184 § 1 i 2). M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., 238-239; F.J. RAMOS, *I tribunali ecclesiastici. Costituzione, organizzazione, norme processuali, cause matrimoniali*, Roma 2002, s. 286; F. LÓPEZ ZARZUELO, *Práctica procesal canónica de las causas matrimoniales*, Madrid 2002, s. 51; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 116. Niewątpliwie zlecenie podpisane przez stronę i adwokata wobec notariusza sądu posiada przymiot autentyczności. Nie można też odmówić waloru autentyczności zleceniu podpisanemu przez stronę i adwokata znanego sądowi. W takim przypadku podpis adwokata jest gwarancją autentyczności zlecenia. Trudno jednak zgodzić się ze zdaniem, że autentycznym zleceniem jest zlecenie podpisane wyłącznie przez stronę.

⁸¹ CIC 1983, kan. 1484 § 2: „By jednak zapobiec wygaśnięciu uprawnienia, sędzia może dopuścić pełnomocnika nawet bez okazania zlecenia, po złożeniu, w razie potrzeby, odpowiedniej gwarancji; akt jednak będzie pozbawiony wszelkiej mocy, jeśli w terminie zawitym, wyznaczonym przez sędziego, pełnomocnik nie przedstawi należycie zlecenia”; zob. także DC, art. 106 § 1-2.

⁸² R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 116; także M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., s. 239; A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt. s. 350.

⁸³ „Wyrok jest dotknięty wadą nieważności nieusuwalnej, jeżeli: ktoś działał w imieniu drugiego, bez zlecenia zgodnego z przepisami prawa” (CIC 1983, kan. 1620, 6°; DC, art. 270, 6°). T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym*, PS 7 (2000) 51, s. 278.

⁸⁴ J. KRUKOWSKI, *Sądy w ogólności*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 113.

⁸⁵ P. MONETA, *Il diritto alla difesa tecnica nel processo matrimoniale canonico*, [w:] *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico* (Studi Giuridici LXXII), Città del Vaticano 2006, s. 83-94; J. LLOBELL, *Cenni sul diritto di difesa alla luce dell'Istr. «Dignitas connubii»*, [w:] *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico* (Studi Giuridici LXXII), Città del Vaticano

Warto zauważyć, że wolności strony do wyboru adwokata odpowiada taka sama wolność adwokata (jak też pełnomocnika) do nieprzyjęcia zobowiązania z powodu określonej przyczyny, czy zrezygnowaniu z niego po rozpoczęciu procesu, „jeśli utrzymuje, w rozumie i sumieniu, że nie może go dalej kontynuować”⁸⁶. Dlatego nie do przyjęcia jest propozycja, według której obrońca byłby bezwzględnie zobowiązany bronić stronę w postępowaniu nie mając możliwości zrezygnowania z przyjętej obrony. Żaden adwokat nie powinien podporządkować własnego rozumu i sumienia spodziewanemu wynagrodzeniu⁸⁷.

Adwokaci prywatni pracują na podstawie prywatnej umowy ze stroną procesu. Osoba zainteresowana ma prawo do uzyskania w trybunale informacji na temat współpracujących z nim adwokatów, aby móc skorzystać z ich pomocy. Wspomniana lista obrońców, powinna zawierać podstawowe informacje o adwokacie, adres siedziby jego kancelarii oraz inne dane umożliwiające łatwy kontakt. Osoba zamierzająca wybrać adwokata z takiej listy, powinna - po wstępnym spotkaniu - wystawić mu odpowiednie zlecenie do sprawy. Gdy strona chce być broniona w procesie przez innego adwokata, który nie współpracuje z danym trybunałem, adwokat ten musi zwrócić się do biskupa moderatora lub wikariusza sądowego, w celu uzyskania zatwierdzenia *ad causam*. Dopiero po otrzymaniu takiego zatwierdzenia strona może wystawić mu wymagane zlecenie, które zostanie przedstawione w trybunale i będzie podstawą działania adwokata. Zlecenie dla adwokata nie jest potrzebne, gdy uczestniczy on w procesie jako adwokat z urzędu, na mocy dekretu sędziego. Wyznaczenie adwokata z urzędu może mieć także miejsce wtedy, gdy strona zwróciła się z prośbą o zwolnienie z opłat za pomoc prawną. Po uzyskaniu tego stronie zostaje wyznaczony adwokat przez przewodniczącego kolegium sędziowskiego lub sędziego jednoosobowego, po uprzednim wskazaniu go przez wikariusza sądowego⁸⁸. Każdą taką nominację sędziego powinien podać, w formie dekretu, do wiadomości stron procesowych, rzecznika sprawiedliwości i obrońcy węzła, jeśli w procesie biorą udział. We wszystkich wypadkach dekret

---

2006, s. 74-77; C. PEÑA GARCÍA, *Defensores del vínculo y patronos de las partes en las causas de nulidad matrimonial. Consideraciones sobre el principio de igualdad de partes públicas y privadas en el proceso*, IE 21 (2009), s. 349-366.

⁸⁶ CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA (CEI), *Norme sui tribunali ecclesiastici*, 18.03.1997, art. 6 § 4, [w:] *Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana*, t. 6, Bologna 2002, s. 317; CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Modifica delle Norme circa il regime amministrativo dei Tribunali ecclesiastici regionali italiani e l'attività di patrocinio svolta presso gli stessi*, 19.10.1998, art. 6 § 4, „Notiziario della Conferenza Episcopale Italiana” 9 (1998), s. 312.

⁸⁷ M.C. TEREZI, *Il patrono stabile e la delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 16 (2003), s. 199; H. PREE, *Die Rechtsstellung des advocatus...*, dz. cyt., s. 326-328.

⁸⁸ DC, art. 306-307.

wyznaczający adwokata z urzędu, wydany przez sędziego, zastępuje zlecenie wystawione przez stronę dla adwokata zaufania, czyli z wyboru⁸⁹.

Ze względu na to, iż proces małżeński kieruje się wymaganiami prawa publicznego, w sytuacji gdy strona chce bronić się w sądzie sama, a on uzna lub sama strona dała dowody na to, że nie potrafi sama bronić się dobrze, aby zapobiec nieważności akt procesowych lub niepotrzebnej stracie czasu⁹⁰, sędzia może nakazać stronie wyznaczenie sobie adwokata, a gdyby strona tego nie uczyniła, powinien wyznaczyć go z urzędu.

W zleceniu mogą być także *ad cautelam* zawarte szczegółowe upoważnienia do aktów procesowych wymagających z mocy prawa specjalnego zlecenia, bez którego pełnomocnik lub adwokat nie może ważnie działać w imieniu strony lub dla jej obrony⁹¹.

2.5. Łączenie funkcji adwokata z funkcją pełnomocnika

Niekiedy zadanie adwokata utożsamiane jest z zadaniem pełnomocnika procesowego, podobnie jak to ma miejsce na płaszczyźnie prawa świeckiego. Nie jest to właściwe, ponieważ pełnomocnik działa w zastępstwie strony, zaś zadaniem adwokata jest prawna obrona strony⁹². Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. stwierdzał wprost, że ta sama osoba może w tej samej sprawie spełniać funkcję adwokata i pełnomocnika procesowego⁹³. Z kolei Kodeks Jana Pawła II z 1983 r. nie mówi wyraźnie na temat kumulacji obu funkcji procesowych, chociaż również tego nie zabrania⁹⁴. Uznano bowiem taki przepis za zbyt techniczny⁹⁵. Kodeks do obydwu funkcji stosuje szereg takich samych przepisów⁹⁶. Nie ma wątpliwości co do tego, że

⁸⁹ J.J. GARCÍA FAÍLDE, *Nuevo derecho procesal canónico*, Salamanca 1984, s. 41; C. GULLO, A. GULLO, *Prassi processuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio. Terza edizione aggiornata con l' Instr. «Dignitas connubii» del 25 gennaio 2005*, Città del Vaticano 2009, s. 49.

⁹⁰ CIC 1983, kan. 1453; DC, art. 72.

⁹¹ CIC 1983, kan. 1485.

⁹² U. NOWICKA, *Przyczyny nieusuwalnej i usuwalnej nieważności wyroku w kanonicznym procesie małżeńskim*, PK 51 (2008) nr 3-4, s. 286.

⁹³ „Ut rumque mumus, procuratoris et advocati, etiam in eadem causa et pro eodem cliente eadem persona exercere potest” (CIC 1917, kan. 1656 § 4). J. Goti Ordeñana, *Tratado de Derecho Procesal Canónico*, Madrid 2001, s. 232; K. LÜDICKE, *Prozeßrecht: Parteien*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1482/1; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 106.

⁹⁴ T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym*, PS 7 (2000) 51, s. 275.

⁹⁵ W. KIWIOR, *Przedmiot restitutio in integrum w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku oraz w orzecznictwie trybunałów apostoelskich w latach 1984-1995*, Warszawa 2001, s. 93.

⁹⁶ CIC 1983, kan. 1481-1490. Także E. SZTAFROWSKI, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Warszawa 1979, s. 473.

funkcje adwokata i pełnomocnika mogą być połączone w tej samej osobie⁹⁷. Wtedy pozycja tej osoby jest bliższa pozycji adwokata w sądzie cywilnym. Niektórzy z kanonistów sugerują potrzebę połączenia obydwu funkcji w tej samej osobie⁹⁸. Za takim rozwiązaniem przemawia zasada ekonomii procesowej, bowiem można mówić o pewnej komplementarności obydwu funkcji⁹⁹.

Niektórych czynności adwokat, będący jednocześnie pełnomocnikiem, nie jest w stanie dokonać za stronę, jak np. złożenie przysięgi czy zeznań. Prawodawca kościelny w kan. 1477 Kodeksu stanowi, że „choćby powód lub strona pozwana ustanowiła pełnomocnika lub adwokata, obowiązana jest jednak zawsze stawić się w sądzie osobiście, z nakazu prawa lub sędziego”. Niestety, można zauważyć tendencję, że strona w momencie ustanowienia adwokata uznaje swój obowiązek działania w procesie za spełniony. Tym samym domaga się, aby adwokat, który najczęściej jest równocześnie pełnomocnikiem, podejmował za nią wszelkie czynności w procesie¹⁰⁰. W obecnej praktyce sądowej najczęściej adwokat występuje jednocześnie w charakterze pełnomocnika procesowego¹⁰¹, m.in. tak jest w sprawach prowadzonych w sądach w Drohiczynie, Gdańsku, Olsztynie, Rzeszowie, Tarnowie, Warszawie czy we Włocławku¹⁰².

Należy podkreślić, że w wielu wypadkach jest to nawet praktyczne, zwłaszcza że między dwiema osobami - pełnomocnikiem i adwokatem - może zaistnieć konflikt interesów¹⁰³. Jeśli adwokat jest jednocześnie pełnomocnikiem strony, notariusz za jego pośrednictwem informuje stronę o podejmowanych czynnościach

---

⁹⁷ „Strony mogą powołać pełnomocnika różnego od adwokata” (DC, art. 103 § 1); W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006, s. 67; F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, dz. cyt., s. 61; K. LÜDICKE, R.E. JENKINS, *Dignitas connubii: norms and commentary*, Alexandria 2006, s. 181, 184; M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., s. 239.

⁹⁸ J. KRUKOWSKI, *Sądy w ogólności*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 106-107.

⁹⁹ M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., s. 237-238.

¹⁰⁰ A. CZERNIA, *Współpraca adwokata z notariatem...*, dz. cyt., s. 199.

¹⁰¹ M. FAŁKA, *Normy ogólne...*, t. 2, dz. cyt., s. 71.

¹⁰² Wywiad z M.Ł., oficjałem Sądu Biskupiego w Drohiczynie, 31.03.2009, sygn. D/MŁ; Wywiad z B.W., adwokatem przy Gdańskim Trybunale Metropolitalnym, 26.02.2009, sygn. GD/BW; Wywiad z R.S., adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej, 15.04.2009, WM/RS; Wywiad z J.K., oficjałem Sądu Biskupiego w Rzeszowie, 16.02.2009, sygn. RZ/JK; Wywiad z W.K., oficjałem Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/WK; Wywiad z M.K., adwokatem przy Sądzie Metropolitalnym Warszawskim, 8.09.2009, sygn. MK/SK; Wywiad z J.G., oficjałem Sądu Kościelnego Diecezji Włocławskiej, 20.03.2009, sygn. WŁ/JG.

¹⁰³ J. KRUKOWSKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci*, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 107.

procesowych¹⁰⁴. Fakt zawiadomienia i jego sposób należy odnotować w aktach sprawy¹⁰⁵. Po konsultacji ze stroną, adwokat działający jako pełnomocnik w jednej osobie, udziela w imieniu strony odpowiedzi na pisma procesowe¹⁰⁶. Ma to znaczenie szczególnie w przypadku, gdy strona mieszka za granicą, nieraz na innym kontynencie i jej bezpośredni kontakt z sądem jest utrudniony. Dziwne, że *Dignitas connubii* nie nakłada wprost obowiązku powiadamiania adwokata, który nie pełni funkcji pełnomocnika, o podejmowanych czynnościach procesowych. Wyjątkiem jest publikacja akt¹⁰⁷. Dlatego sędzia wyprowadza czasem wnioski, że adwokat o przebiegu procesu może być informowany przez stronę, którą reprezentuje, a może też z własnej inicjatywy zasięgać informacji o procesie w sądzie. Według wieloletnich praktyków sądowych znacznie korzystniejsze dla sprawnego przebiegu procesu jest informowanie adwokata o podjętych czynności procesowych, co do których uprawniony jest działać¹⁰⁸.

2.6. Podsumowanie

Każdy adwokat (prywatny, sądowy, rotalny) winien mieć odpowiednie kwalifikacje moralne i naukowe. Zgodnie z Kodeksem Prawa Kanonicznego z 1983 r. adwokat powinien być pełnoletni i posiadać doktorat z prawa kanonicznego lub być skądinąd prawdziwie biegłym w tej dziedzinie. Słusznie przyjmuje się, że wymóg ten spełniają także ci, którzy uzyskali licencjat z prawa kanonicznego. Ma to szczególne znaczenie w krajach, gdzie jest wielu absolwentów prawa kanonicznego. Bardzo ważnym jest też wymóg posiadania dobrej sławy. Adwokat winien być ponadto katolikiem, chyba że biskup diecezjalny zgodzi się na mianowanie niekatolika. Ostatnim wymaganiem dla adwokata jest zatwierdzenie przez biskupa diecezjalnego. Strony procesowe mogą swobodnie ustanowić jednego lub kilku adwokatów.

Ważne jest zawarcie umowy pomiędzy adwokatem a klientem, w której winny być zapisane zobowiązania obydwu stron: ze strony klienta zapewnienie o uregulowaniu całego ustalonego honorarium, jeśli jest to adwokat kontraktowy czyli prywatny, a także zobowiązanie się do lojalnej współpracy z adwokatem, a ze strony adwokata zapewnienie o dbaniu o prawny interes klienta i o wypełnieniu przyjętego zadania z należytą starannością.

Oprócz umowy pomiędzy adwokatem i klientem, ten ostatni winien też wystawić upoważnienie adwokata do udziału w procesie, w charakterze tylko adwokata,

---

¹⁰⁴ DC, art. 131 § 2, 134 § 1.

¹⁰⁵ CIC 1983, kan. 1509 § 2; DC, art. 130 § 2.

¹⁰⁶ DC, art. 104.

¹⁰⁷ CIC 1983, kan. 1598 § 1. Także DC, art. 229 § 1-3.

¹⁰⁸ A. CZERNIA, *Współpraca adwokata z notariatem...*, dz. cyt., s. 201. A. Czernia pełni od 1991 r. funkcję notariusza Sądu Diecezjalnego w Tarnowie.

lub jednocześnie pełnomocnika i adwokata. Upoważnienie winno być złożone na piśmie, zgodnie z wymaganiami stawianymi dokumentom. Z powyższego wynika, że możliwe jest łączenie funkcji adwokata z funkcją pełnomocnika. Rozwiązanie takie ma więcej stron pozytywnych niż negatywnych.

ROZDZIAŁ III

SZCZEGÓŁOWE ZADANIA ADWOKATA ZWIĄZANE Z PROCESEM O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Rozdział niniejszy jest prezentacją i analizą zadań adwokata kościelnego tak przed ewentualnym procesem, jak i podczas kanonicznego procesu o nieważność małżeństwa. Zadania te określa przede wszystkim Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r., Instrukcja *Dignitas connubii* z 2005 r.¹, a w pewnym zakresie także motu proprio papieża Franciszka *Mitis Iudex Dominus Iesus* z 2015 r. Omówione obowiązki dotyczą zarówno adwokatów prywatnych pełniących swoją posługę obrończą na zasadzie zaaprobowania przez biskupa, jak również adwokatów tzw. sądowych, mianowanych do tej funkcji jako urzędnicy diecezjalni.

Działalność adwokata to także jedna z form apostołstwa Kościoła katolickiego². Powinności adwokata wynikają nie tylko z przyjętego mandatu, lecz także z faktu mianowania lub zatwierdzenia przez kompetentną władzę kościelną, aby pomagać osiągnięciu celu Kościoła. Sprawia to, że adwokat nie może uchylić się od wykonywania swych zadań – przed procesem czy podczas procesu – bez istnienia słusznej przyczyny. Funkcja, jaką spełnia adwokat kościelny, obejmuje nie tylko dbałość o interes klienta, lecz także dążenie do poznania prawdy obiektywnej, przekazania jej sądowi, a przez to ułatwienie sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy.

Zadania te rozpoczynają się wraz ze zgłoszeniem się zainteresowanego po pierwszą poradę. Obejmują one wysłuchanie zainteresowanej strony, podjęcie próby pogodzenia stron, ustalenie celowości i szansy procesu, a jeśli jest szansa na pozytywny wyrok, to także pomoc w sporządzeniu skargi powodowej czy pomoc w odpowiedzi na skargę, pomoc w ustaleniu przedmiotu sporu, pomoc w przygotowaniu pytań dla stron, świadków i biegłych, ewentualną obecność przy przesłuchaniu stron, świadków i biegłych, wgląd w akta, składanie wniosków do-

---

¹ Szczegółowo warunki i formy występowania adwokata opisał: C. GULLO, *I procuratori e gli avvocati (Can. 1481-1490 CIC, art. 101-113 Istr. „Dignitas Connubii”)*, „Studi Giuridici” LXXVI, Città del Vaticano 2007, s. 297-311.

² CHL, nr 21.

wodowych, udział w przedwyrokowej dyskusji nad sprawą, a także dochowanie tajemnicy zawodowej.

3.1. Próba pogodzenia stron procesowych

Już przy pierwszej poradzie u adwokata winien on tak prowadzić rozmowę, aby zorientować się, czy jest szansa na pogodzenie się małżonków i czy są jakieś poszlaki przemawiające za nieważnością małżeństwa³.

Nawet napisanie lub wniesienie do trybunału kościelnego skargi powodowej o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie zamyka małżonkom drogi porozumienia i powrotu do wspólnoty małżeńskiej. W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. bardzo mocno podkreśla się potrzebę podejmowania prób pogodzenia, m.in. celem uniknięcia lub wygaszenia procesu⁴. W kan. 1446 § 1 Kodeksu Kościół zachęca m. in. adwokatów do podejmowania wysiłków, aby w miarę możliwości wykluczali spory w Ludzie Bożym i próbowali pogodzić strony⁵.

Obowiązek dążenia do pojednania stron jest zgodny z nauczaniem Kościoła oraz innymi obowiązującymi normami prawnymi⁶. Wynika on ze szczególnej roli,

³ KKK, nr 2384. Np. w poradni prawno-kanonicznej przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie w okresie od 27.03.2007 r. do 27.08.2007 r. na 54 osoby, które zgłosiły się po informacje w sprawie wniesienia skargi o nieważność ich małżeństwa, tylko 3 widziały możliwość pogodzenia się ze współmałżonkiem, pozostałe osoby zdecydowanie odmówiły mediacji (J. FENRYCH, *Sprawozdanie z pracy w charakterze adwokata przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie*, 27.08.2007, [w:] *Poradnia prawno-kanoniczna przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie*). Zaś w okresie od 27.08.2007 r. do 31.12.2007 r. na 65 osób tylko 2 wyraziły chęć pojednania się (J. FENRYCH, *Sprawozdanie z pracy w charakterze adwokata przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie*, 30.09.2008, [w:] *Poradnia prawno-kanoniczna przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie*).

⁴ „Celem uniknięcia sporów sądowych można z pożytkiem zastosować transakcję czyli ugodę, albo spór można powierzyć jednemu lub kilku sędziom polubownym” (CIC 1983, kan. 1713). Zob. CIC 1917, kan. 1925, 1929. Należy podkreślić, że ugoda i sąd polubowny mogą mieć zastosowanie tylko w odniesieniu do spraw o charakterze prywatnym. Także T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 1990, s. 349-355; M. GRESZATA, *Problem kontradiktoryjności w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa*, [w:] *Kościelne Prawo Procesowe*, t. 3, red. A. Dziegła, M. Wróbel, Lublin 2003, s. 241-242.

⁵ „Wszyscy wierni, przede wszystkim zaś biskupi, winni pilnie pracować, by zachowując sprawiedliwość, na ile to możliwe, wykluczyć spory w Ludzie Bożym i jak najszybciej pokojowo je rozwiązywać” (CIC 1983, kan. 1446 § 1). CIC 1917, kan. 1925 § 1.

⁶ „Sędzia, zanim przyjmie sprawę i ilekroć dostrzeże nadzieję dobrego wyniku, powinien zastosować środki pastoralne, by małżonkowie, jeżeli to możliwe, zostali doprowadzeni do uznania małżeństwa i do wznowienia wspólnego życia małżeńskiego” (CIC 1983, kan. 1676). Zob. CIC 1983, kan. 1341, 1695, 1698, 1733-1734. Także CIC 1917, kan. 1925-1932, 1965. Na ten temat wypowiada się Z. GROCHOLEWSKI, *Specyfika wymiaru sprawiedliwości w Kościele*, PK 41 (1998) nr 3-4, s. 19-21.

jaką w społeczeństwie ma instytucja małżeństwa⁷. Małżeństwo cieszy się bowiem wyjątkową przychylnością prawa⁸.

Ojciec święty Franciszek w Liście apostołskim wydanym motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* reformującym kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa dopuścił do przyjmowania do procesu tylko te sprawy, w których sędzia, ma „pewność, że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny, tak iż nie ma możliwości wznowienia wspólnoty życia małżeńskiego”⁹.

Jeśli jednak – pomimo starań – nie może dojść do pogodzenia małżonków, zainteresowana strona może skorzystać ze swego prawa, może żądać od sądu kościelnego przyjęcia sprawy i zbadania ważności zawartego przez nią małżeństwa¹⁰.

A jeśli strona zgłosiła już skargę do sądu kościelnego, zawsze ma możliwość wycofania swojej sprawy¹¹. Dla ustawodawcy kościelnego cenniejsze jest bowiem przywrócenie zerwanej więzi między małżonkami lub uważnienie małżeństwa niż zgodzenie się na trwały rozpad małżeństwa i procesowe dowodzenie jego nieważności.

Warto pamiętać, że po zawiązaniu sporu na wycofanie całości lub części sporu wymagana jest zgoda obydwu stron, a przynajmniej wysłuchanie racji strony sprzeciwiającej się wycofaniu¹².

---

⁷ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae Praelatos, auditores, officiales et advocatos anno iudiciali ineunte*, 18.01.1990, AAS 82 (1990) 872-875. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 18.01.1990, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 678-681. Także T. ROZKRUT, *Zagadnienia procesowe w przemówieniach rotalnych Papieża Jana Pawła II*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Górkach nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 111.

⁸ „Małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, dlatego w wątpliwości należy uważać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego” (CIC 1983, kan. 1060). Także CIC 1917, kan. 1014; PIUS XII, *Allocutio ad Praelatos Auditores ceterosque officiales et administratos Tribunalis Sacrae Romanae Rotae necnon eiusdem Tribunalis Advocatos et Procuratores*, 3.10.1941, AAS 33 (1941) 421-426.

⁹ FRANCISCUS, *Motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus”* «quibus canones codicis iuris canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur», 15.08.2015. Tłum. pol.: FRANCISZEK, *List apostołski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa*, 15.08.2015, Tarnów 2015, kan. 1675.

¹⁰ „Wiernym przysługuje legalne dochodzenie i obrona przysługujących im w Kościele uprawnień na właściwym forum kościelnym według przepisów prawa” (CIC 1983, kan. 221 § 1).

¹¹ R. SZTYCHMILER, *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Lublin 2008, s. 104.

¹² „Raz ustalony zakres sporu nie może być ważnie zmieniony, chyba że nowym dekretem, z ważnej przyczyny na żądanie strony, i po wysłuchaniu pozostałych stron, po rozważeniu ich racji” (CIC 1983, kan. 1514). Także R. SZTYCHMILER, *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie...*, dz. cyt., s. 114.

Adwokaci, udzielając pomocy osobom przeżywającym trudności małżeńskie i prowadząc do ich pojednania, przejawiają troskę o dobro wspólne oraz o ochronę praw każdego człowieka¹³. Winni oni zawsze uświadamiać małżonków, że przewidziany przez prawo świeckie rozwód jest poważnym wykroczeniem przeciw prawu naturalnemu i znieważa małżeństwo, jeśli jest przeprowadzany dla ważnego kanonicznie małżeństwa.

3.2. Udzielanie pomocy prawnej

Prawo do pomocy prawnej przysługuje każdemu człowiekowi, zwłaszcza, gdy dochodzi swoich praw przed sądem¹⁴. Koniecznym warunkiem skorzystania z pomocy sądowej jest złożenie w sądzie kościelnym skargi powodowej odpowiadającej wymogom prawa¹⁵.

3.2.1. Ustalenie celowości procesu

Najczęściej osoby zamierzające wnieść sprawę do sądu o orzeczenie nieważności swojego małżeństwa, ze zrozumiałego powodu, jakim jest nieznanostwo procedury, przed wszczęciem postępowania, zgłaszają się po poradę prawną do adwokata kościelnego lub bezpośrednio do sądu¹⁶. Ważne jest, aby małżonkowie

¹³ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae tribunal*, 28.01.2002, AAS 94 (2002) 340-346. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.2002, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007, s. 729-733. Także R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 89.

¹⁴ R. SZTYCHMILER, *Prawa stron w procesie kanonicznym*, [w:] *Nauki prawne wobec przemian*, red. tenże, Olsztyn 2000, s. 85-95; TENŻE, *Wieloinstancyjna struktura sądów kościelnych gwarancją ochrony praw człowieka*, [w:] *Nauki prawne wobec przemian*, dz. cyt., s. 72.

¹⁵ CIC 1983, kan. 1501-1504. Także H. STAWNIAK, *Wprowadzenie sprawy i zakończenie instancji według instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006, s. 75-81; R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Finis legis Christus. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, Warszawa 2009, s. 795.

¹⁶ Możliwość porady prawnej w poszczególnych diecezjach jest różna. W diecezji białostockiej porady prawne udzielane są przez pracownika trybunału, który w danym momencie dysponuje czasem oraz adwokata obecnego w godzinach pracy sądu. Są plany zorganizowania dyżurów pracowników sądu w ramach studenckiej poradni prawnej działającej na UwB (*Wywiad* z T.G., oficjałem Sądu Metropolitalnego Białostockiego, 26.03.2009, sygn. B/TG). W diecezji gnieźnieńskiej porady nieodpłatnie udziela wyznaczony pracownik sądu oraz odpłatnie adwokaci kościelni (*Wywiad* z A.K., oficjałem Trybunału Gnieźnieńskiego, 21.03.2009, sygn. GN/AK). Taka sytuacja jest w przeważającej większości diecezji w Polsce (m.in. *Wywiad* z J.S., notariuszem Sądu Bisku-

chcący skorzystać z pomocy adwokata zgłaszali się tylko do osób kompetentnych, czyli adwokatów znających prawo kanoniczne i posiadających nominację lub zaawizowanie odpowiedniego biskupa¹⁷.

W fazie przedprocesowej adwokat jest doradcą prawnym¹⁸, który tłumaczy stronie przepisy prawne, odpowiada na pytanie o celowość procesu, pomaga przy redakcji poszczególnych pism sądowych¹⁹, wyjaśnia wątpliwości²⁰. Może on wytłumaczyć stronie sensowność procesu kanonicznego o stwierdzenie nieważności małżeństwa, pomóc jej w podjęciu decyzji co do dalszych działań, uświadomić ją, czy istnieje wystarczająca podstawa do wniesienia sprawy²¹. Na podstawie rozmów

---

piego Diecezji Toruńskiej, 14.11.2008, sygn. TO/JS; *Wywiad z M.D.*, oficjałem Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej, 10.02.2009, sygn. WM/MD; *Wywiad z T.D.*, oficjałem Sądu Kościelnego w Legnicy, 18.02.2009, sygn. LE/TD; *Wywiad z B.W.*, adwokatem przy Gdańskim Trybunale Metropolitalnym, 26.02.2009, sygn. GD/BW; *Wywiad z J.G.*, oficjałem Sądu Kościelnego Diecezji Włocławskiej, 20.03.2009, sygn. WŁ/JG). Zaś w diecezji bydgoskiej jest punkt konsultacyjny czynny raz w tygodniu (*Wywiad z A.K.*, oficjałem Trybunału Gnieźnieńskiego, 21.03.2009, sygn. GN/AK). W diecezji łomżyńskiej strona, dzwoniąc do sądu, jest informowana od razu o możliwości uzyskania porady od adwokata (*Wywiad z I.B.*, oficjałem Sądu Biskupiego w Łomży, 24.03.2009, sygn. ŁM/IB). W diecezji łowickiej porad udziela wyłącznie oficjał i wiceoficjał (*Wywiad z H.W.*, oficjałem Sądu Biskupiego w Łowiczu, 18.03.2009, sygn. ŁW/HW). W diecezji tarnowskiej porad udziela w swoim biurze adwokat stały (*Wywiad z J.F.*, adwokatem stałym Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/JF). Jedynym sądem w Polsce, w którym nie było do 2007 r. zatwierzonego adwokata kościelnego, jest Sąd Kościelny Diecezji Radomskiej (*Wywiad z M.P.*, oficjałem Sądu Kościelnego Diecezji Radomskiej, 19.03.2009, sygn. RA/MP).

¹⁷ A. DZIĘGA, *Kanoniczno-prawne i duszpasterskie zadania trybunału diecezjalnego*, [w:] *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 462; R. SZTYCHMILER, *Kanoniczny proces o orzeczenie nieważności małżeństwa*, AK 148 (2007) 1, s. 39.

¹⁸ DC, art. 113 § 1; zob. M. GRESZATA-TELUSIEWICZ, *Rola adwokata w procesie małżeńskim według orzecznictwa Trybunału Roty Rzymskiej*, [w:] *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Grodsku nad Dunajcem w dniach 15-16 czerwca 2009 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010, s. 151-158; E. ZANETTI, *La consulenza previa all' introduzione di una causa di nullità matrimoniale*, [w:]

¹⁹ S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, t. 2, Olsztyn 1960, s. 154.

²⁰ W prawie powszechnym i partykularnym zdarzają się luki prawne. Kodeks Prawa Kanonicznego w takim wypadku podaje następujący sposób postępowania: „Jeśli w określonej sprawie brak wyraźnej ustawy, powszechnej lub partykularnej, albo prawa zwyczajowego sprawa – z wyjątkiem karnej – winna być rozstrzygnięta z uwzględnieniem ustaw wydanych w podobnych sprawach, ogólnych zasad prawnych z zachowaniem słuszności kanonicznej, jursprudenencji, praktyki Kurii Rzymskiej oraz powszechnej i stałej opinii uczonych” (CIC 1983, kan. 19). W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas conu-bii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 166.

²¹ „W czasie takiej konsultacji, poprzez zadawanie konkretnych pytań, staram się nawiązać relację z klientem i ocenić, czy i na ile dany przypadek nadaje się do złożenia skargi lub prośby” – czytamy na stronie internetowej adwokata ds. kościelnych R. Sztymilera, [w:] <http://xrsz.eu.interii.pl/zakres.html> (dostęp: 14.12.2009).

doradczych z zainteresowanymi stwierdza się, że większość małżeństw zawierana jest ważnie, a tylko niektóre zawierane były z defektem prawnym. Stwierdzają to także inni kanoniści²². Dlatego pomoc udzielana stronie na tym etapie ma przede wszystkim na celu podjęcie właściwej decyzji co do sensowności wniesienia sprawy.

Ważne jest, aby informacja udzielana zainteresowanej osobie była uczciwa i rzetelna. Dlatego adwokat winien dobrze znać prawo kanoniczne i orzecznictwo Roty Rzymskiej dotyczące orzekania z różnych przyczyn nieważności małżeństwa²³. Oprócz kwalifikacji naukowych, istotna jest odpowiedzialność za pełnioną posługę na rzecz sprawiedliwości w Kościele²⁴. Adwokat winien więc unikać składania stronie bezpodstawnej obietnicy pomyślnego rozstrzygnięcia sprawy o nieważność małżeństwa. Ma on obowiązek poważnie traktować potencjalną stronę procesową, zapoznać się z dowodami, powstrzymać się od działań sprzecznych z jego sumieniem i zakazanych przez prawo oraz dochować tajemnicy²⁵.

Porada przedprocesowa ma charakter nie tylko prawny, lecz i pastoralny, zwłaszcza gdy w danym przypadku brak jest tytułu nieważności lub środków dowodo-

---

²² L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren nach der Reform von 2015*, Paderborn 2017, s. 79; G. ASSENMACHER, Interview Prof. Ryszard Sztymchmiller mit dem Prälat Günter Assenmacher, Offizial der Erzdiocese Köln, über das Motu Proprio „Mitis Iudex” und das Nachsynodale Apostolische Schreiben „Amoris Laetitia”, Köln 12.08.2016; G. ASSENMACHER, P. DÜREN, *Praktische Probleme der neuen Ehenichtigkeitsprozesse*, [w:] <http://kath.net/news/57578> (dostęp: 24.11.2016).

²³ M. BARAN, *Czynności adwokata kościelnego w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Sandomierz 2005, s. 102; R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony...*, dz. cyt., s. 799.

²⁴ K. LÜDICKE, R.E. JENKINS, *Dignitas connubii: norms and commentary*, Alexandria 2006, s. 187-188; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 91.

²⁵ „Przykładam dużą wagę do tego, aby każdy przypadek w mojej kancelarii był traktowany indywidualnie. Staram się każdemu poświęcić konieczną ilość czasu. Celem priorytetowym moich usług jest udzielenie wsparcia każdemu klientowi, aby miał pewność, że jego sprawa została kompetentnie i sprawiedliwie rozpatrzona. Sprzyja temu atmosfera wzajemnego zrozumienia i poufności omawianych problemów” - R. SZTYCHMILER, *Zakres porad*, [w:] <http://xrsz.eu.interii.pl/zakres.html> (dostęp: 14.12.2009). „Zapraszam do kontaktu wszystkie osoby, które chciałyby uzyskać takie orzeczenie i oczekują rzetelnej pomocy prawnika - kanonisty. Za pośrednictwem mojego biura można uzyskać fachową pomoc prawną, jak również przygotować niezbędne pisma procesowe. Każdą sprawę traktuję indywidualnie i poświęcam jej tyle czasu, ile jest niezbędne do prawidłowego rozpoznania i ustalenia tytułów nieważności dla wnoszonej sprawy. Każdemu zapewniam dyskrecję i poufność przekazywanych informacji. Każdy może spotkać się ze mną osobiście, jak również uzyskać poradę na odległość (np. przez telefon, internet)” - J. NAPRUSZEWSKA, *Witam na stronach poradykanoniczne.net*, [w:] <http://www.kanonista.pl> (dostęp: 14.12.2009). M. GRESZATA, *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, RNP 13 (2003) 2, s. 113; TENŹE, *Litispendencja w procesie kanonicznym*, Lublin 2003, s. 186; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 27; M. GRESZATA, *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008, s. 235.

wych²⁶. Adwokat, udzielając porady, powinien używać języka zrozumiałego i jednoznacznego²⁷. W świadczeniu porady prawnej winien wykorzystywać nie tylko posiadaną wiedzę prawniczą, lecz także znajomość psychologii i życia małżeńskiego²⁸.

Przy badaniu celowości procesu należy brać pod uwagę tak kan. 1446 Kodeksu Prawa Kanonicznego, który nakłania do pogodzenia małżonków, jak też nowy kan. 1675, który nakazuje, aby przed przyjęciem sprawy upewnić się, że „małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny, tak iż nie ma możliwości wznowienia wspólnoty życia małżeńskiego”.

3.2.2. Pomoc w sporządzeniu skargi powodowej

Jeśli strona przedstawi argumenty świadczące o tym, że możliwe jest udowodnienie nieważności małżeństwa, a więc proces jest uzasadniony, adwokat może pomóc ustalić trybunał właściwy, a jeśli strona o to prosi, powinien pomóc prawidłowo sformułować skargę powodową²⁹.

Należy pamiętać, że od 2015 r. zmieniły się przepisy o właściwości sądowej. Zgodnie z nowym kan. 1672 Kodeksu Prawa Kanonicznego „W sprawach o nieważność małżeństwa, które nie są zarezerwowane Stolicy Apostolskiej, właściwe są: 1° trybunał miejsca, w którym małżeństwo zostało zawarte; 2° trybunał miejsca, w którym jedna ze stron lub obie strony mają stałe lub tymczasowe zamieszkanie; 3° trybunał miejsca, w którym faktycznie trzeba będzie zebrać większość dowodów”. Widać więc, że usunięto uprzywilejowaną pozycję trybunału miejsca zamieszkania strony pozwanej. Obecnie łatwiej jest wybierać jeden trybunał spośród nawet kilku właściwych³⁰.

Skarga powinna zawierać wymagane przez prawo elementy merytoryczne i formalne³¹. Aby skarga mogła spełnić swoją rolę, czyli spowodować wszczęcie pro-

---

²⁶ J. WEIER, *Der Anwalt im kirchlichen Eheprozeß. Neue Bestimmungen im CIC*, [w:] *Ministerium iustitiae. Festschrift für Heribert Heinemann zur Vollendung des 60. Lebensjahres*, red. A. Gabriels, H.J.F. Reinhardt, Essen 1985, s. 407; R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 143; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 30. Także M. STASIAK, *Prawnik rzecznikiem prawdy o małżeństwie*, [w:] *Problemy prawnicze i kanoniczne*, red. S. Kasprzak, Lublin 2002, s. 11.

²⁷ M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 29.

²⁸ Tamże, s. 26-27.

²⁹ A. DZIĘGA, *Strony sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, Warszawa 1994, s. 161; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007, s. 552; S. RAMBACHER, *Die Eheverfahren*, [w:] *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, 3.vollständig neubearbeitete Auflage, hrsg. S. Haering, W. Rees, H. Schmitz, Regensburg Juni 2015, s. 1688-1696.

³⁰ L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren...*, dz. cyt., s. 15-18.

³¹ „Skarga, przez którą zaczyna się spór, winna: 1° wyrażać wobec jakiego sędziego sprawa jest wnoszona, czego się żąda i od kogo; 2° wskazywać, na jakim uprawnieniu opiera się powód

cesu sądowego, winna ona spełniać dokładnie wymagania określone w kan. 1504 Kodeksu Prawa Kanonicznego³². Adolfo Zambon w artykule opublikowanym już po *Mitis Iudex* podaje dokładnie, jaka winna być treść skargi do różnych typów procesu o nieważność małżeństwa, kto może ją podpisać i do którego trybunału można ją złożyć³³. Najpierw w skardze należy podać adresy strony powodowej i strony pozwanej, aby możliwa była korespondencja sądu ze stronami. Zamiast lub obok adresu powoda może być też podany adres jego pełnomocnika, a przynajmniej adres do korespondencji z nim. Wykorzystanie przez powoda tej ostatniej możliwości chroni jego prywatność, lecz może też utrudniać lub uniemożliwiać uzyskanie świadectwa jego wiarygodności, a czasem nawet ustalenie kompetentnego sądu w konkretnej sprawie. Dlatego też nie należy zachęcać do korzystania z tej możliwości. Jeśli idzie o adres strony pozwanej, to wystarcza podanie tylko zamieszkania stałego lub tymczasowego. Można podać też obydwie adresy, jeśli oba mają praktyczne znaczenie. Należy tu zaznaczyć, że podać należy miejsce zamieszkania (zgodnie z kan. 102 § 1-2 Kodeksu Prawa Kanonicznego), a nie zameldowania, gdyby te były różne.

Następnie skarga powinna określać sąd, od którego żąda się pomocy. Winna więc być skierowana do konkretnego sądu, a nie w sposób ogólny do kościelnego wymiaru sprawiedliwości lub nawet do kościelnej władzy sądowej, np. w danym kraju. Ten konkretny sąd ma być potem zaakceptowany także przez stronę pozwaną, co dokonuje się przez przyjęcie przez nią do wiadomości informacji o składzie sądowym.

Najistotniejszą częścią skargi jest określenie przez powoda, czego żąda on od sądu (kan. 1504, 1°), na podstawie jakiego uprawnienia i przynajmniej ogólne wskazanie faktów i środków dowodowych na poparcie swoich roszczeń (kan. 1504, 1° i 2°)³⁴. W miarę dokładne określenie przedmiotu sporu pozwoli sędziemu odpowiedzieć na pytanie, czy jest on kompetentny do rozpatrzenia tego typu sprawy, a stronie przeciwnej, której z zasady przesyła się potem kopię skargi powodowej, daje możliwość poznania rzeczywistego przedmiotu sporu i ustosunkowania się do treści skargi.

Skarga powinna zawierać wymagane elementy formalne: winna być podpisana przez powoda lub jego pełnomocnika, ze wskazaniem dnia, miesiąca i roku. Aby

---

i przynajmniej ogólnie fakty i dowody na poparcie roszczeń; 3° być podpisana przez powoda lub jego pełnomocnika, ze wskazaniem dnia, miesiąca i roku jak również miejsca zamieszkania powoda lub jego pełnomocnika albo miejsca pobytu oznaczonego przez nich dla odbierania akt; 4° wskazywać stałe lub tymczasowe zamieszkanie strony pozwanej” (CIC 1983, kan. 1504); DC, art. 116.

³² L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren...*, dz. cyt., s. 25-26

³³ A. ZAMBON, *La presentazione del libello*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016, s. 29-43.

³⁴ L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren...*, dz. cyt., s. 41.

skarga dobrze służyła powodowi, przebiegowi procesu i osiągnięciu sprawiedliwości, winna ona być: krótka, uporządkowana i jasna. Winna ona w sposób możliwie najkrótszy przedstawiać istotne elementy żądania. Zbyt długa skarga wyczerpuje uwagę sędziego, utrudnia wyjaśnienie istotnego elementu sporu.

Przy redagowaniu skargi dobrze jest brać pod uwagę fakt, iż kopia skargi powinna być w zasadzie na początku procesu okazana stronie przeciwnej. Jeśli zatem przewiduje się nieproporcjonalne reakcje strony przeciwnej na pewne informacje zawarte w skardze, lepiej jest nie zamieszczać ich w skardze, lecz w odrębnym piśmie do sądu, jeśli informacje te mogą pozytywnie przyczynić się do odpowiedniego doboru środków dowodowych. Należy jednak pamiętać o tym, że i to pismo będzie udostępnione stronie przeciwnej, najpóźniej przy publikacji akt.

Ponadto adwokat może poradzić stronie, aby do skargi powodowej dołączyła dodatkową dokumentację (np. listy, zdjęcia), opinie biegłych, a także dokumenty związane z procesem rozwodowym, które mogą być przydatne w procesie kanonicznym³⁵. Zatem należycie zredagowana skarga powodowa winna zawierać podstawy prawne i faktyczne żądania, z którym strona zwraca się do trybunału³⁶. Warto pamiętać, że brak istotnych elementów skargi może spowodować jej odrzucenie³⁷.

3.3. Zadania na poszczególnych etapach procesu

Wszyscy wierni mają prawo do obrony przysługujących im w Kościele uprawnień na właściwym forum kościelnym³⁸. Jednak prawa wiernych należy chronić w łączności z ochroną praw Kościoła, a nie przeciwko Kościołowi³⁹. Do obowiązków adwokata należy podejmowanie działań służących obronie praw osoby, która

³⁵ A. DZIĘGA, *Strony sporu...*, dz. cyt., s. 161.

³⁶ G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 149.

³⁷ „Skargę powodową można odrzucić wyłącznie: 1° jeżeli sędzia lub trybunał są niewłaściwi; 2° jeżeli na pewno wiadomo, że powód nie ma zdolności występowania w sądzie; 3° jeżeli nie zachowano przepisów kan. 1504, nn. 1-3; 4° jeżeli z samej skargi powodowej jasno wynika, że roszczenie jest pozbawione jakiegokolwiek podstawy i nie może się zdarzyć, by w trakcie procesu jakaś podstawa się ujawniła” (CIC 1983, kan. 1505 § 2); DC, art. 121 § 1.

³⁸ CIC 1983, kan. 221 § 1; IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, AAS 81 (1989) 922-927. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej* 26.01.1989, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 674-677. Także H. STAWNIAK, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym (Refleksje na kanwie przemówienia Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 26.01.1989 roku)*, PK 33 (1990) nr 1-2, s. 143; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 15, 20-23.

³⁹ A. SŁOWIKOWSKA, *Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej 25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego: obowiązywanie i stosowanie w Polsce, Łódź 3-4 września 2008 r.*, BSKP 22 (2009), s. 11.

powierzyła mu prowadzenie sprawy⁴⁰. Adwokat ma obowiązek działać nie tylko zgodnie z interesem strony, ale także z przepisami prawa kanonicznego i celem procesu kanonicznego⁴¹. Obrona winna być zawsze zamknięta w granicach słuszności⁴². Zadaniem adwokata nie jest wygranie sprawy za wszelką cenę, ale służenie prawdzie i godziwa pomoc stronie procesowej. Ważne jest przy tym, aby strona była szczerą w relacji z adwokatem i odwrotnie.

Kodeks przewiduje udział adwokata na każdym etapie procesu. Wstępną czynnością, którą winien on wykonać przed podjęciem swojego zadania jest złożenie w trybunale autentycznego zlecenia otrzymanego od strony⁴³ oraz złożenie przysięgi, że należycie i wiernie wypełni swoje zadanie⁴⁴. Wśród zadań adwokata można wyróżnić takie zadania, które ciążyą na nim stale oraz takie, które winien wypełniać doraźnie w różnych stadiach procesu⁴⁵. Do obowiązków stale wiążących adwokata należy wymienić: uczciwe prowadzenie sprawy klienta⁴⁶, świadczenie stronie pomocy bez żądania wygórowanej zapłaty⁴⁷, okazywanie szacunku i posłuszeństwa trybunałowi⁴⁸. Do obowiązków i uprawnień doraźnych należy zaliczyć: obecność przy przesłuchaniu stron, świadków oraz biegłych⁴⁹, zadawanie pytań podczas przesłuchania, ale zawsze za pośrednictwem sędziego⁵⁰, zapoznanie się z dowodami przedstawianymi przez strony oraz przeglądanie akt sądowych, także przed ich publikacją⁵¹, otrzymywanie potrzebnych odpisów akt sprawy⁵².

Od *Mitis Iudex* ważnym zadaniem adwokata jest pomóc stronie ustalić, czy jest szansa na proces skrócony przed biskupem lub na proces dokumentalny, czy pozoz-

---

⁴⁰ V.J. SUBIRÁ GARCÍA, *El abogado ante un proceso de nulidad matrimonial*, REDC 52 (1995), s. 715-727; F.J. RAMOS, *I tribunali ecclesiastici. Costituzione, organizzazione, norme processuali, cause matrimoniali*, Roma 2002, s. 280; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 38.

⁴¹ M. LÓPEZ ALARCÓN, *Intervención de abogado y derecho de defensa en el proceso canónico de nulidad matrimonial*, [w:] <http://www.um.es/facdere/publicaciones/anales/anales21/mariano-lopez2.pdf> (dostęp: 16.08.2009).

⁴² Z. GROCHOLEWSKI, *Struktura etapu dowodowego procesu*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 355-378.

⁴³ CIC 1983, kan. 1484 § 1, 1620, 6°.

⁴⁴ CIC 1983, kan. 1454.

⁴⁵ R. SZTYCHMILER, *Proces sporny*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 198-229.

⁴⁶ CIC 1983, kan. 1489.

⁴⁷ CIC 1983, kan. 1488 § 1.

⁴⁸ CIC 1983, kan. 1470 § 2.

⁴⁹ CIC 1983, kan. 1678 § 1, 1°.

⁵⁰ CIC 1983, kan. 1561.

⁵¹ CIC 1983, kan. 1678 § 1, 2°.

⁵² CIC 1983, kan. 1598 § 1.

staje proces zwyczajny o nieważność małżeństwa⁵³. Zawsze powinien sprawdzać, czy jest szansa na taki proces, który będzie wymagał najmniej czasu i nakładu pracy. Odpowiednio do szans i decyzji inaczej należy zredagować skargę, inaczej proponować i gromadzić dowody. Szczególnej uwagi wymaga to przy procesie skróconym⁵⁴.

Zgodnie z treścią kan. 1505 § 3 w sytuacji, gdy „skarga powodowa została odrzucona z powodu wad, które mogą być poprawione, powód może przedstawić ponownie temu samemu sędziemu prawidłowo sporządzoną skargę”. Zaś w paragrafie 4 tegoż kanonu dano powodowi jeszcze jedną możliwość: „Przeciwko odrzuceniu skargi powodowej strona ma zawsze prawo wnieść w ciągu dziesięciu użytecznych dni uzasadniony rekurs albo do trybunału apelacyjnego, albo do kolegium, jeżeli skarga została odrzucona przez przewodniczącego”. Oba te przepisy najlepiej mogą być wykorzystane z pomocą adwokata. On najtrafniej może poradzić, jak poprawić skargę lub odwołać się od dekretu odrzucającego. Rekurs jest najprostszą formą sprzeciwu wobec odrzucenia skargi. Termin dla powoda płynie wtedy, gdy wiedział on o możliwości rekursu i nie miał przeszkody.

3.3.1. Pomoc w odpowiedzi na skargę

Zgodnie z kan. 1507 § 1 „w dekrete przyjmującym skargę powodową, sędzia lub przewodniczący powinien wezwać, czyli pozwać przed sąd pozostałe strony dla zawiązania sporu, ustalając, czy mają one odpowiedzieć na piśmie, czy stawić się wobec niego celem uzgodnienia wątpliwości. Jeśli z pisemnych odpowiedzi wynika konieczność wezwania stron, może to zarządzić nowym dekretem”. Tą „pozostałą stroną” jest przede wszystkim strona pozwana, ale także inni zainteresowani, jak np. obrońca wężła.

Wydaje się oczywiste, że strona pozwana powinna wcześniej dowiedzieć się o żądaniach, niż inni zainteresowani. Zależnie od stopnia trudności sprawy sędzia może wezwać strony przed trybunał lub poprzestać na korespondencyjnej wymianie stanowisk. Nawet jeśli strona otrzyma wezwanie do stawienia się w sądzie, a ma trudności z dostaniem się do sądu, może prosić o możliwość wypowiedzenia się drogą listowną.

W kan. 1508 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego prawodawca nakazuje sędziemu: „do pozwu należy dołączyć skargę powodową, chyba że sędzia na skutek poważnych racji dojdzie do wniosku, iż stronie nie należy przekazywać skargi, dopóki nie złoży ona zeznań w sądzie”. Strona pozwana ma prawo ustosunkować się do

⁵³ A. GIRAUDDO, *La scelta della modalità con cui trattare la causa di nullità: processo ordinario o processo più breve*, [w:] *La riforma dei processi...*, dz. cyt., s. 47-65.

⁵⁴ P. BIANCHI, *Lo sfoltimento del processo breve: la fase istruttoria e di discussione della causa*, [w:] *La riforma dei processi...*, dz. cyt., s. 67-89.

treści skargi lub jej streszczenia. Nie znając prawa kanonicznego trudno jej będzie zająć właściwe merytorycznie stanowisko. Natomiast adwokat z łatwością potrafi wyłowić stwierdzenia, które są tak ważne, że należy do nich się odnieść.

Jeśli strona ma możliwość wypowiedzieć się pisemnie, w zrozumieniu żądań sędziego i udzieleniu potrzebnych informacji pomoc może adwokat, znający już jej sytuację faktyczną. Może pomóc ustalić, czy jest przyczyna do wykluczenia kogoś z pracowników trybunału, czy uważa swoje małżeństwo za ważne zawarte, czy jest podstawa żądania zmniejszenia kosztów sądowych, czy strona powinna zgodzić się na żądanie strony powodowej dotyczącej zgłoszonego tytułu nieważności małżeństwa, czy wystąpić z żądaniem przeciwnym.

Zgodnie z normą zawartą w kan. 1508 § 3 Kodeksu Prawa Kanonicznego „Jeżeli spór toczy się przeciwko temu, kto nie może swobodnie wykonywać swoich uprawnień, albo swobodnie administrować rzeczami, o które toczy się spór, pozew należy skierować, zależnie od okoliczności, do opiekuna, kuratora, specjalnego pełnomocnika, czyli do tego, kto powinien podjąć jego sprawę, według przepisu prawa”. W takiej sytuacji pomoc adwokata może być bardzo przydatna.

Jeśli nie dokonano (zgodnie z prawem) wezwania strony pozwanej i nie zgłosiła się ona samorzutnie do sądu, akta procesu są nieważne (kan. 1511). Przepis ten dotyczy przede wszystkim wezwania strony pozwanej, gdyż jej przede wszystkim dotyczy cytacja; ale dotyczy on także wezwania innych uczestników procesu, którzy uczestniczą w nim na prawach strony⁵⁵.

3.3.2. Pomoc w ustaleniu przedmiotu sporu

Zawiązanie sporu należy do najważniejszych czynności procesowych. W obydwu obecnie obowiązujących Kodeksach Prawa Kanonicznego (CIC 1983 i CCEO 1990) instytucja zawiązania sporu pozostała pod niezmienną nazwą, lecz zmienił się jej charakter. W odróżnieniu do postępowania administracyjnego (zob. kan. 1739 CIC 1983), gdzie przełożony ma większą swobodę działania, w postępowaniu sądowym sędzia nie może działać dowolnie i arbitralnie rozstrzygać o większym lub mniejszym uznaniu roszczeń. Jego działalność ma charakter ustalenia pewnych faktów, zaaplikowania do nich odpowiednich przepisów i wydania sprawiedliwego orzeczenia. Nie tworzy on ani faktów, ani przepisów, lecz z nich wnioskuje i wyrokuje. Sędzia nie może działać niejako z urzędu, tzn. z własnej woli osądzać jakąś sprawę. Może to uczynić tylko na prośbę strony i po przedstawieniu przez nią pewnych faktów, najlepiej uzasadniających skargę. Dlatego też sędzia powinien wspólnie ze stroną lub stronami ustalić, o co będzie toczony spór i jakiego zakresu

---

⁵⁵ Inaczej w tej kwestii wypowiada się K. LÜDICKE - *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum CIC*, ad 1511/1.

ma dotyczyć rozstrzygnięcie⁵⁶. Należy wybrać taki tytuł, czy tytuły, który najłatwiej będzie udowodnić, aby nie trwonić zbyt dużo czasu i energii⁵⁷.

Zawiązanie sporu (*litis contestatio*) następuje poprzez dekret sędziego określający przedmiot sporu między stronami przy uwzględnieniu ich żądań i odpowiedzi⁵⁸. Formułując wątpliwość prawną (*dubium*) konieczne jest aktywne zaangażowanie osób biorących udział w procesie. Żądania stron znajdują się w skardze powodowej oraz odpowiedzi strony pozwanej na to roszczenie, a czasem także w oświadczeniach stron wobec sędziego. W sprawach trudniejszych sędzia powinien wezwać strony w celu wyjaśnienia ewentualnych wątpliwości, na które będzie musiał dać odpowiedź w wyroku⁵⁹. Strona na ogół nie potrafi dokładnie sprecyzować ewentualnego tytułu lub tytułów nieważności małżeństwa⁶⁰. Natomiast adwokat jako znawca prawa może służyć stronie fachową oceną faktów z jej życia, argumentami prawnymi i pomocą w domaganiu się uwzględnienia uzasadnionego (zdaniem strony i adwokata) tytułu. Powinnością adwokata jest tak przedstawiać argumenty, aby przedłożone dowody mogły doprowadzić sędziego do pewności moralnej⁶¹.

Podobnie jak w kan. 1513 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego, także w dwu normach dotyczących procesu o nieważność małżeństwa prawodawca wymaga, aby w dekrecie zawiązania sporu wyraźnie określić wątpliwość lub wątpliwości przedstawione do procesowego wyjaśnienia (kan. 1677 § 2 i 3 CIC 1983). Prawodawca wyraźnie przeciwstawia się propozycji formułowania zawiązania sporu w formie ogólnikowego zapytania, czy w danym wypadku stwierdza się nieważność małżeństwa. Formuła zawiązania sporu „musi także określić, z jakiego tytułu lub z jakich tytułów zaskarża się ważność małżeństwa” (kan. 1677 § 3). Dopilnować tego może także adwokat.

W myśl kan. 1513 § 3 strony, jeżeli wcześniej nie wyraziły zgody na przedmiot sporu, „mogą w ciągu dziesięciu dni odwołać się do samego sędziego, by dekret został zmieniony”. Jeśli strona wcześniej nie była powiadamiana lub nie wyraziła zgody na określony w dekrecie przedmiot sporu, może żądać zmiany dekretu. Aby jednak sprawy nie przeciągać, prawodawca daje tylko 10 dni na zgłoszenie takiego żądania. O możliwości zgłoszenia zastrzeżenia do określonego dekretem

---

⁵⁶ A. DZIĘGA, *Udział stron procesowych w ustalaniu formuły sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Ius Matrimoniale. Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim*, t. 3, red. W. Góralski, Lublin 1992, s. 55-69.

⁵⁷ L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren...*, dz. cyt., s. 26-30.

⁵⁸ CIC 1983, kan. 1513 § 1; CCEO, kan. 1195 § 1.

⁵⁹ CIC 1983, kan. 1513 § 2; CCEO, kan. 1195 § 2. Także R. SOBAŃSKI, *Orzekanie nieważności małżeństwa z dwu (lub więcej) tytułów wadliwego konsensu*, IM 5 (2000) 11, s. 140.

⁶⁰ A. DZIĘGA, *Udział stron procesowych...*, dz. cyt., s. 55-69.

⁶¹ A.G. MIZIŃSKI, *Weryfikacja racji ustanowienia urzędu obrońcy stałego w kontekście trudności i jego praktycznych zastosowań*, „Prawo – Administracja – Kościół” 3 (2003) 14, s. 72.

przedmiotu sporu, a więc także żądania jego zmiany wspomina prawodawca także w kan. 1677 § 4 CIC 1983⁶². Adwokat może znacząco pomóc w uzasadnieniu i zredagowaniu żądania zmiany zakresu sporu.

W wyjątkowych sytuacjach, gdy podczas dowodzenia okaże się, że zakres sporu został określony błędnie (z racji niewłaściwego przedstawienia sprawy przez strony lub niewłaściwej oceny przez sędziego), zwłaszcza gdy okaże się, że zebrano wyjątkowo przekonujące argumenty do rozstrzygnięcia w innym zakresie niż wynikałoby to z pierwotnego zawiązania sporu, a przez to wyrok byłby obiektywnie niesprawiedliwy, możliwe jest spowodowanie dodatkowego zawiązania sporu, zgodnie z kan. 1514 CIC 1983. Aktywność adwokata może być w takiej sytuacji bardzo ważna.

3.3.3. Pomoc w przygotowaniu pytań dla stron, świadków i biegłych

Zgodnie z kan. 1516 Kodeksu Prawa Kanonicznego „po zawiązaniu sporu, sędzia powinien wyznaczyć stronom odpowiedni termin do przedłożenia i uzupełnienia dowodów”. Strona winna w wyznaczonym czasie przedstawić lub uzupełnić zgłoszone wcześniej środki dowodowe na potwierdzenie swojego stanowiska procesowego (kan. 1526 § 1). Jeśli strona nie ma adwokata, sędzia winien jej zwrócić uwagę na obowiązek udowodnienia swoich twierdzeń i konsekwencje ewentualnego niewypełnienia tego obowiązku. Często bowiem strony mają przekonanie, iż samo złożenie sprawy do rozpatrzenia zapewnia pozytywne jej rozstrzygnięcie. Jeśli jednak strona ma adwokata, w tym momencie jego udział jest bardzo ważny. Może on bowiem trafnie zgłosić lub uzupełnić środki dowodowe, a środki osobowe uszczegółowić przez sporządzenie wykazu pytań, jakie należałoby zadać stronom, świadkom czy biegłym, aby dobrze wyjaśnić sprawę. W *Dignitas connubii* oraz w *Mitis Iudex* przyznano większe znaczenie zeznaniom i oświadczeniom stron⁶³. Adwokat czy pełnomocnik składa sędziemu wnioszek o postawienie załączonych pytań osobom przesłuchiwanym. Sędzia zaś nie powinien odmawiać postawienia tych pytań, jeśli dotyczą one przedmiotu sporu.

Gdyby obie strony milczały przez 6 miesięcy, z mocy prawa następuje umorzenie instancji (kan. 1520). Jeśli po zawiązaniu sporu bierna pozostaje jedna strona, stosuje się normy podane w kan. 1592-1595. Adwokat powinien dopilnować, aby wbrew oczekiwaniu strony sprawa nie została umorzona.

Wielce pożyteczne jest zaproponowanie przez adwokata odpowiednich kwestii mających być przedmiotem przesłuchania stron, świadków oraz biegłych, które

⁶² S. RAMBACHER, *Die Eheverfahren*, dz. cyt., s. 1698.

⁶³ Tamże, s. 1698-1702.

wynikają ze skargi powodowej i innych środków dowodowych⁶⁴. W praktyce zdarza się bowiem, że świadek pytany jest o wiele rzeczy, o których nie ma pojęcia. Można byłoby wtedy przeprowadzić dowód z przesłuchania o wiele bardziej ekonomicznie, oszczędzając czas i pracę⁶⁵. Swoje pytania na piśmie adwokaci przed przesłuchaniem stron i świadków przedkładają m.in. w sądach w Białymstoku, Ełku, Gdańsku, Krakowie, Olsztynie, Przemyślu, Rzeszowie, Tarnowie, Włocławku i we Wrocławiu⁶⁶.

Ustawodawca pragnie jednak odsunąć niebezpieczeństwo sugestywnego oddziaływania adwokata na bieg procesu, aby nie było pytań sugerujących odpowiedzi. Dlatego adwokatowi nie przysługuje prawo bezpośredniego stawiania pytań, lecz tylko za pośrednictwem sędziego (lub osoby zastępującej go zgodnie z prawem), który może je zmienić i nadać im inną formę⁶⁷. Adwokat swoje pyta-

---

⁶⁴ „Strony, osobiście lub przez swoich adwokatów, i obrońca wężła powinni przedstawić, w terminie ustalonym przez sędziego, punkty argumentów, na temat których powinny być zapytane strony, świadkowie lub biegli, zachowując at. 71” (DC, art. 164). Także T. ROZKRUT, *Dowody*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 242; TENŻE, *Dowody w kanonicznym procesie małżeńskim według instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 98.

⁶⁵ J. GRZYWACZ, *Adwokaci, pełnomocnicy procesowi, instytucja stałych obrońców (kan. 1490)*. Referat wygłoszony w czasie Międzynarodowego Sympozjum dla pracowników Trybunałów Kościelnych w Europie Środkowowschodniej w Lublinie 19-21.09.1991 r., mps, s. 13; G. LESZCZYŃSKI, *Oświadczenia stron jako środek dowodowy w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, PK 43 (2000) nr 1-2, s. 108-109; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata...*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 552.

⁶⁶ *Korespondencja osobista* z A.K., adwokatem przy Sądzie Metropolitalnym w Białymstoku, 26.03.2009, sygn. B/AK; *Korespondencja osobista* z AR-J, notariuszem Sądu Biskupiego Diecezji Ełckiej, 10.12.2008, sygn. EŁ/AR-J; *Wywiad* z S.P., oficjałem Gdańskiego Trybunału Metropolitalnego, 26.02.2009, sygn. GD/SP; *Wywiad* z A.G., notariuszem Sądu Metropolitalnego w Krakowie, 21.11.2008, sygn. KR/AG; *Wywiad* z M.D., oficjałem Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej, 10.02.2009, sygn. WM/MD; *Wywiad* z J.B., oficjałem Sądu Metropolitalnego w Przemyślu, 16.02.2009, sygn. PR/JB; *Wywiad* z J.F., adwokatem przy Sądzie Biskupim w Rzeszowie, 16.02.2009, sygn. RZ/JF; *Wywiad* z J.F., adwokatem stałym Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/JF; *Wywiad* z J.G., oficjałem Sądu Kościelnego Diecezji Włocławskiej, 20.03.2009, sygn. WŁ/JG; *Wywiad* z M.M., adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Kościelnym we Wrocławiu, 19.02.2009, sygn. WR/MM.

⁶⁷ „Przesłuchanie świadka dokonywane jest przez sędziego, jego delegata lub audytora; winien im towarzyszyć notariusz. Dlatego też strony lub rzecznik „sprawiedliwości albo obrońca wężła lub adwokaci, którzy są obecni podczas przesłuchania, jeżeli mają inne pytania do zadania świadkowi, powinni je przedstawić nie świadkowi, lecz sędziemu lub jego zastępcy, aby sam je postawił, chyba że prawo partykularne zastrzega inaczej” (CIC 1983, kan. 1561); „Przesłuchiwanie dokonuje sędzia, któremu winien towarzyszyć notariusz; dlatego przy zachowaniu art. 159, obrońca wężła lub adwokaci, którzy są obecni przy zeznaniu, jeżeli mają inne pytania do zadania, winni je przedstawić sędziemu lub temu, kto zajmuje jego miejsce, aby ten je przedstawił przesłuchiwanemu, chyba że prawo partykularne postanawia inaczej (...)” (DC, art. 166). M.A. MYRCHA, *Dowód ze*

nia albo zadaje przesłuchiwanej osobie, gdy sędzia na to pozwala, albo zapisuje na kartce i podsuwa sędziemu⁶⁸, aby ten je sam postawił przesłuchanym. Kodeks i instrukcja procesowa dodają, że prawo partykularne może stanowić inaczej⁶⁹, dlatego m.in. w Drohiczynie istnieje praktyka zadawania pytań przez adwokata bezpośrednio podczas przesłuchania, zamiast wcześniejszego przygotowywania pytań na piśmie⁷⁰. Gdy jest zaufanie między sędzią i adwokatem⁷¹, który prawidłowo stawia pytania, korzystniej jest, gdy sędzia pozwala adwokatowi postawić pytanie bezpośrednio osobie przesłuchiwanej; wtedy jest większa pewność, że pytanie zostanie postawione zgodnie z intencją pytającego.

Bardzo ważne jest odpowiednie sformułowanie zadania i pytań dla biegłego. W praktyce stawiane są czasem pytania, które nie wyjaśniają sprawy lub biegły nie może na nie odpowiedzieć. Sędzia może sam zdecydować, lub adwokat może zaproponować, aby w sytuacji, gdy strona procesowa badana w zakresie kan. 1095, 1°-3° odmawia stawienia się na badanie, biegłemu zlecono wydanie choćby *votum*, gdy na podstawie przepisów państwowych nie może on wydać opinii w sensie ścisłym⁷².

3.3.4. Udział adwokata w przesłuchaniu stron, świadków, biegłych

Bardzo ważną rolę adwokat odgrywa także w fazie instrukcji dowodowej⁷³, ponieważ strona często nie zna zasad dowodzenia⁷⁴. Jego udział pozwala na właści-

świadków w procesie kanonicznym, Lublin 1936, s. 50; T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym*, PS 7 (2000) 51, s. 280; G. LESZCZYŃSKI, *Oświadczenie stron jako środek dowodowy w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, PK 43 (2000) nr 1-2, s. 109; S. PIKUS, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin - Sandomierz 2009, s. 337.

⁶⁸ M. GRESZATA, *Kanoniczny proces zwyczajny w ujęciu Księdza Profesora Jerzego Grzywacza*, Lublin 2007, s. 123.

⁶⁹ CIC 1983, kan. 1561; DC, art. 166. Także T. ROZKRUT, *Dowody w kanonicznym procesie małżeńskim według instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 98.

⁷⁰ Wywiad z M.Ł., oficjałem Sądu Biskupiego w Drohiczynie, 31.03.2009, sygn. D/MŁ.

⁷¹ Szerzej na ten temat zob: M. FERRABOSCHI, *Gli avvocati e la Chiesa*, [w:] *Studi sul processo matrimoniale canonico*, ed. S. Ghero, Padova 1991, s. 67-69.

⁷² J. KLÖSGES, *Ehenichtigkeitsverfahren bei psychischbedingten Konsensmängeln. Der Sachverständigenbeweis*, Paderborn 2015, s. 150-151.

⁷³ „Po zawiązaniu sporu, sędzia powinien wyznaczyć stronom odpowiedni termin do przedłożenia i przeprowadzenia dowodów” (CIC 1983, kan. 1516). O zgłoszeniu lub przedłożeniu w sądzie środków dowodowych przez jedną ze stron druga strona powinna być poinformowana (CIC 1983, kan. 1544, 1554, 1576). Kodeks nie określa, kto i w jaki sposób ma powiadomić strony o zgłoszonych dowodach. Informacja o zgłoszonych dowodach powinna skutecznie dotrzeć do zainteresowanych stron, tak aby w uzasadnionych słuszną przyczyną okolicznościach miały możliwość wyłączenia któregoś z dowodów.

⁷⁴ Z. GROCHOLEWSKI, *Struktura etapu dowodowego procesu*, dz. cyt., s. 362; R. SZTYCHMILER, *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003, s. 260.

wy dobór środków dowodowych (pożytecznych, godziwych, uzasadnionych i koniecznych) na forum sądowym⁷⁵. Obecność adwokata przy przesłuchaniu stron, świadków czy biegłych umożliwia jego aktywne zaangażowanie w toczący się proces, m. in. przez proponowanie na świadków osób, które rzeczywiście posiadają wymaganą wiedzę⁷⁶. Ponadto informuje on stronę o celowości zgłaszania nowych dowodów, a także sprawdza wiarygodność dokumentów przedstawianych w procesie o nieważność zaskarżonego małżeństwa⁷⁷.

Główną osobą dostarczającą środki dowodowe jest zawsze strona powodowa. Ona wie o co prosi i ma na ogół największe rozeznanie, gdzie są środki dowodowe. Ich znaczenie pomaga jej ocenić adwokat. Zadaniem sędziego jest ocena przedłożonych środków dowodowych. Nie powinien on zbyt ingerować, które środki są ważniejsze, a które mniej ważne. Szczególnie w sytuacji, gdy strona ma adwokata. Może jedynie odrzucać środki, które nie mogą przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, lub mają wyjaśniać kwestie już jednoznacznie wyjaśnione. Ale nie znając ostatecznej oceny sędziów, czasem trudno ocenić, czy dostarczone środki dowodowe są w pełni przekonujące. Dlatego sędziowie powinni zapewnić większy wpływ strony i jej adwokata na dobór środków dowodowych i na przebieg procesu. Dotyczy to szczególnie ustalania tytułów nieważności małżeństwa, ich kolejności, ustalania listy dopuszczonych świadków oraz specjalności biegłego.⁷⁸

Sędzia zawsze pozostaje moderatorem przesłuchania⁷⁹. Gdyby stawiane pytanie było niestosowne, sędzia może je uchylić, bowiem podczas przesłuchania chodzi o dobro Kościoła, każdej osoby i poznanie prawdy⁸⁰. Będąc obecnym na przesłuchaniu, adwokat ma też prawo żądać zaprotokołowania tego, co uważa za ważne dla sprawy⁸¹. Sędzia zaś winien pamiętać, że niedopuszczalne jest niezapi-

⁷⁵ PIUS XII, *Allocutio ad Sacram Romanam Rotam*, 2.10.1944, AAS 36 (1944) 286. Także L. CHIAPPETTA, *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma 1994, s. 104; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 50-51; W. GÓRALSKI, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alokucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) nr 3-4, s. 110; T. ROZKRUT, *Dowody*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 232.

⁷⁶ Tamże, s. 236; R. SZTYCHMILER, *Udział adwokata w przesłuchaniach stron*, [w:] *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, H. Pietrzak, Warszawa 2010, s. 543-553; J. WEIER, *Der Anwalt im kirchlichen Eheprozeß...*, dz. cyt., s. 406-407.

⁷⁷ G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 150.

⁷⁸ L. ZIMMERMANN, *Die Mitwirkung des Anwalts im kanonischen Eheprozeß. Praktische Erfahrungen und Anregungen*, [w:] *Iustitia in caritate. Festgabe für Ernst Rößler zum 25jährigen Dienstjubiläum als Offizial der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, red. R. Puza, A. Weiß, Frankfurt am Main 1997, s. 450-452.

⁷⁹ T. ROZKRUT, *Dowody*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 244.

⁸⁰ A. DZIĘGA, *Kanoniczno-prawne...*, dz. cyt., s. 462.

⁸¹ M. KORSKAK, *Rola i znaczenie adwokata w kanonicznym procesie małżeńskim*, Warszawa (ATK) 1975, mps, s. 35 (praca magisterska napisana u ks. prof. T. Pawluka).

sywanie w protokole istotnych dla sprawy zeznań stron i świadków⁸², zwłaszcza jeśli o zapisanie upomina się adwokat. Przesłuchanie prowadzone przez sędziego zawsze winno dokonywać się z udziałem notariusza⁸³.

Adwokat powinien w zasadzie zawsze być dopuszczony do przesłuchania, przez co wyraźnie zwiększa się komfort procesowy strony. Jego obecność podczas przesłuchania notariusz odnotowuje w protokole zeznań⁸⁴; protokół ten podpisuje także adwokat⁸⁵. Tylko w wyraźnie uzasadnionych sytuacjach sędzia może zabronić mu udziału w przesłuchaniu⁸⁶. Prawo adwokata do obecności podczas przesłuchań stron, świadków i biegłych⁸⁷, jak również prawo do kierowania do nich pytań, może w wielu przypadkach zwiększyć skuteczność wyświetlania wielu istotnych dla sprawy okoliczności⁸⁸ i pozwoli uniknąć dodatkowych przesłuchań⁸⁹.

⁸² R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, dz. cyt., s. 804.

⁸³ E. COLOMBO, *L'avvocato: Diritti e doveri nella fase istruttoria*, [w:] *L'istruttoria nel processo di nullità matrimoniale* (Studi Giuridici CVIII), Roma 2014, s. 113-117.

⁸⁴ DC, art. 174, 175 § 2. Także T. ROZKRUT, *Dowody w kanonicznym procesie małżeńskim według instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 100.

⁸⁵ CIC 1983, kan. 1569 § 2; DC, art. 175 § 3. Także M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 38; T. ROZKRUT, *Dowody*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 253.

⁸⁶ T. PAWLUK, *Kanoniczne sprawy o nieważność małżeństwa w świetle odnowionego prawa procesowego*, [w:] *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985, s. 300; R. SZTYCHMILER, *Świadkowie i zeznania*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 213; T. ROZKRUT, *Dowody*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 235.

⁸⁷ „Strony nie mogą być obecne przy zeznaniach świadków, chyba że sędzia, zwłaszcza gdy sprawa dotyczy dobra prywatnego, uzna że trzeba je dopuścić. Mogą natomiast być obecni ich adwokaci lub pełnomocnicy, chyba że sędzia, z powodu okoliczności rzeczy i osób uzna, że należy postępować z zachowaniem tajemnicy” (CIC 1983, kan. 1559); „Obrońca węzła oraz adwokaci stron mają prawo być obecni w czasie przesłuchania stron, świadków i biegłych, chyba że sędzia, wyłącznie w stosunku do adwokatów, z powodu partykularnych okoliczności osób i rzeczy, postanowi, że należy postępować z zachowaniem tajemnicy” (DC, art. 159 § 1, 1°). Także T. PIERONEK, *Proces małżeński w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego (zagadnienia wybrane)*, „*Analecta Cracoviensia*” 18 (1986), s. 383; T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 268; M. GRESZATA, *Rola i zadania notariusza sądowego*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 73; W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006, s. 62.

⁸⁸ CIC 1983, kan. 1561. Także G. LESZCZYŃSKI, *Oświadczenia stron jako środek dowodowy w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, PK 43 (2000) nr 1-2, s. 108-109; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 552.

⁸⁹ Z. GROCHOLEWSKI, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, KiP 7 (1990), s. 108.

Adwokaci kościelni w Polsce w większości spraw, w których występują, biorą udział w przesłuchaniach stron, rzadziej natomiast biorą udział w przesłuchaniu świadków⁹⁰. Na tym etapie procesu ważne są zasady komunikowania się adwokata ze stroną i sądem. Przykładem takiej współpracy dla dobra procesu jest m.in. uwzględnianie przez sąd wniosku adwokata o dostosowanie terminu przesłuchania stron i świadków także do jego możliwości czy powiadamianie adwokata o skierowaniu akt do biegłego⁹¹.

Po wejściu w życie „Mitis Iudex” większego znaczenia nabrało zeznanie stron, świadków urzędowych i świadków o wiarygodności stron. W nowym kan. 1678 § 1-2 CIC 1983 postanowiono: „W sprawach o nieważność małżeństwa przyznanie się sądowe oraz oświadczenia stron, poparte ewentualnymi zeznaniami świadków potwierdzającymi ich wiarygodność, mogą mieć pełną wartość dowodową, którą winien ocenić sędzia, z uwzględnieniem wszystkich wskazówek i poszlak, chyba że pojawiają się inne elementy, które je obalają. § 2. W powyższych sprawach, zeznanie tylko jednego świadka może mieć pełną wartość dowodową, jeżeli składa je świadek kwalifikowany, który zeznaje o sprawach dokonanych w związku z pełnieniem urzędu lub sugerują to okoliczności dotyczące rzeczy lub osób”. Jest to także wzmocnienie znaczenia kan. 1536 § 2 CIC 1983⁹². Adwokat może pomóc ustalić odpowiednich świadków, aby uzyskać dowód pełny⁹³.

---

⁹⁰ Wywiad z M.Ł., oficjałem Sądu Biskupiego w Drohiczynie, 31.03.2009, sygn. D/MŁ; *Korespondencja osobista* z AR-J, notariuszem Sądu Biskupiego Diecezji Ełckiej, 10.12.2008, sygn. EŁ/AR-J; Wywiad z T.D., oficjałem Sądu Kościelnego w Legnicy, 18.02.2009, sygn. LE/TD; Wywiad z M.D., oficjałem Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej, 10.02.2009, sygn. WM/MD; Wywiad z J.B., oficjałem Sądu Metropolitalnego w Przemyślu, 16.02.2009, sygn. PR/JB; Wywiad z J.F., adwokatem przy Sądzie Biskupim w Rzeszowie, 16.02.2009, sygn. RZ/JF; *Korespondencja osobista* z G.H., adwokatem przy Sądzie Metropolitalnym Archidiecezji Szczecińskiego-Kamieńskiej, 2.03.2009, sygn. SZ/GH; Wywiad z R.P., oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Sosnowieckiej, 20.02.2009, sygn. SO/RP; Wywiad z R.M., adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Kościelnym we Wrocławiu, 19.02.2009, sygn. WR/RM.

⁹¹ „Szczególnie istotne jest przesyłanie powiadomień o terminach przesłuchań stron i świadków (lub biegłych), na takiej samej zasadzie, jak powiadamiany jest o przesłuchaniach obrońca węzła małżeńskiego. Sposób wezwania adwokata powinien być z nim uzgodniony: czy to ma być wezwanie listem poleconym, zwykłym, lub w innej formie, z zachowaniem art. 130 § 2 DC (...). Jeżeli biuro adwokackie znajduje się w budynku sądu, możliwe jest przekazywanie wezwań bezpośrednio do biura. Umożliwia to obniżenie kosztów procesu” (A. CZERNIA, *Współpraca adwokata z notariatem. Spojrzenie z punktu widzenia notariusza kościelnego*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztymmler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011, s. 201). Także R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, dz. cyt., s. 804.

⁹² K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum CIC*, ad 1536/2, stand: Sept. 2016.

⁹³ L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren...*, dz. cyt., s. 56-61.

3.3.5. Wgląd w akta i ewentualne nowe wnioski dowodowe

Przysługujące obu stronom procesowym uprawnienie do obrony wymaga możliwości zapoznania się z dowodami przedstawionymi przez stronę przeciwną, z argumentami przedstawionymi przez obrońcę węzła małżeńskiego, a także przez sędziego *ex officio*⁹⁴. Adwokat jest uprawniony przeglądać akta sądowe i prosić o ich odpisy⁹⁵, ponieważ materiał faktyczny do obrony czerpie on między innymi z akt sądowych⁹⁶. Akta może czytać w sądzie, a nie ma prawa zabierania oryginalnych akt do domu. W niektórych krajach, np. we Włoszech, adwokaci otrzymują kopię poszczególnych dokumentów lub całych akt do wykorzystania w swoich kancelariach⁹⁷.

Zgodnie z normą Kodeksu, adwokaci, w sprawach o nieważność małżeństwa, stale mają prawo wglądu w akta sądowe, chociażby jeszcze nie były ogłoszone⁹⁸. Dzięki temu na każdym etapie procesu, w tym jeszcze przed publikacją akt, mogą czytać akta i oceniać, czy zgromadzony materiał dowodowy jest wystarczający do uzasadnienia zgłoszonego tytułu nieważności małżeństwa. Jeśli ocena wypada negatywnie, może podjąć stosowne działania wnosząc o przesłuchanie nowych świadków lub dołączenie nowych dokumentów.

Zależnie od poziomu wzajemnej współpracy sędziów i adwokatów, odpisy te mogą być udostępniane także wcześniej. Skoro mogą być przekazywane przy pub-

⁹⁴ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, AAS 81 (1989) 922-927. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej* 26.01.1989, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 675; G. LESZCZYŃSKI, *Gwarancje prawa do obrony w świetle instrukcji Dignitas connubii*, IM 13 (2008) 19, s. 117.

⁹⁵ F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958, s. 130; S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, t. 2, dz. cyt., s. 154.

⁹⁶ A. DZIĘGA, *Sprawy wpađkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 123.

⁹⁷ Wywiady R. Szychmilera z oficjalami i adwokatami w trybunałach kościelnych we Włoszech; S. RAMBACHER, *Die Eheverfahren*, dz. cyt., s. 1702.

⁹⁸ „(...) obrońcy stron, a także rzecznik sprawiedliwości, jeżeli występuje w procesie, mają prawo: (...) przejrzeć akta sądowe, chociażby jeszcze nie były ogłoszone, i zapoznać się z dowodami przedłożonymi przez strony” (CIC 1983, kan. 1678 § 1, 2°); DC, art. 229 § 3. Także P. CIPROTTI, *De advocatis et procuratoribus in causis de nullitate matrimonii*, Ap 10 (1937), s. 468; A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 50; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 38; A. DZIĘGA, *Ogłoszenie akt*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 312; E. COLOMBO, *L'avvocato: Diritti e doveri nella fase istruttoria*, [w:] *L'istruttoria nel processo di nullità matrimoniale (Studi Giuridici CVIII)*, Roma 2014, s. 117-119.

likacji akt, to nie widać przyczyny, dla której nie mogłyby być przekazane wcześniej. Adwokat przez cały proces zobowiązany jest do takiej samej dyskrekcji i tajemnicy. Pod koniec procesu odpisy mogą być jemu już niepotrzebne, skoro musiałby wcześniej ręcznie robić wypisy konieczne np. do przygotowania odpowiednich pytań dla świadków czy biegłych.

Adwokaci stali (sądowi) zwykle studiują treść akt procesowych dopiero wtedy, gdy na mocy dekretu przewodniczącego dokonuje się ich publikacji. Etap ten należy do fundamentalnych czynności procesowych, gdyż gwarantuje możliwość ukazania swojego stanowiska i złożenia swoich uwag⁹⁹. Jest to jedyne uprawnienie adwokata zabezpieczone obowiązkiem nałożonym wprost na sędziego¹⁰⁰. Jego ewentualne nieszanowanie uważane jest przez ustawodawcę za odmowę prawa do obrony, czego skutkiem jest nieusuwalna nieważność wyroku, a tym samym nieważność całego procesu¹⁰¹.

Adwokat, z momentem ogłoszenia przez przewodniczącego publikacji akt, może przytaczać nowe argumenty w wyznaczonym przez sędziego czasie użytecznym¹⁰². Szanując zasady uczciwości, słuszności i sprawiedliwości, w swoich pismach adwokat wykorzystuje informacje znajdujące się w aktach sprawy, własną wiedzę, oraz zdolności pisarskie¹⁰³. Adwokat ma prawo i obowiązek dokonania wtedy dokładnej analizy akt sprawy; dlatego ważne jest, aby miał do nich pełny dostęp¹⁰⁴. Oryginalne akta procesowe adwokat ma prawo przeglądać w kancelarii trybunału¹⁰⁵. Ze względów praktycznych sędzia może też zadecydować o przesłaniu akt do innego sądu, jeżeli adwokat nie mieszka na terenie diecezji, gdzie

---

⁹⁹ CIC 1983, kan. 1598 § 1; CCEO, kan. 1281 § 1; DC, art. 229. Na ten temat wypowiadają się: R. RODRÍGUEZ-OCANA, *La tutela del derecho al proceso en las causas de nulidad matrimonial*, IE 11 (1999), s. 48-49; M. GRESZATA, *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, RNP 13 (2003) 2, s. 113; A. DZIĘGA, *Ogłoszenie akt*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 308.

¹⁰⁰ CIC 1983, kan. 1598 § 1; DC, art. 229 § 3.

¹⁰¹ CIC 1983, kan. 1620, 7°; DC, art. 231. W kan. 1858-1859 dawnego Kodeksu nie było to wyraźnie powiedziane. R. SZTYCHMILER, *Ochrona praw człowieka...*, dz. cyt., s. 198; A. DZIĘGA, *Sprawy wpadkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 113; G. LESZCZYŃSKI, *Gwarancje prawa do obrony w świetle instrukcji Dignitas connubii*, IM 13 (2008) 19, s. 118.

¹⁰² CIC 1983, kan. 1598 § 2; DC, art. 236.

¹⁰³ M. GRESZATA, *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, RNP 13 (2003) 2, s. 113-114; TENŻE, *Litispendencia w procesie kanonicznym*, Lublin 2003, s. 182; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 70.

¹⁰⁴ DC, art. 235 § 1.

¹⁰⁵ „Zapoznanie się z aktami powinno nastąpić w kancelarii sądu, który rozpoznaje sprawę, w terminie wyznaczonym przez sędziego dekretem” (DC, art. 233 § 1). T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym*, PS 7 (2000) 51, s. 280.

prowadzony jest proces¹⁰⁶. Sędzia winien w tej kwestii uznawać praktyczne racje strony czy adwokata, lecz sędzia może przedstawić racje przeciwnie i nie przychylić się do wniosku o przesłanie kopii akt. Strona lub adwokat może wtedy odwołać się od takiej negatywnej decyzji¹⁰⁷. W większości sądów w Polsce istnieje praktyka przeglądania akt przez adwokata w siedzibie sądu¹⁰⁸, choć zdarza się, że może on zabrać akta sprawy do swojego biura¹⁰⁹ lub nawet do domu¹¹⁰.

Jeżeli adwokat zaniedbuje skorzystania z publikacji akt, odpowiednia strona powinna zostać o tym poinformowana przez sędziego i zachęcona do osobistego skorzystania z publikacji akt w wyznaczonym czasie, lub za pośrednictwem nowego adwokata¹¹¹.

Dla skuteczniejszej pomocy stronie, adwokat upoważniony jest do proszenia w sądzie o kopię akt sądowych czy kopię dokumentów uzyskanych w czasie instrukcji sprawy na koszt strony¹¹². Kopie te, na polecenie sędziego, sporządza notariusz. Jest to przepis mający istotne znaczenie praktyczne dla tych adwokatów, którzy nie mają realnej możliwości stałego wglądu w akta sprawy. Bez uzasadnionych przyczyn nie powinno się odmawiać adwokatowi wydania kserokopii ważnych dokumentów¹¹³. W Polsce do 2007 r. taka sytuacja nie miała miejsca.

Korzystanie z odpisu akt znacznie ułatwia przygotowanie głosu obrończego i repliki na uwagi obrońcy węzła małżeńskiego. Jednak otrzymanie takiego odpisu wiąże

¹⁰⁶ DC, art. 233 § 2. Także M. GRESZATA, *Kanoniczny proces zwyczajny...*, dz. cyt., s. 168. Publikacja akt to niezwykle ważny moment w procesie, dlatego należy umożliwić stronie czy jej adwokatowi wgląd do akt nawet, gdyby wiązało się to z upływem czasu potrzebnego na przesłanie uwierzytelnionej kopii do innego sądu.

¹⁰⁷ DC, art. 233 § 2.

¹⁰⁸ *Korespondencja osobista z AR-J*, notariuszem Sądu Biskupiego Diecezji Elckiej, 10.12.2008, sygn. EŁ/AR-J; *Wywiad z A.G.*, notariuszem Sądu Metropolitalnego w Krakowie, 21.11.2008, sygn. KR/AG; *Korespondencja osobista z J.S.*, adwokatem przy Sądzie Biskupim w Łomży, 25.03.2009, sygn. ŁM/JS; *Korespondencja osobista z J.W.*, adwokatem przy Sądzie Biskupim w Łomży, 24.03.2009, sygn. ŁM/JW; *Wywiad z M.D.*, oficjałem Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej, 10.02.2009, sygn. WM/MD; *Wywiad z W.M.*, oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Pelplińskiej, 27.03.2009, sygn. PE/WM; *Wywiad z J.G.*, oficjałem Sądu Kościelnego Diecezji Włocławskiej, 20.03.2009, sygn. WŁ/JG; *Wywiad z R.M.*, adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Kościelnym we Wrocławiu, 19.02.2009, sygn. WR/RM; *Wywiad z M.M.*, adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Kościelnym we Wrocławiu, 19.02.2009, sygn. WR/MM.

¹⁰⁹ *Wywiad z W.K.*, oficjałem Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/WK.

¹¹⁰ *Korespondencja osobista z R.R.*, oficjałem Metropolitalnego Sądu Duchownego w Poznaniu, 18.03.2009, sygn. PO/RR.

¹¹¹ DC, art. 245 § 1. Także A. DZIĘGA, *Sprawy wpadkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 125.

¹¹² CIC 1983, kan. 1598 § 1; CCEO, kan. 1281 § 1; DC, art. 235 § 1. Także S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, t. 2, dz. cyt., s. 154; R. SZTYCHMILER, *Ochrona praw człowieka...*, dz. cyt., s. 199; A. DZIĘGA, *Sprawy wpadkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 119; W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 63-64.

¹¹³ R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, dz. cyt., s. 805.

się dla adwokata z koniecznością zadbania o właściwe jego przechowywanie. Zakłada się, że osoba dopuszczona do funkcji adwokata nie uczyni niewłaściwego użytku z odpisów dokumentów procesowych¹¹⁴, nie wykorzysta ich w ewentualnym przyszłym procesie świeckim w innej sprawie¹¹⁵. Poza tym adwokat nie może odpisów akt przekazywać stronie procesowej¹¹⁶. *Dignitas connubii* nakłada na adwokata poważny obowiązek nieprzekazywania komukolwiek odpisu akt, tak w całości jak, i w części¹¹⁷.

Po publikacji akt, każda ze stron może wnieść o uzupełnienie materiału dowodowego¹¹⁸. Adwokat może lepiej ocenić wystarczalność zgromadzonych dowodów niż sama strona. Dlatego jego pomoc jest na tym etapie procesu bardzo ważna. Niewskazane jest, aby adwokat składał swoją całą obronę zaraz po publikacji akt, a przed zamknięciem postępowania dowodowego¹¹⁹ i wyznaczeniem czasu na przygotowanie obrony¹²⁰.

Dla uniknięcia poważnych niebezpieczeństw (*ad gravissima pericula evitanda*), np. wyrządzenia szkody Kościołowi, sędzia może zarządzić, że jakiś akt nie będzie nikomu udostępniony, pod warunkiem jednak, że prawo do obrony zostanie nie naruszone¹²¹. Nie można jednak z tego wyjątku robić normy generalnej¹²². Sędzia kościelny powinien trzymać się ściśle granic wskazanych w przepisie¹²³. Zawsze musi być zachowane prawo do obrony¹²⁴.

---

¹¹⁴ TENŻE, *Publikacja akt, zamknięcie postępowania dowodowego i dyskusja sprawy*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 258.

¹¹⁵ DC, 235 § 2. R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, dz. cyt., s. 801.

¹¹⁶ „Całkowicie zabrania się stronom, adwokatom lub także innym, przekazywać sędziemu informacje, które pozostają poza aktami sprawy” (CIC 1983, kan. 1604 § 1); CCEO, kan. 1287 § 1; DC, art. 235 § 1- 2. Także I. GORDON, *Nowy proces nieważności małżeństwa. Postępowanie. Komentarze*, tłum. J. Walicki, Częstochowa [b.r.w.], s. 39; A. DZIĘGA, *Sprawy wpadkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 119; TENŻE, *Ogłoszenie akt*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 312-313.

¹¹⁷ DC, art. 235 § 2.

¹¹⁸ CIC 1983, kan. 1598 § 2; DC, art. 236.

¹¹⁹ CIC 1983, kan. 1599; DC, art. 237.

¹²⁰ CIC 1983, kan. 1601; DC, art. 240 § 1.

¹²¹ CIC 1983, kan. 1598 § 1. Także A. DZIĘGA, *Sprawy wpadkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 120; T. PAWLUK, *Kanoniczne sprawy...*, dz. cyt., s. 303.

¹²² Z. GROCHOLEWSKI, *Struktura etapu dowodowego procesu*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 374; T. ROZKRUT, *Ochrona sądowa praw wiernych – szczegółowe zagadnienia wybrane*, [w:] *25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Obowiązki i stosowanie w Polsce*, red. J. Krukowski, Z. Tracz, Łódź 2009, s. 112.

¹²³ CIC 1983, kan. 1589. Także H. STAWNIAK, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym (Refleksje na kanwie przemówienia Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 26.01.1989 roku)*, PK 33 (1990) nr 1-2, s. 146.

¹²⁴ DC, art. 230. Także G. GHIRLANDA, *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, Kraków 1996, s. 86; Z. GROCHOLEWSKI, *Struktura etapu dowodowego procesu*, dz. cyt., s. 375;

Tylko adwokaci stron, po złożeniu przysięgi lub obietnicy zachowania tajemnicy, mogą zapoznać się także z dowodem utajnionym, czyli takim, z którym nie będą mogły zapoznać się strony procesowe w czasie publikacji akt procesowych¹²⁵. Przykładem dowodu *sub secreto* są np. zeznania świadka, który obawia się zemsty ze strony osoby obwinianej. Dopuszczenie przez sędziego takiego dowodu ma charakter usprawiedliwionego wyjątku¹²⁶.

3.3.6. Udział w dyskusji nad sprawą

Zapoznanie się z aktami pozwala na realizację kolejnego etapu procesowego, jakim jest dyskusja sprawy. W tym etapie procesowym strony mają możliwość przedstawienia swoich obron. A obrona to przedwyrokowe pismo obrończe strony, w którym jeszcze raz przedstawia ona swoje stanowisko w celu uzyskania korzystnego dla siebie wyroku.

Adwokat winien działać tylko w interesie strony którą reprezentuje. Jednak nie za wszelką cenę, tzn. nie wbrew prawu. Nie może działać przeciwko interesowi tej strony (art. 104 DC). Adwokat ma prowadzić sprawę klienta uczciwie (kan. 1489 CIC 1983). Będąc szermierzem prawdy i sprawiedliwości powinien podejmować wszelkie godziwe działania w celu prawnej obrony stanowiska reprezentowanej strony procesowej.

Zgodnie z prawem każda strona procesowa ma prawo do otrzymania pism obrończych i uwag drugiej strony oraz obrońcy węzła małżeńskiego. Ma prawo na nie odpowiedzieć, zasadniczo jeden raz. Oczywiście taka odpowiedź zawsze będzie precyzyjniejsza i trafniejsza, jeśli będzie sporządzona przez adwokata. To samo dotyczy głosu obrończego strony, na który daje się wspomnianą odpowiedź.

W stanowisku strony lub jej adwokata można skorzystać tylko z tego, co jest w aktach sprawy. Z zasady owe obrony mają być sporządzone na piśmie¹²⁷. Inną formą może być dyskusja ustna wobec zasiadającego trybunału, jeśli sędzia uzna ją za wystarczającą. Przy ustnej dyskusji powinien być jednak obecny notariusz, który zaprotokołuje to, o czym dyskutowano, oraz wnioski, które mogą być też polecane do zapisania przez sędziego¹²⁸.

G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 151.

¹²⁵ CIC 1983, kan. 1598 § 1, 1678 § 1, 2°. Także DC, art. 230, 234. Na ten temat piszą: Z. GROCHOLEWSKI, *Zasady inspirujące Księgę VII „de processibus” KPK*, IM 4 (1999), s. 174; A. DZIĘGA, *Sprawy wpałkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 118; M. GRESZATA, *Kanoniczny proces zwyczajny...*, dz. cyt., s. 169.

¹²⁶ T. ROZKRUT, *Dowody*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 233.

¹²⁷ CIC 1983, kan. 1602 § 1.

¹²⁸ CIC 1983, kan. 1605.

Obrona jest niejako odzwierciedleniem docieklivosti badania akt i sumiennosci adwokata przy poszukiwaniu dowodów, wyciągnięciem wniosków z rozmów przeprowadzonych ze stroną¹²⁹. Właściwa redakcja wniosków, poparta przepisami prawa i należytą interpretacją ustawy, stanowi wielką pomoc dla strony i sądu¹³⁰ oraz zmierza do wykrycia prawdy obiektywnej¹³¹. Głos obrońcy winien zawierać przede wszystkim argumenty na potwierdzenie prawdziwości tezy sformułowanej przez stronę w skardze i potwierdzonej w zawiązaniu sporu, a nie być prowadzeniem kontrowersji ze stroną przeciwną¹³². Cel ten można osiągnąć dzięki uprzedniemu ustaleniu odpowiednich faktów i opinii, które przekonają sędziego wyrokującego w sprawie, o słuszności roszczenia zgłoszonego przez stronę¹³³.

Adwokat ma bronić tylko sprawy sprawiedliwej¹³⁴. Nie powinien podejmować się obrony sprawy, która nie ma szans na udowodnienie żądania, bo brak dowodów lub adwokat nie jest do takiej sprawy odpowiednio przygotowany; bowiem potem nie może tłumaczyć się brakiem wiadomości, skoro od początku było wiadomo, że żądanie nie ma oparcia w faktach i przepisach¹³⁵.

O zaniedbaniu przygotowania obrony w użytecznym czasie sędzia powinien powiadomić stronę oraz upomnieć ją, by osobiście albo przez nowego adwokata uzupełniła braki¹³⁶. Nie ulega wątpliwości, że przygotowanie się do sprawy wy-

---

¹²⁹ „Po zamknięciu postępowania dowodowego sędzia powinien wyznaczyć odpowiedni okres czasu na przedstawienie obron lub uwag” (CIC 1983, kan. 1601); DC, art. 240 § 1, 242 § 1. M.in. ma to na celu zwrócenie uwagi sędziemu na istotne argumenty dla sprawiedliwości wyroku. Na temat wypowiadają się: F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOGA, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, dz. cyt., s. 130; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 38; A. DZIĘGA, *Sprawy wpadkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 123; G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 151; A. DZIĘGA, *Ogłoszenie akt*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 320.

¹³⁰ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008, s. 128.

¹³¹ M. KORSAK, *Rola i znaczenie adwokata w kanonicznym procesie małżeńskim*, Warszawa (ATK) 1975, mps, s. 39 (praca magisterska napisana u ks. prof. T. Pawluka).

¹³² A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 357.

¹³³ A. DZIĘGA, *Strony sporu...*, dz. cyt., s. 194-195.

¹³⁴ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 258.

¹³⁵ Tamże, s. 256.

¹³⁶ „Jeśli adwokaci zaniedbują przygotowanie obron w użytecznym czasie, strony winny być o tym poinformowane i zachęczone do działania w czasie wyznaczonym przez sędziego, osobiście lub za pomocą nowego adwokata ustanowionego zgodnie z prawem” (DC, art. 245 § 1). T. PAWLUK, *Kanoniczna praktyka procesowa w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1975, s. 120; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 549.

maga dokładnego przeanalizowania problemu. Adwokat opracowuje na piśmie *in iure et in facto* obronę na korzyść swego klienta. W swoich pismach powinien uwydatniać istotne cechy sprawy. Jakość obrony nie zależy bowiem od ilości słów, lecz od ich treści¹³⁷.

Adwokat wpisany na listę adwokatów w danym sądzie kościelnym winien też świadczyć – jeśli wikariusz sądowy to zleci – bezpłatną pomoc osobom, którym sąd przyznał prawo ubogich; pomoc tę winien świadczyć także z należytą starannością¹³⁸. Wyznaczony do udziału w tego rodzaju sprawie, nie może uchylić się od podjęcia obrony bez przedstawienia przyczyny uznanej przez przewodniczącego¹³⁹. Adwokat odmawiający takiej pomocy przynaglony do jej podjęcia¹⁴⁰.

Zachowanie prawa do obrony nie tylko wynika z fundamentalnych praw osoby, ale jest konieczne dla realizacji sprawiedliwości procesu, której esencją jest wydanie sprawiedliwego, a więc opartego na obiektywnej prawdzie, wyroku dotyczącego danego małżeństwa¹⁴¹.

3.3.7. Postawa i działania po wyroku

Zależnie od typu procesu i zależnie od rodzaju decyzji sądu inna będzie postawa oraz działania strony procesowej i wspierającego ją adwokata. Szczególnie po *Mitis Iudex*, od kiedy to prawodawca kościelny zrezygnował z wymogu dwu zgodnych wyroków, aby uznać małżeństwo za nieważne. Bowiem w nowych kanonach 1679 i 1680 ułatwiono ustalanie ważności lub nieważności zawieranego małżeństwa. W kan. 1679 postanowiono: „Wyrok orzekający za pierwszym razem nieważność małżeństwa, po upływie terminów ustalonych w kan. 1630-1633, podlega wykonaniu”. Zaś jeśli zainteresowaną stronę wyrok nie przekonał, może skorzystać z normy zawartej w kan. 1680 § 1 CIC 1983: „Strona, która uważa się za pokrzywdzoną, jak również rzecznik sprawiedliwości oraz obrońca węzła mogą

¹³⁷ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 255.

¹³⁸ „Adwokaci wpisani na listę mają obowiązek, na zlecenia Wikariusza sądowego, udzielić bezpłatnej pomocy prawnej tym, którym sąd przyznał to uprawnienie” (DC, art. 112 § 2).

¹³⁹ „Adwokat wskazany w ramach bezpłatnej pomocy nie może odmówić tego obowiązku, chyba że z przyczyny zaaprobowanej przez przewodniczącego” (DC, art. 307 § 2).

¹⁴⁰ „Jeśli natomiast adwokat nie wypełnia swego obowiązku z należytą dokładnością, powinien być przez przewodniczącego wezwany do jego wypełnienia, bądź z urzędu, bądź z inicjatywy strony lub obrońcy węzła, albo rzecznika sprawiedliwości, jeśli jest obecny w sprawie” (DC, art. 307 § 3). S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, t. 2, dz. cyt., s. 156; M. SITARZ, *Adwokat*, [w:] TENŻE, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004, kol. 7; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 549.

¹⁴¹ J.P. BEAL, *Have Code Will Travel: Advocacy in the Church of the 1990's*, L 3 (1993) 2, s. 263-283.

wnieść skargę o nieważność wyroku lub wnieść apelację od tego wyroku zgodnie z kan. 1619-1640”.

Zatem w obecnym stanie prawnym strona lub strony mogą już cieszyć się satysfakcjonującym ich wyrokiem I instancji, który może stać się prawomocny. A nie będzie on prawomocny tylko wtedy, gdy któryś z uczestników procesu wnieśnie środek prawny przeciwko temu wyrokowi. Najczęściej będzie to apelacja, czasem skarga o nieważność wyroku, a czasem pozostałe środki przeciwko wyrokowi¹⁴². W sytuacjach takich doradztwo i pomoc adwokata stają się bardzo potrzebne.

3.4. Właściwe zachowanie wobec trybunału

Wszyscy uczestniczący w procesie powinni zachowywać się w sposób umożliwiający poszukiwanie prawdy obiektywnej w konkretnej sprawie. Wymóg ten dotyczy tak pracowników sądu jak i strony procesowe. Sądowi należy się szacunek i posłuszeństwo¹⁴³; także ze strony adwokatów, których działalność powinna pozostawać w służbie Kościoła, podobnie jak działalność pracowników sądu¹⁴⁴. Powinnością pełniącego posługę adwokata jest zatem kierowanie się prawem oraz zachowywanie szacunku i lojalności wobec trybunału¹⁴⁵.

Sędzia jest kompetentny do tego, aby starać się o utrzymanie odpowiedniego porządku w czasie przesłuchań. Dlatego też ustawodawca upoważnia go do przeciwdziałania w wypadku poważnych uchybień w tym względzie. Jeżeli adwokat występujący w sprawie w czasie rozprawy zachowywałby się nagannie, np. ciężko ubliżyłby sądowi¹⁴⁶, sędzia może go upomnieć, nałożyć sankcję karną, a nawet, gdy to nie poskutkuje, może zawiesić adwokata w wypełnianiu jego zadania w tej sprawie¹⁴⁷.

¹⁴² CIC 1983, kan. 1619-1640. G.P. MONTINI, *Dopo la decisione giudiziale: appello e altre impugnazioni*, [w:] *La riforma dei processi...*, dz. cyt., s. 107-125.

¹⁴³ CIC 1983, kan. 1470 § 2; DC, art. 87. Także W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 62.

¹⁴⁴ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos*, 28.01.1982, AAS 74 (1982) 449-454. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1982, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 650.

¹⁴⁵ A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 51; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 549.

¹⁴⁶ F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, dz. cyt., s. 49.

¹⁴⁷ „Sędzia może przywołać do porządku wszystkich obecnych na rozprawie, którzy poważnie uchybili szacunkowi i posłuszeństwu należnym sądowi, zaś adwokatów i pełnomocników może także zawiesić w wykonywaniu zadania w sprawie” (DC, art. 87). Także M. GRESZATA, *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, RNP 13 (2003) 2, s. 114; TENŻE, *Kanoniczny proces zwyczajny...*, dz. cyt., s. 119; J. KRUKOWSKI, *Osoby, które należy dopuścić do siedziby trybunału, oraz sposób sporządzania i przechowywania akt*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 94.

Sędzia może to zrobić również na żądanie strony¹⁴⁸. Instrukcja procesowa ogranicza zawieszenie do konkretnej sprawy¹⁴⁹, a nie do ogółu spraw w sądzie kościelnym, jak postanawia Kodeks¹⁵⁰.

Od dobrego współdziałania adwokata i poszczególnych pracowników sądu zależy zarówno sprawny przebieg procesu, jak i zabezpieczenie uprawnień strony¹⁵¹. Strona, wspierana fachową pomocą adwokata wyjaśniającego jej istotne dla procesu zagadnienia, nie staje się uciążliwym petentem prezentującym postawę roszczeniową wobec sądu. Z kolei adwokat, prawidłowo informowany o przebiegu procesu, ma możliwość występowania jako osoba kompetentna, godna zaufania i dbająca o dobro strony.

3.5. Dążenie do poznania prawdy obiektywnej

Celem procesów o nieważność małżeństwa jest ustalenie prawdy obiektywnej, która musi być – jak podkreślił Jan Paweł II – „fundamentem, matką i prawem sprawiedliwości”¹⁵². Strona, wnioskując o ustalenie prawdy materialnej o istnieniu lub nieistnieniu węzła małżeńskiego, prawdy dotyczącej własnej pozycji kanonicznej, wnosi tym samym o ustalenie prawdy dotyczącej faktu eklezjalnego¹⁵³.

¹⁴⁸ CIC, kan. 1487; CCEO, kan. 1145.

¹⁴⁹ DC, art. 87.

¹⁵⁰ „Sędzia może przywołać do porządku odpowiednimi karami każdego obecnego na rozprawie, kto poważnie uchybił szacunkowi i posłuszeństwu, które się należą trybunałowi; adwokatów zaś i pełnomocników może nawet zawiesić w wykonywaniu urzędu w trybunałach kościelnych” (CIC 1983, kan. 1470 § 2); CCEO, kan. 1129 § 2. Także W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 62.

¹⁵¹ K. JANKOWETZ, *Anfragen und Anliegen der Anwältin / Prozessprokuratorin an die neue EPO*, [w:] *Im Dienst von Kirche und Wissenschaft. Festschrift für Alfred E. Hierold zur Vollendung des 65. Lebensjahres*, red. W. Rees, S. Demel, L. Müller, Berlin 2007, s. 730-738.

¹⁵² IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, novo litibus iudicandis ineunte anno: de veritate iustitia matre*, 4.02.1980, AAS 72 (1980) 173. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 4.02.1980, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 639; IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae iudices ministros coram admissos*, 28.01.1994, AAS 86 (1994) 947-952. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1994, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 694-697. Także Z. GROCHOLEWSKI, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, KiP 7 (1990), s. 91; T. ROZKRUT, *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej (1917-2003)*, Tarnów 2003, s. 75.

¹⁵³ W. GÓRALSKI, *Natura procesów o nieważność małżeństwa oraz zadania trybunału w ich prowadzeniu. Papiież Jan Paweł II do Roty Rzymskiej 22 I 1996 r.*, IM 2 (1997) 8, s. 88-91; R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 130; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 552.

Prawda obiektywna jest istotą stwierdzenia faktów prawnych. Jest to rozpoznanie faktycznego stanu rzeczy¹⁵⁴.

Papież Benedykt XVI w swoim pierwszym przemówieniu rotalnym w 2006 r. podkreślił, że żaden proces o nieważność małżeństwa nie jest skierowany przeciwko drugiej stronie¹⁵⁵. Przedmiotem tego procesu jest deklaracja prawdy na temat ważności lub nieważności konkretnego małżeństwa¹⁵⁶. W procesie o nieważność małżeństwa nie sędzi się stron, lecz docieka prawdy obiektywnej zachodzącej w chwili zawierania małżeństwa, prawdy o małżeństwie¹⁵⁷. To szukanie prawdy musi być zawsze zgodne z prawem. Od początku procesu aż do wydania wyroku prawda musi być zawsze fundamentem¹⁵⁸.

Do poszukiwania prawdy zobowiązany jest nie tylko sędzia¹⁵⁹, ale także każdy uczestnik procesu¹⁶⁰. Dlatego zadaniem wszystkich osób zaangażowanych w kanoniczny proces o nieważność małżeństwa jest działanie na rzecz *rei veritate*¹⁶¹. Zawodowym obowiązkiem adwokatów jest poszukiwanie prawdy, nie zaś gra prawdą¹⁶². Adwokat musi być świadomy swego obowiązku ochrony godności sakramentalnego małżeństwa¹⁶³. Prawo do obrony ma służyć wyświeceniu prawdy¹⁶⁴. Cały proces są-

---

¹⁵⁴ A. DZIĘGA, *Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym*, [w:] *Kościelne Prawo Procesowe. Prawo Rodzinne. Materiały i Studia*, t. 4, red. A. Dziega, M. Greszta, P. Telusiewicz, Lublin 2007, s. 174.

¹⁵⁵ T. ROZKRUT, *Ochrona sądowa praw wiernych...*, dz. cyt., s. 116.

¹⁵⁶ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, novo litibus iudicandis ineunte anno: de veritate iustitia matre*, 4.02.1980, AAS 72 (1980) 174-178. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 4.02.1980, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 639-643; IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos*, 28.01.1982, AAS 74 (1982) 449-454. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1982, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 647-650. Także R. SOBAŃSKI, *Iudex veritatem de matrimonio dicit*, IM 4 (1999), s. 186.

¹⁵⁷ TENŻE, *Ochrona małżeństwa w kanonicznym prawie procesowym*, PK 52 (2009) nr 3-4, s. 165, 167.

¹⁵⁸ S. PIKUS, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, dz. cyt., s. 178.

¹⁵⁹ CIC 1983, kan. 1452, 1608; CCEO, kan. 1110, 1291. Na ten temat także IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae tribunal*, 29.01.2004, AAS 96 (2004) 348-352. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 29.01.2004, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 739-742.

¹⁶⁰ S. PIKUS, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, dz. cyt., s. 181.

¹⁶¹ R. SOBAŃSKI, *Iudex veritatem de matrimonio dicit*, IM 4 (1999), s. 196.

¹⁶² W. GÓRALSKI, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alocucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) nr 3-4, s. 113.

¹⁶³ C. GULLO, *Lassetto della professione forense canonica*, [w:] AA.VV., *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2006, s. 118.

¹⁶⁴ R. SOBAŃSKI, *Uwagi o tożsamości sędziego kościelnego*, PK 45 (2002) nr 3-4, s. 10; S. GHERRO, *Il diritto alla difesa nei processi matrimoniali canonici*, ME 113 (1988), s. 1-16.

dowy zmierza do ustalenia prawdy obiektywnej¹⁶⁵, dlatego nie może być środkiem dowodowym to, co nie jest w stanie jej ukazać lub do niej przybliżyć¹⁶⁶. Poszukiwanie prawdy obiektywnej domaga się zawsze respektowania norm kanonicznych¹⁶⁷.

Aby zrozumieć głębszy wymiar pracy adwokatów w sądach kościelnych, należy uwzględnić wypowiedź Papieża Piusa XII do Roty Rzymskiej z dnia 2 października 1944 r.¹⁶⁸, która ukazuje sens ich działania. Wszystko w Kościele ma prowadzić do celu, jakim jest *salus animarum*; dlatego także adwokat powinien swoją pracę dostosować do tego celu¹⁶⁹. Wszystkie jego działania na różnych etapach procesu mają być źródłem prawdy¹⁷⁰ i mają zmierzać do ułatwienia zbawienia dusz tych osób, które zwracają się do trybunałów¹⁷¹.

Świadomość tego celu powinna chronić adwokata przed posługiwaniem się kłamstwem, nakłanianiem stron i świadków do składania fałszywych zeznań oraz podejmowaniem innych niegodziwych działań¹⁷². Adwokat powinien działać w interesie strony, ale nie za wszelką cenę. Winien być stale rzecznikiem prawdy i sprawiedliwości¹⁷³. Dlatego żąda się od niego odpowiedzialności i przestrzegania norm moralnych¹⁷⁴. Chociaż motywem jego działania jest „prawda strony”, to i on pozostaje w służbie obiektywnej prawdy materialnej¹⁷⁵. Byłoby moralnie naganne wykorzystywanie luki prawnej w interesie stron, a wbrew prawdzie obiektywnej¹⁷⁶.

¹⁶⁵ H. STAWNIAK, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym (Refleksje na kanwie przemówienia Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 26.01.1989 roku)*, PK 33 (1990) nr 1-2, s. 149.

¹⁶⁶ T. PAWLUK, *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973, s. 105.

¹⁶⁷ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunal Romanae Rotae iudiciali ineunte anno*, 29.01.2005, AAS 97 (2005) 164-166. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 29.01.2005, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 743-745. Także G. LESZCZYŃSKI, *Prawo do obrony w przemówieniach Jana Pawła II do Roty Rzymskiej*, IM 13 (2008) 19, s. 105.

¹⁶⁸ PIO XII, *Allocuzione alla Sacra Romana Rota*, 2.10.1944, AAS 36 (1944) 281-290. Także W. GÓRALSKI, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alokucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) nr 3-4, s. 112.

¹⁶⁹ A.W. BUNGE, *Servidores de la verdad: la función pastoral de los patronos en los juicios de nulidad matrimonial*, AA 13 (2006), s. 87-118; TENŽE, *Los patronos en los juicios de nulidad matrimonial*, [w:] *Iudex et Magister. Miscelánea en honor al Pbro. Nelson C. Dellaferrera*, II, *Derecho Canónico*, Buenos Aires 2008, s. 561-588.

¹⁷⁰ A. BRUNDAGE, *The Calumny Oath and Ethical Ideals of Canonical Advocates*, „Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law” 10 (1992), s. 793-805; T. ROZKRUT, *Jan Paweł II do Roty...*, dz. cyt., s. 76.

¹⁷¹ W. GÓRALSKI, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alokucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) nr 3-4, s. 113.

¹⁷² Tamże, s. 111.

¹⁷³ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 250; A. DZIEGA, *Zasada poszukiwania prawdy...*, dz. cyt., s. 178.

¹⁷⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 56.

¹⁷⁵ R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 132.

¹⁷⁶ C. DE DIEGO-LORA, *Criterios morales de la actuación de abogados y peritos en las causas matrimoniales*, IC 81 (2001), s. 233-246; P.M. REYES VIZCAÍNO, *Licitud moral de la presentación de la demanda de nulidad*, „Nueva Época” 10 (2008), s. 117-138.

Współuczestnicząc w pracy na rzecz prawdy, adwokaci winni - w miarę swych uzdolnień i wykształcenia - wyprowadzać praktyczne wnioski z zasad chrześcijańskich i bronić ich¹⁷⁷. Aby mogli to skutecznie czynić, przede wszystkim sami powinni wyznawać zasady chrześcijańskie¹⁷⁸.

W literaturze kanonistycznej podkreśla się, że udział adwokata w procesie stanowi przeciwagę lub ograniczanie jednostronnych działań obrońcy węzła małżeńskiego¹⁷⁹. Obrońca węzła i adwokat stają na odmiennych pozycjach wyjściowych: jeden *pro vinculo*, drugi na ogół *pro nullitate*, ale obydwaj *salva semper veritate*¹⁸⁰. Nie powinno mieć miejsca współzawodnictwo między nimi zmierzające do osiągnięcia własnego celu, jakim jest wygranie sprawy¹⁸¹.

3.6. Rzetelność i sumienność w wykonywaniu swoich obowiązków

Rzetelne i sumienne wypełnianie obowiązków adwokackich polega na: właściwym stosunku do klienta, uczciwym prowadzeniu sprawy, dochowaniu należytej staranności przy wykonywaniu powierzonych zadań, stałym doskonaleniu się w sprawowanej funkcji¹⁸². Obowiązki bowiem adwokata nie sprowadzają się jedy-

¹⁷⁷ CONCILIUM VATICANUM II, *Decretum Apostolicam actuositatem*, 18.11.1965, n. 2, 6, 10, AAS 58 (1966) 837-864.

¹⁷⁸ DAA, n. 13, 16, 17. Także *Nauka Soboru Watykańskiego II (w zarysie)*, Poznań 1975, s. 93.

¹⁷⁹ Wśród wielu P.A. BONNET, *Le parti in causa. Brevi annotazioni ai cc. 1476-1490 CIC*, Per 84 (1995), s. 489-514; C. GULLO, *Procuradores y abogados (cann. 1483-1490)*, [w:] *Comentario Exegético al Código de Derecho Canónico*, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, IV/1, Pamplona 2002, s. 1065.

¹⁸⁰ R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 131; W. GÓRALSKI, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alokucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) nr 3-4, s. 111; S. PIKUS, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, dz. cyt., s. 181.

¹⁸¹ J. TORRE, *Processus matrimonialis*, Neapoli 1956, s. 127-171.

¹⁸² Warto przywołać w tym miejscu zasady dotyczące zawodu adwokata, których autorem jest św. Alfons Liguori, doktor obojga praw, który zajmował się adwokaturą. Zawód adwokacki uważał on za najszlachetniejszy po kapłaństwie. Jego zasady są ponadczasowe i w kontekście adwokatury kościelnej jak najbardziej aktualne: „Le dodici regole morali dell'avvocato Alfonso de Liguori: 1. Non bisogna accettare mai cause ingiuste, perché sono perniciose per la coscienza e pel decoro. 2. Non bisogna difendere una causa con mezzi illeciti e ingiusti. 3. Non si deve aggravare il cliente di spese indoverose, altrimenti resta all'avvocato l'obbligo della restituzione. 4. Le cause dei clienti si devono trattare con quell'impegno con cui si trattano le cause proprie. 5. È necessario lo studio dei processi per dedurne gli argomenti validi alla difesa della causa. 6. La dilazione e la trascuratezza negli avvocati spesso dannifica i clienti, e si devono rifare i danni, altrimenti si pecca contro la giustizia. 7. L'avvocato deve implorare da Dio l'aiuto nella difesa, perché Iddio è il primo protettore della giustizia. 8. Non è lodevole un avvocato che accetta molte cause superiori a' suoi talenti, alle sue forze, e al tempo, che spesso gli mancherà per prepararsi alla difesa. 9. La giustizia e l'onestà non devono mai separarsi dagli avvocati cat-

nie do technicznej strony wykonywanych czynności w sądzie. Adwokat współtworzy sprawiedliwość. Jego aktywność powinna być służbą Kościołowi¹⁸³.

Wobec stałego i bezpośredniego kontaktu ze stroną, bardzo ważna jest postawa adwokata kościelnego oraz pierwsza pomoc, jakiej udzieli w przypadku wyroku negatywnego¹⁸⁴. Adwokat ma starać się, by sprawy w sądzie nie zalegały i dlatego sam także nie powinien powodować opóźnień w ich rozpatrywaniu. Jego działalność w stosunku do sądu, stron oraz do innych adwokatów, ma cechować powagę¹⁸⁵. Zadanie adwokata kościelnego jest bardzo ważne i odpowiedzialne z punktu widzenia duszpasterskiego¹⁸⁶. Adwokat ma zachować lojalność wobec klienta i wbrew jego woli nie może go opuszczać; ma towarzyszyć mu do zakończenia sprawy¹⁸⁷. Postawa pełnego czci szacunku dla człowieka musi być zachowywana także w trakcie procesu sądowego¹⁸⁸.

Każdy adwokat powinien dokładać wszelkich starań, aby jego postępowanie sprawiedliwości stała na jak najwyższym poziomie. Winien on ciągle doksztalać się i mieć takie przygotowanie praktyczne, które umożliwi mu przestrzeganie praw każ-

---

tolici, anzi si devono sempre custodire come la pupilla degli occhi. 10. Un avvocato che perde una causa per sua negligenza, si carica dell'obbligazione di rifar tutt'i danni al suo cliente. 11. Nel difender le cause bisogna essere veridico, sincero, rispettoso e ragionato. 12. I requisiti di un avvocato sono la scienza, la diligenza, la verità, la fedeltà e la giustizia" (ALFONSO DE LIGUORI, *Degli obblighi de' giudici avvocati, accusatori e rei*, a cura di N. Fasullo, Palermo 1998, s. 83-84). Także I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 240; F. D'OSTILIO, *Prontuario del codice di diritto canonico. Tavole sinottiche*, Città del Vaticano 1995, s. 557; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 94, 135; W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 548.

¹⁸³ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos*, 28.01.1982, AAS 74 (1982) 449-454. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1982, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 647-650. Również A. STANKIEWICZ, *Geneza i ogólna charakterystyka instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 29; W. GÓRALSKI, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alocucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) n 3-4, s. 114.

¹⁸⁴ Z. GROCHOLEWSKI, *Służba miłości w działalności sądowej Kościoła*, [w:] *Veritati Salvificae Servire. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. zw. dr. hab. Edwardowi Góreckiemu z racji 70 rocznicy urodzin*, red. W. Wenz, Wrocław 2002, s. 81.

¹⁸⁵ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 254.

¹⁸⁶ Z. GROCHOLEWSKI, *Służba miłości...*, dz. cyt., s. 81.

¹⁸⁷ „Zabrania się adwokatowi i pełnomocnikowi zrzeczenia się pełnomocnictwa bez słusznej przyczyny podczas trwania sprawy” (DC, art. 110, 1°). I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 256.

¹⁸⁸ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae iudices*, 10.02.1995, AAS 87 (1995) 1013-1019. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 10.02.1995, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 698-702.

dego uczestnika procesu¹⁸⁹. Od adwokata, współuczestniczącego przy wymiarze sprawiedliwości,¹⁹⁰ żąda się nie tylko przestrzegania norm prawnych oraz etycznych, ale także godności tego zawodu. Nakaz ten obwarowany jest odpowiednimi sankcjami karnymi¹⁹¹. Wspomniana godność byłaby zagrożona przez działanie, które poniżałoby adwokata w oczach opinii publicznej i podrywałoby zaufanie do tego zawodu. Niewłaściwe stosowanie prawa prowadzi do nadużyć, hamuje lub utrudnia korzystanie z prawa do obrony¹⁹². W związku z tym sens ma tylko uczciwa współpraca.

Kwestię etyki¹⁹³ stawia się zawsze bardzo poważnie w kanonicznym postępowaniu sądowym. Każda sprawa dotyczy osób, które oczekują na słuszne rozwiązanie ich problemu¹⁹⁴. Indywidualne lub wspólnotowe interesy mogą jednak skłaniać strony do uciekania się do różnego rodzaju kłamstw lub nawet przekupstwa w celu osiągnięcia zadowalającego dla siebie wyroku¹⁹⁵. Nawet najlepszy teoretycznie prawnik okazałby się złym adwokatem, gdyby nie miał odpowiedniego przygotowania etycznego¹⁹⁶. Kształcenie etyczne adwokatury jest równie ważne, jak kształcenie zawodowe¹⁹⁷.

¹⁸⁹ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 95.

¹⁹⁰ C. DE DIEGO-LORA, *Criterios morales de la actuación de abogados y peritos en las causas matrimoniales*, IC 81 (2001), s. 235.

¹⁹¹ CIC 1983, kan. 1489. Także J.F. CASTAÑO, *Guía para abogados en las causas de Nulidad Matrimonial*, Salamanca 2001, s. 11-12; A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 56.

¹⁹² K. JANKOWETZ, *Anfragen und Anliegen der Anwältin...*, dz. cyt., s. 732-733; H. STAWNIAK, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym (Refleksje na kanwie przemówienia Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 26.01.1989 roku)*, PK 33 (1990) nr 1-2, s. 152.

¹⁹³ „Etyka – etymologicznie pochodzi od gr. terminu *ethos*, który – zależnie od zapisu: przez *epsilon* lub *etha* – oznaczał: w pierwszym przypadku – zwyczaj, przyzwyczajenie; w drugim – stałe miejsce przebywania, stały sposób postępowania, obyczaj, charakter” (I. MROCZKOWSKI, *Etyka*, [w:] *Jan Paweł II. Encyklopedia Nauczania Moralnego*, red. J. Nagórny, K. Jeżyna, Radom 2005, s. 184); „Etyka (gr. *zwyczaj, etos*) to gałąź filozofii, która zajmuje się studiami nad zasadami moralnymi, żeby ustalić, co jest dobre lub złe albo co człowiek może swobodnie czynić lub czego powinien unikać” (*Etyka*, [w:] G. O’COLLINS, E.G. FARRUGIA, *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych z indeksem angielsko-polskim*, przeł. J. Ożóg, B. Żak, Kraków 2002, s. 86-87).

¹⁹⁴ Z. GROCHOLEWSKI, *Służba miłości...*, dz. cyt., s. 76.

¹⁹⁵ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunal Romanae Rotae iudiciali ineunte anno*, 29.01.2005, AAS 97 (2005) 164-166. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 29.01.2005, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, dz. cyt., s. 743-745. Także C. GULLO, *Lassetto della professione forense...*, dz. cyt., s. 116.

¹⁹⁶ Zob. L. MÜLLER, *Der Anwalt im kanonischen Prozess zwischen Einzelinteresse der Partei und öffentlichem Interesse der Kirche*, [w:] *In mandatis meditari. Festschrift für Hans Paarhammer zum 65. Geburtstag*, red. S. Haering, Berlin 2012, s. 657-670.

¹⁹⁷ P. PAŁKA, *Problem pomocy prawnej w procesach małżeńskich po zawieszeniu działalności adwokatów w polskim sądownictwie kościelnym*, Lublin, mps; M. PAWLAK, *Rola adwokata w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa – pomocnik Trybunału w osiągnięciu pewności moralnej czy pomocnik strony i reprezentant jej interesów?*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztymiler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011, s. 207-214.

Innym obowiązkiem adwokata jest dochowanie należytej staranności przy wykonywaniu powierzonej mu funkcji. Odpowiedzialność za Kościół i wiernych jest podstawowym wyznacznikiem posługi sądownictwa kościelnego. Od adwokatów należy oczekiwać wewnętrznego przekonania o wysokiej, kanonicznej i pastoralnej wartości tej posługi oraz szacunku w jej wykonywaniu¹⁹⁸. Adwokat obowiązany jest informować stronę o biegu procesu i czuwać nad nim oraz powiadamiać klienta o wyniku sprawy. Gdyby zaniedbywał on swoje obowiązki zawodowe, lekceważyłby swoje obowiązki wobec bliźniego i wobec samego Boga, a przez to narażałby na niebezpieczeństwo własne zbawienie wieczne¹⁹⁹.

Kodeks zobowiązuje adwokata do uczciwego prowadzenia sprawy klienta²⁰⁰. Generalną zasadą jest to, że adwokatowi nie wolno naruszać sprawiedliwości, występować przeciwko prawdzie i moralności oraz działać na szkodę klienta²⁰¹. Najbardziej zasadniczym celem procesu w sądach kościelnych jest zaprowadzenie sprawiedliwego pokoju we wspólnocie wiernych. Tej zasadzie podlegają wszyscy uczestnicy postępowania²⁰². Adwokat ma spełniać swe czynności starannie i w dobrej wierze²⁰³. Jako obrońca ma obowiązek świadczyć pomoc i unikać tego, co może zaszkodzić prowadzonej przez niego sprawie. Obowiązek ten nie pozwala mu na dokonywanie jakichkolwiek matactw procesowych, namawianie do składania fałszywych zeznań, nadużywanie norm prawnych, stosowanie niezgodnych z prawem metod postępowania²⁰⁴. Uczciwość adwokata nabiera szczególnego znaczenia wobec wyzwania moralnych współczesnego społeczeństwa, a także dopuszczenia przez papieża Franciszka w 2015 r. pewnego subiektywizmu w procesach małżeńskich (art. 1 MIDI). Ta uczciwość jest dziś szczególnym warunkiem odpowiedzialnego wypełniania funkcji adwokata i zadań innych uczestników procesu²⁰⁵.

¹⁹⁸ A. DZIĘGA, *Kanoniczno-prawne i duszpasterskie zadania...*, dz. cyt., s. 463-464.

¹⁹⁹ KDK, nr 22. Także J. STROBA, *Zadania wyznaczone przez Sobór Watykański II*, Poznań 1988, s. 59.

²⁰⁰ Z. GAŁKA, *Rola pełnomocnika procesowego i adwokata w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, mps, Kraków 2003, s. 64 (praca licencjacka napisana na seminarium z prawa kanonicznego pod kierunkiem ks. prof. Jana Dyducha w Instytucie Prawa Kanonicznego przy Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie).

²⁰¹ C. GULLO, *Lassetto della professione forense...*, dz. cyt., s. 118.

²⁰² A. DZIĘGA, *Normy instrukcji Dignitas connubii w konfrontacji z teorią procesu - zagadnienia wybrane*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii - pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008, s. 37.

²⁰³ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 258. Także M. SITARZ, *Adwokat*, [w:] TENŻE, *Słownik prawa kanonicznego*, dz. cyt., kol. 7.

²⁰⁴ M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 103.

²⁰⁵ D. CALLAHAN, *Uczciwość w Kościele*, przeł. E. Życieńska, Warszawa 1968, s. 6, 13.

Adwokat składa przysięgę, że należycie i wiernie wypełni swój obowiązek²⁰⁶. W tym kontekście uzasadniony jest wymóg rzetelnego i sumiennego pełnienia tej funkcji²⁰⁷.

3.7. Zachowanie tajemnicy zawodowej

Zgodnie z normą zawartą w kan. 1455 § 1-3 Kodeksu Prawa Kanonicznego wszyscy pracownicy trybunału zobligowani są do zachowania tajemnicy zawodowej²⁰⁸. Zobowiązanie to dotyczy trzech rodzajów tajemnicy: 1) ogólnej tajemnicy urzędowej wszystkich pracowników trybunału (§ 1), 2) szczególnej tajemnicy sędziów dotyczącej przebiegu posiedzeń trybunału kolegialnego (§ 2), i 3) tajemnicy innych uczestników procesu, w tym adwokatów, wynikającej z zobowiązania złożonego wobec sędziego (§ 3).

Ustawodawca nakazuje rozróżnić obowiązek zachowania tajemnicy w procesie karnym – wiążący zawsze, ponieważ ujawnienie przedmiotu procesu szkodliwe jest dla interesu prywatnego i publicznego – od obowiązku zachowania tajemnicy w procesie spornym. W procesie spornym obowiązek zachowania tajemnicy nie jest tak bezwzględny jak w procesie karnym. Lecz sprawy o nieważność małżeństwa są tak delikatne, że sędzia może, zgodnie z kan. 1455 § 3, zobowiązać do złożenia przysięgi o zachowaniu tajemnicy także adwokata. Jeśli sędzia jest przekonany o roztropności adwokata, iż ten nie ujawni czegoś niepotrzebnego, nie musi wymagać od niego złożenia takiej przysięgi. Ale gdyby miał wątpliwości w tym względzie, może takiej przysięgi zażądać. Często jest tak, że adwokat składając przysięgę o należytych wypełnianiu zadania zobowiązuje się także do zachowania należytej tajemnicy urzędowej²⁰⁹. Przyczynia się to do wiernego wypełniania zadań

²⁰⁶ „Wszyscy, którzy tworzą trybunał albo świadczą mu pomoc, powinni złożyć przysięgę, że należycie i wiernie wypełnią swoje zadanie” (CIC 1983, kan. 1454).

²⁰⁷ A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 56; W. GÓRALSKI, *Problematyka prawa kanonicznego w przemówieniach papieży do Roty Rzymskiej (1939–2007)*, [w:] *Sędzia i pasterz. Księga pamiątkowa w 50-lecie pracy ks. Remigiusza Sobańskiego w Sądzie Metropolitalnym w Katowicach (1957–2007)*, red. H. Typańska, Katowice 2007, s. 100.

²⁰⁸ „W procesie karnym zawsze, w spornym zaś, jeżeli z wyjawienia jakiegoś aktu procesowego może wyniknąć szkoda dla stron, sędziowie i pomocnicy trybunału obowiązani są do zachowania urzędowej tajemnicy” (CIC 1983, kan. 1455 § 1). Kodeks Prawa Kanonicznego również w innych miejscach wprost zobowiązuje do zachowania tajemnicy urzędowej pracowników sądów kościelnych (kan. 1457 § 1, 1609 § 4), a także przy wykonywaniu niektórych czynności prawnych, administracyjnych i sądowych (kan. 377 § 2- 3; 413 § 1; 486-491; 645 § 4; 1475 § 2; 1546 § 1). J. GRĘŻLIKOWSKI, *Idea i gwarancje ochrony danych osobowych oraz prawa do prywatności i intymności w Kościele*, AK 140 (2003), s. 282.

²⁰⁹ DC, art. 73 § 1. Na ten temat wypowiadają się: T. PAWLUK, *Kanoniczne sprawy małżeńskie w świetle posoborowego prawa procesowego*, SWm 10 (1973), s. 342-343; TENŻE, *Kanoniczny proces małżeński*, dz. cyt., s. 240-241; P. MAJER, *Ochrona prywatności w kanonicznym porządku prawnym*, [w:] *Ochrona danych osobowych i prawo do prywatności w Kościele. Materiały z Sympozjum organizowanego przez Instytut Prawa Kanonicznego Papieskiej Akademii Teologicznej*

i budowania zaufania między sądem i stronami procesu²¹⁰. Tekst takiej przysięgi różni się od tej, jaka jest wymagana od stron²¹¹ i świadków²¹². Przepisy nie określają sposobu jej składania. W razie konieczności stosowne wydaje się jej złożenie wobec wikariusza sądowego, z wezwaniem imienia Bożego, w obecności notariusza, który rotę przysięgi dołącza do akt zgodnie ze zleceniem wikariusza sądowego²¹³.

Prawo kościelne wyraźnie postanawia, że za niezdolnego do złożenia zeznań sądowych należy uznać adwokata, który pomógł lub pomaga stronie w tej samej sprawie²¹⁴. A ponadto uwalnia adwokata od obowiązku zeznań, jeśli zobowiązany on został do zachowania tajemnicy urzędowej²¹⁵. Tak tajemnica urzędowa kościelnego adwokata stałego, jak i tajemnica zawodowa adwokata kościelnego prywatnego, z listy adwokatów zatwierdzonych przez biskupa oraz adwokata zatwierdzanego *ad casum*, jest wyrazem poszanowania godności drugiego człowieka, przejawiającym się w traktowaniu go jako osoby i podmiotu prawa.

Instrukcja procesowa *Dignitas connubii* już *expressis verbis* zobowiązuje adwokata do zachowania tajemnicy urzędowej²¹⁶. Wymagany obowiązek tajemnicy nie wynika z chęci ukrywania przez Kościół sposobu postępowania procesowego, ale wynika z faktu, iż głównym przedmiotem spraw w sądach kościelnych są kwestie, które mają niebagatelne znaczenie dla stron, gdyż ocierają się o ich prywatne, wewnętrzne, czysto intymne współżycie, ujawniają nierzadko też krępujące i często nieetyczne aspekty ich wspólnej egzystencji²¹⁷.

---

w Krakowie (15 maja 2001 r.), red. tenże, Kraków 2001, s. 91; W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 58.

²¹⁰ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 94.

²¹¹ CIC 1983, kan. 1532.

²¹² CIC 1983, kan. 1562.

²¹³ J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 78.

²¹⁴ „Za niezdolnych należy uznać: kapłanów w odniesieniu do wszystkiego, co poznali z sakramentalnej spowiedzi, chociażby penitent prosił o ujawnienie tego; co więcej, tego, co przez kogokolwiek i w jakikolwiek sposób zostało usłyszane z okazji spowiedzi, nie można w sądzie przyjąć nawet jako śladu prawdy” (CIC 1983, kan. 1550 § 2, 1°). Por. CIC 1917, kan. 1755 § 1, 1757 § 1, 1758; PrM, art. 119 § 1, 120, 121 § 1. Także S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, t. 2, dz. cyt., s. 155; J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 79-80.

²¹⁵ „(...) od obowiązku udzielania odpowiedzi są wyjęci: duchowni, w odniesieniu do tego, co im przekazano z racji sprawowania świętej posługi; urzędnicy państwowi, lekarze, położne, adwokaci, notariusze i inni zobowiązani do zachowania tajemnicy urzędowej także z racji udzielania porady, w zakresie spraw objętych tą tajemnicą” (CIC 1983, kan. 1548 § 2, 1°).

²¹⁶ „Adwokat i pełnomocnik, na mocy swego zadania, są obowiązani bronić praw stron i zachować tajemnicę urzędową” (DC, art. 104 § 1). W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 549.

²¹⁷ M. KORSKAK, *Rola i znaczenie adwokata w kanonicznym procesie małżeńskim*, Warszawa (ATK) 1975, mps, s. 54-55 (praca magisterska napisana u ks. prof. T. Pawluka); R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 99; M. BARAN, *Czynności adwokata...*, dz. cyt., s. 71.

Z przytoczonych przepisów wynika, że ze względu na osobisty charakter spraw o nieważność małżeństwa sędzia może dodatkowo zobowiązać adwokata do zachowania tajemnicy zarówno w odniesieniu do przebiegu sprawy, jak i do zawartości akt sądowych²¹⁸. Zachowanie tajemnicy zawodowej w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa jest więc niesłychanie ważne i stanowi jeden z fundamentalnych aspektów tego procesu.

Adwokat winien zachować tajemnicę w odniesieniu do wszystkich wiadomości powierzonych mu przez klienta²¹⁹. Nie wolno mu komunikować ich drugiej stronie, ani jej adwokatowi, ani też nikomu innemu²²⁰. Związek pomiędzy stroną a jej adwokatem jest zbudowany na zaufaniu, a w sprawach tak intymnych jak małżeństwo jest to szczególnie ważne²²¹. Przewidziane są sankcje karne dla adwokata za naruszenie tajemnicy urzędowej²²². Ma to uzasadnienie w tym, że nie może on zdradzać zaufania osób, które zwracają się do niego z prośbą o pomoc²²³.

W pismach obrończych nie powinno się opisywać innych faktów niż te, które są już zapisane w aktach sprawy; nie można też w inny sposób dostarczać informacji sędziemu²²⁴. Tajemnica urzędowa przestaje obowiązywać po ogłoszeniu wyroku, w odniesieniu do tego, co przez ten wyrok zostało ujawnione²²⁵.

3.8. Współpraca sądów z adwokatami w Polsce

O współpracy pracowników sądów kościelnych z adwokatami i odwrotnie więcej pisze się w innych krajach²²⁶ niż w Polsce. Najpełniejszy dotąd obraz tej

²¹⁸ CIC 1983, kan. 1455 § 3; CCEO, kan. 1113 § 3; DC, art. 73 § 3. Jedyny wyjątek dozwolonego ujawnienia wotów sędziów jest przewidziany dla potrzeb trybunału apelacyjnego: „W dyskusji zaś każdemu sędziemu wolno odstąpić od swego pierwotnego wniosku. Sędzia jednak, który nie chciał się dołączyć do decyzji innych, może wymagać, by w razie apelacji jego wnioski zostały przesłane do wyższego trybunału” (CIC 1983, kan. 1609 § 4). Także M. SITARZ, *Adwokat*, [w:] TENŻE, *Słownik prawa kanonicznego*, dz. cyt., kol. 7; W. KIWIOR, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 58; J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 80.

²¹⁹ J. LLOBELL, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, IE 13 (2001), s. 71-91.

²²⁰ CIC 1983, kan. 1457; E. COLOMBO, *L'avvocato...*, dz. cyt., s. 119.

²²¹ CIC 1983, kan. 1548 § 2.

²²² CIC 1983, kan. 1457. Także J. GREŻLIKOWSKI, *Idea i gwarancje ochrony danych osobowych oraz prawa do prywatności i intymności w Kościele*, AK 140 (2003), s. 284.

²²³ T. ROZKRUT, *Zagadnienia procesowe w przemówieniach rotalnych Papieża Jana Pawła II*, [w:] *Urzędy sądowe...*, dz. cyt., s. 112.

²²⁴ „Całkowicie zabrania się stronom, adwokatom lub także innym, przekazywać sędziemu informacje, które pozostają poza aktami sprawy” (CIC 1983, kan. 1604 § 1); DC, art. 241. Także M. GRESZATA, *Kanoniczny proces zwyczajny...*, dz. cyt., s. 174; A. DZIĘGA, *Ogłoszenie akt*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 320.

²²⁵ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 212.

²²⁶ Zob. np.: J. WEIER, *Der Anwalt im kirchlichen Eheprozeß...*, dz. cyt.; H. SIEMER, *Anwaltspflicht im kirchlichen Ehenichtigkeitsprozeß?*, Essen 1996; S. VILLEGIANTE, *L'avvoca-*

współpracy w Polsce przedstawił bp prof. Artur G. Miziński, obecny sekretarz Prezydium Konferencji Episkopatu Polski. W swojej rozprawie habilitacyjnej²²⁷ cały rozdział VII poświęcił opisowi współpracy adwokatów z trybunałami kościelnymi w Polsce do roku 2008²²⁸. Temat ten w mniejszym zakresie opracowywali także: bp prof. Andrzej Dzięga, ks. prof. Wojciech Góralski²²⁹, prof. Marta Greszata-Telusiewicz²³⁰, ks. prof. Tomasz Rozkrut²³¹, ks. prof. Ryszard Sztymchmiler²³² i dr Justyna Krzywkowska²³³.

to del foro ecclesiastico ed i poteri disciplinari del giudice, nelle cause di nullità matrimoniale, ME 122 (1997) 3-4, s. 553-561; L. ZIMMERMANN, *Die Mitwirkung des Anwalts im kanonischen Eheprozeß. Praktische Erfahrungen und Anregungen*, [w:] *Iustitia in caritate. Festgabe für Ernst Rößler zum 25jährigen Dienstjubiläum als Offizial der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, red. R. Puza, A. Weiß, Frankfurt am Main 1997, s. 445-457; F. RAMOS, *Considerazioni sulla necessità dell'intervento degli avvocati nei processi di dichiarazione di nullità del matrimonio canonico*, IE 10 (1988) 281-290; M. WEGAN, *Zur Bedeutung der anwaltlichen Begleitung und vor allem Beratung für die Parteien im Vorfeld und im Rahmen des kirchlichen Ehenichtigkeitsverfahrens*, „De Processibus Matrimonialibus” 12 (2005), s. 85-104.

²²⁷ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011.

²²⁸ Tamże, s. 397-471. Ponadto: A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, dz. cyt., s. 35-64.

²²⁹ W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz Instrukcji „Dignitas connubii”*, PK 49 (2006) nr 3-4, s. 35-50; TENŻE, *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alokucjach papieża do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, PK 50 (2007) nr 3-4, s. 109-116.

²³⁰ M. GRESZATA-TELUSIEWICZ, *Rola adwokata w procesie małżeńskim według orzecznictwa Trybunału Roty Rzymskiej*, [w:] *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12-16 czerwca 2009 roku. IV Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010, s. 151-158.

²³¹ T. ROZKRUT, *Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym*, PS 7 (2000), s. 275-280.

²³² R. SZTYCHMILER, *Potrzeba udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 4 (1994) 6, s. 28-38; TENŻE, *Udział adwokata w przesłuchaniach stron*, [w:] *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, H. Pietrzak, Warszawa 2010, s. 543-553; R. SZTYCHMILER, *Odnowienie funkcji adwokata przy sądach kościelnych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 8 (2010), s. 44-58; TENŻE, *Podmioty obowiązku ustalenia prawdy w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Współpraca sądu ze stronami i adwokatami*, ed. R. Sztymchmiler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011, s. 81-96; R. SZTYCHMILER, *Znaczenie udziału adwokata w kanonicznych procesach małżeńskich*, [w:] *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Sztymchmiler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2012, s. 57-69; R. SZTYCHMILER, *Składki ubezpieczeniowe adwokatów kościelnych*, [w:] *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Warszawa 2013, s. 293-301; R. SZTYCHMILER, *Posługa adwokata po Mitis Iudex*, [w:] *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński, Płock 2015, s. 127-142; R. SZTYCHMILER, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa po reformie procesu z 2015 roku*, [w:] *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymchmiler, Olsztyn 2016, s. 35-50.

²³³ J. KRZYWKOWSKA, *Adwokat w sprawach o nieważność małżeństwa. Rozwiązania ustawodawcze i ich zastosowanie w sądach kościelnych w Polsce (1983-2007)*, Warszawa 2008 (mps, Archiwum UKSW); J. KRZYWKOWSKA, *Adwokat kościelny, dawniej i dziś*, [w:] *Interes prywatny a interes publiczny w prawie rzymskim*, red. B. Sitek, C. Lazaro Guillamon, K. Naumowicz,

Zgodzić się należy ze stwierdzeniem bpa Artura G. Mizińskiego, że aktualny stan współpracy adwokatów kościelnych z trybunałami kościelnymi w Polsce jest owocem kilkunastuletniej tradycji, a także skutkiem załamania tej współpracy w czasie II wojny światowej oraz w czasach PRL. Fakty ograniczania, a w niektórych trybunałach rezygnacja ze współpracy z adwokatami, wynikały z jednej strony ze specyficznej sytuacji Kościoła w Polsce w czasach komunistycznych, a z drugiej strony z decyzji biskupów – moderatorów trybunałów²³⁴. Podejmowane wkrótce po II wojnie światowej próby uregulowania występowania adwokatów w sądach kościelnych w Polsce nie mogły przebić się do realizacji²³⁵.

Sytuacja częściowo zmieniła się po ogłoszeniu Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. oraz po ogłoszeniu w 2005 r. instrukcji procesowej *Dignitas connubii*. Jednak dalej aktualne jest ustalenie bpa prof. A. Mizińskiego z 2011 r., że istnieje podobny obraz współpracy adwokatów z trybunałami kościelnymi i jest to współpraca niewystarczająca. Dlatego „jawi się więc konieczność szerszego wprowadzenia odpowiednich adwokatów do sądów kościelnych, a przede wszystkim potrzeba regulacji prawnej, w miarę jednolitej dla terenu całej Konferencji Episkopatu Polski, dotyczącej ich posługi”²³⁶. Badacze tego zagadnienia zwracają uwagę, że nowych adwokatów kościelnych należy szukać przede wszystkim wśród odpowiednio wykształconych i posiadających odpowiednią formację osób świeckich²³⁷. Z ich przygotowaniem merytorycznym nie ma problemu, gdyż są już w Polsce cztery ośrodki mogące nadawać tytuły i stopnie naukowe w zakresie prawa kanonicznego, których absolwenci mogliby podejmować posługę adwokatów²³⁸. „Pozostaje problem opracowania systemu odpowiedniej oceny kandydatów, gdyż równie ważne i wymagane przez prawo są kwalifikacje moralne (uczciwość, umiłowanie prawdy) oraz wdrożenie w pracę sądową przez odpowiednio poprowadzone studium lub aplikację dla przyszłych adwokatów kościelnych”²³⁹.

Stan współpracy adwokatów z trybunałami kościelnymi w Polsce, jak dotąd, najdokładniej zbadał i przedstawił bp A.G. Miziński na podstawie własnej ankiety, którą do wszystkich trybunałów kościelnych w Polsce wysłał w dniu 12 sierpnia 2009 r. W ankiecie tej postawił następujące pytania: „1. Czy z Trybunałem kościelnym współpracują adwokaci, a jeśli tak - to, w jakiej liczbie? Czy są to adwokaci ustanowie-

---

K. Zaworska, Olsztyn 2012, s. 353-366; J. KRZYWKOWSKA, *Klient nasz pan? - działania adwokatów a dobro duchowe małżonków*, [w:] „*Favor matrimonii?* Teoria i praktyka, red. L. Świto, M. Tomkiewicz, Olsztyn 2014, s. 11-23; J. KRZYWKOWSKA, *Adwokat kościelny a służba prawdzie*, [w:] *Autorytet: wyzwania - oczekiwania - zadania*, red. J. Zimny, Stalowa Wola 2016, s. 317-325.

²³⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 398.

²³⁵ Tamże, s. 399-402

²³⁶ Tamże, s. 402.

²³⁷ Tamże, s. 403; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 131.

²³⁸ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 403; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 152.

²³⁹ Tamże.

ni na stałe, czy adwokaci prywatni?, 2. Czy są ustanowione normy szczególne dotyczące posługi adwokatów stałych?, 3. Jaki jest zakres obowiązków adwokatów stałych i w jaki sposób został on określony (nominacja, dekret ogólny, regulamin)?, 4. Czy w Trybunale jest możliwość uzyskania informacji o kancelariach adwokackich z nim współpracujących? Czy przy Trybunale jest ustanowiona poradnia prawna? A jeśli tak - to kto w niej udziela porad? Czy swoją siedzibę ma w budynku Trybunału, czy w innym miejscu?, 5. Jak często (w procentach) adwokaci biorą czynny udział w sprawach toczących się przed Trybunałem w relacji do wszystkich spraw?, 6. Czy Ksiądz Oficjał uważa za potrzebne wprowadzanie kościelnej aplikacji adwokackiej?"²⁴⁰ Odpowiedzi zostały nadesłane z 35 trybunałów (na 36 istniejących)²⁴¹.

Na podstawie tej ankiety stwierdzono, że w 2009 r. adwokaci do wolnego wyboru (tzw. prywatni) zatwierdzeni byli w 26 na 35 zbadanych trybunałów kościelnych. Liczba adwokatów przy trybunałach, z którymi oni współpracują, kształtuje się od jednego do siedmiu²⁴². Z dziewięcioma trybunałami kościelnymi nie współpracowali wtedy adwokaci prywatni. Istnieje też zróżnicowanie, co do czasu, na który adwokaci są zatwierdzani. Najkrótszy okres zatwierdzenia to na 1 rok, często występują zatwierdzenia na 3 lata lub 5 lat. Są też zatwierdzenia bezterminowe, które odnoszą się głównie do osób duchownych. Istnieje pewna prawidłowość, że kolejne zatwierdzenia tych samych adwokatów na ogół mają dłuższy czasokres lub są udzielane bezterminowo. W trybunałach, przy których są zatwierdzeni adwokaci, dostępna jest ich lista, z możliwością pobrania potrzebnych danych kontaktowych.

Tam gdzie sądy nie mają listy adwokatów współpracujących z tym trybunałem, ani też adwokatów stałych, a strony domagają się obrony przez konkretnego adwokata, biskup moderator, po zweryfikowaniu wymogów stawianych przez prawo, zatwierdza takiego adwokata *ad causam*, czyli do konkretnej sprawy. Takie rozwiązanie stosuje się także wtedy, gdy dany sąd ma adwokatów wpisanych na listę, lecz strona domaga się obrony przez innego, wybranego przez siebie adwokata, który ma zatwierdzenie przy innym trybunale kościelnym²⁴³.

W 2009 r. obowiązywały dekrety moderatorów niektórych trybunałów kościelnych (trybunału szczecińsko-kamieńskiego i warmińskiego), wydane zgodnie z kan. 1649 § 1, 2°, CIC 1983, w których określili oni maksymalne stawki wynagrodzenia za posługę adwokata przy tym trybunale²⁴⁴. Stawki te dla wielu wydają się rażąco niskie. Normy określające stawki adwokatów winny bowiem z jednej strony chronić wiernych przed żądaniem przez adwokatów zbyt wygórowanych sum za

²⁴⁰ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 397.

²⁴¹ Tamże.

²⁴² Tamże, s. 403.

²⁴³ Tamże, s. 404.

²⁴⁴ Tamże, s. 404-405; ARCYBISKUP METROPOLITA WARMIŃSKI, *Dekret*, 23.10.2008, l. dz. 1374/08, [w:] Archiwum Kurii Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie.

świadczoną usługę, a z drugiej strony zapewnić adwokatom godziwą zapłatę za ich pracę. Jeśli stawki są za wysokie, strony często zrezygnują z pomocy adwokata. Zaś jeśli stawki są za niskie, adwokaci nie godzą się na prowadzenie spraw i strony pozostają bez fachowej i pewnej pomocy prawnej. Zdarzają się wtedy sytuacje, że strony korzystają z pomocy doradców podszywających się pod nazwę adwokata kościelnego, którzy nie mają zatwierdzenia żadnego biskupa i najczęściej nie posiadają wykształcenia kanonistycznego. Efekty tego są czasem bardzo gorszące i naruszające dobre imię sądownictwa kościelnego i Kościoła.

Jeśli zaś chodzi o adwokatów stałych, ustanowionych w trybunałach na podstawie przepisu kan. 1490 CIC 1983, to w 2009 r. na trzydzieści pięć ankietowanych trybunałów tylko w siedmiu ustanowiony był adwokat stały, zaś tylko dwaj biskupi moderatorzy trybunałów (Kielce i Tarnów) wydali przepisy normujące pracę tych adwokatów²⁴⁵. Istniały wtedy jeszcze trzy trybunały kościelne w Polsce, w których nie było ani ustanowionego urzędu adwokata stałego, (zgodnie z kan. 1490 CIC 1983), ani zatwierdzonych choćby na pewien okres czasu adwokatów prywatnych (zgodnie z kan. 1483 CIC 1983)²⁴⁶. Trudno zgodzić się z bpem A. Mizińskim, że w ostatnio wymienionej sytuacji prawo wiernych, korzystających z kościelnego wymiaru sprawiedliwości, do obrony swoich interesów jest i tak należycie zabezpieczone²⁴⁷. Jeśli bowiem w danym sądzie nie ma adwokata stałego ani listy adwokatów prywatnych (choćby z jednym adwokatem), strona może nie spodziewać się, że istnieje możliwość poproszenia o pomoc adwokata i nigdy nie ujawnić takiego pragnienia. Gdyby zaś taka informacja była, wtedy strona świadomie decyduje, czy chce korzystać z pomocy adwokata czy nie.

W odniesieniu do adwokatów stałych bp Miziński słusznie w 2011 r. stwierdził: „Taki status *quo* domaga się podjęcia wspólnej dyskusji zarówno na poziomie Konwentu Oficjałów, jak i Korpusu Adwokatów, w celu wypracowania w miarę jednolitych przepisów regulujących tę kwestię na całym terytorium Kościoła podległego Konferencji Episkopatu Polski. Z drugiej strony, także ten ostatni organ powinien być włączony w tę dyskusję, szczególnie przez Radę Prawną KEP, z którą powinny być konsultowane główne linie przygotowywanych przepisów”. Dyskusja taka istnieje na płaszczyźnie Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce oraz Rady Prawnej KEP. Jak dotąd (sierpień 2017 r.) nie ma sygnałów o efektach dyskusji w tym zakresie na forum Konwentu Oficjałów.

Za w pełni uzasadnione uznać więc należy stwierdzenie bpa A. Mizińskiego, że istniejący w tym zakresie w Polsce „stan rzeczy, nie powinien satysfakcjonować tych,

---

²⁴⁵ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 408. W pozostałych diecezjach nie ma żadnych pisemnych regulacji prawnych; zob tamże, s. 408-410.

²⁴⁶ Tamże, s. 405.

²⁴⁷ Tamże, s. 405-406.

którzy są odpowiedzialni za sprawowanie sprawiedliwości w Kościele (...) coraz bardziej konieczne staje się podjęcie konkretnej dyskusji nad uchwaleniem odpowiednich przepisów partykularnych regulujących posługę adwokata kościelnego na terenie podległym Konferencji Biskupów Polskich²⁴⁸. Dalej bp Miziński jeszcze dokładniej uzasadnia potrzebę uchwalenia ogólnopolskich norm dotyczących adwokatów kościelnych: „Potrzeba ujednoczenia przepisów regulujących posługę adwokatów przy poszczególnych trybunałach kościelnych nie wynika z nakazu prawa, ale domaga się jej doświadczenie dnia codziennego. Różnorodność przepisów, a jeszcze bardziej ich brak, zwiększają szansę na funkcjonowanie adwokatów i kancelarii „samozwańczych”, nieposiadających wymaganego zatwierdzenia i świadczących pomoc poza jakąkolwiek kontrolą ze strony Kościoła, często ze szkodą dla stron procesowych²⁴⁹. Wzorem dla tego rodzaju przepisów mogą być podobne regulacje podjęte przez inne Konferencje Episkopatu, np. we Włoszech²⁵⁰.”

Warto tu przypomnieć, że Sygnatura Apostolska ustosunkowując się do rocznych sprawozdań trybunałów wzywała je do ustanowienia w nich adwokatów stałych i/lub dopuszczenia do współpracy adwokatów z wyboru (prywatnych).

O zakresie świadomości wiernych o możliwości korzystania z pomocy adwokata oraz o dostępności adwokatów świadczy udział adwokatów w sprawach prowadzonych w sądach kościelnych. Bp Miziński na podstawie swoich badań stwierdził, że w Polsce pomoc adwokata „nie znalazła jeszcze szerokiego zastosowania (...) średni udział adwokatów w sprawach wynosi około 5%. Ta procentowa wartość jest średnią pomiędzy trybunałami, w których w żadnej sprawie nie występował adwokat, aż do trybunałów, w których ok. 25% toczących się spraw dokonuje się z udziałem adwokata²⁵¹.”

Wyniki badań przeprowadzonych w 2009 r. przez bpa A. Mizińskiego pozwoliły mu na „stwierdzenie, że wśród wiernych istnieje coraz większe zainteresowanie posługą adwokatów kościelnych, a zwykła tendencja dopuszczania ich do udziału w procesach przez trybunały, potwierdza zasadność i potrzebę takiej współpracy. Ta zaś domaga się jasnych i w miarę ujednoczonych przepisów par-

²⁴⁸ Tamże, s. 406.

²⁴⁹ Tamże, s. 439 i 448.

²⁵⁰ Tamże, s. 440: Pierwsze ramowe przepisy dla trybunałów kościelnych we Włoszech zostały uchwalone przez Zebranie Plenarne Konferencji Episkopatu Włoch, w dniach 6-10.05.1996 r., a po *recognitio* Stolicy Apostolskiej, w dniu 18.03.1997 r. zostały promulgowane i weszły w życie 10.01.1998 r. Były one potem nowelizowane w r. 1998 i 2001. Stawki wynagradzania adwokatów i pełnomocników aktualizowane są co 3 lata; zob. tamże, s. 445; zob. C. GULLO, *Avvocati liberi professionisti e patroni stabili nella nuova organizzazione dei tribunali ecclesiastici italiani*, „Il Diritto Ecclesiastico” 109 (1998), s. 140-154.

²⁵¹ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 407: Największy udział adwokatów był w 2009 r. w sądach: Rzeszów – ok. 25%, Tarnów – 15-20%, Toruń – 20%, Włocławek – 10-15%.

tykularnych regulujących posługę adwokatów kościelnych na całym terytorium podlegającym Konferencji biskupów w Polsce. Należy sobie życzyć, aby takie uregulowanie prawne jak najszybciej zostało przygotowane i promulgowane²⁵². Na zlecenie Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski projekt takich uregulowań prawnych przekazany został tej radzie w 2010 r., dopracowywany był do roku 2015 i dotąd przepisy te nie zostały promulgowane²⁵³.

Kontrowersyjne też wydaje się stwierdzenie G. Mizińskiego: „Nie mogą więc być opracowywane przepisy dotyczące instytucji, czy urzędu adwokata, w odezwaniu, czy z pominięciem regulacji prawnej samych trybunałów”²⁵⁴. Oczywiście najlepiej byłoby, aby zostały one opracowane i ogłoszone razem, jako łączące się ze sobą. Skoro jednak przez ponad 10 lat²⁵⁵ oficjalnie nie przygotowali odpowiedniej propozycji, a adwokaci ją przygotowali, trudno za słuszne uznać odwołanie publikacji norm dotyczących adwokatów, przez co pośrednio zostawia się pole dla działalności adwokatów nielegalnych, nie posiadających zatwierdzenia kościelnego i nie ujawniających się w sądach kościelnych.

Godną poparcia jest zaś propozycja „stworzenia Studium dla adwokatów kościelnych, na wzór Studium Rotalnego”²⁵⁶, przygotowującego adwokatów w Polsce do solidnej pomocy wiernym. Jednak na niewiele zda się odpowiednie przygotowanie adwokatów, jeśli nie będą oni mieli zapewnionych odpowiednich warunków pracy. Bp A. Miziński, najlepszy znawca tej problematyki, wprost stwierdził: „Wielką pomocą w opracowywaniu przepisów będą także propozycje przesłane do Rady Prawnej KEP przez powołany w ostatnich latach Korpus Adwokatów Kościelnych. Utworzenie, na wspomnianej w zarysie bazie, jednolitych przepisów odnoszących się do adwokatury kościelnej w Polsce jest rzeczą niezmiernie ważną i bardzo dziś aktualną, służącą dobru wspólnemu Kościoła i ochronie praw poszczególnych wiernych”²⁵⁷.

²⁵² Tamże, s. 407.

²⁵³ Taki jest stan na dzień złożenia niniejszej publikacji do druku (18.10.2018). Można przypuszczać, że czynnikami blokującymi ogólnopolskie uregulowanie warunków pracy adwokatów są oficjalnie, a może i tak ustawieni przez nich niektórzy biskupi moderatorzy. Choć cel działania sędziów i adwokatów jest ten sam, ustalenie prawdy o małżeństwie, to w praktyce sędziowie czasem wykorzystują swoją przewagę w strukturze sądownictwa i nie pozwalają na efektywną pomoc zainteresowanym. Niektórzy znani kanoniści potwierdzają obserwowaną sprzeczność praktycznych działań i celów sędziów i adwokatów; zob. M. BENZ, *Aufgabe Stellung und Kosten eines kirchlichen Anwalts in Eheverfahren*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 165 (1996), s. 440-446; M. WEGAN, *Zur Bedeutung der anwaltlichen Begleitung...*, dz. cyt., s. 85-94.

²⁵⁴ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 425.

²⁵⁵ Od zlecenia przez abpa A. Dziegę, ówczesnego przewodniczącego Rady Prawnej KEP, Konwentowi Oficjajów Polskich oraz Korpusowi Adwokatów Kościelnych w Polsce przygotowania odpowiednich projektów norm prawnych, regulujących dla całej Polski pracę sądów kościelnych i adwokatów kościelnych.

²⁵⁶ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 425.

²⁵⁷ Tamże, s. 426.

Innym źródłem norm dotyczących powoływania, zatwierdzania i pracy adwokatów, mogą być regulaminy poszczególnych sądów kościelnych, zarządzenia biskupów moderatorów oraz uchwały synodów diecezjalnych. Jednak tylko nieliczne sądy mają swoje regulaminy²⁵⁸.

Statuty tylko 7 synodów po 1983 r. poruszają zagadnienie pomocy adwokackiej, choć najczęściej przytaczają one tylko przepisy zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego²⁵⁹. Tylko I Synod Archidiecezji Białostockiej określa, że zadaniem adwokatów jest „udzielanie pomocy stronom w ustaleniu przedmiotu sporu, sporządzeniu skargi powodowej i w prowadzeniu procesu (can. 1483 CIC/83)”²⁶⁰. Zaś w statucie 23 IV Synodu Archidiecezji Warszawskiej (1998-2003) znajduje się przepis: „Poradnia Prawna istniejąca przy Sądzie działa w zakresie sądownictwa kościelnego i zastępuje prace adwokatury”²⁶¹. A określenie, że do zadań tej poradni należy tylko „informowanie zainteresowanych osób o możliwości przeprowadzenia procesu sądowego o nieważność małżeństwa, pomoc w napisaniu skargi powodowej oraz służyć radą w zredagowaniu innych pism procesowych”²⁶², sprawia, że ci prawnicy czy adwokaci, mogą występować jedynie w charakterze zewnętrznych doradców prawnych, a nie mogą wypełniać wielu zadań, do których adwokaci są upoważnieni.

W stosunku do norm CIC 1983 znaczące *novum* wprowadziła Instrukcja *Dignitas connubii*, w której trybunały zostały wezwane (zobowiązane) do ustanowienia przy nich poradni czy kancelarii prawnych, aby przez to ułatwić wszystkim wiernym, niezależnie od ich możliwości finansowych, łatwy dostęp do uzyskania informacji na temat możliwości realizacji ich żądania prawnego²⁶³.

Jeszcze większy nacisk na prowadzenie poradni przedprocesowych kładzie papież Franciszek w najnowszej reformie procesu o nieważność małżeństwa ogłoszonej (ale nie promulgowanej) 8 września 2015 r. (podpisanej 15 sierpnia 2015 r.) zawartej w motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*, która w ogłoszonym zamięczeniu papieża obowiązuje w Kościele łacińskim od 8 grudnia 2015 r. Jednak zgodnie z kan. 7-8 CIC 1983 akt prawny mający obowiązywać w całym Kościele zazwyczaj promulgowany winien być w *Acta Apostolicae Sedis* i obowiązuje od dnia

²⁵⁸ W 2011 r. tylko 2 sądy (Łomża i Poznań) miały takie regulaminy lub statuty; zob. A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 427-431.

²⁵⁹ I Synod Archidiecezji Białostockiej, Białystok 2000; III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Gniezno 2001; Synod Archidiecezji Poznańskiej 2004-2008, Poznań 2008; Synod Archidiecezji Przemyskiej 1995-2000. Statuty i Aneksy, Przemyśl 2000; Pierwszy Synod Diecezji Rzeszowskiej 2001-2004, Rzeszów 2004; IV Synod Diecezji Tarnowskiej, Tarnów 1990; IV Synod Archidiecezji Warszawskiej 1998-2003, Warszawa 2003; Synod Archidiecezji Wrocławskiej 1985-1991, Wrocław 1995.

²⁶⁰ I Synod Archidiecezji Białostockiej, dz. cyt., s. 23-24, n. 22.

²⁶¹ IV Synod Archidiecezji Warszawskiej, dz. cyt., s. 30, statut 23.

²⁶² Tamże.

²⁶³ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 411 i 413.

ustalonego w jego promulgacji. A MIDI w AAS promulgowane zostało dopiero latem 2016 r. Dlatego wątpliwe jest obowiązywanie tego dokumentu w okresie od 15 grudnia 2015 do sierpnia 2016 r.²⁶⁴

Zgodnie z nowym (po ogłoszeniu MIDI) kan. 1675 CIC 1983 „sędzia przed przyjęciem sprawy winien mieć pewność, że zaskarżane małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny, tak iż nie ma możliwości wznowienia wspólnoty życia małżeńskiego. Tak więc od wejścia w życie MIDI sędzia przed przyjęciem sprawy ma obowiązek zbadania, czy da się pojednać małżonków, czy małżeństwo rozpadło się nieodwracalnie. A skoro jest to ważne kryterium przyjęcia sprawy do procesu, obowiązek ten spoczywa także na adwokacie, u którego zainteresowana osoba szuka porady lub pomocy.

Aktualnie w Polsce nie powinno być większych trudności ze znalezieniem adwokata. Obecnie pracuje w Polsce pewna liczba absolwentów Studium Roty Rzymskiej, którzy – jeśli posiadają dyplom adwokata Roty - mogą występować w sprawach małżeńskich we wszystkich trybunałach kościelnych. Coraz więcej osób kończy prawo kanoniczne w KUL, UKSW, UPJPII i UWM. Jest już w Polsce kilkudziesięciu doktorów prawa kanonicznego, a kilkaset osób z kościelnym licencjatem z prawa kanonicznego. Od kilku lat dyplomy licencjata prawa kanonicznego mogą otrzymywać także absolwenci Instytutu Prawa Kanonicznego w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Magisterium (ale nie licencjat) można uzyskiwać także w Olsztynie. Wydaje się, iż wszystkich którzy uzyskali w Polsce licencjat z prawa kanonicznego można uważać za prawdziwie biegłych w tej dziedzinie. Chyba, że w poszczególnym przypadku stwierdzi się co innego. Zasadniczo ich przydatność, lub nie, do funkcji adwokata najbardziej wynika z ich kwalifikacji etycznych, które ocenia biskup będący moderatorem trybunału.

Można zauważyć, że tam gdzie ustali się złe warunki pracy adwokatów kościelnych zatwierdzonych, to prawie nikt nie będzie podejmował się tego zadania i pomoc prawna będzie fikcją. Wtedy jedynymi, czy w większości pozostaną ci nieujawniający się, czyli „dzicy”, na których postawę i praktyki Kościoła nie ma żadnego wpływu. Gdzie legalni adwokaci traktowani są przez sądy jak „dopust Boży”, którym prawo pozwala na wgląd w czynności sądowe i akta sprawy, a pracownicy sądu widzą to niechętnie, adwokaci minimalizują swój udział w sprawach sądowych, a także mają osłabioną motywację pogłębianą swojej duchowości i do włączania się w działające struktury organizacyjne adwokatów, które stawiają im wyższe wymagania.

W sytuacji braku jednolitej regulacji prawnej dotyczącej posługi adwokatów kościelnych w Polsce wytworzyła się praktyka udzielania pomocy nieformalnej i nielegalnej przez osoby nieuprawnione, czyli nie posiadające kwalifikacji do

---

²⁶⁴ L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren nach der Reform von 2015*, Paderborn 2017, s. 9.

pełnienia takiego urzędu i niezatwierdzone przez biskupa. Jest to „pomoc” poza jakąkolwiek kontrolą ze strony Kościoła, stanowiąca „szarą strefę” pomocy prawnej. Najczęściej tacy „adwokaci” nie kierują się przepisami prawa kanonicznego, ogłaszają się w internecie i pozostają poza wiedzą i kontrolą odpowiedniej władzy kościelnej²⁶⁵. Często używają oni w swoich ogłoszeniach takich błędnych wyrażen jak: „rozwód kościelny” i „unieważnienie małżeństwa”. Nadużycia dotyczące funkcjonowania kancelarii prawnych świadczących nielegalnie usługi w zakresie prawa kanonicznego, wynikają przede wszystkim z braku partykularnych regulacji prawnych dotyczących ich działalności²⁶⁶.

Zespół powołany w 2007 r. przez abpa A. Dziębę do przygotowania propozycji norm KEP dotyczących pracy adwokatów kościelnych, we współpracy z Korpusem Adwokatów Kościelnych w Polsce²⁶⁷ przygotował taki projekt (*Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi*), dnia 8 września 2009 zatwierdziło go Walne Zebranie Korpusu Adwokatów Kościelnych, a dnia 11 marca 2010 r. przesłał go abp A. Dzięba jako Przewodniczącemu Rady Prawnej KEP.

W tym projekcie Norm przypomina się o ciężącym na trybunale obowiązku umożliwienia bądź zapewnienia stronie pomocy adwokata w procesach, w których jego posługa została przewidziana w prawie. W ten sposób podkreślono, „nie tylko istotną rolę obrońcy procesowego w określonego rodzaju sprawach, ale także akcentuje przysługujące stronom występującym w procesach kanonicznych prawo do obrony”²⁶⁸. Wymagania stawiane adwokatom kościelnym (prywatnym i stałym) zostały w projekcie oparte na przepisach kodeksowych i Instrukcji *Dignitas connubii* i nie budziły żadnych wątpliwości. Np. w nr 2-3 projektu Norm zapisano: „2. Adwokatom kościelnym w Polsce stawia się wymagania określone w kan. 1483 Kodeksu Prawa Kanonicznego (KPK) i art. 105 Instrukcji procesowej Stolicy Apostolskiej «Dignitas connubii» (DC). 3. Mianowanie adwokatów urzędowych (stałych, kurialnych, wg kan. 1490 KPK) i ich wynagradzanie: a) Biskup diecezjalny lub moderator trybunału winien zadbać, aby przy podległym mu trybunale byli ustanowieni adwokaci urzędowi, których mogłyby sobie wybrać strony lub wyznaczyć sędzia przewodniczący, zgodnie z wymaganiami prawa (kan. 1490 KPK i art. 113 §3 DC); b) Obowiązkiem trybunału jest umożliwić lub zapewnić stronie udział adwokata (i/ lub pełnomocnika) w sprawach, w których prawo tego wymaga (art. 101 DC)”²⁶⁹.

²⁶⁵ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 419-424.

²⁶⁶ Tamże, s. 424.

²⁶⁷ Określenie „corpus” stosuje się także do adwokatów Stolicy Apostolskiej, JAN PAWEŁ II, *Motu proprio Iusti iudicis*, 28.06.1998, AAS 80 (1988) 1258-1259; *Codice di diritto canonico commentato*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2001, s. 1201.

²⁶⁸ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 449.

²⁶⁹ Tamże, s. 449-450.

W numerze 5 projektu Norm wskazano na konieczność wzajemnego poszanowania trybunału, stron procesowych i adwokatów: „Współpraca sądów kościelnych z adwokatami i pełnomocnikami stron: a. Pracownicy sądów kościelnych oraz adwokaci i pełnomocnicy winni sumiennie przestrzegać przepisów prawa procesowego, darzyć się zaufaniem i życzliwie współpracować w dochodzeniu do prawdy. Dotyczy to m.in. ustalania przedmiotu sporu, dopuszczania dowodów, sposobu udziału adwokata w przesłuchaniach, protokołowania przesłuchań, występowania na wniosek adwokata do instytucji państwowych, samorządowych i innych o wskazane zaświadczenia (istotne dla sprawy a niemożliwe do uzyskania przez osobę prywatną); b. Pracownicy sądów kościelnych oraz adwokaci winni traktować się wzajemnie jako współpracownicy a nie rywale, w miarę możliwości życzliwie sobie pomagać. Dotyczy to szczególnie ustalania terminów korzystania z akt w sprawie, udostępniania akt do biura adwokata (jeśli on takie posiada), zwrotu akt, terminów przesłuchań, terminów na sporządzanie i dostarczanie pism procesowych; c. W razie różnej interpretacji norm procesowych adwokaci winni wspólnie z pracownikami sądu, korzystając z interpretacji Sygnatury Apostolskiej, a w razie potrzeby także z pomocy krajowych autorytetów w dziedzinie kanonicznego prawa procesowego, dochodzić do interpretacji obowiązującej”. Co do takich regulacji niektórzy zgłaszali zastrzeżenia²⁷⁰.

Bp Miziński zauważył, że w zakresie współpracy adwokatów ze stronami, „godnym podkreślenia jest element deontologiczny jawiący się projekcie *Norm*. Dotyczy on współodpowiedzialności adwokata za poszukiwanie prawdy i przestrzeganie przepisów prawa”²⁷¹. Warto przy tym zaznaczyć, że zadaniem adwokata jest nie tylko „informować strony procesowe (a w razie potrzeby także innych uczestników procesu) o konieczności przestrzegania norm procesowych”²⁷², lecz przede wszystkim samemu stosować się do ich przestrzegania. Odwoływanie się przez *Normy* do płaszczyzny etycznej wykonywania zawodu adwokata, świadczy o wyborze mocnych fundamentów, o które oparte zostały wskazania zawarte w projekcie, dzięki czemu wzrasta równocześnie ich wiarygodność i zaufanie odnośnie do skuteczności działań, które podjęte zostaną na ich gruncie. Ponadto, zawarte w projekcie *Norm* przepisy (...) są świadectwem poważnego i odpowiedzialnego traktowania osób zwracających się o pomoc i radę”²⁷³.

²⁷⁰ Tamże, s. 551-553.

²⁷¹ Projekt Norm, n. 6b: „Współpraca oparta na prawdzie. Pracownicy sądów kościelnych oraz adwokaci winni przypominać wszystkim zainteresowanym, a zwłaszcza stronom procesowym, o obowiązku dochodzenia do prawdy. Jest to naczelną zasadą procesową; c. Współpraca oparta na przepisach prawa kanonicznego. Adwokaci winni informować strony procesowe (a w razie potrzeby także innych uczestników procesu) o konieczności przestrzegania norm procesowych”.

²⁷² Tamże, n. 6c.

²⁷³ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 450.

W propozycji Norm z 2010 r. zawarto także wskazania dotyczące wynagrodzenia adwokatów stałych (urzędowych) i prywatnych (z wyboru). W numerze 3c zaproponowano: „Biskup diecezjalny lub moderator trybunału winien zapewnić adwokatom urzędowym wynagrodzenie (art. 113 § 3 DC) nie mniejsze niż pracownikom trybunału (przy obciążeniu przynajmniej 10 sprawami – nie mniejsze niż 1,5 minimalnego wynagrodzenia krajowego i nie większe niż średnie wynagrodzenie krajowe w poprzednim roku). Zaś w numerze 6d zaproponowano: „Adwokat prywatnie wybrany przez stronę ustala z nią wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym normy wydane przez biskupa moderatora oraz normy wydane przez Konferencję Episkopatu Polski. Na przyszłość proponuje się (zwłaszcza tam gdzie odpowiednie normy nie zostały wydane), aby wynagrodzenie adwokata za prowadzenie sprawy było nie mniejsze niż minimalne wynagrodzenie krajowe i nie większe niż średnie wynagrodzenie krajowe w poprzednim roku; jako rozwiązanie alternatywne proponuje się, aby wynagrodzenie wynosiło 50-100% miesięcznych zarobków strony, zależnie od ilości tytułów nieważności, stopnia naukowego oraz ilości lat praktyki adwokata, nakładu jego pracy, a także możliwości finansowych strony. Jeśli adwokat prywatny jest jednocześnie pełnomocnikiem, przysługuje mu zwiększenie honorarium o 20%”.

Bp Miziński wyraził przekonanie, że zaproponowane normy dotyczące wynagrodzenia adwokatów prywatnych należy potraktować jako jedną z propozycji, która dalej winna stać się przedmiotem analizy wśród członków Konferencji Episkopatu Polski, a w szczególności wśród biskupów moderatorów trybunałów kościelnych „Wzorem innych Konferencji Biskupów należałoby wyznaczyć dolną i górną granicę opłat, jakie mogą pobierać prywatni adwokaci kościelni za swoje usługi. Przy ich określaniu należy wziąć pod uwagę specyfikę pracy adwokata, jego wykształcenie, konieczność ponoszenia pewnych kosztów, itp. Dlatego, z jednej strony należy tak określić górną granicę opłat, by dawały szansę na sprawiedliwą i godziwą zapłatę dla adwokata za jego pracę i przygotowanie do niej, proporcjonalną do ciężkości i nakładu pracy w danym przypadku. Z drugiej zaś strony należy czuwać nad tym, by honoraria żądane przez adwokatów nie były zbyt wysokie. Wówczas bowiem mniej zamożni nie mogliby skorzystać z takiej pomocy”²⁷⁴.

Pomimo pewnych uwag krytycznych, bp A. Miziński stwierdził, że projekt *Norm* „zawiera wiele innych bardzo cennych i niepodlegających żadnej dyskusji przepisów”²⁷⁵. A patrząc perspektywicznie stwierdził: „Nie ulega wątpliwości, że przygotowanie tego rodzaju *Norm* jest inicjatywą niezmiernie cenną i pionierską na gruncie sądownictwa kościelnego w Polsce i nawet jeśli projekt ten jest i będzie jeszcze przedmiotem wspólnej refleksji różnych środowisk prawniczych, tak

---

²⁷⁴ Tamże, s. 454.

²⁷⁵ Tamże, s. 455.

naukowych, sędziowskich, jak i Rady Prawnej i całego Episkopatu Polski, to już dzisiaj zasługuje na uznanie. Konieczne jest prowadzenie wielopłaszczyznowych dyskusji, aby doświadczeniem innych Konferencji Biskupów, wypracować ogólne, ale w miarę jednolite i możliwe do zastosowania w różnych diecezjach, przepisy regulujące kwestię posługi różnych grup adwokatów kościelnych²⁷⁶ Bp Miziński wyraża przekonanie o potrzebie i możliwości uchwalenia dopracowanych Norm: „odbywają się konsultacje i należy wierzyć, że doprowadzą one do wspólnego wypracowania takiego projektu *Norm*, który, przedstawiony w odpowiednim czasie, na Zebraniu Plenarnym Konferencji Episkopatu i tam poddany dyskusji i głosowaniu, zostanie przyjęty z pożytkiem tak dla samych adwokatów jak i dla wymiaru sprawiedliwości w Kościele”²⁷⁷.

Tak też się stało. W dialogu z Radą Prawną KEP projekt *Norm* był dopracowywany w latach 2010-2013. Spośród członków Rady Prawnej został wyłoniony zespół, pod przewodnictwem bpa Ryszarda Kasyny, który przygotował ocenę prawną tej propozycji, która została przedstawiona (podczas Sympozjum Kanonistów Polskich w Toruniu w dniach 7-8 września 2010 r.), na spotkaniu Rady Prawnej KEP i Konwentu Oficjałów, jako propozycja poprawiona przez Zespół Ekspertów ds. Adwokatów Kościelnych. Podniesiono wtedy, że tego rodzaju normy powinny odnosić się do wszystkich adwokatów zatwierdzanych czy mianowanych przez biskupów moderatorów, na czas określony lub nieokreślony, a nawet *ad causam*. Projekt norm KEP dalej był przedmiotem rozważań i dyskusji wielu zainteresowanych nimi gremiów²⁷⁸.

Nowa wersja Norm, znów dopracowana przez wspomniany zespół specjalistów, tym razem nazwana „Pro memoria”, została 21 grudnia 2013 r. przesłana temu samemu przewodniczącemu Rady Prawnej KEP. Zgodnie z zaleceniami Rady Prawnej niektóre sformułowania ujęte zostały w sposób mniej szczegółowy lub pominięte. Pominięto np. określenie wysokości wynagrodzenia adwokata stałego²⁷⁹. Adwokatów dopuszczonych na podstawie kan. 1483 CIC 1983 nazwano tam nie prywatnymi, lecz kontraktowymi lub z wyboru. Pozostawiono tam preferencje dla adwokatów należących do Korpusu Adwokatów Kościelnych, jako bardziej sprawdzonych i dbających o swój rozwój etyczno-zawodowy²⁸⁰.

²⁷⁶ Tamże, s. 454.

²⁷⁷ Tamże, s. 455.

²⁷⁸ Tamże, s. 448-449.

²⁷⁹ Pozostało sformułowanie: d. „Biskup diecezjalny ustanawiając tzw. stałego adwokata na czas określony, który może być przedłużany, winien zapewnić mu odpowiednie miesięczne wynagrodzenie (art. 113 § 3 DC), jeśli ten prowadzi przynajmniej 10 spraw rocznie”; *Pro memoria Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi* (projekt z 8.12.2013), pkt 3d, [w:] Archiwum KAK.

²⁸⁰ Tamże, pkt 4: „Zatwierdzanie adwokatów kontraktowych (z wyboru, wg kan. 1483 KPK), czyli wpis na diecezjalną listę adwokatów: a. Biskup diecezjalny zatwierdza na adwokatów kościelnych przy swoim sądzie tylko tych proszących o to, którzy spełniają wszystkie wymagania

Dodano zapis określający zasady dopuszczania adwokatów do udziału w drugiej instancji²⁸¹, a także zapis o odpowiedzialności biskupa moderatora za dostęp wiernych do sądu, warunki pracy sądu kościelnego i adwokatów²⁸². W projekcie tym szczegółowiej określono zasady współpracy adwokatów ze stronami sporu: a. Adwokaci, podobnie jak pracownicy sądów kościelnych, winni przypominać wszystkim zainteresowanym, a zwłaszcza stronom procesowym, o obowiązku szukania i prezentowania prawdy. b. Adwokaci winni informować strony procesowe (a w razie potrzeby także innych uczestników procesu) o konieczności przestrzegania norm procesowych.²⁸³

Ogólniej określono zasady wynagradzania pracy adwokatów: „a. Adwokat opłacany przez kurię diecezjalną lub sąd diecezjalny nie przyjmuje dodatkowego honorarium od stron procesu. b. Adwokat prywatnie wybrany przez stronę ustala z nią wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym normy wydane przez biskupa diecezjalnego oraz wskazania wydane przez Konferencję Episkopatu Polski. Należy uwzględnić fakt, iż adwokaci muszą utrzymać swoje biura, opłacać podatki i składki do ZUS. c. Osoby ubogie winny mieć możliwość wyboru adwokata, zwłaszcza spośród adwokatów stałych, otrzymujących wynagrodzenie od diecezji”²⁸⁴.

W tych „Pro memoria” dodano też normy dające gwarancję „ochrony tajemnicy i sumienia adwokata w procesach kanonicznych;

- a. adwokatów kościelnych obowiązuje tajemnica adwokacka (zawodowa),
- b. adwokat jest zobowiązany do ochrony tajności procesu kanonicznego,
- c. adwokat powinien nie przyjmować zlecenia lub wypowiedzieć przyjęte, w sytuacjach w których wyłączyć się mogą pracownicy i współpracownicy sądu kościelnego,
- d. adwokat ma prawo nie przyjąć sprawy lub wyłączyć się z niej w przypadku braku lub utraty zaufania do klienta”²⁸⁵.

---

określone w prawie kanonicznym (kan. 1483 KIPK i art. 105 DC). b. Zależnie od kwalifikacji adwokaci mogą być najpierw zatwierdzani na okresy 1-3 letnie, a potem na okresy 5-letnie lub na stałe. Jeśli należą przynajmniej 3 lata do Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce, który współpracując z Radą Prawną KEP dba o podnoszenie ich kwalifikacji zawodowych i etycznych, szybciej mogą być zatwierdzani na okresy dłuższe”.

²⁸¹ Tamże, pkt 4 f.: „Adwokat broniący stronę w I instancji winien być dopuszczony do funkcji adwokata tej strony w II instancji i dalszych instancjach, jeśli toczą się one w Polsce i strona wyraziła takie życzenie. Wymaga on jednak zatwierdzenia w kolejnych instancjach, które może być do poszczególnych spraw lub ogólne do spraw osądzonych w niższej inst. w określonej diecezji”.

²⁸² Tamże, pkt 7 b.: „Biskup troszczy się o to, aby każdy zainteresowany mógł skorzystać z drogi procesowego zbadania nieważności małżeństwa oraz z fachowej pomocy adwokata. Troszczy się także o godziwe warunki pracy adwokatów”.

²⁸³ Tamże, pkt 8 a-b.

²⁸⁴ Tamże, pkt 9.

²⁸⁵ Tamże, pkt 10.

Przeprowadzone przez bpa A. Mizińskiego badania ankietowe upoważniły go do sformułowania w 2011 r. następujących wniosków: „Biorąc pod uwagę ciągle rosnącą liczbę spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa i coraz większe zainteresowanie wiernych korzystaniem z fachowej pomocy adwokata oraz widząc szeroki i wciąż rosnący zakres nieformalnej i pozaprocesowej pomocy świadczonej przez tych, którzy nie mają uprawnień adwokata kościelnego, należy stwierdzić, że konieczne jest podjęcie prac nad przygotowaniem przepisów partykularnych regulujących tę posługę na terenie Kościoła w Polsce. Wśród tych regulacji powinna się znaleźć także ta dotycząca odbycia aplikacji, czy studium adwokackiego, które przyczyniłoby się do podniesienia kwalifikacji kandydatów na adwokatów”²⁸⁶. Wnioski te dalej czekają na realizację.

Opinie na temat potrzeby wprowadzenia aplikacji do posługi adwokackiej w Polsce są podzielone. Większość wikariuszy sądowych trybunałów kościelnych jest za wprowadzeniem kościelnej aplikacji adwokackiej, obowiązkowej dla wszystkich kandydatów na adwokatów, na wzór Studium Roty Rzymskiej, ale niektórzy są temu przeciwni²⁸⁷. „Mówiąc o potrzebie wprowadzenia aplikacji adwokackiej, nie sposób konsekwentnie nie zauważyć potrzeby wprowadzenia aplikacji sędziowskiej czy też dla obrońców węzła małżeńskiego. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj kompetencja na urzędzie sędziego. Brak tej kompetencji niekiedy skutkuje tym, że źle osądzona sprawa, w kolejnych instancjach toczy się latami. A przecież chodzi o dobro i zbawienie człowieka”²⁸⁸.

Normy KEP uchwalone po dopracowaniu na zebraniu Rady Prawnej KEP w Częstochowie 25 listopada 2015 r., na podstawie upoważnienia Zebrania Plenarnego KEP z 6-7 października 2015 r.²⁸⁹ otrzymały nazwę „Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi”. W tych Wytycznych jeszcze ogólniej określono wynagradzanie adwokatów stałych²⁹⁰. Pozostała możliwość preferencji dla adwokatów należących do KAK²⁹¹. Nieco inaczej zredagowano, choć bez istotnych zmian treściowych normy o współpracy sądów z adwokatami: „a. Adwokaci

²⁸⁶ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 463.

²⁸⁷ Tamże, s. 458-463.

²⁸⁸ Tamże, s. 460; M. WEGAN, *Zur Bedeutung der anwaltlichen Begleitung...*, dz. cyt., s. 85-88.

²⁸⁹ Uchwała nr 23 na 370. Zebraniu Plenarnym Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski w Warszawie, 6-7.10.2015.

²⁹⁰ *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski...*, pkt 3d.: „Biskup diecezjalny, ustanawiając stałego adwokata na czas określony, który może być przedłużany, winien zapewnić mu też odpowiednie miesięczne wynagrodzenie (art. 113 § 3 DC), zgodnie z normami diecezjalnymi”.

²⁹¹ Tamże, pkt 4 b: „Zależnie od kwalifikacji adwokaci mogą być najpierw zatwierdzani na okresy 1-3 letnie, a potem na okresy 5-letnie lub na czas nieokreślony. Jeśli należą przynajmniej 3 lata do Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce, mogą być zatwierdzani od razu na okresy dłuższe”.

winni sumiennie przestrzegać przepisów prawa procesowego, regulaminów trybunałów, poleceń wikariuszy sądowych i zasad etyki adwokackiej. b. Adwokaci oraz pracownicy sądów kościelnych współpracują w poszukiwaniu prawdy. Dotyczy to m.in. ustalania terminów korzystania z akt w sprawie, terminów przesłuchań, sporządzania i dostarczania pism procesowych, udostępniania kopii akt adwokatom, zgodnie z przepisami prawa²⁹². Nowy kształt otrzymał punkt o poradnictwie kanoniczno-prawnym²⁹³. Uproszczone też zapisy o sposobach kontaktowania się adwokata z sądem i zainteresowanymi ich pomocą: „8. Adwokat, w porozumieniu ze stroną i z sądem kościelnym, ustala szczegółowy sposób komunikowania się i przekazywania dokumentów w danej sprawie. 9. W ustalonych terminach (poza swoim urlopem) adwokat winien być dostępny dla osób zainteresowanych jego pomocą²⁹⁴. Uproszczone też zapis o wynagradzaniu adwokatów kontraktowych: „Adwokat kontraktowy ustala ze stroną wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym przepisy wydane przez biskupa diecezjalnego²⁹⁵. Zasad wynagradzania adwokatów stałych i korzystania z prawa ubogich nie zmieniono²⁹⁶. Zapisane w projekcie z 2013 r. w pkt 10 – „Szczególne gwarancje ochrony tajemnicy i sumienia adwokata w procesach kanonicznych”, treściowo nie zmienione, otrzymały tytuł: „Zobowiązania i prawa adwokatów kościelnych²⁹⁷”.

Ważne znaczenie w kształtowaniu relacji adwokatów kościelnych w Polsce z sądami kościelnymi ma powstały w 2007 roku Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce (KAK)²⁹⁸, którego działalność została już opisana w rozdziale I niniejszego opracowania na s. 59-62.

3.9. Podsumowanie

Kodeks przewiduje udział adwokata na każdym etapie procesu. Pierwszym jego zadaniem jest zbadanie, czy małżeństwo można jeszcze uratować, czy nastąpił jego całkowity rozkład i pozostaje badanie, czy było ono ważnie zawierane. Dlatego powinien on zawsze próbować nakłonić strony do naprawy ich małżeństwa

²⁹² Tamże, pkt 5.

²⁹³ Tamże, pkt 6: „Zaangażowanie adwokatów kościelnych w poradnictwo kanoniczno-prawne zalecane jest szczególnie w następujących formach: a. w poradniach działających przy sądach kościelnych; b. w ramach duszpasterstwa małżeństw i rodzin; c. w specjalistycznych kancelariach kanoniczno-prawnych; d. w innych kancelariach prawnych”.

²⁹⁴ Tamże, pkt 8-9.

²⁹⁵ Tamże, pkt 10 b.

²⁹⁶ Tamże, pkt 10 a i c.

²⁹⁷ Tamże, pkt 11.

²⁹⁸ *Regulamin Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce*, uchwalony w Częstochowie 8.09.2009 r., opublikowany, [w:] A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 492-498, aneks 4.

i ewentualnego jego uważnienia. Dopiero jeśli okaże się to niemożliwe, powinien zbadać, czy w danym wypadku są przesłanki do badania i orzeczenia nieważności małżeństwa. W ramach pomocy prawnej pomaga on ustalić, czy sprawa nadaje się do złożenia i przyjęcia w sądzie kościelnym. Ważnym jego działaniem jest pomoc w określeniu sądu właściwego do rozpatrzenia danej sprawy oraz pomoc we właściwym sporządzeniu skargi powodowej. Jeśli o pomoc prosi strona pozwana, adwokat pomaga w sporządzeniu odpowiedzi na skargę.

Jedną z najważniejszych form pomocy adwokata jest właściwe ustalenie przyczyny prawnej ewentualnej nieważności, czyli wskazanie tytułu czy tytułów nieważności małżeństwa, które po zatwierdzeniu przez sędziego będą stanowiły szkielet procesu. Bardzo ważna, a często niedoceniana jest pomoc adwokata w przygotowaniu pytań dla stron, świadków i biegłych, a także w ich przesłuchaniach. Bowiem do uprawnień i obowiązków adwokata (jeśli jest taka potrzeba czy życzenie strony) należy też jego obecność przy przesłuchaniu stron, świadków oraz biegłych²⁹⁹, zadawanie pytań podczas przesłuchania³⁰⁰.

Niezastąpioną pomocą adwokata jest zapoznanie się z dowodami przedstawianymi przez strony oraz przeglądanie akt sądowych, jeszcze przed ich publikacją³⁰¹, a także możliwość otrzymywania potrzebnych odpisów akt sprawy³⁰². Strony bez adwokata nie mogą tego otrzymać. Wtedy jeszcze przed publikacją można występować o dopuszczenie nowych środków dowodowych.

Dobre wykorzystanie przez stronę publikacji akt, zrobienie odpowiednich notatek, a także wiedza fachowa adwokata są konieczne do właściwego udziału w dyskusji przedwyrokowej, a zwłaszcza do napisania znaczącego głosu obrończego.

W rozdziale zwrócono też uwagę na konieczność właściwego zachowania adwokata (a także reprezentowanej strony) wobec trybunału, dążenia przede wszystkim do poznania prawdy obiektywnej o danym małżeństwie, konieczność rzetelnego i sumiennego wykonywania przez adwokata swoich obowiązków, w tym zachowania tajemnicy zawodowej.

Aktywna postawa adwokata znacząco wpływa na ekonomię procesową. Dobrze przygotowany adwokat warunkuje sprawny przebieg całego procesu, pomaga skutecznie i zgodnie z prawem przeprowadzić proces. Działa na korzyść strony, ale zawsze zgodnie z prawdą. Praktyka funkcjonowania adwokatów w wielu sądach nie jest do końca ustalona, a od poprawnej współpracy w dużym stopniu zależy sprawny przebieg procesu i prawidłowe spełnianie funkcji przez adwokata³⁰³.

---

²⁹⁹ CIC 1983, kan. 1678 § 1, 1°.

³⁰⁰ CIC 1983, kan. 1561.

³⁰¹ CIC 1983, kan. 1678 § 1, 2°.

³⁰² CIC 1983, kan. 1598 § 1.

³⁰³ A. CZERNIA, *Współpraca adwokata z notariatem...*, dz. cyt., s. 204.

Dość szeroko omówiono zatem zagadnienie współpracy sądów kościelnych z adwokatami w Polsce. Po dziesięcioleciach nieufności do adwokatów, od 1983 r. coraz znacznie odbudowuje się zaufanie do nich. Szybciej następuje to na płaszczyźnie prawodawstwa niż na płaszczyźnie rzeczywistej współpracy sądów z adwokatami. Większa jest gotowość takiej współpracy ze strony adwokatów niż ze strony oficjałów i sędziów. Świadczy o tym także jakaś blokada ogłoszenia w Polsce ogólnokrajowych norm czy wytycznych do mianowania, zatwierdzania i warunków pracy tak adwokatów stałych (kuralnych) jak i prywatnych (do wyboru przez strony).

ROZDZIAŁ IV

DZIAŁANIA I FUNKCJE ZAKAZANE ADWOKATOWI

W rozdziale czwartym omówione zostaną takie działania adwokata, które, najogólniej to ujmując, mogą naruszać sprawiedliwość, utrudniać docieranie do prawdy lub szkodzić klientowi. Tak Kodeks Prawa Kanonicznego, jak też instrukcja *Dignitas connubii* zabraniają adwokatom podejmowania określonych czynności, niezgodnych z charakterem sprawowanych przez nich funkcji¹. W normach tam zawartych wśród działań zabronionych adwokatowi wymienia się: układanie się o wygórowane wynagrodzenie; sprzeniewierzenie się swojemu urzędowi, zwłaszcza z racji przyjmowania podarunków lub składania fałszywych obietnic; wycofywanie wbrew ustawie sprawy z właściwego sądu celem korzystniejszego rozstrzygnięcia jej w innym; występowanie w roli świadka w tej samej sprawie oraz łączenie funkcji adwokata z sądowymi urzędami kościelnymi. Za działania takie prawo przewiduje odpowiednie kary. Działania te i kary zostaną po kolei omówione.

4.1. Wykupywanie sporów i układanie się o wygórowane wynagrodzenie

Adwokat nie może narzucać swojej obrony i jest zobligowany do orędowania w ten sam sposób zarówno w sprawach osób ubogich, jak i bogatych². Nieuczciwe narzucenie swojej obrony może nastąpić przez wykupienie sporu polegające na złożeniu lub zaoferowaniu pewnej kwoty dla strony procesowej w celu otrzymania

---

¹ M. FERRABOSCHI, *Gli avvocati e la Chiesa*, [w:] *Studi sul processo matrimoniale canonico*, red. S. Gherro, Padova 1991, s. 65-69; L. CARUSO, *L'avvocato ecclesiastico. Requisiti, poteri, obblighi e sanzioni*, Roma 2009; C. GULLO, *Gli Avvocati*, [w:] *La Curia Romana nella Cost. Ap. «Pastor Bonus»*, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 1990, s. 531-547; A. GULLO, *Principi deontologici riguardanti gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici* (Studi Giuridici XCII), Vatican 2011, s. 181-185.

² Z. GROCHOLEWSKI, *Il diritto alla difesa nei processi matrimoniali canonici*, [w:] *Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico. Atti del XIX Congresso Canonistico. Gallipoli - Settembre 1987*, Libreria Editrice Vaticana 1988, s. 1-16; G. LAGOMARSINO, *Avvocato e avvocatura dei poveri in Italia nel diritto romano-cristiano e civile-canonico*, „Apollinaris” 73 (2000), s. 701-724.

mandatu na obrońcę w określonej sprawie. Nawet jeśli w konkretnym przypadku byłaby to umowa wydająca się usprawiedliwioną, to CIC 1983 określa ją jako niegodną i zakazaną dla kogoś, kto chce sprawować posługę obrony. Według prawodawcy kodeksowego, tego rodzaju układ jest nieważny *ipso iure*, a adwokat zawierający taki układ może być ukarany grzywną pieniężną, a w przypadku recydywy nawet skreślony z listy adwokatów³.

Także układanie się ze stroną lub stronami o wygórowane wynagrodzenie zakazane jest tak w Kodeksie Prawa Kanonicznego, jak i w instrukcji *Dignitas connubii*, i skutkuje nieważnością takiego układu⁴. Adwokat może być za to ukarany grzywną pieniężną, zawieszony w pełnieniu urzędu, a nawet skreślony przez biskupa z listy adwokatów⁵. Adwokatowi należy się słuszne wynagrodzenie za jego pracę, ogólnie przyjęte w danym kraju⁶, lecz niemoralne jest, kiedy adwokat z klientem

³ CIC 1983, kan. 1488 § 1. A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 236; G. MIOLI, *Losservanza deontologica come problema di autodisciplina degli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 197-224.

⁴ CIC 1983, kan. 1488 § 1; DC, art. 110, 2°. W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007, s. 550; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000 s. 135-136.

⁵ T. PAWLUK, *Kanoniczne procesy szczególne*, Warszawa 1971, s. 240; M. GRESZATA, *Litispendenza w procesie kanonicznym*, Lublin 2003, s. 184; TENŻE, *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, RNP 13 (2003) 2, s. 114; G. MONTINI, *Procuratori alle liti e avvocati (can. 1488)*, [w:] *Codice di Diritto Canonico Commentato. Testo ufficiale latino. Traduzione italiana. Fonti. Interpretazioni autentiche. Legislazione complementare della Conferenza Episcopale Italiana*, commento, a cura della Redazione di Quaderni di Diritto Ecclesiale, Milano 2001, s. 1171; K. LÜDICKE, R.E. JENKINS, *Dignitas connubii: norms and commentary*, Alexandria 2006, s. 196.

⁶ Wynagrodzenie adwokatów optymalnie unormowane jest we Włoszech. Zob. CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Determinazioni circa gli onorari degli avvocati e dei procuratori*, 19-22.01.1998, „Notiziario dell'ufficio Nazionale per i problemi giuridici. Quaderni della Segreteria Generale CEI” 4 (1999), s. 83-84; CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Determinazioni circa i patroni stabili nei tribunali ecclesiastici regionali italiani*, 16.03.1998, „Notiziario dell'ufficio Nazionale per i problemi giuridici. Quaderni della Segreteria Generale CEI” 4 (1999), s. 93-94; CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Circa i patroni stabili nei tribunali ecclesiastici regionali. Determinazioni approvate dalla Presidenza CEI*, 19.01.1998 „Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana”, t. 6, Bologna 2002, s. 522-524; P. MONETA, *Il diritto alla difesa tecnica nel processo matrimoniale canonico*, [w:] *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico* (Studi Giuridici) LXXII, Città del Vaticano 2006, s. 88-93. Kwestia ta pozostaje prawie neuregulowana (np. w Niemczech), a czasem niewłaściwie uregulowana (w niektórych diecezjach w Polsce); zob. M. WEGAN, *Zur Bedeutung der anwaltlichen Begleitung und vor allem Beratung für die Parteien im Vorfeld und im Rahmen des kirchlichen Ehenichtigkeitsverfahrens*, „De Processibus Matrimonialibus” 12 (2005), s. 86-88; L. MÜLLER, *Der Anwalt im kanonischen Prozess zwischen Einzelinteresse der Partei und öffentlichem Interesse der Kirche*, [w:] *In mandatis meditari. Festschrift für Hans Paarhammer zum 65. Geburtstag*, red. S. Hae-

ustala zbyt wygórowane wynagrodzenie za usługi, gdyż takie działanie uwłacza etyce adwokackiej⁷. Ochrona swojego prawa nie powinna stanowić zbyt dużego obciążenia dla stron, zarówno odnośnie do wysokości opłat sądowych, jak i do opłat adwokackich, ponieważ dobro dusz winno być najwyższym prawem w Kościele⁸. Ale też warto pamiętać, że pomoc adwokata nie jest warunkiem koniecznym do prowadzenia procesu; można prowadzić sprawę samemu zdając się na wnikliwość i sprawiedliwość sądu; zatem pomoc adwokata może też być traktowana jako pomoc ponadstandardowa, za którą należy płacić⁹.

Kwestia układania się ze stroną procesową o wygórowane wynagrodzenie nie jest sprawą łatwą do zbadania. O wygórowanym wynagrodzeniu można mówić

---

ring, Berlin 2012, s. 667-670; A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 509-528; T. VANZETTO, *Procuratori, avvocati e patroni: a tutela dei diritti dei fedeli*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 10 (1997), s. 421-435; G. STORK, *Der Kirchenanwalt im kanonischen Recht*, Würzburg 1999. Por. KIRCHLICHER GERICHTSHOF DER EKD, *Erforderlichkeit der Kosten eines Rechtsanwalts als Verfahrensbvollmächtigten. Beschluss vom 12.04.2010-I-0124/R71-09*, „Kirche und Recht. Zeitschrift für die kirchliche und staatliche Praxis” 16 (2010), s. 287.

⁷ E. COLOMBO, *L'avvocato: Diritti e doveri nella fase istruttoria*, [w:] *L'istruttoria nel processo di nullità matrimoniale* (Studi Giuridici CVIII), Roma 2014, s. 121-124; M. KORSAK, *Rola i znaczenie adwokata w kanonicznym procesie małżeńskim*, Warszawa (ATK) 1975, mps, s. 56-57 (praca magisterska napisana u ks. prof. T. Pawluka); R. SZTYCHMILER, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Finis legis Christus. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, red. J. Wroczeński, J. Krajczyński, Warszawa 2009, s. 799-806.

⁸ „Biskup moderator winien czuwać, aby z powodu postępowania urzędników trybunału, jak też skutek namiernych kosztów, wierni nie czuli się wykluczeni z dostępu do posługi trybunałów, z poważną szkodą dla dusz, których zbawienie powinno być zawsze w Kościele, najwyższym prawem” (DC, art. 308). W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 539-549; M. ZABOROWSKI, *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa (ze szczególnym uwzględnieniem prawa do adwokata i pełnomocnika)*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztymiler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011, s. 265-275.

⁹ H. SIEMER, *Anwaltspflicht im kirchlichen Ehenichtigkeitsprozeß?*, Essen 1996; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008, s. 103-121; R. SZTYCHMILER, *Znaczenie udziału adwokata w kanonicznych procesach małżeńskich*, [w:] *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Sztymiler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2012, s. 57-69; R. SZTYCHMILER, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa po reformie procesu z 2015 roku*, [w:] *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymiler, Olsztyn 2016, s. 35-50; L. ZIMMERMANN, *Die Mitwirkung des Anwalts im kanonischen Eheprozeß. Praktische Erfahrungen und Anregungen*, [w:] *Iustitia in caritate. Festgabe für Ernst Rößler zum 25jährigen Dienstjubiläum als Official der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, red. R. Puza, A. Weiß, Frankfurt am Main 1997, s. 447-448, 455-457.

wtedy, kiedy istnieją przepisy dotyczące wysokości wynagrodzenia adwokatów ustanowione przez biskupa diecezjalnego¹⁰ albo przez Konferencję Biskupów, a adwokaci żądają zapłaty przekraczającej ustalone przez biskupa lub Konferencję Episkopatu kwoty¹¹.

Biskup diecezjalny, którego kierownictwu podlega dany sąd diecezjalny¹², powinien ustanowić normy dotyczące kosztów sądowych i honorariów adwokatów¹³. Jeśli chodzi o Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich z 1990 r. to jest w nim mowa o tym, że tego rodzaju przepisy powinny być zawarte w statutach sądu¹⁴. Do poniesienia kosztów procesu powinny być zobowiązane strony, chyba że od tego obowiązku zostały zwolnione¹⁵. Jeżeli wiadomo, że powód jest rzeczywiście ubogi i nie wniósł skargi lekkomyślnie, powinien otrzymać tzw. prawo ubogich, czyli zwolnienie od kosztów sądowych (*gratuitum patrocinium*)¹⁶. To samo może uzyskać strona pozwana, jeżeli dla bardzo poważnych przyczyn uzna się to za stosowne.

Adwokat przydzielony stronie w przypadku przyznania jej zwolnienia od kosztów sądowych nie może uchylić się od wypełnienia swego obowiązku, chyba że zachodzi przyczyna uznana przez przewodniczącego¹⁷. Jeżeli strona nie jest w stanie ponieść opłat sądowych, może też być zwolniona z opłaty za adwokata. Do prośby o całkowite lub częściowe zwolnienie z opłat strona winna dołączyć zaświadczenie o stanie majątkowym¹⁸.

¹⁰ DC, art. 303 § 1, 2°.

¹¹ J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 111; W. KIWIOR, *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 172; R. SZTYCHMILER, *Posługa adwokata po Mitis Iudex*, [w:] *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński, Płock 2015, s. 127-142.

¹² W Instrukcji jest określone, że chodzi tu o biskupa diecezjalnego, któremu z natury rzeczy podlega kierownictwo sądu, lub biskupa, który przez zespół biskupów został wyznaczony do opieki nad sądem międzydiecezjalnym (DC, art. 303 § 1).

¹³ „Biskup, do którego należy prawo kierowania trybunałem, powinien ustanowić przepisy dotyczące: 1° zasądzenia stron na zapłacenie lub zwrot kosztów sądowych; 2° wynagrodzenia pełnomocników, adwokatów, biegłych i tłumaczy, a także zawrotu kosztów świadkom; 3° przyznawania bezpłatnej pomocy lub obniżki kosztów” (CIC 1983, kan. 1649 § 1).

¹⁴ CCEO, kan. 1335.

¹⁵ CIC 1983, kan. 1649 § 1, 3°. Także T. PAWLUK, *Kanoniczne procesy szczególne*, dz. cyt., s. 321.

¹⁶ M. GRESZATA, *Wydatki sądowe oraz bezpłatna obrona*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 403-411; G. LAGOMARSINO, *Avvocatura dei poveri, gratuito patrocinio e patrono stabile negli ordinamenti statuale e canonico*, „Il Diritto Ecclesiastico” 111 (2000), s. 1104-1132.

¹⁷ Także K. LÜDICKE, *Einführung in die Instruktion Dignitas connubii*, [w:] *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztymilerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywowska, Olsztyn 2008, s. 223.

¹⁸ T. PAWLUK, *Kanoniczne procesy szczególne*, dz. cyt., s. 323.

Gdy strona wybiera adwokata wolnego, powinna na początku ustalić z nim wysokość i zasady wynagrodzenia. Adwokat może mieć stawki sztywne za porady i za pomoc w całym procesie, lub stawki uzależnione od zarobków zainteresowanej strony, a więc mniejsze dla mniej zarabiających, a większe dla mających większe dochody. Należność za poradę przedprocesową strona reguluje przeważnie od razu, zaś za prowadzenie procesu, zgodnie z harmonogramem ustalonym z adwokatem. Najczęściej strony umawiają się na wnoszenie należności w kilku ratach¹⁹.

Tylko w diecezji warmińskiej ordynariusz miejsca określił „widełki” pobierania opłat za pomoc adwokata/pełnomocnika²⁰. W kilku diecezjach są ustne porozumienia z adwokatem odnośnie pobieranych stawek²¹. W niektórych sądach oficjalnie nie wiedzą, jakie stawki pobierają adwokaci zatwierdzeni przy ich sądach²².

Adwokat kościelny nie powinien układać się o wygórowane wynagrodzenie. Ale jeśli strona powierzyła obronę swojej sprawy adwokatowi za wynagrodzenie wyższe niż to, które określił biskup, nie jest rzeczą tak oczywistą, czy można adwokata za to karać. Jak pisze bp A. Miziński „trudność takiej oceny polega na stwierdzeniu, czy wysokie wynagrodzenie było już zbyt wygórowanym, czy też nie, skoro strona zgodziła się na jego wielkość”²³.

¹⁹ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 119.

²⁰ ARCYBISKUP METROPOLITA WARMIŃSKI, *Dekret*, 23.10.2008, l. dz. 1374/08, [w:] Archiwum Kurii Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Są to pierwsze przepisy dotyczące wysokości wynagrodzenia adwokatów zatwierdzonych przy Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej. Wydał je wydał abp W. Ziemia, Metropolita Warmiński do 2016 r.: „w oparciu o kan. 1649 § 1 KPK ustalam następujące stawki opłat sądowych oraz honorariów dla Adwokatów i Pełnomocników zaangażowanych przy Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej: kosztą sądowe I instancji – 550 zł, kosztą sądowe 2 instancji – 350 zł, honorarium dla Adwokata lub Pełnomocnika – 100-550 zł. Dekret wchodzi w życie z dniem jego ogłoszenia”. Do roku 2017 opłaty sądowe zostały przez tegoż arcybiskupa znacznie podwyższone; zaś honoraria dla adwokatów i pełnomocników nie były podwyższane.

²¹ *Korespondencja osobista* z R.R., oficjałem Metropolitalnego Sądu Duchownego w Poznaniu, 21.03.2009, sygn. PO/RR; *Korespondencja osobista* z J.W., adwokatem przy Sądzie Biskupim w Łomży, 24.03.2009, sygn. ŁM/JW; *Korespondencja osobista* z J.S., adwokatem przy Sądzie Biskupim w Łomży, 25.03.2009, sygn. ŁM/JS; *Korespondencja osobista* z D.G., adwokatem przy Sądzie Biskupim Diecezji Gliwickiej, 21.04.2009, sygn. GL/DG; *Wywiad* z A.W., notariuszem Sądu Metropolitalnego w Krakowie, 21.11.2008, sygn. KR/AW; *Wywiad* z B.W., adwokatem przy Gdańskim Trybunale Metropolitalnym, 26.02.2009, sygn. GD/BW; *Wywiad* z W.G., oficjałem Sądu Biskupiego w Sandomierzu, 9.03.2009, sygn. SA/WG.

²² *Wywiad* z S.K., oficjałem Sądu Metropolitalnego Warszawskiego, 19.11.2008, sygn. WW/SK; *Wywiad* z J.K., oficjałem Sądu Biskupiego w Rzeszowie, 16.02.2009, sygn. RZ/JK; *Wywiad* z A.K., oficjałem Trybunału Gnieźnieńskiego, 21.03.2009, sygn. GN/AK; *Wywiad* z M.Ł., oficjałem Sądu Biskupiego w Drohiczyźnie, 31.03.2009, sygn. D/MŁ; *Wywiad* z M.S., oficjałem Sądu Metropolitalnego w Częstochowie, 2.04.2009, sygn. C/MS.

²³ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 236. Normy dotyczące honorariów adwokatów Sygnatura Apostolska wydała już w 1972 r., a więc w trakcie prac nad posoborową reformą prawa kanonicznego: *Litterae Circulares de die* 14.10.1972, „Il Diritto Ecclesiastico”

Finansowanie stałych patronów spoczywa na diecezji²⁴. Nie najlepszym rozwiązaniem jest podniesienie opłat sądowych, gdyż obciążałoby to wszystkich wnoszących sprawy do sądu, podczas gdy nie wszyscy korzystaliby z usługi adwokata i nie we wszystkich sprawach byłaby ona rzeczywiście potrzebna²⁵. W niektórych diecezjach strona żądająca pomocy adwokata stałego jest zobowiązana do wpłacenia określonej sumy do kasy diecezjalnej²⁶. Rozwiązanie takie wynikać może m.in. ze słabych możliwości ekonomicznych diecezji. Nie wydaje się sprawiedliwe, aby tyle samo za proces płaciły strony korzystające z pomocy adwokata, co osoby nie korzystające z takiej pomocy²⁷. Biskup, ustanawiając przepisy dotyczące kosztów sądowych, powinien mieć na uwadze szczególną naturę i trudność spraw małżeńskich.

Wynagrodzenie adwokata powinno być słuszne i godziwe. Wykonujący ten zawód winien mieć odpowiedni status naukowy i społeczny, pełni funkcję wymagającą wielkiego zaangażowania, domagającą się poświęcenia dużej ilości czasu na studiowanie przepisów i akt sprawy²⁸. Adwokat swoją usługę często rozpoczyna jeszcze przed formalnym wszczęciem procesu, gdy przeprowadza rozmowy ze stronami w celu zbadania, czy istnieje słuszny motyw zezwalający na rozpoczęcie procesu kanonicznego i najczęściej przygotowuje zgodną z wymaganiami prawa skargę powodową²⁹. Adwokat ciągle musi pogłębiać swoją wiedzę. Słuszne wyna-

84 (1973), s. 267-269; D. DUDEK, B. KIEREPKA, *Adwokatura w świetle obowiązującego prawa*, Lublin 2000; J. FENRYCH, *Rola adwokata w kanonicznym postępowaniu o stwierdzenie nieważności małżeństwa - pierwsze doświadczenia z pracy adwokata kościelnego i funkcjonowania poradni prawno-kanonicznej*, [w:] *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12-16 czerwca 2009 roku. IV Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010, s. 181.

²⁴ „W każdym trybunale - jeśli to możliwe - należy ustanowić stałych obrońców, otrzymujących wynagrodzenie od samego trybunału (...)” (CIC 1983, kan. 1490). R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., 126; R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 136-138.

²⁵ Tamże, s. 142.

²⁶ Tak jest m.in. w diecezji tarnowskiej. Strona korzystająca z pomocy adwokata stałego w czasie trwania procesu wpłaca do kasy kurialnej symboliczną kwotę w wysokości 100 zł (Wywiad z J.F., adwokatem stałym Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/JF).

²⁷ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 116.

²⁸ Zob. *Regulamin Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce*, uchwalony w Częstochowie 8.09.2009, opublikowany [w:] A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, s. 492-498, aneks 4; C. GULLO, *Prassi procesuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio*, Città del Vaticano 2001.

²⁹ L. ZIMMERMANN, *Die Mitwirkung des Anwalts...*, dz. cyt., s. 450-451; R. SZTYCHMILER, *Prawo do skargi powodowej wyrazem praw człowieka w Kościele*, „Forum Teologiczne” 1 (2000), s. 131-144; A. BITOWT, *Adwokat jako doradca w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami...*, dz. cyt., s. 143-155; M. WEGAN, *Zur Bedeutung der anwaltlichen Begleitung...*, dz. cyt., s. 100-102; A. ZAMBON, *La presentazione del libello*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016, s. 29-46.

grodzenie może być zachętą do bardziej wnikliwego wykonywania zadań, wymagającego większego zaangażowaniem sił i czasu³⁰. Honorarium adwokata z jednej strony nie powinno być zbyt wygórowane, trudne do opłacenia, ale z drugiej strony powinno dawać możliwość utrzymania kancelarii prawnej (lokalu, sprzętu, pomocy biurowej, opłacenia ZUS i podatków), godnego życia adwokata, nie odbiegającego od poziomu życia podobnych zawodów, a także utrzymania rodziny, jeśli adwokat takową posiada³¹.

Propozycję uregulowania tej kwestii zawiera projekt Norm Konferencji Episkopatu Polski dotyczących aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi, wypracowany w Częstochowie dnia 8 września 2009 r.³² Przewidziano tam także regulacje dotyczące honorariów dla adwokatów kościelnych³³. Na życzenie ks. abpa A. Dzięgi i Rady Prawnej KEP, którzy wyrazili

---

³⁰ H. PREE, *Die Rechtsstellung des advocatus...*, dz. cyt., s. 303-339; R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 142; A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego...*, dz. cyt., s. 177-178; G. MIOLI, *La remunerazione degli avvocati...*, dz. cyt., s. 140-141.

³¹ J. DE OTADUY, *El derecho a la retribución de los laicos al servicio de la Iglesia*, „Fidelium iura” 2 (1992), s. 187-206; J. LLOBELL, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, IE 13 (2001), s. 79-82; R. SZTYCHMILER, *Składki ubezpieczeniowe adwokatów kościelnych*, [w:] *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Warszawa 2013, s. 293-301.

³² Miało to miejsce na zebraniu Zespołu Ekspertckiego ds. Adwokatów Kościelnych, powołanego przez JE ks. abpa A. Dzięgę, przewodniczącego Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, połączonym z Walnym Zebraniem Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce. Z upoważnienia dwu powyższych gremiów projekt został dopracowany redakcyjnie przez ks. prof. Ryszarda Sztymilera, przewodniczącego KAK oraz powołanego Zespołu; zob. *Protokół z zebrania Zespołu Ekspertckiego d/s adwokatów kościelnych*, 8.09.2009, [w:] Archiwum Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.

³³ Nr 3c: „Biskup diecezjalny lub moderator trybunału winien zapewnić adwokatom urzędowym wynagrodzenie (art. 113 § 3 DC) nie mniejsze niż pracownikom trybunału (przy obciążeniu przynajmniej 10 sprawami - nie mniejsze niż 1,5 minimalnego wynagrodzenia krajowego i nie większe niż średnie wynagrodzenie krajowe w poprzednim roku)” oraz nr 6 d-e: „d. Zasady wynagradzania. Adwokat prywatnie wybrany przez stronę ustala z nią wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym normy wydane przez biskupa moderatora oraz normy wydane przez Konferencję Episkopatu Polski. Na przyszłość proponuje się (zwłaszcza tam gdzie odpowiednie normy nie zostały wydane), aby wynagrodzenie adwokata za prowadzenie sprawy było nie mniejsze niż minimalne wynagrodzenie krajowe i nie większe niż średnie wynagrodzenie krajowe w poprzednim roku; jako rozwiązanie alternatywne proponuje się, aby wynagrodzenie wynosiło 50-100% miesięcznych zarobków strony, zależnie od ilości tytułów nieważności, stopnia naukowego oraz ilości lat praktyki adwokata, nakładu jego pracy, a także możliwości finansowych strony. Jeśli adwokat prywatny jest jednocześnie pełnomocnikiem, przysługuje mu zwiększenie honorarium o 20%. e. Adwokat prywatny udzielający bezpłatnie pomocy stronie, która uzyskała od sądu taki przywilej (art. 112 § 2 DC) winien otrzymać od diecezji honorarium nie mniejsze niż 50% minimalnego wynagrodzenia krajowego obowią-

obawę, że biskupi diecezjalni mogą nie zaakceptować szczegółowych norm określających wynagradzanie adwokatów, w tekście uchwalonym 25 listopada 2015 r. w Częstochowie na zebraniu Rady Prawnej KEP z udziałem przewodniczącego Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce, pozostawiono tylko ogólne wskazania dotyczące wynagradzania adwokatów kościelnych w Polsce³⁴. Jednak i te normy nie doczekały się (przynajmniej do 31.10.2018 r.) opublikowania.

Dalej nie ma więc ogólnopolskich norm i w niektórych diecezjach obowiązują przepisy miejscowe, a w innych nie ma regulacji dotyczących honorariów adwokatów kościelnych. Nie jest to sytuacja optymalna tak dla adwokatów kościelnych, ich klientów, jak i dla Kościoła w Polsce.

4.2. Sprzeniewierzenie się urzędowi z racji podarunków, obietnic lub innego motywu

Adwokaci, którzy „z powodu podarunków lub obietnic albo z jakiegokolwiek innego motywu sprzeniewierzyli się swojemu urzędowi, powinni zostać zawieszani od wykonywania obrony, a także ukarani grzywną lub innymi stosownymi karami”³⁵. Intencją prawodawcy jest zapobieżenie przekupności adwokatów³⁶. Zakaz ten nie dotyczy opłaty sądowej czy też innych kosztów sądowych, które strona zobowiązana jest uiścić, jeśli jej stan majątkowy na to pozwala.

---

zującego w dniu zlecenia prowadzenia sprawy (zob. art. 113 § 3 DC)”; *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* (Projekt - autor R. Szytchmiller, 8.09.2009), opublikowane [w:] A.G. MI-ZIŃSKI, *Status prawny adwokata ...*, dz. cyt., s. 487 i 490-491. Kolejne wersje tego projektu zob.: *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* (projekt z 11.03.2010), [w:] Archiwum KAK; *Pro memoria Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi* (projekt z 8.12.2013), [w:] Archiwum KAK.

³⁴ Wytuczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi, uchwalone przez Radę Prawną KEP w Częstochowie 25.11.2015 r., (nie ogłoszone przynajmniej do 26.11.2017 r.), nr 10: „Zasady wynagradzania pracy adwokatów: a. Adwokat stały nie przyjmuje dodatkowego honorarium od stron procesu. b. Adwokat kontraktowy ustala ze stroną wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym przepisy wydane przez biskupa diecezjalnego. c. Osoby ubogie mają prawo do gratuitum patrocinium (mogą otrzymać bezpłatną pomoc), zgodnie z normami prawa kanonicznego”; [w:] Archiwum Sekretariatu KEP, Archiwum KAK.

³⁵ CIC 1983, kan. 1489; DC, art. 110, 3°. Także M. LÓPEZ ALARCÓN, *Intervención de abogado y derecho de defensa en el proceso canónico de nulidad matrimonial*, AD 21 (2003), s. 457.

³⁶ G. HARASIMIAK, *Rola adwokata kościelnego w kanonicznym procesie karnym*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami...*, dz. cyt., s. 178-185; G. MONTINI, *Lösservanza deontologica come problema disciplinare, ossia il procedimento disciplinare canonico per i ministeri del tribunale e per gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 79-112; A. JUSZCZYK, A. PROKSA, K. ZAJĄC, *Oplaty sądowe, adwokackie...*, dz. cyt.

Dawne prawo kanoniczne pozwalało na przyjmowanie mniejszych podarków (*munuscula*) w formie potraw czy napojów, które odróżniało od właściwych prezentów (*munera*)³⁷. Prezenty mogą rodzić zjawisko korupcji, a przez to łamać prawa człowieka. Przyjmuje się, że prezent zmusza moralnie obdarowanego do specjalnego uwzględniania interesów darczyńcy, przez co osłabia się zaufanie do sądu. Chodzi o sytuację, gdy ktoś chce złożyć dar i wiadomo, że kontakt z tą osobą ogranicza się do procesu³⁸. Indywidualne lub wspólnotowe interesy mogą bowiem skłaniać strony do uciekania się do różnego rodzaju fałszowania lub nawet przekupstwa w celu osiągnięcia zadowalającego dla siebie wyroku³⁹.

Adwokaci winni prowadzić sprawy uczciwie. Każdy z nich winien być stale szermierzem prawdy i sprawiedliwości⁴⁰. Naruszenie obowiązków może nastąpić z różnych przyczyn, np. niedbalstwa wobec powierzonej sobie sprawy czy niepotrzebnego powodowania zwłoki⁴¹. Wymienione motywy podane są jako przykładowe. Karalny jest bowiem czyn, a nie sam motyw. Takim czynem byłoby każde nielegalne działanie związane z powierzoną funkcją. Do tej kategorii działań będzie należeć także tajne porozumienie się ze świadkiem celem nakłonienia go do fałszywego zeznania, jak również z biegłym czy tłumaczem, aby pozyskać nieprawdziwą opinię lub niewiarygodne tłumaczenie⁴².

---

³⁷ „Advocati ac procuratores qui ob dona aut pollicitationes aut quamlibet aliam rationem suum officium prodiderint, ab officio repellantur, et, praeter damnorum refectionem, multa pecuniaria aliisve congruis poenis plectantur” (CIC 1917, kan. 1666). F. ROBERTI, *De processibus*, t. 1, Romae 1926, s. 436; M. FAŁKA, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. 2, Warszawa 1978, s. 28; F. BĄCZKOWICZ, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Kraków - Kleparz 1924, s. 268-269; T. PAWLUK, *Kanoniczne procesy szczególne*, dz. cyt., s. 240.

³⁸ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 120.

³⁹ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunal Romanae Rotae iudiciali ineunte anno*, 29.01.2005, AAS 97 (2005) 164-166. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 29.01.2005, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe, Kraków 2007, s. 743-745; C. GULLO, *Il diritto di difesa nelle varie fasi del processo matrimoniale*, [w:] *Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico...*, dz. cyt., s. 37-50; P. PAPANTI PELLETIER, *Principi italiani di deontologia giudiziale e forense*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 225-234.

⁴⁰ A. BLASI, *L'avvocato ieri ed oggi, il suo ruolo come compartecipe del servizio di giustizia*, „Archivio Giuridico «Filippo Serafini»” 207 (1987), s. 133-138; F. DELLA ROCCA, *Avvocatura e giustizia (a proposito della nuova normativa sull'avvocatura ecclesiastica)*, [w:] *Nuovi saggi di diritto processuale canonico*, Padova 1988, s. 231-243; L. DE LUCA, *L'avvocato tra il privato e l'autorità nell'ordinamento canonico*, [w:] *Studi in onore di Giuseppe Chiarelli*, Milano 1974, s. 1034-1047; M. MUSSELLI, *Il ministero degli avvocati tra difesa del cliente e fedeltà alla verità e alla giustizia*, [w:] *La giustizia nella Chiesa: fondamento divino e cultura processualistica moderna*, Città del Vaticano 1997, s. 147-163; O. DOMENICONI, *L'avvocato ecclesiastico: pro veritate rei et salute animarum*, Roma 2010, s. 141-164; R. SZTYCHMILER, *Podmioty obowiązku ustalenia prawdy w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami...*, dz. cyt. s. 81-96.

⁴¹ M. FAŁKA, *Normy ogólne...*, t. 2, dz. cyt., s. 77.

⁴² S. DI GRAZIA, *Problemi sull'assistenza tecnica nel processo matrimoniale*, [w:] *Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico...*, dz. cyt. s. 51-61; F. ROBERTI, *De processibus*, t. 1,

W żadnej sytuacji nie wolno adwokatowi sprzeniewierzać się swoim obowiązkom, z jakiegokolwiek powodu. Powinien być sprawiedliwym i uczciwym człowiekiem⁴³. Adwokat ma spełniać swe czynności starannie i w dobrej wierze, czyli podejmować się obrony spraw możliwych do wygrania przy użyciu godziwych środków⁴⁴. Działanie adwokata przejawia się w odpowiednim przygotowaniu strony do złożenia oświadczenia i prowadzenia procesu. Niewątpliwie, adwokackie zaangażowanie po stronie klienta może spowodować wnoszenie bezzasadnych wniosków dowodowych czy konstruowanie sztucznych hipotez⁴⁵. Nie chodzi jednak o to, by poinstruować stronę „jak ma mówić”, ale przygotować ją psychicznie na przebieg procesu i przesłuchania, np. wyjaśnić, w jaki sposób odbywa się przesłuchanie, przedstawić specyfikę i etapy procesu kanonicznego⁴⁶. Adwokat kościelny nie może bronić sprawy niesłusznej, niesprawiedliwej lub beznadziejnej⁴⁷. Podjęcie się takiej sprawy może bowiem rodzić niebezpieczeństwo dla sumienia i stratę czasu. Musi on dokładnie poznać wszystkie okoliczności sprawy, celem podjęcia decyzji o obronie i zastosowania odpowiedniego sposobu obrony⁴⁸. Niedostateczna obrona nie może być ciężarem dla klienta⁴⁹.

---

dz. cyt., s. 256; H. JONE, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 3, dz. cyt., s. 244; M. MORENO HERNÁNDEZ, *Derecho procesal canónico*, t. 1, Barcelona, 1975, s. 420; K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1645/4, n. 8; W. KIWIOR, *Przedmiot restitutio in integrum w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku oraz w orzecznictwie trybunałów apostolskich w latach 1984-1995*, Warszawa 2001, s. 195-196.

⁴³ G. MIOLI, *L'osservanza deontologica come problema di autodisciplina degli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 197-224; M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, s. 272-283.

⁴⁴ S. PŁODZIEN, *Adwokat*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 119; A. GULLO, *Principi deontologici riguardanti gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 169-196; J. LLOBELL, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, „*Ius Ecclesiae*” 13 (2001), s. 75-79; M.J. ARROBA CONDE, *Deontologia e norme processuali*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 61-78.

⁴⁵ J.M. SERRANO RUIZ, *Abuso del diritto di difesa*, „*Quaderni Studio Rotale*” 6 (1991), s. 45-46; R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2 (1997) 8, s. 141.

⁴⁶ R. SZTYCHMILER, *Wezwanie sądowe*, PK 44 (2001), nr 1-2, s. 125-139; TENŻE, *Zakres porad*, [w:] <http://xrsz.eu.interii.pl/zakres.html> (dostęp: 14.11.2017); tenże, *Zawiązanie sporu w procesie kanonicznym*, IM 6 (2001) 12, s. 101-125; TENŻE, *Przesłuchania w procesie kanonicznym*, „*Studia Prawnicze KUL*” 4 (2008) 36, s. 109-130; TENŻE, *Udział adwokata w przesłuchaniach stron*, [w:] *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, H. Pietrzak, Warszawa 2010, s. 543-553.

⁴⁷ Chyba, że adwokat uprzedza stronę, że jego zdaniem sprawa ma nikłe lub żadne szanse na wygranie, a strona pomimo tego prosi o jej prowadzenie, bo mimo wszystko chce skorzystać z każdej możliwości zgodnej z prawem.

⁴⁸ E. COLOMBO, *L'avvocato: Diritti e doveri nella fase istruttoria*, [w:] *L'istruttoria nel processo di nullità matrimoniale (Studi Giuridici CVIII)*, Roma 2014, s. 105-124; K. LÜDICKE, R.E. JENKINS, *Dignitas connubii: norms and commentary*, dz. cyt., s. 196-197.

⁴⁹ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 35 (1935), s. 240; *Decre-*

Kary przewidziane dla adwokatów i pełnomocników są dotkliwie, aby uczestnicy procesu mieli solidne zabezpieczenie przed nadużyciami⁵⁰. Zakaz wszelkiego rodzaju korupcji należy interpretować w związku z kan. 1386 Kodeksu Prawa Kanonicznego. W kanonie tym prawodawcy chodzi o przekupstwo (łapówkarstwo). Kanoniści wyróżniają dwie postaci sprzedajności: czynną i bierną. Postać czynna polega na „darowaniu lub przyrzeczeniu jakiejś korzyści osobie wypełniającej zadanie w Kościele, celem skłonienia jej do podjęcia nieprawego aktu lub zaniechania aktu legalnego”. Postać bierna natomiast polega na „niezgodnym z prawem przyjęciu przez osobę wykonującą określone zadanie kościelne zaproponowanej korzyści lub jej obietnicy, w zamian za dokonanie zabronionego prawem aktu”⁵¹.

Przekupstwo burzy życie społeczne, prowadząc do rozluźnienia karności oraz wywołuje szkody duchowe. Ze strony wykonującego zadanie kościelne jest sprzeniewierzeniem się przyjętej posłudze i własnemu powołaniu. W związku z tym nie może być akceptowane, o czym świadczy ustawowy nakaz słusznego ukarania: *iusta poena puniatur*⁵².

4.3. Wycofywanie spraw z właściwych sądów albo działania omijające przepisy prawa

Według obowiązujących od 2015 r. norm procesowych Kodeksu Prawa Kanonicznego trybunałami właściwymi do rozpatrzenia sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa są trybunały miejsc zamieszkania stron, miejsca zawarcia małżeństwa oraz miejsca położenia większości dowodów. Treść obowiązującego do 2015 r. kan. 1673 została zmodyfikowana i umieszczona w kan. 1672: „W sprawach o nieważność małżeństwa, które nie są zarezerwowane Stolicy Apostolskiej, właściwe są: 1° trybunał miejsca, w którym małżeństwo zostało zawarte; 2° trybunał miejsca, w którym jedna ze stron lub obie strony mają stałe lub tymczasowe

---

tum, 22.07.1994, coram M. Gianecchini, ME 120 (1995) 4, s. 548-555; J. LLOBELL, *La nullità insanabile della sentenza per un vizio attinente alle parti (can. 1620, nn. 4, 5 e 6)*, [w:] AA.VV., *La «querela nullitatis» nel processo canonico*, Città del Vaticano 2005, s. 109-144; G. STRADA, *L'avvocato nell'ordinamento canonico: un caso concreto*, [w:] http://www.statoechieese.it/images/stories/2007.11/strada_lavvocato.pdf (dostęp: 14.09.2009).

⁵⁰ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 121.

⁵¹ F. LEMPA, *Uzurpacja zadań kościelnych oraz przestępstwa w ich wykonaniu*, [w:] W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983*, t. 4, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*, Lublin 1987, s. 260; T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 1990, s. 141-142; P.M. GAJDA, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000, s. 133.

⁵² CIC 1983, kan. 1386. Także R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 100; J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 80.

zamieszkanie; 3° trybunał miejsca, w którym faktycznie trzeba będzie zebrać większość dowodów”.

Do 7 grudnia 2015 r. sądem właściwym był trybunał miejsca zawarcia małżeństwa⁵³, trybunał miejsca gdzie aktualnie miała pobyt stały lub czasowy strona pozwana⁵⁴, a z uzasadnionych powodów, za zgodą wikariusza sądowego strony pozwanej, można było zwrócić się także ze skargą powodową do trybunału, na którym strona powodowa miała stałe lub tymczasowe zamieszkanie, jeśli obie strony przebywały na terytorium tej samej Konferencji Episkopatu, a wikariusz sądowy wysłuchawszy strony pozwanej, wyraził na to zgodę⁵⁵, a ponadto do trybunału, na terenie którego znajdowałyby się większość środków dowodowych⁵⁶.

Widać więc, że numery 1 i 3 nowego kan. 1672 KPK pozostały bez zmian, zaś w numerze 2 połączono dwa tytuły (2 i 3) z normy zawartej w kan. 1673 KPK w wersji obowiązującej w latach 1983-2015, łagodząc przy tym wymagania. Od 8 grudnia 2015 r. można skargę zgłaszać w każdym sądzie na terenie działania, którego choćby jedna strona ma stałe lub tymczasowe zamieszkanie. A zgodnie z kan. 102 § 2 KPK zamieszkanie tymczasowe nie jest tak trudno nabyć (zamiar przebywania przez 3 miesiące).

Dobrze będzie, jeśli kryterium wyboru sądu będzie rzeczywiście bliskość trybunału dla stron i świadków, by nie musieli oni ponosić dużych kosztów uczestniczenia w procesie⁵⁷, a nie łatwość uzyskania wyroku o nieważności w niektórych diecezjach. Konieczność uzyskiwania zgody oficjała strony pozwanej zabezpieczała przed ewentualnymi nadużyciami bezpodstawnego przejmowania spraw przez sądy nieuprawnione⁵⁸. Teraz adwokat winien pomagać uczciwie wybrać ten sąd kompetentny, który będzie najbardziej użyteczny dla danej sprawy.

Można przypuszczać, że z racji na rozszerzenie w 2015 r. ilości sądów kompetentnych dla konkretnej sprawy, zmniejszyły się możliwości nadużyć określone w kan. 1488 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Jednak nadużycia takie mogą się dalej zdarzać, a zatem należy im przeciwdziałać. W kan. 1488 § 2 ustawodawca ustanowił zakaz podstępnego (*in fraude legis*) zabierania sprawy z sądu właściwe-

⁵³ CIC 1983, kan. 1673, 1°.

⁵⁴ CIC 1983, kan. 1673, 2°.

⁵⁵ CIC 1983, kan. 1673, 3°.

⁵⁶ CIC 1983, kan. 1673, 4°.

⁵⁷ Jak spodziewa się ks. dr hab. Piotr Majer w wywiadzie dla KAI, zob. http://www.stacja7.pl/article/8753/Kano_nista+o+papieskiej+reformie+proces%C3%B3w+ma%C5%82%C5%BCe%C5%84skich (dostęp 18.09.2015).

⁵⁸ Jeden z obrońców węzła małżeńskiego z USA przed laty wprost prosił o poważne traktowanie opiniowania słuszności żądania innego sądu o zgodę na prowadzenie sprawy; były bowiem liczne nadużycia. A o różnym podejściu do sprawy uznawania nieważności małżeństw świadczy debata na Synodach Biskupów w latach 2014 i 2015.

go i przenoszenia jej do trybunału niewłaściwego, w nadziei, że wyda on wyrok przychylniejszy dla klienta adwokata⁵⁹. Zakaz ten został wprowadzony do CIC 1983 ze względu na serię przykrych wydarzeń i nadużyć, do których doszło w latach siedemdziesiątych XX wieku, a które polegały na tworzeniu pozornych miejsc zamieszkania stron procesowych w celu przeniesienia spraw z trybunałów włoskich i hiszpańskich do Afryki i do Stanów Zjednoczonych⁶⁰. Praktyka ta była przedmiotem krytyki Papieża Pawła VI: „Musimy zauważyć z bólem tendencje do stosowania pewnych przyzwoleń, uzasadnianych przez szczegółowo określone sytuacje, (...) uchylania się od kanonicznego prawa procesowego, często przy pomocy sztucznego tworzenia fikcyjnego pobytu lub miejsca zamieszkania”⁶¹.

Sformułowanie tekstu Kodeksu może wydawać się dyskusyjne. Kanon bowiem pośrednio przyznaje, że w Kościele istnieją trybunały bardziej i mniej przychylne żądaniu stron, potwierdzając w ten sposób brak jednolitości orzecznictwa.

Natomiast wybór - w granicach prawa - jednego z sądów kompetentnych, przez wnoszenie sprawy (do 7 grudnia 2015 r. w oparciu o kan. 1673, 3° lub 4°, a od 8 grudnia 2015 r. na podstawie kan. 1672) do sądu, co do którego domniemywa się, że sprawa ma większą szansę na wygraną, nie może być uważany za nadużycie i nie może być karany⁶².

Adwokat, jak zostało to już kilkakrotnie podkreślone, powinien rzetelnie wiązywać się z nałożonymi nań obowiązkami, mając na uwadze przede wszystkim dobro swojego klienta⁶³. Gdy zawiera niedozwolone transakcje może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej⁶⁴. Moralnie naganne i prawnie zakazane są

---

⁵⁹ „W ten sam sposób mogą zostać ukarani adwokaci i pełnomocnicy, którzy omijając ustawę, wydobywają sprawy z właściwych trybunałów, by korzystniej rozstrzygnąć je przed innymi” (CIC 1983, kan. 1488 § 2). Zob. DC, art. 110, 4°.

⁶⁰ J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 111.

⁶¹ PAULUS VI, *Allocutio ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, ineunte anno iudiciali*, 28.01.1978, AAS 70 (1978) 183.

⁶² M. KORSKAK, *Rola i znaczenie adwokata w kanonicznym procesie małżeńskim*, Warszawa (ATK) 1975, mps, s. 59 (praca magisterska napisana u ks. prof. T. Pawluka); J.A. BRUNDAGE, *The Calumny Oath and Ethical Ideals of Canonical Advocates*, „Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law” 10 (1992), s. 794-799; Z. GROCHOLEWSKI, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, KiP 7 (1990), s. 105; Z. GAŁKA, *Rola pełnomocnika procesowego i adwokata w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, mps, Kraków 2003, s. 66 (praca licencjacka napisana na seminarium z prawa kanonicznego pod kierunkiem ks. prof. Jana Dyducha w Instytucie Prawa Kanonicznego przy Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie); M. GRESZATA, *Litispendencia w procesie kanonicznym*, dz. cyt., s. 184, 191.

⁶³ F. D'OSTILIO, *Prontuario del codice di diritto canonico. Tavole sinottiche*, Città del Vaticano 1995, s. 557; F.J. RAMOS, *Considerazioni sulla necessità dell'intervento degli avvocati nei processi di dichiarazione di nullità del matrimonio canonico*, „Ius Ecclesiae” 10 (1998), s. 281-289.

⁶⁴ W. KIWIOR, *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 172.

działania adwokata omijające przepisy prawa kanonicznego dotyczące kompetencji miejscowej w sprawach małżeńskich w celu uzyskania korzystnego rozstrzygnięcia dla strony⁶⁵.

Norma zawarta w kan. 1488 § 2 jest nowym przepisem prawa, mającym na celu walkę z bezprawnym „forum shopping”⁶⁶. Przy podejrzeniu naruszenia tej normy sąd winien postępować z najwyższą ostrożnością⁶⁷. Adwokaci stosujący takie zakazane praktyki winni ponieść sankcje, o których mowa w kan. 1488 § 1 Kodeksu⁶⁸.

4.4. Występowanie jako adwokat i świadek w tej samej sprawie

Tajemnica urzędowa kościelnego adwokata stałego oraz tajemnica zawodowa adwokata kościelnego „z listy” i zatwierdzanego *ad casum* jest wyrazem poszanowania godności drugiego człowieka, przejawiającym się w traktowaniu go jako osoby i podmiotu prawa. Takie poszanowanie wynika z prawa naturalnego.

Związek pomiędzy stroną a jej adwokatem zbudowany jest na zaufaniu, a w sprawach tak intymnych jak sprawy małżeńskie jest to bardzo ważne. Adwokat jest związany tajemnicą, dlatego nie wolno mu ujawniać wiadomości powierzonych przez klienta. Ochronie podlegają informacje uzyskane przez niego tak podczas pracy w poradni kanonicznej, jak i podczas świadczenia pomocy prawnej w procesie kanonicznym.

Są dwa przepisy zwalniające adwokatów z zeznawania jako świadkowie w sprawach swoich klientów. W normie zawartej w kan. 1548 § 2 Kodeksu⁶⁹ prawodawca zwalnia adwokata z obowiązku zeznawania w sprawie swojego klienta, bo zwalnia go z obowiązku udzielania odpowiedzi na pytania, które dotyczą danych objętych tajemnicą zawodową. Ponadto prawo uznaje adwokatów (i innych pomagających

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ P. MONETA, *L'avvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam. Studia in honorem Aurelii Card. Sabbatani*, red. Z. Grocholewski, V. Carcel Orti, Città del Vaticano 1984, s. 325.

⁶⁷ L. CHIAPPETTA, *Il matrimonio nella nuova legislazione...*, dz. cyt., s. 442; C. GULLO, A. GULLO, *Prassi processuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio. Quarta edizione aggiornata con le facoltà straordinarie concesse da Sua Santità Benedetto XVI a S.E. il Decano della Rota Romana l'11 febbraio 2013*, Città del Vaticano 2014, s. 66-72.

⁶⁸ „(...) Jeżeliby czegoś takiego dokonali, układ jest nieważny i mogą być ukarani przez sędziego grzywną pieniężną. Adwokat może zostać ponadto zarówno zawieszony w pełnieniu urzędu, jak nawet, gdyby był recydywistą, skreślony z listy adwokatów przez biskupa, który stoi na czele trybunału” (CIC 1983, kan. 1488 § 1). R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 128.

⁶⁹ „Zachowując przepis kan. 1550 § 2, n. 2, od obowiązku udzielania odpowiedzi są wyjęci: 1° duchowni, w odniesieniu do tego, co im przekazano z racji sprawowania świętej posługi; urzędnicy państwowi, lekarze, położne, adwokaci, notariusze i inni zobowiązani do zachowania tajemnicy urzędowej także z racji udzielania porady, w zakresie spraw objętych tą tajemnicą” (CIC 1983, kan. 1548 § 2, 1°). CCEO, kan. 1229 § 2, 1°.

stronom) za niezdolnych (*incapaces*) do składania zeznań w sprawach, w których są lub byli zaangażowani jako adwokaci lub pomocnicy⁷⁰.

Zgodnie z kan. 1604 § 1 CIC 1983 zakazem objęte jest także przekazywanie przez adwokata sędziemu informacji, które pozostają poza aktami sprawy⁷¹.

4.5. Łączenie funkcji adwokata z sądowymi urzędami kościelnymi

Troska Kościoła o zagwarantowanie wiernym właściwego wymiaru sprawiedliwości uzasadnia zamieszczenie w kan. 1447 CIC 1983 zasady, według której osoby, które uczestniczyły w poszukiwaniu prawdy w określonej sprawie w poprzedniej instancji, jako: obrońca wężła, rzecznik sprawiedliwości, adwokat, świadek i biegły, nie mogą ważnie w tej samej sprawie występować w innej instancji jako sędzia lub asesor, czyli jako osoba rozstrzygająca lub doradzająca sędziemu⁷².

Prawodawca w kan. 1447 zabrania urzędnikom sądowym, a zwłaszcza sędziom, w pewnych sytuacjach występowania w sądzie. Chodzi o sytuacje, w których mogłoby wystąpić zagrożenie obiektywności sądenia lub wypowiedzi⁷³. Jan Paweł II w przemówieniu do Roty Rzymskiej w dniu 28 stycznia 1982 r. wyraźnie stwierdził, że ta sama osoba nie może w jednym czasie pełnić funkcji sędziego i obrońcy

⁷⁰ CIC 1983, kan. 1549, 1550 § 2, 1°; DC, art. 195, 196 § 2, 1°. Także W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 551; C. GULLO, *Avvocati liberi professionisti e patroni stabili nella nuova organizzazione dei tribunali ecclesiastici italiani*, „Il Diritto Ecclesiastico” 109 (1998), s. 140-154.

⁷¹ CIC 1983, kan. 1604 § 1: „Całkowicie zabrania się stronom, adwokatom lub także innym, przekazywać sędziemu informacje, które pozostają poza aktami sprawy”; zob. DC, art. 241.

⁷² „Kto występował w sprawie jako sędzia, rzecznik sprawiedliwości, obrońca wężła, pełnomocnik, adwokat, świadek lub biegły, nie może później ważnie w tej samej sprawie w innej instancji jako sędzia wyrokować lub wypełniać w niej zadań asesora” (CIC 1983, kan. 1447). R. SZTYCHMILER, *Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 703-704; W. KIWIOR, *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 126; E. GRAZIANI, *Doveri e funzioni del Difensore del vincolo e dell'Avvocato nel processo matrimoniale*, „Il Diritto Ecclesiastico” 55-56 (1944-1945), s. 179-181; J. WEIER, *Die Parität zwischen Ehebandverteidiger und Anwalt im kirchlichen Ehenichtigkeitsprozess - Erreichtes und Erwünschtes*, „De Processibus Matrimonialibus” 4 (1997), s. 324-331; C. PEÑA GARCÍA, *Defensores del vínculo y patronos de las partes en las causas de nulidad matrimonial. Consideraciones sobre el principio de igualdad de partes públicas y privadas en el proceso*, „Ius Ecclesiae” 21 (2009), s. 349-356.

⁷³ Choć zakaz obejmuje różnych urzędników sądowych, to tylko odnośnie do sędziego prawo określa konsekwencje jego udziału wbrew zakazowi. W kan. 1620, 2° i kan. 1622, 1° przewidział prawodawca sankcję nieważności wyroku, który byłby wydany z udziałem sędziego, którego dotyczył zakaz określony w kan. 1447 lub kan. 1448 § 1.

węzła⁷⁴. Ponieważ z tekstu nie wynika jasno, czy chodzi tutaj tylko o zakaz łączenia tych funkcji w jednej sprawie, czy w jednej osobie występującej w różnych sprawach, Sygnatura Apostolska dnia 11 kwietnia 1994 r. wyjaśniła, że powyższy zakaz odnosi się także do występowania jednej osoby w dwu wymienionych wyżej funkcjach w dwu lub więcej różnych sprawach w jednym czasie. Można więc ewentualnie pełnić te dwie funkcje kolejno po sobie, a nie równocześnie. Także z innej wypowiedzi Sygnatury Apostolskiej⁷⁵ wynika zakaz łączenia niektórych stanowisk sądowych. Według R. Sztymilera jest to podyktowane potrzebą dużej koncentracji danej osoby na dobrym wypełnieniu swojej funkcji, a także potrzebą specjalizowania się w określonych zadaniach. Służyć to powinno coraz bardziej profesjonalnemu wypełnianiu zadań sądowych, a tym samym coraz lepszej ochronie praw procesujących się stron⁷⁶.

---

⁷⁴ IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos*, 28.01.1982, AAS 74 (1982) 453; TENŽE, *Allocutio ad Romanae Rotae Praelatos, auditores, officiales et advocatos anno iudiciali ineunte*, 18.01.1990, AAS 82 (1990) 874.

⁷⁵ „(...) Ad relationem tamen de statu personarum istius Fori quod attinet, constat defensores vinculi Rev.dos D.nos C. N. et I. S. munus exercere etiam advocati. Hoc Supremum Tribunal constanter non admittit ut eadem persona, licet diversis in causis, haec diversa munera exerceat: Codex iuris Canonici solummodo permittit ut eadem persona, non autem in eadem causa, officium promotoris iustitiae et defensoris vinculi gerere possit (cfr. can. 1436 § 1); iamvero, ipsum factum quod Codex iuris Canonici hanc explicitam et specificam dispositionem habet quoad illa duo officia – quae ambo instituta sunt ad bonum publicum tuendum – indicat eundem Codicem praesupponere principium generale iuxta quod omnino non convenit ut eadem persona, licet diversis in causis, simul duobus vel pluribus muneribus in tribunali fungatur, salva utique praefata specifica dispositione ad promotorem iustitiae et defensorem vinculi quod attinet. Velit propterea Excellentia Tua curare ut praefati Rev.di D.ni solummodo munus defensoris vinculi exercent apud istud Tribunal. Ad advocatos pro isto Foro quod spectat, velit Excellentia Tua videre utrum, necne, in ordine ad rectam iustitiae administrationem promovendam possibilitas detur quosdam advocatos approbandi, qui qualitatibus de quibus in can. 1483 gaudeant, vel saltem aliquos patronos stabiles ad nonaam can. 1490 constituendi (...)” (SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 2.03.1998, Prot. N. 4600/98 SAT). „(...) Ad statum personarum quod spectat, constat Rev.dum D.num H.K., Vicarium iudiciale adiunctum et Rev.dum D.num E. G. munus exercere tum iudicis, tum advocati. Ad rem animadvertendum est agi de muneribus prorsus distinctis: advocatus enim agit pro parte in causa adducens ea omnia et sola quae favent thesi partis cui assistentiam praebet; iudex e contra omnino impartialiter colligere debet eas omnes probationes quae requiruntur ad decisionem iuxta veritatem ferendam. Quam ob rem minime convenit ut una eademque persona his duobus muneribus tam radicaliter distinctis simul fungatur. Velit, propterea, Reverentia Tua considerationi Exc.mi Moderatoris proponere quaestionem utrum necne, in ordine ad rectam iustitiae administrationem promovendam, expediat quosdam advocatos approbare, qui qualitatibus de quibus in can. 1483 gaudeant, vel saltem aliquos patronos stabiles ad normam can. 1490 constituere (...)” (TENŽE, *Litterae*, 7.07.2000, Prot. N. 4620/2000 SAT).

⁷⁶ R. SZTYMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., 93-94.

Obowiązek porady prawnej powinien spoczywać na osobie, która w żadnym stopniu nie jest związana z losem sprawy na etapie sądowego rozpatrywania i wyrokowania. Należy unikać tworzenia konfliktu polegającego na łączeniu funkcji sędziowskich z adwokackimi. Norma zawarta w art. 36 § 3 *Dignitas connubii*, a także zaistniałe sytuacje faktyczne wymagają, aby nie tylko nie łączyć urzędu sędziego i adwokata, lecz także urzędu notariusza i adwokata. Choć bowiem formalnie notariusz o niczym nie decyduje, to jego praktyczne znaczenie w poszczególnych sądach może być różne, a nawet znaczące. Znane są skargi stron procesowych na sytuacje, gdy jeden z urzędników sądowych (np. notariusz) pełnił także funkcję adwokata jednej ze stron w procesie prowadzonym w tym sądzie, a jako notariusz podejmował działania korzystne dla jego klienta, a niekorzystne dla drugiej strony, lub udzielał tej drugiej stronie wskazówek do działań niekorzystnych dla niej samej, a korzystnych dla jego klienta⁷⁷. W sytuacjach takich i podobnych zachodzi bowiem niebezpieczeństwo pewnego rodzaju stronniczości, a przynajmniej braku obiektywizmu. Złamanie zakazu zamieszczonego w kan. 1477 CIC 1983 powoduje nieważność czynności procesowych i nieusuwalną nieważność wyroku⁷⁸.

Zgodnie z normami zawartymi w kan. 1477 CIC 1983 oraz w art. 36 § 2-3 *Dignitas connubii* nie wolno łączyć urzędów i funkcji w tym samym sądzie. Normy te w sposób bardzo wyraźny chronią zaufanie ludzi do sądu kościelnego, aby nie obawiali się oni jakiegokolwiek stronniczości ze strony urzędnika sądowego. Powstrzymanie się od czynności sądowych w określonych wyżej sytuacjach jest działaniem na rzecz ochrony praw wiernych.

Zakaz ten w obecnym Kodeksie nie jest nowością. Podobny przepis istniał w kan. 1571 i 1613 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.⁷⁹ Aby usunąć podejrzenie stronniczego działania, jakoby adwokat porozumiewał się ze sędzią, Papież Paweł V

⁷⁷ Tak zdarzało się w Gdańskim Trybunale Metropolitalnym.

⁷⁸ CIC 1983, kan. 1620, 1°-2°. Udział sędziego nieuprawnionego według jednych autorów powoduje usuwalną nieważność wyroku - K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum CIC*, ad 1447/2, a przez innych zawsze nieważność nieusuwalną - T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 209; M. GRESZATA, *Podważenie wyroku*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 363-391; TENŹE, *Zaskarżenie wyroku, proces dokumentalny (art. 269-308)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 145-167.

⁷⁹ „Qui causam vidit in uno iudicii gradu, nequit eandem causam in alio iudicare” (CIC 1917, kan. 1571). „Iudex cognoscendam ne suscipiat causam, in qua ratione consanguinitatis vel affinitatis in quolibet gradu lineae rectae et in primo et secundo gradu lineae collateralis, vel ratione tutelae et curatellae, intimae vitae consuetudinis, magnae simultatis, vel lucri faciendi aut damni vitandi, aliquid ipsius intersit, vel in qua antea advocatum aut procuratorem egerit” (CIC 1917, kan. 1613 § 1); P. FEDELE, *Per la difesa della dignità e della libertà degli avvocati del foro ecclesiastico italiano*, „Ephemerides Iuris Canonici” 28 (1972), s. 389-395; TENŹE, *Ancora per la difesa della dignità e della libertà degli avvocati del foro ecclesiastico*, „Ephemerides Iuris Canonici” 29 (1973), s. 76-100.

zabraniał adwokatom mieszkać u sędziego. Według prawa dawnego, kto naruszył ten przepis, tracił stanowisko i był niezdolny do otrzymania go w przyszłości. Działalność bowiem sądowa oparta jest na różności osób (*differentia personalis*)⁸⁰. Nie przeszkadza to jednak, aby ta sama osoba pełniła funkcję adwokata i pełnomocnika⁸¹.

Żadnym pracownikom trybunału (a więc także notariuszom) nie zezwala się (*non licet*), aby w tym samym trybunale, lub w innym związanym z nim przez możliwość apelacji, podejmowali się funkcji adwokata lub pełnomocnika; ani oficjalnie, ani za pośrednictwem innej (podstawionej) osoby⁸². Wynika to nie tylko z wyżej przywołanych przepisów, ale też z racji pastoralnych i z faktu, że władza sądownicza w Kościele nie jest autonomiczna, a jej sprawowanie to wykonywanie *unius potestatis sacrae*⁸³.

4.6. Środki karne wobec adwokata

Prawodawca winien zapewnić zgodny z prawem przebieg procesu o nieważność małżeństwa. Gdyby strona procesowa, urzędnik sądowy lub adwokat podejmował działania niezgodne z prawem, odpowiadająca za kościelny porządek prawny osoba lub instytucja winna podjąć przewidziane prawem działania.

⁸⁰ I. GRABOWSKI, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, AK 34 (1934), s. 161; A. JULIEN, *Riflessioni sulla responsabilità del giudice e dell'avvocato nel foro ecclesiastico e sulla procedura canonica*, „Monitor Ecclesiasticus” 83 (1958), s. 77-96; P. FEDELE, *Ancora per la dignità e la libertà degli avvocati del foro ecclesiastico italiano*, „Il Diritto Ecclesiastico” 84 (1973), s. 84-104.

⁸¹ V. ANDRIANO, *Avvocati e procuratori nell'ordinamento canonico*, [w:] *I giudizi nella Chiesa. Il processo contenzioso e il processo matrimoniale*, Milano 1998, s. 127-149; R. BACCARI, *La vicenda giudiziaria della nuova normativa sull'avvocatura ecclesiastica*, [w:] *Studi di diritto canonico in onore di Marcello Magliocchetti*, t. 1, red. P. Fedele, Roma 1974, s. 67-70; C. CARDARELLI, *Saranno ammessi gli avvocati a patrocinare le cause matrimoniali dinanzi ai Tribunali ecclesiastici?*, „Il Diritto Ecclesiastico” 40 (1929), s. 372-374; F. DELLA ROCCA, *Avvocati e procuratori (diritto canonico)*, „Novissimo Digesto Italiano”, t. 1, Torino 1958, s. 1682-1683; C. GULLO, *I procuratori e gli avvocati (Can. 1481-1490 CIC, art. 101-113 Istr. „Dignitas Connubii”)*, „Studi Giuridici” LXXVI, Città del Vaticano 2007, s. 297-315; J. KRZYWKOWSKA, *Łączenie funkcji adwokata z funkcją pełnomocnika w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami...*, dz. cyt., s. 135-142; G. MONTINI, *Il giudice può respingere l'avvocato e il procuratore (can. 1487)*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 19 (2006), s. 295-317.

⁸² PONTIFICIO CONSIGLIO PER I TESTI LEGISLATIVI, *Dignitas Connubii. Istruzione da osservarsi nei tribunali diocesani e interdiocesani nella trattazione delle cause di nullità del matrimonio*, Città del Vaticano 2005, art. 36 § 2-3; J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 73; R. SZTYCHMILER, *Forum właściwe i organizacja trybunałów kościelnych w świetle instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji...*, dz. cyt., s. 44-45; TENŹE, *Trybunały*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 76-77.

⁸³ R. SOBAŃSKI, *Uwagi o funkcji sędziego w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Ksiądz rektor Remigiusz Sobański: uczoney, nauczyciel, sędzia*, red. W. Góralski, Warszawa 2005, s. 230.

Także adwokaci zobowiązani są do starań o sprawiedliwość społeczną. Dlatego żąda się od nich odpowiedzialności i przestrzegania norm prawnych i etycznych⁸⁴. Nakaz ten obwarowany jest w prawie różnymi sankcjami karnymi⁸⁵. Rodzaj sankcji karnej uzależniony jest od rodzaju przestępstwa lub wykroczenia⁸⁶.

W grupie przestępstw kodeksowych, które mogą być popełniane tak przez urzędników sądowych jak i adwokatów, wylicza się: przyjęcie korzyści lub jej obietnicy w zamian za niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie działania⁸⁷, nadużycie uprawnienia lub zadania⁸⁸, bezprawne podjęcie lub pominięcie czynności spowodowanej zaniedbaniem zawinionym i powodującym szkodę⁸⁹, sprzeniewierzenie się prawdzie poprzez fałszerstwo publicznych dokumentów kościelnych, posługiwanie się fałszywym dokumentem⁹⁰, poważne uchybienie szacunkowi i posłuszeństwu, jakie należą się trybunałowi⁹¹, działanie wbrew zasadzie właściwości sądu, naruszenie tajemnicy zawodowej, wyrządzenie szkody stronom procesowym spowodowane podstępem lub poważnym zaniedbaniem⁹².

⁸⁴ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 103-128; P. PALAZZINI, *Un problema di morale professionale: Avvocati cattolici e divorzio*, „Studi Cattolici” 15 (1971) 120, s. 90-92.

⁸⁵ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 227; M. GRESZATA, *Litispendencia w procesie kanonicznym*, dz. cyt., s. 184; J. KRUKOWSKI, *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, s. 110-111. Zaś szerzej na temat odpowiedzialności karnej adwokata A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 56-60.

⁸⁶ DC, art. 111 § 1.

⁸⁷ „Kto cokolwiek daruje lub przyrzeka, aby ktoś wypełniając zadanie w Kościele coś niezgodnie z prawem uczynił lub opuścił, ma być ukarany sprawiedliwą karą; również ten, kto te dary lub przyrzeczenia przyjmuje” (CIC 1983, kan. 1386).

⁸⁸ „Kto nadużywa władzy lub zadania, powinien być ukarany stosownie do wielkości czynu lub zaniedbania, nie wyłączając pozbawienia urzędu, chyba że za to nadużycie jest już ustanowiona kara ustawą lub nakazem” (CIC 1983, kan. 1389 § 1).

⁸⁹ „Kto zaś wskutek zawinionego zaniedbania podejmuje lub pomija bezprawnie z czyjąś szkodą akt władzy kościelnej, posługi albo zadania, powinien być sprawiedliwie ukarany” (CIC 1983, kan. 1389 § 2).

⁹⁰ „Stosownie do ciężkości przestępstwa, może być ukarany sprawiedliwą karą:

1° kto sporządza fałszywy dokument kościelny lub prawdziwy zmienia, niszczy, ukrywa, albo posługuje się fałszywym lub zmienionym;

2° kto w sprawie kościelnej posługuje się innym fałszywym lub zmienionym dokumentem;

3° kto w publicznym dokumencie kościelnym potwierdza fałsz” (CIC 1983, kan. 1391).

⁹¹ „Sędzia może przywołać do porządku odpowiednimi karami każdego obecnego na rozprawie, kto poważnie uchybił szacunkowi i posłuszeństwu, które się należą trybunałowi; adwokatów zaś i pełnomocników może nawet zawiesić w wykonywaniu urzędu w trybunałach kościelnych” (CIC 1983, kan. 1470 § 2).

⁹² „§ 1. Sędziowie, którzy na pewno i ewidentnie są właściwi, odmawiają sądenia lub nie mając oparcia w żadnym przepisie prawnym, uznają swoją właściwość oraz rozpoznają sprawy i rozstrzygają, albo naruszają ustawę o tajemnicy, albo na skutek podstępu czy poważnego za-

Szczegółowe zakazy odnoszące się do adwokatów zostały określone w kan. 1488-1489 Kodeksu. W wypadku zaistnienia jednego z wymienionych tam przestępstw prawodawca przewiduje szereg sankcji. Adwokat może być ukarany grzywną pieniężną, zawieszony w pełnieniu urzędu, a nawet skreślony przez biskupa z listy adwokatów⁹³.

Natomiast w odniesieniu do niewłaściwych zachowań, takich jak np. niedbalstwo, niekompetencja czy nadużycia powinno zastosować się środki zaradcze oraz kary ustanowione w tym celu przez biskupa diecezjalnego nadzorującego dany sąd lub przez zespół biskupów tych diecezji, które mają wspólny sąd⁹⁴. Zaniedbania mogą stanowić podstawę skargi o odszkodowanie⁹⁵.

Tylko w przypadku wyrządzenia stronie szkody kara może być wymierzona bez wykazania winy umyślnej; należy wykazać wtedy poważne zaniedbanie obowiązków. Wszystkie inne wykroczenia, aby mogły być podstawą ukarania, muszą być popełnione z winy umyślnej⁹⁶.

4.6.1. Karne środki zaradcze

Poza karami poprawczymi⁹⁷ i karami ekspiacyjnymi⁹⁸ prawodawca kodeksowy przewiduje także środki zaradcze (*remedia poenalia*) i pokuty⁹⁹. Do środków zaradczych zalicza się upomnienie¹⁰⁰ i naganę¹⁰¹. Mają one zapobiegać popełnieniu przestępstwa. Są środkami karnymi, gdyż stosuje się je w miejsce kar w przypadku

---

niedbania wyrządzają procesującym się inną szkodę, mogą być ukarani przez kompetentną władzę należnymi karami, nie wykluczając pozbawienia urzędu. § 2. Takim samym sankcjom podlegają urzędnicy i pomocnicy trybunału, jeżeli nie dopełnili, jak wyżej, swojego urzędu i wszyscy oni mogą być także ukarani przez sędziego” (CIC 1983, kan. 1457).

⁹³ E. ZANETTI, *Fraudolenta sottrazione di cause matrimoniali ai competenti tribunali da parte di avvocati e procuratori* (can. 1488 § 2), „Quaderni di diritto ecclesiale” 20 (2007), s. 156-166.

⁹⁴ DC, art. 75 § 1-2. Także W. KIWIOR, *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 135-137.

⁹⁵ C. GULLO, *Il diritto di difesa nelle varie fasi del processo matrimoniale*, ME 113 (1988), s. 37-38; J. LLOBELL, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, IE 13 (2001), s. 71-91.

⁹⁶ CIC 1983, kan. 1321 § 2. Także R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 101.

⁹⁷ CIC 1983, kan. 1331-1335.

⁹⁸ CIC 1983, kan. 1336-1338.

⁹⁹ „Ponadto stosowane są środki zaradcze i pokuty, pierwsze głównie dla zapobieżenia przestępstwom, drugie zaś raczej dla zastąpienia kary lub jej zwiększenia” (CIC 1983, kan. 1312 § 3).

¹⁰⁰ „Tego, kto znajduje się w bardzo bliskiej okazji popełnienia przestępstwa lub na kogo w wyniku przeprowadzonego dochodzenia pada poważne podejrzenie popełnienia przestępstwa, ordynariusz może osobiście lub przez innego upomnieć” (CIC 1983, kan. 1339 § 1).

¹⁰¹ „Temu, którego postępowanie powoduje zgorszenie lub poważne naruszenie porządku publicznego, może także udzielić nagany, w sposób dostosowany do szczególnych warunków osoby i faktu” (CIC 1983, kan. 1339 § 2).

podejrzenia, że zostało popełnione przestępstwo, lub jeśli istnieje bliska okazja do jego popełnienia. Sprawiają pewną dolegliwość ewentualnemu przestępcy, jakkolwiek nie są karami w ścisłym znaczeniu¹⁰².

Pierwszym środkiem prawnym, którym ordynariusz lub osoba przez niego delegowana może posłużyć się w stosunku do podejrzanego o popełnienie przestępstwa w celu uzyskania jego poprawy i ewentualnie naprawienia szkody lub skandalu wyrządzonych jego postępowaniem, jest upomnienie (*monitio*)¹⁰³. Wobec adwokata upomnienie może być zastosowane również przez wikariusza sądowego lub sędziego. Karze upomnienia podlegają także osoby trzecie nakłaniające adwokatów do sprzeniewierzenia się obowiązkom urzędowym¹⁰⁴. Są one także zobowiązane do naprawienia szkód.

Podmiotem uprawnionym do wniesienia skargi z powodu niedozwolonych umów jest promotor sprawiedliwości. Rozstrzygnięcie w przedmiocie skargi należy do ordynariusza lub sędziego. Upomnienie może być udzielone publicznie lub tajnie¹⁰⁵. Kodeks podaje dwa wypadki, w których ordynariusz lub sędzia może zastosować upomnienie w stosunku do tego: kto znajduje się w bardzo bliskiej okazji popełnienia przestępstwa lub na kogo w wyniku przeprowadzonego dochodzenia pada poważne podejrzenie, iż dopuścił się przestępstwa¹⁰⁶. Zasada sprawiedliwości wymaga, żeby przed udzieleniem upomnienia wysłuchać podejrzanego, dając mu możliwość obrony.

Nagana (*corruptio*) natomiast jest aktem władzy jurysdykcyjnej ordynariusza, za pomocą której wyraża on swoją dezaprobatę i karci tego, którego postępowanie powoduje zgorszenie lub poważne naruszenie porządku publicznego¹⁰⁷. Powinna być ona dostosowana do okoliczności popełnienia czynu, osoby i zaistniałych faktów¹⁰⁸.

Do nagany może być dołączone zagrożenie surowszą karą, gdyby obwiniony nie zmienił postępowania. Obecny Kodeks przewiduje możliwość zastosowania

---

¹⁰² CIC 1917, kan. 2306-2311. W Kodeksie z 1917 r. wyliczone były takie środki zaradcze, jak: upomnienie, nagana, nakaz, nadzór.

¹⁰³ CIC 1983, kan. 1339 § 1. Rozróżnia się upomnienie ustawowe i kanoniczne. Ustawowe jest udzielane przez samego prawodawcę, zawarte jest w samej normie prawnej ustanawiającej karę mocą samego prawa (*latae sententiae*). Upomnienie kanoniczne jest udzielane w związku z wymierzeniem cenzury (*ferendae sententiae*). P. GAJDA, *Sankcje w Kościele w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II oraz późniejszych zmian i uzupełnień. Studium kanoniczno-pastoralne*, Tarnów 2008, s. 52-53.

¹⁰⁴ F. ROBERTI, *De processibus*, t. 1, dz. cyt., s. 592.

¹⁰⁵ „Upomnienie lub nagana powinny być zawsze możliwe do stwierdzenia przynajmniej na podstawie jakiegoś dokumentu przechowywanego w tajnym archiwum kurii” (CIC 1983, kan. 1339 § 3).

¹⁰⁶ CIC 1983, kan. 1339 § 1.

¹⁰⁷ CIC 1983, kan. 1339 § 2. Także J. KRUKOWSKI, *Kara kościelna w ogólności*, [w:] W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 4, dz. cyt., s. 179-180.

¹⁰⁸ CIC 1983, kan. 1339 § 2.

przez ordynariusza obok nagany czy upomnienia, także pokuty¹⁰⁹. Upomnienie i nagana powinny być potwierdzone odpowiednim dokumentem przechowywanym w tajnym archiwum kurii¹¹⁰.

4.6.2. Grzywna

Kara grzywny zarezerwowana jest dla adwokatów i pełnomocników, którzy wbrew wyraźnemu zakazowi ustawy wykupują spory lub też układają się o wygórowane wynagrodzenie czy przyznanie części rzeczy spornej¹¹¹. Kara taka może być wymierzona zarówno przez ordynariusza, jak i przez sędziego. Oprócz kary grzywny, dla zapobieżenia niebezpieczeństwu usiłowania osiągnięcia korzystnego wyroku za wszelką cenę, prawodawca postanowił, że tego rodzaju układ jest nieważny¹¹². Za tego typu wykroczenia Kodeks przewiduje jeszcze surowsze sankcje karne, które zostaną omówione poniżej.

4.6.3. Zawieszenie w pełnieniu urzędu

Zawieszenie w pełnieniu urzędu jest środkiem karnym deklarowanym na czas określony lub na stałe i może dotyczyć wszystkich spraw lub tylko niektórych. Polega ono na zakazie występowania w trybunałach kościelnych. Nakładane jest na adwokata lub pełnomocnika za rozmyślne sprzeniewierzenie się swojemu urzędowi, spowodowane chęcią zysku lub innymi przyczynami, takimi jak obietnica specjalnych zysków, która zobowiązywałaby adwokata do odwzajemnienia się kosztem nadużycia sprawowanej funkcji, bądź też różnego rodzaju prezenty i inne obietnice¹¹³.

Adwokata można też zawiesić w pełnieniu urzędu, jeżeli w celu osiągnięcia korzystniejszego rozstrzygnięcia omija ustawę i przenosi sprawę z trybunału właściwego do innego¹¹⁴, albo też układa się o znacznie wygórowane wynagrodzenie¹¹⁵. Według niektórych kanonistów sankcję zawieszenia w czynnościach można nałożyć także na adwokata, który w sposób niewątpliwy i celowy utrudnia wykrycie prawdy¹¹⁶.

¹⁰⁹ CIC 1983, kan. 1340 § 3.

¹¹⁰ CIC 1983, kan. 1339 § 3.

¹¹¹ CIC 1983, kan. 1488 § 1, 1489; DC, art. 110.

¹¹² CIC 1983, kan. 1488 § 1; DC, art. 110, 2°.

¹¹³ CIC 1983, kan. 1489; DC, art. 110, 3°.

¹¹⁴ CIC 1983, kan. 1488 § 2; DC, art. 110, 4°.

¹¹⁵ CIC 1983, kan. 1488 § 1; DC, art. 111, § 1-2. W Italii wynagrodzenia adwokatów są uregulowane, a w Niemczech nie ma takich regulacji; zob. M. BENZ, *Aufgabe, Stellung und Kosten eines kirchlichen Anwalts in Eheverfahren*, „Archiv für katholisches Kirchenrecht” 165 (1996), s. 446-447.

¹¹⁶ M. LEGA, V. BARTOCCETTI, *Commentarius in iudicia ecclesiastica*, t. 1, Romae 1950, s. 354.

Zgodnie z kan. 1470 § 2 Kodeksu i art. 87 instrukcji procesowej *Dignitas connubii* adwokata obecnego na rozprawie sędzieja może przywołać do porządku odpowiednimi karami, jeśli poważnie uchybił on szacunkowi i posłuszeństwu, które się należą trybunałowi; może nawet zawiesić go w wykonywaniu urzędu w trybunałach kościelnych. W normie tej przyznano sędziemu szeroką władzę karania za naruszenie porządku w sądzie. Przewinienia dokonane w siedzibie sądu podczas czynności sądowych mają charakter przestępstwa notorycznego, a więc nie wymagają dowodzenia. Dlatego po uprzednim upomnieniu słownym, sędzia może karę wymierzyć natychmiast, gdy dojdzie do powtórnego popełnienia przez tę samą osobę poważnego przewinienia porządkowego¹¹⁷.

4.6.4. Usunięcie z urzędu i skreślenie z listy adwokatów

W przypadku adwokatów stałych najbardziej surowym wymiarem kary byłoby usunięcie przez biskupa adwokata z urzędu¹¹⁸, będące karą za popełnione przestępstwo¹¹⁹.

Jeżeli adwokat ponownie popełnia przewinienia wymienione w Kodeksie, a więc popadnie w recydywę, albo przenosi sprawę z trybunału właściwego do niewłaściwego, może być skreślony z listy adwokatów¹²⁰. Kara ta może być również orzeczona za dopuszczenie się najcięższych przewinień dyscyplinarnych. Skreślenia z listy dokonuje ordynariusz stojący na czele trybunału¹²¹ – bądź z własnej inicjatywy, bądź na wniosek sądu.

Ponadto, jak wyżej wspomniano, adwokat może być usunięty z danej sprawy także przez sędziego, dekretem wydanym z urzędu lub na żądanie strony, ale tylko z powodu poważnej przyczyny (*gravi de causa*), wykazanej w dekreście usunięcia¹²².

¹¹⁷ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 217; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., s. 108.

¹¹⁸ CIC 1983, kan. 1457 § 1-2. Stabilność urzędu i jej praktyczne skutki omawia A.G. Miziński (A.G. MIZIŃSKI, *Instytucja obrońcy stałego...*, dz. cyt., s. 174-177); zob. R. FUNGHINI, *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, IE 13 (2001), s. 71-91; S. GHERRO, *Qualche considerazione sulla figura dell'Avvocato Rotale*, [w:] *Le «Normae» del Tribunale della Rota Romana* (Studi Giuridici XLII), Città del Vaticano 1997, s. 139-149; M. MÜLLER, *Die Rechtslage zur Aufnahme in das und zur Streichung aus dem Verzeichnis der am Gericht zugelassenen Advokaten und der am Gericht tätigen Prokuratoren nach Art. 112 der Eheprozessordnung Dignitas Connubii*, „De Processibus Matrimonialibus” 14 (2007), s. 273-288.

¹¹⁹ CIC 1983, kan. 196. Także K. DZIUB, *Pojęcie urzędu kościelnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 35-36 (2007-2008), s. 78-79.

¹²⁰ CIC 1983, kan. 1488 § 1-2; DC, art. 110, 2° i 4°.

¹²¹ Tamże. Także A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 56-60.

¹²² CIC 1983, kan. 1487; DC, art. 109. Także K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1487; G. MONTINI, *Losservanza deontologica come problema disciplinare, ossia il procedimento disciplinare canonico per i ministri del tribunale e per gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori...*, dz. cyt., s. 96-102 i 107-112.

Według kanonistów słuszną przyczyną jest np. apostazja adwokata, wyrządzenie szkody w związku z wykonywanym zadaniem, utrudnianie w procesie, fałszerstwa, utrata dobrego imienia, nieregularna sytuacja małżeńska (życie w konkubinacie, zawarcie małżeństwa cywilnego), wszczęte postępowanie dyscyplinarne lub karne, brak uszanowania prawa lub trybunału¹²³. Ocena ciężkości przyczyny należy do przewodniczącego¹²⁴, który powinien jednak w tego rodzaju sprawach zachować rozwagę, aby nie spowodować zahamowania działań po stronie adwokatów¹²⁵.

4.7. Podsumowanie

Zapisani na listę adwokatów w sądach kościelnych obowiązani są do obrony, względnie pomocy, tym wszystkim którzy o to proszą, także tym, którym sąd przyzna prawo ubogich, czyli prawo do bezpłatnej lub mniej płatnej pomocy. Zaś adwokaci mają prawo do otrzymywania honorariów, z jednej strony będących godziwą zapłatą za ich pracę, a z drugiej strony uznanych i zatwierdzonych przez biskupa diecezjalnego. Adwokatowi nie wolno odsprzedawać z zyskiem sprawy innemu adwokatowi oraz wymagać nieproporcjonalnie dużego honorarium, nie wolno mu prowadzić sprawy nieuczciwie, zwłaszcza pod wpływem podarunków czy obietnic, nie wolno przenosić spraw do trybunałów niewłaściwych, nie wolno działać na szkodę strony. Adwokat jest zobowiązany do zachowania tajemnicy zawodowej i dlatego Kodeks Prawa Kanonicznego uwalnia go od obowiązku zeznań, gdyby z tego powodu miała wyniknąć jakaś szkoda dla jego klienta, a w określonych sytuacjach uznaje go za niezdatnego do zeznawania jako świadek.

Adwokat nie może przyjąć sprawy niesłusznej, w której nie ma najmniejszych podstaw prawnych do tego, żeby małżeństwo mogło być ogłoszone jako nieważne, a tym bardziej nie może zmyślać tytułu i dobierać zmyślonego odpowiednio materiału dowodowego. Byłoby to przeciw sprawiedliwości, prawdzie i dobru klienta.

Gdyby adwokaci, poprzez świadome i dobrowolne dopuszczanie się nieposłuszeństwa względem norm prawnych ustanowionych przez Kościół, łamali te nor-

---

¹²³ R. BURKE, *Commentarium de responsione in casu particulari de idoneitate advocatorum qui in unione irregulari vivunt ad patrocinium in causis nullitatis matrimonii exercendum*, Per 82 (1993), s. 701-708; L. CHIAPPETTA, *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma 1994, s. 103; C. GULLO, *Procuradores y abogados (cann. 1483-1490)*, [w:] *Comentario Exegético al Código de Derecho Canónico*, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, IV/1, Pamplona 2002, s. 1059; W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 171. Początek formularza

¹²⁴ DC, art. 109.

¹²⁵ J. KRUKOWSKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 110.

my, mogli by zostać odpowiednio ukarani¹²⁶. Ustawodawca kościelny zatroskany jest bowiem o właściwy wymiar sprawiedliwości w Kościele¹²⁷. Kościół swej władzy karania nie uważa za pierwszorzędny sposób prowadzenia wiernych do zbawienia. Niekiedy jednak, ze względu na dobro duchowe osoby, która dopuściła się czynu zakazanego, jak również dobro duchowe całej wspólnoty, sprawiedliwe ukaranie jest konieczne.

Jeśli adwokat sprzeniewierzy się swoim obowiązkom lub podejmie działania mu zabronione, biskup moderator sądu może zastosować karne środki zaradcze lub takie środki karne jak: grzywna, zawieszenie w pełnieniu urzędu lub nawet skreślenie z listy adwokackiej. Ostatnie z wymienionych kar mogą być – z poważnej przyczyny - nałożone przez biskupa lub sędziego z urzędu lub na prośbę strony.

---

¹²⁶ CIC 1983, kan. 1386, 1389, 1391, 1457, 1470 § 2. Także A.G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa...*, dz. cyt., s. 56-57; J. KRUKOWSKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 112.

¹²⁷ „Kościół posiada wrodzone i własne prawo wymierzania sankcji karnych wiernym pełniącym przestępstwo” (CIC 1983, kan. 1311). P. MONETA, *Lavvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam...*, dz. cyt., s. 323-335; C.J. ERRÁZURIZ MACKENNA, *Licitud moral de la presentación de la demanda de nulidad matrimonial por los esposos*, IC 41 (2001) 81, s. 169-189; G. MONTINI, «*In advocatos vel procuratores, si opus sit, animadvertere*» (art. 124, 1° *Pastor Bonus*) un aspetto della vigilanza della Segnatura Apostolica sulla retta amministrazione della giustizia, [w:] *Matrimonium et ius: Studi in onore del Prof. Avv. Sebastiano Villeggiante*, a cura di J.E. Villa Avila, C. Gnazi, Città del Vaticano 2006, s. 31-48; P.M. REYES VIZCAÍNO, *Licitud moral de la presentación de la demanda de nulidad*, „*Nueva Época*” 10 (2008), s. 117-138.

ROZDZIAŁ V

USTANIE POMOCY ADWOKATA

W rozdziale piątym omówione są przyczyny wygaśnięcia zlecenia udzielonego adwokatowi kościelnemu, zwłaszcza z uwagi na jego odpowiedzialność za niewłaściwe wykonywanie powierzonych mu zadań. Prawodawca kościelny zamieścił w Kodeksie Prawa Kanonicznego normy dające możliwość odwołania adwokata przez stronę lub usunięcia go przez sędziego, a także usprawiedliwionego wycofania się adwokata ze sprawy. Czasem działanie adwokata może zostać zawieszona. O niektórych sposobach ustania zlecenia adwokackiego (np. choroby lub śmierci adwokata, zakończenia procesu) prawodawca nie wspomina wprost; nie określa wszystkich sposobów i warunków zakończenia relacji strona – adwokat.

5.1. Rezygnacja strony procesowej z pomocy adwokata

Strona w każdym momencie procesu o nieważność małżeństwa może zrezygnować z pomocy adwokata kościelnego¹. W tym przepisie prawodawca przejawia szacunek dla strony oraz liczy się z jej opinią. Jednak nie zwalnia to jej z obowiązku zapłaty adwokatowi za wykonaną pracę².

Kan. 1486 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego nie traktuje wprost o możliwości odwołania adwokata, lecz pośrednio taką sytuację dopuszcza³. Wyraźnie mówi o tym instrukcja *Dignitas connubii*⁴. Odwołanie adwokata – aby osiągnęło sku-

---

¹ „Adwokaci i pełnomocnicy mogą być przez tych, którzy ich powołali, odwołani w jakimkolwiek momencie sprawy, z zachowaniem obowiązku wypłacenia im honorarium należnego za wykonaną pracę (...)” (DC, art. 108); R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 117.

² DC, art. 108.

³ „Usunięcie pełnomocnika lub adwokata, by osiągnęło skutek, musi im być podane do wiadomości, a jeśli nastąpiło już zawiązanie sporu, należy o usunięciu zawiadomić sędziego i stronę przeciwną” (CIC 1983, kan. 1486 § 1). CIC 1917, kan. 1664 § 1; PrM, art. 52 § 1. Także K. LÜDICKE, *Prozeßrecht*, [w:] *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, ad 1486.

⁴ DC, art. 108.

tek – musi być podane mu do wiadomości, a gdyby zawiązanie sporu już nastąpiło, należy o odwołaniu powiadomić także sędziego i drugą stronę procesową⁵. W konsekwencji adwokat traci powierzone mu zadania. Powiadomienia zainteresowanych uczestników procesu muszą być dokonane w sposób pewny i zapewniający możliwość udowodnienia⁶. Strona, powiadamiając sędziego o odwołaniu przez nią adwokata, może zakomunikować, że od tej pory będzie miała nowego adwokata lub będzie teraz samodzielnie występować w sądzie albo też może poprosić – ze względu na zaistniałą sytuację – o odroczenie terminów procesowych⁷. Ustawowo nie jest wymagane, aby odwołanie adwokata zostało zaaprobowane przez sędziego ani żeby zawierało motywację⁸.

Jeśli adwokat wyrządził stronie szkodę jakimkolwiek aktem podstępem lub winy nieumyślnej, podjętym wbrew prawu, stosownie do dyspozycji kan. 128 Kodeksu, obowiązany jest do naprawienia szkody⁹.

5.2. Usunięcie adwokata z inicjatywy sędziego lub na żądanie strony procesowej

Adwokaci ustanowieni przez strony lub wyznaczeni przez sędziego, mogą utracić powierzony im urząd nie tylko poprzez odwołanie zlecenia przez stronę, ale także poprzez usunięcie ich przez przewodniczącego trybunału kolegiального albo przez sędziego trybunału jednoosobowego z jego własnej inicjatywy (np. z powodu nadużycia zadań na szkodę strony) lub na wniosek strony (np. z powodu zażądania zbyt wysokiego honorarium za usługi adwokackie), ale nie na żądanie obrońcy węzła małżeńskiego lub promotora sprawiedliwości¹⁰. Treść kan. 1487 Kodeksu z 1983 r. wskazuje, że usunięcie (odwołanie) adwokata nie zawsze jest karą. Norma ta została przejęta bez zmian z kan. 1663 Kodeksu Prawa Kanonicz-

⁵ Tamże. T. PAWLUK, *Kanoniczne procesy szczególne*, Warszawa 1971, s. 240; M. GRESZATA, *Litispendencia w procesie kanonicznym*, Lublin 2003, s. 183; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 117; W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 170.

⁶ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 118.

⁷ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne...*, t. 4, dz. cyt., s. 224-225.

⁸ J. KRUKOWSKI, *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, dz. cyt., s. 109-110.

⁹ „Ktokolwiek aktem prawnym nielegalnie albo jakimkolwiek innym aktem dokonany z winy umyślnej lub nieumyślnej wyrządził komuś krzywdę, obowiązany jest do naprawienia wyrządzonej szkody” (CIC 1983, kan. 128). DC, art. 75 § 3, 111 § 3. Także W. GÓRALSKI, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji Dignitas connubii*, [w:] TENŻE, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, dz. cyt., s. 543-544; W. KIWIOR, *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 170.

¹⁰ CIC 1983, kan. 1487; DC 109; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 118.

nego z 1917 r. i powtórzona w art. 109 instrukcji *Dignitas connubii*¹¹. Stanowi to wyjątek od zasady wyrażonej w kan. 1481 § 1 Kodeksu¹², bowiem strona jest zasadniczo wolna w ustanawianiu adwokata.

Tak jak wyznaczenie adwokata stałego dokonuje się poprzez zlecenie wydane przez stronę procesową lub sędziego, tak też wygasa poprzez odwołanie zlecenia przez stronę lub sędziego¹³. Normy prawne dotyczące utraty urzędu prawodawca kościelny umieścił w kan. 184-196 Kodeksu. Ogólnie można stwierdzić, że utrata urzędu jest wynikiem jakiegoś zdarzenia albo jakiejś czynności – bądź to ze strony pełniącego urząd, bądź to ze strony władzy kościelnej – i może nastąpić na kilka sposobów. Po pierwsze, niezależnie od woli zainteresowanych, z samej natury rzeczy¹⁴ (np. przez osiągnięcie limitu wieku). Po drugie, w oparciu o wyraźną wolę osoby pełniącej urząd, czyli na podstawie jej rezygnacji¹⁵. Po trzecie, utrata urzędu może nastąpić na skutek woli kompetentnej władzy: tak dzieje się w przypadku przeniesienia na inny urząd¹⁶ lub na skutek usunięcia z urzędu, które z kolei może nastąpić *ipso iure* albo na mocy dekretu kompetentnej władzy¹⁷.

Odnosnie do przyczyny, która umożliwia wydanie dekretu usunięcia adwokata, zgodnie z normą zawartą w Kodeksie z 1917 r. wystarczała jedynie „słuszna przyczyna”, zaś aktualnie obowiązujące przepisy, zarówno kodeksowe, jak i te zawarte w *Dignitas connubii*, domagają się „poważnej przyczyny”¹⁸.

Oprócz użytego w polskim tłumaczeniu Kodeksu pojęcia „usunięci” (*repelli*) może także użyć określenia „odrzuć”. Bowiern norma zawarta w kan. 1487 daje sędziemu możliwość odrzucenia zgłoszonego adwokata już od samego początku, jak i podczas całego procesu. Powoływany albo już powołany adwokat lub pełnomocnik może być odrzucony od razu na początku procesu lub może być potem usunięty dekretem sędziego, z jego własnej inicjatywy lub na żądanie drugiej strony¹⁹.

---

¹¹ „Tum procurator tum advocatus possunt a iudice, dato decreto, repelli sive ex officio sive ad instantiam partis, iusta tamen de causa” (CIC 1917, kan. 1163); „Zarówno pełnomocnik, jak i adwokat, mogą zostać usunięci przez przewodniczącego umotywowanym dekretem, wydanym z urzędu albo na żądanie strony, ale tylko na skutek poważnej przyczyny (por. kan. 1487)” (DC, art. 109).

¹² „Strona może swobodnie ustanowić sobie adwokata i pełnomocnika (...)” (CIC 1983, kan. 1481 § 1). CIC 1917, kan. 1655 § 3; PrM, art. 43 § 1, 44 § 1.

¹³ G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 148-149.

¹⁴ CIC 1983, kan. 184-185.

¹⁵ CIC 1983, kan. 187.

¹⁶ CIC 1983, kan. 190.

¹⁷ CIC 1983, kan. 192.

¹⁸ A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 309.

¹⁹ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 118; A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata...*, dz. cyt., s. 309.

Do skutecznego usunięcia adwokata winien być wydany umotywowany dekret, który pozostaje w aktach sprawy²⁰. W dokumentach Stolicy Apostolskiej z 1988 i z 1993 r. zawarte są normy i wskazania określające procedurę usuwania adwokatów. Chodzi szczególnie o zachowanie formy pisemnej oraz dyspozycji z kan. 50-51 CIC 1983. O szczegółowym sposobie postępowania decyduje Sygnatura Apostolska lub biskup diecezjalny²¹. Chociaż słowo *remotio* znaczy usunięcie, to wydaje się, iż w języku polskim lepiej brzmi słowo „odwołanie”, zwłaszcza gdy chodzi o odwołanie przez stronę. Słowo „usunięcie” bardziej pasuje do określenia działania sędziego, zwłaszcza gdy jest sankcja karna.

Dekret sędziego, jako akt administracyjny, nie podlega apelacji, ale może być przedmiotem rekursu do jego autora²². Odsunięcia adwokatów od udziału w sprawie zdarzają się bardzo rzadko; mogą one nastąpić wskutek niewłaściwej postawy adwokata lub nadgorliwości sędziego, który nawet słuszną obronę interesu strony może potraktować jako podważanie jego decyzji czy autorytetu. W sądach kościelnych w Polsce w latach 1950-2007 nie było przypadku odsunięcia adwokata od sprawy.

Usunięcie adwokata, jeśli nie nastąpiło w wyniku popełnienia przestępstwa, jest działaniem administracyjnym zmierzającym do zapewnienia prawidłowego przebiegu procesu²³.

5.3. Uzasadnione wycofanie się adwokata ze sprawy

Zlecenie udzielone adwokatowi może wygasnąć m.in. na skutek jego zrzeczenia się, czyli wycofania ze sprawy. Może ono być uzasadnione lub nieuzasadnione. Uzasadnione wycofanie się adwokata z danej sprawy może wynikać z powołania go na inny ważny urząd, który ze względu na jego rodzaj lub miejsce wypełniania jest niepołączalny z funkcją adwokata. W Polsce miał miejsce taki kazus w Sądzie

---

²⁰ „Przed wydaniem poszczególnego dekretu, władza powinna zebrać konieczne wiadomości i dowody, oraz - o ile to możliwe - wysłuchać tych, których prawa mogą być naruszone” (CIC 1983, kan. 50); „Dekret powinien być wydany na piśmie, z podaniem, jeśli zawiera decyzję, przynajmniej ogólnej motywacji” (CIC 1983, kan. 51).

²¹ SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, Responsio de die 12.07.1993, Per 82 (1993), s. 699-700; R.L. BURKE, *Commentarius de responsione in casu particulari de inidoneitate advocatorum qui in unione irregolari vivant ad patrocinium in causis nullitatis matrimonii exercendum*, Per 82 (1993), s. 701-706.

²² „Kto twierdzi, że jest pokrzywdzony dekretem, może wnieść rekurs do hierarchicznego przełożonego tego, kto dekret wydał, z jakiegokolwiek słusznej przyczyny; rekurs można wnieść do samego autora dekretu, który musi go zaraz przesłać do właściwego przełożonego hierarchicznego” (CIC 1983, kan. 1737 § 1). G. LESZCZYŃSKI, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, IM 11 (2006) 17, s. 148-149.

²³ R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 118.

Metropolitalnym w Częstochowie, gdzie adwokat stały został mianowany wiceoficjałem, a jak wiadomo obu tych funkcji łączyć nie wolno²⁴.

W instrukcji *Dignitas connubii* zabrania się adwokatom wymówienia przyjętego zlecenia bez słusznej przyczyny²⁵. Pozostawienie adwokatowi możliwości zrzeczenia się obrony w trakcie trwania procesu bez podania słusznej przyczyny mogłoby spowodować niepewność i dyskomfort psychiczny strony, która poczułaby się opuszczona w trakcie prowadzenia ważnej dla niej sprawy; a ponadto mogłoby to prowadzić do wymuszania większego honorarium²⁶. Szczególnie niewskazane jest, aby adwokat wycofał swoją obronę w końcowym etapie procesu, np. krótko przed zamknięciem postępowania dowodowego i wyznaczeniem czasu na przygotowanie obrony²⁷. Zaś za całkowicie niedopuszczalne należy uznać wycofanie się adwokata po otrzymaniu wiadomości o wyznaczeniu terminu na złożenie głosu obrończego.

5.4. Inne przyczyny ustania zlecenia

Zlecenie, czyli pełnomocnictwo procesowe, może dotyczyć całego procesu lub poszczególnych czynności procesowych. Poza przyczynami wymienionymi w rozdziale IV (punkt 4.3 i 4.4) i w rozdziale V (pkt 5.1, 5.2 i 5.3) może ono ulec wygaśnięciu także na skutek śmierci mocodawcy lub adwokata, wykonanie ustalonego zadania, upływ wyznaczonego czasu, wydania ostatecznego wyroku czy końca instancji²⁸, złożenia i poparcia apelacji od wyroku negatywnego²⁹, czy zrzeczenia się dokonanego przez adwokata z powodu innej słusznej przyczyny³⁰.

Tych sposobów zakończenia zlecenia prawodawca nie wspomina wprost w jednym miejscu i nie podaje wszystkich warunków zakończenia relacji strona – obrońca, np. warunków zrzeczenia się funkcji przez adwokata.

²⁴ Wywiad z M.S., oficjałem Sądu Metropolitalnego w Częstochowie, 2.04.2009, sygn. C/MS.

²⁵ DC, art. 110, 1°.

²⁶ W. KIWIOR, *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej...*, dz. cyt., s. 172.

²⁷ CIC 1983, kan. 1601; DC, art. 240 § 1.

²⁸ CIC 1983, kan. 1517. Także P.M. DA CASOLA, *Compendio di Diritto Canonico*, Taurini 1967, s. 1030-1031; S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, t. 2, Olsztyn 1960, s. 149; R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne...*, dz. cyt., 128; J. WEIER, *Der Anwalt im kirchlichen Eheprozeß. Neue Bestimmungen im CIC*, [w:] *Ministerium Iustitiae. Festschrift für H. Heinemann*, red. A. Gabriels, H.J.F. Reinhardt, Essen 1986, s. 408-409; R. SZTYCHMILER, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, dz. cyt., s. 117.

²⁹ W. AYMANS, K. MÖRSDORF, L. MÜLLER, *Kanonisches Recht. Lehrbuch aufgrund des Codex Iuris Canonici*, t. 4, *Vermögensrecht, Sanktionsrecht und Prozeßrecht*, Paderborn 2013, s. 388-389.

³⁰ DC, art. 110, 1°.

5.5. Podsumowanie

Przeanalizowane w ostatnim rozdziale zagadnienie ustania pomocy adwokata traktować należy łącznie z sytuacjami omówionymi w rozdziale czwartym, w których pomoc adwokata może ustać wskutek wymierzenia adwokatowi przewidzianej w prawie kary usunięcia go z urzędu lub skreślenia z listy adwokatów. Tymi innymi sposobami ustania pomocy adwokata są: rezygnacja strony procesowej z pomocy adwokata, odrzucenie lub usunięcie adwokata z inicjatywy sędziego albo na żądanie strony procesowej. To usunięcie może być dokonane przez biskupa moderatora lub przez sędziego, ale zawsze po wystąpieniu poważnej przyczyny usunięcia.

Ponadto ustanie pomocy adwokata może nastąpić poprzez wycofanie się adwokata ze sprawy czyli zrzeczenie się prowadzenia sprawy, a także przez wykonanie zleconego zadania na określonym etapie sprawy, zakończenie instancji, czy wreszcie przez śmierć strony lub adwokata.

ZAKOŃCZENIE

Instrukcja *Dignitas connubii* z 25 stycznia 2005 r. w sposób szczególny wpłynęła na sądownictwo kościelne, ponieważ uszczegółowiła normy kodeksowe m. in. w zakresie działalności adwokatów przy sądach kościelnych. Choć takich uszczegółowień nie zawiera motu proprio papieża Franciszka *Mitis Iudex Dominus Iesus*, z 15 sierpnia 2015 r., to jednak przez wprowadzenie możliwości procesu skróconego przed biskupem oraz przez dopuszczenie wykonalności niepodważanych wyroków I instancji, znaczenie pomocy adwokata ogromnie wzrosło¹. Dlatego też jeszcze dokładniej należało przeanalizować możliwości i ograniczenia działalności adwokatów kościelnych.

Od promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. obserwuje się coraz żywsze zainteresowanie (w Polsce i w świecie) instytucją adwokata i jego możliwościami pomocy w procesie kanonicznym. Zainteresowanie to wzrosło skokowo po ogłoszeniu *Dignitas connubii* oraz *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Świadczy o tym więcej ukazującej się literatury na temat procesów kanonicznych, tematyka prac dyplomowych na studiach prawa kanonicznego i prawa, dyskusje kanonistów, organizowane sympozja naukowe, a także znaczący wzrost spraw kierowanych do sądów kościelnych.

Rola adwokatów w procesie zawsze była wielka, zarówno w stosunku do strony procesowej, od której otrzymywali zlecenie, jak i w stosunku do trybunałów, przed którymi prowadzone są sprawy². Wzrastająca liczba rozpadających się małżeństw powoduje, że coraz większa liczba osób zgłasza się do trybunałów kościelnych, pragnąc uregulować swoją sytuację prawną w Kościele katolickim. Niestety, pojawiające się coraz liczniej w różnych środkach przekazu nieprawdziwe informa-

---

¹ P. BIANCHI, *Lo svolgimento del processo breve: la fase istruttoria e di discussione della causa*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali do Papa Francesco. Una guida per tutti*, Milano 2016, s. 77-83; G.P. MONTINI, *Dopo la decisione giudiziale: appello e alter impugnazioni*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali do Papa Francesco. Una guida per tutti*, Milano 2016, s. 111-117; L. MÜLLER, *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren nach der Reform von 2015. Ergänzungsband zu: Aymans – Mörsdorf – Müller, Kanonisches Recht. Lehrbuch aufgrund des Codex Iuris Canonici*, Paderborn 2017, s. 24-82.

² M. WEGAN, *Zur Bedeutung der anwaltlichen Begleitung...*, dz. cyt., s. 85-94.

cje na temat możliwości łatwego uzyskania stwierdzenia nieważności małżeństwa wprowadzają ludzi w błąd odnośnie do obowiązujących procedur. Swoją aktywność w tej mierze przejawiają także osoby nie mające fachowego przygotowania lub których szczerą intencją może budzić wątpliwości. Narażają one strony na iluzoryczne pojmowanie procesu małżeńskiego i ponoszenie wysokich kosztów, bez otrzymywania kompetentnej pomocy prawnej. W związku z tym coraz bardziej konieczne staje się zapewnienie fachowej pomocy doradczej w sądach kościelnych i u adwokatów kościelnych.

Według ogólnej zasady strona może swobodnie ustanowić sobie adwokata. W procesie spornym, gdy chodzi o małoletnich albo sprawa dotyczy dobra publicznego, z wyjątkiem spraw małżeńskich, sędzia powinien mianować obrońcę z urzędu, jeśli strona go nie posiada.

W rozdziale pierwszym, po rozważaniach terminologicznych, analizie poddano stanowisko ustawodawcy kościelnego w odniesieniu do udziału adwokata w procesach kanonicznych, zwłaszcza w sprawach o nieważność małżeństwa. Opisano również kategorie adwokatów kościelnych, tak w historii, jak i obecnie. Szczególnie ważne tu jest określenie specyficznych regulacji prawnych dotyczących adwokatów stałych (kuralnych), z wyboru (kontraktowych) oraz adwokatów Roty Rzymskiej.

Strona procesowa w procesie o nieważność małżeństwa może mieć jednego lub kilku adwokatów, ponieważ ich działalność – inaczej niż pełnomocników procesowych – nie opiera się na zasadzie prewencji. Samo zlecenie strony procesowej czy sędziego nie wystarcza. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. wprowadził nową instytucję, mianowicie stałych obrońców, otrzymujących wynagrodzenie od trybunału, którzy mogą pełnić zadania adwokata lub pełnomocnika procesowego.

Omówiono też kwestię dostępności adwokatów kościelnych, a więc funkcjonowanie diecezjalnych list adwokatów, działalność poradni kanonicznych i kanoniczoprawnych, a także strukturę i cele powstałego w 2007 r. Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce. W 2007 r. abp A. Dzięga, przewodniczący Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, powołał Ekspertski Zespół Redakcyjny działający przy Radzie Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, którego zadaniem było przygotowanie projektu *Norm dotyczących aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* w Polsce. Normy te zostały zaaprobowane przez ten zespół i Radę 25 listopada 2015 r. w Częstochowie, jednak dotąd nie zostały przez Konferencję Episkopatu Polski promulgowane³.

W instrukcji *Dignitas connubii* prawodawca przypomniał normy kodeksowe dotyczące działania poradni prawnych przy sądach, publikowania diecezjalnej li-

---

³ Nie zostały one promulgowane przynajmniej do 31.10.2018 r.; aktualny stan zob. Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce, [w:] <https://sites.google.com/site/korpusadwokatowkoscielnych/home> (dostęp: 30.09.2018).

sty adwokatów i pełnomocników procesowych i korzystania przez strony procesowe z pomocy patronów. Ważne są także analizy norm (obowiązujących w Polsce i we Włoszech) i zasad wynagradzania adwokatów kościelnych.

W rozdziale drugim omówiono zagadnienia związane z ustanowieniem (mianowaniem) adwokata stałego (zwanego kurialnym bądź sądowym) i zatwierdzeniem adwokata kontraktowego (zwanego prywatnym lub z wyboru). Najpierw analizie poddano normy określające wymagane przez prawo kanoniczne kwalifikacje naukowe i moralne (katolickie wyznanie, nieposzlakowana opinia i doktorat z prawa kanonicznego) potwierdzone zatwierdzeniem biskupa. Przeanalizowano także kwestie związane z umową między adwokatem a klientem, przedstawianiem przez adwokata upoważnienia do udziału w procesie, a także z łączeniem funkcji adwokata z funkcją pełnomocnika

Problemowi czynnego uczestnictwa adwokata w procesie małżeńskim a więc szczegółowym jego zadaniom procesie o nieważność małżeństwa, poświęcony jest rozdział trzeci, gdzie przeanalizowano jego zadania przed procesem oraz w trakcie trwania procesu. Przed procesem do zadań adwokata należą: próba pogodzenia stron, ustalenie celowości procesu i ewentualnie pomoc w sporządzeniu skargi powodowej. Ukazano tutaj też katalog uprawnień, jak również zakres obowiązków adwokata podczas procesu, jakie nakłada na niego Kodeks Prawa Kanonicznego, instrukcja *Dignitas connubii* oraz list apostolski *Mitis Iudex*. Do obowiązków stale wiążących adwokata należy: uczciwe prowadzenie sprawy klienta, świadczenie stronie pomocy bez żądania wygórowanej zapłaty, właściwe zachowanie wobec trybunału, dążenie do poznania prawdy obiektywnej, rzetelność i sumienność w wykonywaniu swoich obowiązków oraz zachowanie tajemnicy zawodowej. Do obowiązków i uprawnień doraźnych zalicza się: ewentualna pomoc w odpowiedzi na skargę, pomoc w ustaleniu przedmiotu sporu, pomoc w przygotowaniu pytań dla stron, świadków i biegłych, jego obecność przy ich przesłuchaniach, możliwość przygotowania i zadawania pytań podczas przesłuchania, zawsze za pośrednictwem sędziego, chyba że prawo partykularne reguluje tę kwestię inaczej, zapoznanie się z dowodami przedstawianymi przez strony, przeglądanie akt sądowych, także przed ich publikacją, otrzymywanie potrzebnych odpisów akt sprawy, udział w przedwyrokowej dyskusji nad sprawą, w tym napisanie odpowiedzi na uwagi obrońcy węzła małżeńskiego oraz sporządzenie głosu obrończego. W rozdziale tym została ukazana również różnorodna praktyka odnośnie do współdziałania adwokatów i pracowników sądów kościelnych w Polsce (np. kwestia udziału adwokata w przesłuchaniach, jego dostęp do akt sądowych).

Czwarty rozdział zawiera analizę zakazów, jakie ustawodawca stawia adwokatom oraz kary przewidziane za ich nadużycia. Nowy Kodeks zabrania adwokatom wykupywania sporu albo układania się o wygórowane wynagrodzenie dla siebie lub o przyznanie im części rzeczy spornej po wygraniu procesu. Gdyby to uczy-

nili, umowa jest nieważna i mogą być ukarani przez sędziego grzywną pieniężną. Adwokat może zostać ponadto zawieszony w pełnieniu urzędu, a nawet, gdyby okazał się recydywistą, skreślony z listy adwokatów przez biskupa, który stoi na czele trybunału. W ten sposób mogą być także ukarani adwokaci, którzy omijając ustawę, wycofują sprawy z właściwych trybunałów, by korzystniej rozstrzygać je przed innymi. Adwokaci, którzy przyjmowaniem podarunków lub obietnic albo w jakikolwiek inny sposób sprzeniewierzyli się swojemu urzędowi, powinni zostać ukarani grzywną, zawieszeni w wykonywaniu obrony, lub ukarani innymi stosownymi karami. Ponadto sędzia może - z urzędu lub na żądanie strony - ale tylko na skutek poważnej przyczyny, dekretem usunąć adwokata ze sprawy.

Przy mniejszych wykroczeniach przedstawiciel władzy kościelnej może wobec adwokata zastosować takie karne środki zaradcze jak upomnienie lub nagana. A jeśli to nie pomoże, to środki karne *sensu stricto*.

W rozdziale ostatnim omówione zostały inne formy ustania pomocy adwokata, nie będące skutkiem jego ukarania. Może to być np. wygaśnięcie zlecenia udzielonego adwokatowi kościelnemu tylko do określonego zadania. W Kodeksie Prawa Kanonicznego są normy dające możliwość odwołania adwokata przez stronę (rezygnacji z jego pomocy) lub usunięcia go przez sędziego, a także usprawiedliwionego wycofania się adwokata ze sprawy. Czasem też działanie adwokata może zostać czasowo zawieszona. Może też być ustanie pomocy z racji śmierci adwokata, lub zakończenia procesu.

Funkcja adwokata kościelnego wiąże się nieodłącznie z prawem do obrony, przysługującym każdemu człowiekowi. Możliwość aktywnego działania adwokata jest wyrazem troski Kościoła o prawidłowe działanie sądownictwa kościelnego. Funkcja adwokata stanowi szczególny wyraz urzeczywistnienia prawa wiernych do obrony prawnej. Żadne racje faktyczne i prawne, z wyjątkiem zakazów przewidzianych przez ustawodawcę, nie są wystarczającym argumentem za uniemożliwieniem adwokatowi udziału w procesie kanonicznym. Szczególnie znacząca jest rola adwokata i jego znaczenie w procesie małżeńskim. Strona może dzięki niemu lepiej zrozumieć istotę i przedmiot postępowania przed sądem kościelnym, a trybunał otrzymuje dodatkową pomoc w prawidłowym rozpoznaniu sytuacji małżonków i osiągnięciu pewności moralnej przy wydawaniu wyroku.

Od dobrego współdziałania adwokata ze stroną i trybunałem zależy zarówno sprawny przebieg procesu, jak i zabezpieczenie uprawnień strony. Niewątpliwie wyczerpujące udzielenie wiernemu kompetentnej porady prawnej jest niezmiernie istotne i stanowi przejaw troski o dobro stron procesowych oraz kompetentną i skuteczną pomoc prawną dla małżonków. W świetle przeprowadzonych analiz można stwierdzić, iż zapotrzebowanie stron procesowych na pomoc ze strony adwokata jest coraz większe.

Przedstawione rozważania dogmatyczno-prawne miały na celu kompleksowe i pełne omówienie zagadnień związanych z udziałem adwokata w procesie

o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Ale publikacja niniejsza posiada również praktyczny obszar rozważań i cel praktyczny.

Konieczne jest ujednoczenie praktyki w sądach Kościoła katolickiego, zwłaszcza w Polsce, co zapewne jest pożądane i w innych krajach. Odmowę udziału adwokata uzasadnia się bowiem często brakiem ogólnokrajowych regulacji. Biskupi winni dołożyć starań, aby strony procesowe miały możliwość korzystania z pomocy adwokata w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa i korzystały z niej. Widoczny jest problem istnienia tzw. fikcyjnych adwokatów, którzy nie wypełniają swojej posługi, a jedynie widnieją na listach adwokatów w celu wypełnienia zaleceń Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej. Ich zaangażowanie się byłoby wyjściem naprzeciw bardzo konkretnym potrzebom wiernych.

Od pewnego czasu prowadzone są prace nad uregulowaniem kwestii funkcjonowania adwokatów na terytorium Polski. Ważną rolę w tym zakresie odgrywa powstały 12 czerwca 2007 r. Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce, który reprezentuje to środowisko wobec Konferencji Episkopatu Polski, Konwentu Oficjalów Polskich, wydziałów prawa kanonicznego oraz innych ośrodków kościelnych i naukowych, zarówno w Polsce, jak i za granicą. Wielce pożyteczne jest istnienie tego rodzaju forum współpracy legalnych adwokatów kościelnych.

Należy dążyć do tego, aby porad udzielały osoby odpowiednio wykwalifikowane, łączące wiedzę teoretyczną z praktyczną. Należy zwrócić także uwagę, że ze względów praktycznych (m.in. obecność na przesłuchaniach, publikacja akt) stwierdzenie na adwokata w pierwszej kolejności winny uzyskiwały osoby zamieszkałe w diecezji, w której siedzibę ma sąd, zwłaszcza gdy będą chciały łączyć funkcję adwokata z funkcją pełnomocnika.

W kwestii ustalania stawek adwokackich należy podkreślić, że wynagrodzenie adwokata powinno być godziwe. Najlepszym rozwiązaniem byłoby dostosowanie wysokości kosztów procesowych i honorariów dla adwokatów do wysokości zarobków strony procesowej. Koszty adwokackie nie mogą być jednak przeszkodą dla strony w korzystaniu w procesie z pomocy adwokata.

Adwokaci nie powinni starać się o to, aby występować w każdej sprawie. Zbyt duża ilość spraw może powodować brak dokładnego wypełniania zadań adwokata. Należy wykształcić atmosferę współpracy, by wspólną troską sądu, stron i adwokatów była wzajemna pomoc przy poznawaniu prawdy o konkretnym małżeństwie.

Ufamy, że niniejsze opracowanie stanie się kompendium wiedzy dla wszystkich, którzy chcieliby poświęcić się pracy w sądach kościelnych czy poradniach kanonicznych i rodzinnych, niosąc fachową pomoc wiernym potrzebującym konkretnej porady prawnej, a takiej pomocy potrzebuje coraz więcej ludzi pogrążonych w rozmaitych kryzysach małżeńskich.

Poruszone tu zagadnienia winny stać się przyczynkiem do dalszych rozważań oraz do formułowania przez odpowiedzialnych w Kościele dalszych postulatów

de lege ferenda, kierowanych zwłaszcza do ustawodawców partykularnych. Życie przyniesie jeszcze dalsze pytania, które będą wymagały także uważnego studium oraz wypracowania odpowiednich rozwiązań prawnych i pastoralnych.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła

1.1. Dokumenty papieży

BENEDICTUS XVI, *Motu proprio Antiqua ordinatione*, 21.06.2008, AAS 100 (2008) 513-538.

Catechismus Catholicae Ecclesiae, Editio Tipica, Città del Vaticano 1992. Tekst polski: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.

Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus, 18.10.1990, AAS 82 (1990) 1033-1363. Tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez papieża Jana Pawła II*, Lublin 2002.

Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1-317. Tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.

Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, 27.05.1917, AAS 9 II (1917) 3-521.

FRANCISCUS PP., *Adhortatio apostolica postsynodalis „Amoris laetitia”*, AAS 108 (2016) 311-446. Tekst polski: Franciszek, *Posynodalna adhortacja apostolska „Amoris laetitia” o miłości w rodzinie*, 19.03.2016, tłum. Sekretariat Stanu Stolicy Apostolskiej, Kraków 2016.

FRANCISCUS PP., *Motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” «quibus canones codicis iuris canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, 15.08.2015. Tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa*, 15.08.2015, Tarnów 2015.

IOANNES PAULUS II, *Adhortatio apostolica de familiae christianae muneribus in mundo huius temporis Familiaris consortio*, 22.11.1981, AAS 74 (1982) 81-191. Tekst polski: *Adhortacja apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym Familiaris consortio*, [w:] *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996.

IOANNES PAULUS II, *Adhortatio apostolica post-synodalis Christifideles laici*, 30.12.1988, AAS 81 (1988) 393-521.

- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, AAS 81 (1989) 922-927. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 26.01.1989, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae iudices*, 10.02.1995, AAS 87 (1995) 1013-1019. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 10.02.1995, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae iudices administratos coram admissos*, 28.01.1994, AAS 86 (1994) 947-952. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1994, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae Praelatos, auditores, officiales et advocatos anno iudiciali ineunte*, 18.01.1990, AAS 82 (1990) 872-875. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 18.01.1990, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae tribunal*, 28.01.2002, AAS 94 (2002) 340-346. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.2002, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae tribunal*, 29.01.2004, AAS 96 (2004) 348-352. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 29.01.2004, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos*, 28.01.1982, AAS 74 (1982) 449-454. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1982, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunal Romanae Rotae iudiciali ineunte anno*, 29.01.2005, AAS 97 (2005) 164-166. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 29.01.2005, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.
- IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, novo litibus iudicandis ineunte anno: de veritate iustitia matre*, 4.02.1980, AAS 72 (1980) 172-178. Tekst polski: Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 4.02.1980, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007.

- IOANNES PAULUS II, *Constitutio apostolica Pastor Bonus* de romana curia, 28.06.1988, AAS 80 (1988) 841-912. Tekst polski: Jan Paweł II, *Konstytucja Apostolska Pastor Bonus o Kurii Rzymskiej*, [w:] *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. W. Kacprzyk, M. Sitarz, Lublin 2006.
- IOANNES PAULUS II, *Iusti iudicis, Litterae Apostolicae Motu Proprio datae: Ex integro ordinatur materia respiciens muneris Patronorum et Advocatorum exercitium apud Romanae Curiae Dicasteria necnon ipsius Sanctae Sedis causarum patrocinium*, 28.06.1988, AAS 80 (1988) 1258-1261.
- IOANNES PAULUS II, *Litterae encyclicae Centesimus annus*, 1.05.1991, AAS 83 (1991) 793-867.
- IOANNES PAULUS II, *Litterae encyclicae Laborem exercens*, 14.09.1981, AAS 73 (1981) 577-647.
- IOANNES PAULUS II, *Litterae encyclicae Sollicitudo rei socialis*, 30.12.1987, AAS 80 (1988) 513-586.
- PAULUS VI, *Allocutio ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, ineunte anno iudiciali*, 28.01.1978, AAS 70 (1978) 181-186.
- PAULUS VI, *Motu proprio Causas matrimoniales*, 28.03.1971, AAS 63 (1971) 441-446.
- PIUS X, *Constitutio apostolica Sapienti Consilio*, 29.06.1908, AAS 1 (1909) 7-19.
- PIUS X, *Lex propria S. Romanae Rotae et Signaturae Apostolicae*, 29.06.1908, AAS 1 (1909) 20-35.
- PIUS X, *Regulae servandae in iudiciis apud S. Romanae Rotae Tribunal*, 4.08.1910, AAS 2 (1910) 783-850.
- PIUS X, *Regulae servandae in iudiciis apud Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal*, 6.03.1912, AAS 4 (1912) 187-206.
- PIUS XI, *Litterae encyclicae Quadragesimo anno*, 15.05.1931, AAS 23 (1931) 177-228.
- PIUS XI, *Normae S. Romanae Rotae Tribunalis*, 29.06.1934, AAS 26 (1934) 449-491.
- PIUS XII, *Allocutio ad Praelatos Auditores ceterosque officiales et ministros Tribunalis Sacrae Romanae Rotae necnon eiusdem Tribunalis Advocatos et Procuratores*, 3.10.1941, AAS 33 (1941) 421-426.
- PIUS XII, *Allocutio ad Romanam Rotam*, 6.10.1946, AAS 38 (1946) 391-397.
- PIUS XII, *Allocuzione alla Sacra Romana Rota*, 2.10.1944, AAS 36 (1944) 281-290.

1.2. Uchwały Soboru Watykańskiego II

- CONCILIUM VATICANUM II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes*, 7.12.1965, AAS 58 (1966) 1025-1115. Tekst polski: *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 1967.

CONCILIUM VATICANUM II, Decretum de apostolatu laicorum *Apostolicam actuositatem*, 18.11.1965, AAS 58 (1966) 837-864. Tekst polski: *Dekret o apostolstwie świeckich Apostolicam actuositatem*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 1967.

1.3. Kuria Rzymska

CONGREGATIO DE INSTITUTIONE CATHOLICA, Decretum *Novo Codice quo ordo studiorum in Facultatibus Iuris Canonici innovatur*, 2.09.2002, AAS 95 (2003) 281-285.

Decretum, 22.07.1994, coram M. Giannecchini, „Monitor Ecclesiasticus” 120 (1995) 4.

PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Dignitas connubii*. Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractantibus causis nullitatis matrimonii, 25.01.2005, Città del Vaticano 2005. Tekst polski: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.

Regolamento Generale della Curia Romana, 30.04.1999, AAS 91 (1999) 629-699.

ROTAE ROMANAE TRIBUNAL, *Normae*, 18.04.1994, AAS 86 (1994) 508-540.

SACRA CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM, Instructio *Dispensationis matrimonii*, 7.03.1972, AAS 64 (1972) 244-252.

SACRA CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM, Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonium *Provida Mater Ecclesia*, 15.08.1936, AAS 28 (1936) 313-361.

SACRA CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Regulae servandae in processibus super matrimonio rato et non consumato*, 7.05.1923, AAS 15 (1923) 389-436.

SECRETARIA STATUS, *Ordinatio Qui in Album*, 23.07.1990, AAS 82 (1990) 1630-1634.

SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, Circulares de die 14.10.1972, „Il Diritto Ecclesiastico” 84 (1973).

SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 4.10.1993, Prot. N. 4600/93 SAT.

SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 21.10.1993, Prot. N. 4612/93 SAT.

SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 14.12.1993, Prot. N. 4614/93 SAT.

SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 30.05.1994, Prot. N. 4604/94 SAT.

SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 16.01.1995, Prot. N. 4600/2/95 SAT.

- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 13.11.1995,
Prot. N. 4609/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 16.08.1996,
Prot. N. 4606/96 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 18.11.1996,
Prot. N. 4611/96 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 10.04.1997,
Prot. N. 4612/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 10.04.1997,
Prot. N. 4620/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 10.04.1997,
Prot. N. 4625/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 16.04.1997,
Prot. N. 4614/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 12.05.1997,
Prot. N. 4600/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 12.05.1997,
Prot. N. 4602/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 12.05.1997,
Prot. N. 4617/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 16.06.1997,
Prot. N. 4625/2/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 9.10.1997,
Prot. N. 4609/97 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 2.03.1998,
Prot. N. 4600/98 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 3.04.1998,
Prot. N. 4618/98 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 3.04.1998,
Prot. N. 4622/98 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 22.04.1998,
Prot. N. 4600/1/98/SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 5.10.1998,
Prot. N. 4599/98 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 2.12.1999,
Prot. N. 4612/1/99 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 25.02.2000,
Prot. N. 4618/2000 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 25.02.2000,
Prot. N. 4625/2000 SAT.

- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 11.03.2000, Prot. N. 4622/00 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 11.05.2000, Prot. N. 4615/2000 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 7.07.2000, Prot. N. 4620/2000 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 22.08.2000, Prot. N. 4617/2000 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 29.03.2001, Prot. N. 4614/2001 SAT [1].
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 29.03.2001, Prot. N. 4614/2001 SAT [2].
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 28.05.2001, Prot. N. 4599/2001 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 28.05.2001, Prot. N. 4600/1/2001 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 27.05.2002, Prot. N. 4616/2/2002 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 27.05.2002, Prot. N. 4620/2002 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 15.11.2003, Prot. N. 4612/2003 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 15.11.2003, Prot. N. 4612/1/2003 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 15.11.2003, Prot. N. 4618/1/2003 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 29.03.2004, Prot. N. 4611/2004 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 29.03.2004, Prot. N. 4614/2004 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 29.03.2004, Prot. N. 4614/2004.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 26.04.2004, Prot. N. 4616/3/2004 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 7.06.2004, Prot. N. 4600/1/2004 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 7.08.2004, Prot. N. 4609/2004 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 7.08.2004, Prot. N. 4616/2004 SAT.

- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 14.02.2005, Prot. N. 4599/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4618/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4620/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4600/1/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 25.02.2005, Prot. N. 4622/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 10.03.2005, Prot. N. 4616/3/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 27.04.2005, Prot. N. 4609/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 14.05.2005, Prot. N. 4624/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 17.06.2005, Prot. N. 4616/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 21.06.2005, Prot. N. 4598/1/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 7.07.2005, Prot. N. 4460/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 2.09.2005, Prot. N. 4607/1/05 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 2.03.2006, Prot. N. 4600/2/06 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 18.03.2006, Prot. N. 4609/1/06 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 25.08.2006, Prot. N. 4607/1/06 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Litterae*, 29.08.2006, Prot. N. 4622/06 SAT.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Responsio*, 12.07.1993, „Periodica de re canonica” 82 (1993).

1.4. Ordynariusze miejsca

- ARCYBISKUP METROPOLITA WARMIŃSKI, *Dekret*, 23.10.2008, l. dz. 1374/08, [w:] Archiwum Kurii Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie.

- BISKUP DROHICZYŃSKI, *Dekret*, 21.12.2005, l. dz. 1057/05, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Drohiczynie.
- BISKUP DROHICZYŃSKI, *Pismo*, 31.12.2005, l. dz. 860/0/05, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Drohiczynie.
- BISKUP ŁOMŻYŃSKI, *Dekret*, 23.11.2005, nr 1940/B/2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Łomży.
- BISKUP SANDOMIERSKI, *Dekret*, 6.12.2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Sandomierzu.
- BISKUP SIEDLECKI, *Dekret*, 25.01.2006, l. dz. 59/06, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Siedlcach.
- BISKUP SOSNOWIECKI, *Dekret*, 4.10.2005, l. dz. 652/2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Sosnowcu.

1.5. Sądy kościelne

1.5.1. Pisma sądów

- SĄD BISKUPI DIECEZJI EŁCKIEJ, *Zaproszenie na doroczną sesję sądową*, 3.02.2005, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego Diecezji Ełckiej.
- SĄD BISKUPI DIECEZJI TORUŃSKIEJ, *Powiadomienie*, 28.10.2008, [w:] Archiwum Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej.
- SĄD BISKUPI W SANDOMIERZU, *Pismo*, 24.06.2003, [w:] Archiwum Sądu Biskupiego w Sandomierzu.

1.5.2. Sprawozdania poradni prawnych

- FENRYCH J., *Sprawozdanie z pracy w charakterze adwokata przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie*, 27.08.2007, [w:] Poradnia prawno-kanoniczna przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie.
- FENRYCH J., *Sprawozdanie z pracy w charakterze adwokata przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie*, 30.09.2008, [w:] Poradnia prawno-kanoniczna przy Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie.
- Porady prawne* za 2007 r., [w:] Archiwum Sądu Metropolitalnego Warszawskiego.

1.5.3. Korespondencja z pracownikami sądów i adwokatami

- Korespondencja osobista* z A.K., adwokatem przy Sądzie Metropolitalnym w Białymstoku, 26.03.2009, sygn. B/AK.
- Korespondencja osobista* z A.M., adwokatem stałym przy Sądzie Metropolitalnym w Lublinie, 5.03.2009, sygn. LU/AM.

- Korespondencja osobista* z AR-J, notariuszem Sądu Biskupiego Diecezji Ełckiej, 10.12.2008, sygn. EŁ/AR-J.
- Korespondencja osobista* z D.G., adwokatem przy Sądzie Biskupim Diecezji Gliwickiej, 21.04.2009, sygn. GL/DG.
- Korespondencja osobista* z G.H., adwokatem przy Sądzie Metropolitalnym Archidiecezji Szczecińsko – Kamieńskiej, 2.03.2009, sygn. SZ/GH.
- Korespondencja osobista* z J.S., adwokatem przy Sądzie Biskupim w Łomży, 25.03.2009, sygn. ŁM/JS.
- Korespondencja osobista* z J.W., adwokatem przy Sądzie Biskupim w Łomży, 24.03.2009, sygn. ŁM/JW.
- Korespondencja osobista* z R.R., oficjałem Metropolitalnego Sądu Duchownego w Poznaniu, 18.03.2009, sygn. PO/RR.

1.5.4. Wywiady z pracownikami sądów kościelnych i z adwokatami

- Wywiad* z A.K., oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Elbląskiej, 7.11.2008, sygn. EL/AK.
- Wywiad* z A.K., oficjałem Trybunału Gnieźnieńskiego, 21.03.2009, sygn. GN/AK.
- Wywiad* z A.W., notariuszem Sądu Metropolitalnego w Krakowie, 21.11.2008, sygn. KR/AW.
- Wywiad* z B.W., adwokatem przy Gdańskim Trybunale Metropolitalnym, 26.02.2009, sygn. GD/BW.
- Wywiad* z H.W., oficjałem Sądu Biskupiego w Łowiczu, 18.03.2009, sygn. ŁW/HW.
- Wywiad* z I.B., oficjałem Sądu Biskupiego w Łomży, 24.03.2009, sygn. ŁM/IB.
- Wywiad* z J.B., oficjałem Sądu Metropolitalnego w Przemyślu, 16.02.2009, sygn. PR/JB.
- Wywiad* z J.F., adwokatem przy Sądzie Biskupim w Rzeszowie, 16.02.2009, sygn. RZ/JF.
- Wywiad* z J.F., adwokatem stałym Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/JF.
- Wywiad* z J.G., oficjałem Sądu Kościelnego Diecezji Włocławskiej, 20.03.2009, sygn. WŁ/JG.
- Wywiad* z J.K., obrońcą węzła małżeńskiego Sądu Biskupiego Płockiego, 12.03.2009, sygn. PŁ/JK.
- Wywiad* z J.K., oficjałem Sądu Biskupiego w Rzeszowie, 16.02.2009, sygn. RZ/JK.
- Wywiad* z J.S., notariuszem Sądu Biskupiego Diecezji Toruńskiej, 14.11.2008, sygn. TO/JS.
- Wywiad* z J.Z., oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 27.02.2009, sygn. ZG/JZ.
- Wywiad* z K.D., oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, 26.02.2009, sygn. KK/KD.

- Wywiad z K.S.*, oficjałem Sądu Biskupiego w Kielcach, 9.03.2009, sygn. KL/KS.
- Wywiad z L.A.*, oficjałem Sądu Metropolitalnego w Lublinie, 17.03.2009, sygn. LU/LA.
- Wywiad z M.D.*, oficjałem Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej, 10.02.2009, sygn. WM/MD.
- Wywiad z M.K.*, adwokatem przy Sądzie Metropolitalnym Warszawskim, 8.09.2009, sygn. MK/SK.
- Wywiad z M.Ł.*, oficjałem Sądu Biskupiego w Drohiczynie, 31.03.2009, sygn. D/MŁ.
- Wywiad z M.M.*, adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Kościelnym we Wrocławiu, 19.02.2009, sygn. WR/MM.
- Wywiad z M.P.*, oficjałem Sądu Kościelnego Diecezji Radomskiej, 19.03.2009, sygn. RA/MP.
- Wywiad z M.S.*, oficjałem Sądu Metropolitalnego w Częstochowie, 2.04.2009, sygn. C/MS.
- Wywiad z M.S.*, notariuszem Sądu Biskupiego Diecezji Gliwickiej, 20.02.2009, sygn. GL/MS.
- Wywiad z P.C.*, oficjałem Sądu Diecezji Opolskiej, 19.02.2009, sygn. O/PC.
- Wywiad z R.M.*, adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Kościelnym we Wrocławiu, 19.02.2009, sygn. WR/RM.
- Wywiad z R.P.*, oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Sosnowieckiej, 20.02.2009, sygn. SO/RP.
- Wywiad z R.S.*, adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej, 15.04.2009, sygn. WM/RS.
- Wywiad z R.S.*, oficjałem Sądu Metropolitalnego w Katowicach, 20.02.2009, sygn. KT/RS.
- Wywiad z S.B.*, oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Zamojsko-Lubaczowskiej, 6.03.2009, sygn. ZL/SB.
- Wywiad z S.K.*, oficjałem Sądu Metropolitalnego Warszawskiego, 19.11.2008, sygn. WW/SK.
- Wywiad z S.P.*, oficjałem Gdańskiego Trybunału Metropolitalnego, 26.02.2009, sygn. GD/SP.
- Wywiad z T.D.*, oficjałem Sądu Kościelnego w Legnicy, 18.02.2009, sygn. LE/TD.
- Wywiad z T.G.*, oficjałem Sądu Metropolitalnego Białostockiego, 26.03.2009, sygn. B/TG.
- Wywiad z W.G.*, oficjałem Sądu Biskupiego w Sandomierzu, 9.03.2009, sygn. SA/WG.
- Wywiad z W.K.*, oficjałem Sądu Diecezjalnego w Tarnowie, 17.02.2009, sygn. TA/WK.
- Wywiad z W.M.*, oficjałem Sądu Biskupiego Diecezji Pelplińskiej, 27.03.2009, sygn. PE/WM.

1.6. Dokumenty Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce

- Protokół z Walnego Zebrania Korpusu Adwokatów Kościelnych w Częstochowie*, 8.09.2009, [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Protokół z Walnego Zebranie Korpusu Adwokatów Kościelnych w Olsztynie*, 21.04.2010, [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Protokół z zebrania Korpusu Adwokatów Kościelnych w Gródku n. Dunajcem*, 15.06.2009, [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Protokół z zebrania założycielskiego Korpusu Adwokatów Kościelnych*, 12.06.2007, [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Protokół z zebrania Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Krakowie*, 19.11.2009, [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Protokół z zebrania Zespołu Ekspertckiego d/s adwokatów kościelnych*, 8.09.2009, [w:] Archiwum Zarządu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.

1.7. Inne dokumenty dotyczące Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce

- Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce, [w:] <https://sites.google.com/site/korpusadwokatowkoscielnych/home> (dostęp: 20.10.2018).
- Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* (projekt – autor R. Szytchmiller, 8.09.2009), [w:] A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 487-491, jako aneks 3.
- Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* (projekt z 11.03.2010), [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Pro memoria Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi* (projekt z 8.12.2013), [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Protokół z rozmowy J. Krzywkowskiej z R.S., adwokatem przy Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej*, 15.04.2009, sygn. WM/RS.
- PRZEWODNICZĄCY RADY PRAWNEJ KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI [abp A. Dziega], *Pismo*, 6.06.2009, [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.
- Regulamin Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce*, uchwalony w Częstochowie 8.09.2009, [w:] A.G. MIZIŃSKI, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 492-498, jako aneks 4.
- SEKRETARZ ZESPOŁU ROBOCZEGO OFICJAŁÓW POLSKICH [ks. W. Gałązka], *Pismo do Oficjałów*, 29.05.2009, [w:] Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.

Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi, uchwalone na zebraniu Rady Prawnej KEP w Częstochowie 25.11.2015 r., na podstawie upoważnienia 370. Zebrania Plenarnego KEP w Warszawie, 6-7.10.2015, [w:] *Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce*.

1.8. Inne źródła

CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Circa i patroni stabili nei tribunali ecclesiastici regionali. Determinazioni approvate dalla Presidenza CEI*, 19.01.1998, „Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana”, t. 6, Bologna 2002.

CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Determinazioni circa gli onorari degli avvocati e dei procuratori*, 19-22.01.1998, „Notiziario dell’ufficio Nazionale per i problemi giuridici. Quaderni della Segreteria Generale CEI” 4 (1999).

CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Modifica delle Norme circa il regime amministrativo dei Tribunali ecclesiastici regionali italiani e l’attività di patrocinio svolta presso gli stessi*, 19.10.1998, „Notiziario della Conferenza Episcopale Italiana” 9 (1998).

CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Norme sui tribunali ecclesiastici*, 18.03.1997, [w:] „Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana” t. 6, Bologna 2002.

INSTYTUT STATYSTYKI KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO SAC, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2018*, Warszawa 2018.

KIRCHLICHER GERICHTSHOF DER EKD, *Erforderlichkeit der Kosten eines Rechtsanwalts als Verfahrensbvollmächtigten. Beschluss vom 12.04.2010 – I-0124/R71-09*, „Kirche und Recht. Zeitschrift für die kirchliche und staatliche Praxis” 16 (2010).

Pismo Święto Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, wyd. 5, Poznań 2000.

II. Literatura

2.1. Opracowania

ACEBAL LUJAN J.L., *Abogados, procuradores y patronos ante los tribunales eclesiásticos españoles*, „Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro” 10 (1992).

Advocatus, [w:] B. OJETTI, *Synopsis rerum moralium et iuris pontificii alphabetico ordine digesta et novissimis SS. RR. Congregationum decretis aucta in subsidium praesertim sacerdotum*, t. 1, Romae 1909.

- ANDRIANO V., *Avvocati e procuratori nell'ordinamento canonico, I giudizi nella Chiesa*, [w:] *Il processo contenzioso e il processo matrimoniale*, Milano 1998.
- ARRIETA J.I., *Integrazioni e determinazioni apportate dall'istruzione "Dignitas Connubii" ai canoni del Codice di Diritto Canonico*, [w:] *L'istruzione Dignitas connubii nella dinamica delle cause matrimoniali*, red. J.I. Arrieta, Venezia 2006.
- ARROBA CONDE M.J., *De los procuradores judiciales y abogados*, [w:] A. Benlloch Poveda, *Código de Derecho Canónico: edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, Valencia 2002.
- ARROBA CONDE M.J., *Deontologia e norme processuali*, [w:] *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici* (Studi Giuridici XCII), Vatican 2011.
- ARROBA CONDE M.J., *Diritto processuale canonico*, Roma 2006.
- ASSENMACHER G., *Interview Prof. Ryszard Sztuchmiller mit dem Prälat Günter Assenmacher, Offizial der Erzdiocese Köln, über das Motu Proprio „Mitis Iudex” und das Nachsynodale Apostolische Schreiben „Amoris Laetitia”*, Köln 12.08.2016.
- ASSENMACHER G., DÜREN P., *Praktische Probleme der neuen Ehenichtigkeitkeitsprozesse*, [w:] <http://kath.net/news/57578> (dostęp: 24.11.2016).
- AYMANS W., MÖRSDORF K., MÜLLER L., *Kanonisches Recht. Lehrbuch auf Grund des Codex Iuris Canonici*, t. 4, *Vermögensrecht, Sanktionsrecht und Prozeßrecht*, Paderborn 2013.
- BACCARI R., *Elementi di diritto canonico*, Bari 2008.
- BACCARI R., *La vicenda giudiziaria della nuova normativa sull'avvocatura ecclesiastica*, [w:] *Studi di diritto canonico in onore di Marcello Magliocchetti*, t. 1, red. P. Fedele, Roma 1974.
- BARAN M., *Czynności adwokata kościelnego w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Sandomierz 2005.
- BARON J., *Przepisy o postępowaniu w sprawach o nieważność małżeństwa na podstawie instrukcji wydanej przez Kongregację dla Sakramentów dnia 15 sierpnia 1936 r.*, Sandomierz 1938.
- BARTOSZEWSKI G., *Postępowanie w procesie o uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego*, „Kościół i prawo” 7 (1990).
- BĄCZKOWICZ F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Kraków – Kleparz 1924.
- BĄCZKOWICZ F., BARON J., STAWINOĞA W., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958.
- BEAL J.P., *Have Code Will Travel: Advocacy in the Church of the 1990's.*, „Laurentianum” 3 (1993) 2.
- BENZ M., *Aufgabe, Stellung und Kosten eines kirchlichen Anwalts in Eheverfahren*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 165 (1996).
- BERNACKI J., *Adwokaci i pełnomocnicy sądowi w ustawodawstwie kościelnym. Studium historyczno-prawne*, mps, Lublin 1965, [w:] Biblioteka KUL.

- BIANCHI P., *Alcune annotazioni circa l'interrogatorio di partii e testi nelle cause di nullità di matrimonio*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 17 (2004).
- BIANCHI P., *Lo svolgimento del processo breve: la fase istruttoria e di discussione della causa*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali do Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016.
- BIELECKI S., *De munere advocati*, Romae 1937.
- BISKUPSKI S., *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, t. 2, Olsztyn 1960.
- BITOWT A., *Adwokat jako doradca w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, R. Szychmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- BLASI A., *L'avvocato ieri ed oggi, il suo ruolo come partecipante del servizio di giustizia*, „Archivio Giuridico «Filippo Serafini»” 207 (1987).
- BODAŃSKI R., *Aspekt duszpasterski kanonicznego procesu małżeńskiego*, „Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne” 15 (1995).
- BODAŃSKI R., *Konieczność pomocy prawnej osobom ubiegającym się o orzeczenie nieważności małżeństwa*, „Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne” 18 (1995).
- BONNET P.A., *Le parti in causa. Brevi annotazioni ai cc. 1476-1490 CIC*, „Periodica” 84 (1995).
- BORUCKI J., *Pełnomocnicy procesowi i adwokaci w świetle kodeksów prawa kanonicznego i instrukcji Dignitas connubii*, „Studia Włocławskie” 10 (2007).
- BRUNDAGE JAMES A., *The Calumny Oath and Ethical Ideals of Canonical Advocates*, „Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law” 10 (1992).
- BUNGE A.W., *Los patronos en los juicios de nulidad matrimonial*, [w:] *Iudex et Magister. Miscelánea en honor al Pbro. Nelson C. Dellaferrera*, t. 2, *Derecho Canónico*, Buenos Aires 2008.
- BUNGE A.W., *Servidores de la verdad: la función pastoral de los patronos en los juicios de nulidad matrimonial*, „Anuario Argentino de Derecho Canónico” 13 (2006).
- BURKE R., *Abogados, uniones matrimoniales irregulares y causas de nulidad matrimonial. Texto y comentario de una Respuesta del Tribunal Supremo de la Signatura Apostólica*, „Revista Española de Derecho Canónico” 51 (1994).
- BURKE R., *Acta Tribunalium S. Sedis: Commentarium de responsione in casu particulari de inidoneitate advocatorum qui in unione irregulari vivunt ad patrocinium in causis nullitatis matrimonii exercendum*, „Periodica” 82 (1993).
- BURKE R., *Commentarius de responsione in casu particulari de inidoneitate advocatorum qui in unione irregulari vivunt ad patrocinium in causis nullitatis matrimonii exercendum*, „Periodica” 82 (1993).
- CALLAHAN D., *Uczciwość w Kościele*, Warszawa 1968.

- CAPELLO F., *Summa iuris canonici*, t. 3, *De processibus, delictis et poenis*, Romae 1955.
- CARDARELLI C., *Saranno ammessi gli avvocati a patrocinare le cause matrimoniali dinanzi ai Tribunali ecclesiastici?*, „Il Diritto Ecclesiastico” 40 (1929).
- CARUSO L., *L'avvocato ecclesiastico. Requisiti, poteri, obblighi e sanzioni*, Roma 2009.
- CASTAÑO J.F., *Guía para abogados en las causas de Nulidad Matrimonial*, Salamanca 2001.
- CHIAPPETTA L., *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica e concordataria. Manuale giuridico-pastorale*, Roma 1990.
- CHIAPPETTA L., *Prontuario di diritto canonico e concordatario*, Roma 1994.
- CIPROTTI P., *De advocatis et procuratoribus in causis de nullitate matrimonii*, „Apollinaris” 10 (1937).
- COLAGIOVANNI E., *Aspetti dinamici della cultura processualistica moderna*, [w:] *La giustizia nella Chiesa: fondamento divino e cultura processualistica moderna*, Città del Vaticano 1997.
- COLOMBO E., *L'avvocato: Diritti e doveri nella fase istruttoria*, [w:] *L'istruttoria nel processo di nullità matrimoniale* (Studi Giuridici CVIII), Roma 2014.
- COPOLLA R., *Gli Avvocati, artt. 183-185* [w:] *Commento alla Pastor Bonus e alle norme sussidiarie della Curia Romana*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2003.
- CZERNIA A., *Współpraca adwokata z notariatem. Spojrzenie z punktu widzenia notariusza kościelnego*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Szychmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- CZUJKO M., *Nie opuszczę cię aż do rozvodu*, [w:] http://opole.nasze_miasto.pl/wydarzenia/821703.html (dostęp: 23.02.2008).
- DA CASOLA P.M., *Compendio di Diritto Canonico*, Taurini 1967.
- DE DIEGO-LORA C., *Criterios morales de la actuación de abogados y peritos en las causas matrimoniales*, „Ius canonicum” 81 (2001).
- DE DIEGO-LORA C., RODRÍGUEZ-OCAÑA R., *Lecciones de Derecho Procesal Canónico. Parte general*, Pamplona 2003.
- DE FLEURQUIN L., *Deontologie und Organisationsstruktur des Anwaltsberufes in der Kirche*, „De Processibus Matrimonialibus” 7 (2000).
- DE LIGUORI A., *Degli obblighi de' giudici avvocati, accusatori e rei*, a cura di N. Fasullo, Palermo 1998.
- DELLA ROCCA F., *Avvocati e procuratori (diritto canonico)*, „Novissimo Digesto Italiano”, t. 1, Torino 1958.
- DELLA ROCCA F., *Avvocatura e giustizia (a proposito della nuova normativa sull'avvocatura ecclesiastica)*, [w:] *Nuovi saggi di diritto processuale canonico*, Padova 1988.
- DE LUCA L., *L'avvocato tra il privato e l'autorità nell'ordinamento canonico*, [w:] *Studi in onore di Giuseppe Chiarelli*, Milano 1974.

- DE OTADUY J., *El derecho a la retribución de los laicos al servicio de la Iglesia*, „Fidelium iura” 2 (1992).
- DI GRAZIA S., *Problemi sull’ assistenza tecnica nel processo matrimoniale*, [w:] *Il diritto alla difesa nell’ordinamento canonico. Atti del XIX Congresso Canonistico. Gallipoli - Settembre 1987*, Libreria Editrice Vaticana 1988.
- DI MATTIA G., *Processo penale canonico e animazione pastorale*, „Apollinaris” 62 (1989) 3-4.
- DOMENICONI O., *L’avvocato ecclesiastico: pro veritate rei et salute animarum*, Roma 2010.
- D’OSTILIO F., *Prontuario del codice di diritto canonico. Tavole sinottiche*, Città del Vaticano 1995.
- DUDEK D., KIEREPKA B., *Adwokatura w świetle obowiązującego prawa*, Lublin 2000.
- DZIĘGA A., *Kanoniczno-prawne i duszpasterskie zadania trybunału diecezjalnego*, [w:] *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002.
- DZIĘGA A., *Normy instrukcji Dignitas connubii w konfrontacji z teorią procesu – zagadnienia wybrane*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008.
- DZIĘGA A., *Ogłoszenie akt*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
- DZIĘGA A., *Sprawy wpadkowe, publikacja akt dyskusja sprawy (art. 217-245)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
- DZIĘGA A., *Strony sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, Warszawa 1994.
- DZIĘGA A., *Udział stron procesowych w ustaleniu formuły sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Ius Matrimoniale. Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim*, t. 3, red. W. Góralski, Lublin 1992.
- DZIĘGA A., *Zadania trybunału kolejalnego*, [w:] *Struktura i zadania kurii diecezjalnej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów Roku Prymasa Tysiąclecia przez Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL oraz Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Warszawsko-Praskiej (Warszawa – Praga 11-12,09,2001)*, red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003.

- DZIĘGA A., *Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym*, [w:] *Kościelne Prawo Procesowe. Prawo Rodzinne. Materiały i Studia*, red. A. Dziega, M. Greszata, P. Telusiewicz, t. 4, Lublin 2007.
- DZIUB K., *Pojęcie urzędu kościelnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 35-36 (2007-2008).
- EICHMANN E., *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Iuris Canonici*, t. 2, Paderborn 1934.
- ERLEBACH G., *La nullità della sentenza giudiziale “ob ius defensionis denegatum” nella giurisprudenza rotale*, Città del Vaticano 1991.
- ERLEBACH G., *Ogólna charakterystyka przemówień Dziekanów Roty Rzymskiej do Papieży*, „Ius Matrimoniale” 13 (2008) 19.
- ERLER A., *Kirchenrecht. Ein Studienbuch*, München - Berlin 1965.
- ERRÁZURIZ MACKENNA C.J., *Licitud moral de la presentación de la demanda de nulidad matrimonial por los esposos*, „Ius canonicum” 41 (2001) 81.
- Etyka, [w:] O'COLLINS G., E.G. FARRUGIA, *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych z indeksem angielsko-polskim*, Kraków 2002.
- FAŁKA M., *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. 2, Warszawa 1978.
- FEDELE P., *Ancora per la difesa della dignità e della libertà degli avvocati del foro ecclesiastico*, „Ephemerides Iuris Canonici” 29 (1973).
- FEDELE P., *Ancora per la dignità e la libertà degli avvocati del foro ecclesiastico italiano*, „Il Diritto Ecclesiastico” 84 (1973).
- FEDELE P., *Per la difesa della dignità e della libertà degli avvocati del foro ecclesiastico italiano*, „Ephemerides Iuris Canonici” 28 (1972).
- FELDMANN M., *Ständige Parteibeistände im ordentlichen Ehenichtigkeitsverfahren*, „De Processibus Matrimonialibus” 5 (1998).
- FENRYCH J., *Rola adwokata w kanonicznym postępowaniu o stwierdzenie nieważności małżeństwa - pierwsze doświadczenia z pracy adwokata kościelnego i funkcjonowania poradni prawno-kanonicznej*, [w:] *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12-16 czerwca 2009 roku. IV Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010.
- FERRABOSCHI M., *Gli avvocati e la Chiesa*, [w:] *Studi sul processo matrimoniale canonico*, red. S. Ghero, Padova 1991.
- FUNGHINI R., *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, „Ius Ecclesiae” 13 (2001).
- GAJDA P., *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000.
- GAJDA P., *Sankcje w Kościele w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II oraz późniejszych zmian i uzupełnień. Studium kanoniczno-pastoralne*, Tarnów 2008.
- GAŁKA Z., *Rola pełnomocnika procesowego i adwokata w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, mps, Kraków 2003.

- GARCÍA FAÍLDE J.J., *La instrucción Dignitas Connubii a examen*, Salamanca 2006.
- GARCÍA FAÍLDE J.J., *Tratado de Derecho Procesal Canónico*, Salamanca 2005.
- GERINGER K.T., *Das Recht auf Verteidigung im kanonischen Prozeß. Wiener Beiträge zur Theologie*, t. 1, Wien 1976.
- GHERRO S., *Diritto canonico (nozioni e riflessione)*, t. 3, *Sul processo matrimoniale*, Padova 2007.
- GHERRO S., *Il diritto alla difesa nei processi matrimoniali canonici*, „Monitor Ecclesiasticus” 113 (1988).
- GHERRO S., *Qualche considerazione sulla figura dell'Avvocato Rotale*, [w:] *Le «Normae» del Tribunale della Rota Romana* (Studi Giuridici XLII), Città del Vaticano 1997.
- GHIRLANDA G., *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, Kraków 1996.
- GIRAUDO A., *La scelta della modalità con cui trattare la causa di nullità: processo ordinario o processo più breve*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016.
- GILLET P., *Avocats*, [w:] *Dictionnaire de Droit Canonique*, red. R. Naz, t. 1, Paris 1935.
- GLEMP J., *Polskie sądownictwo kościelne w latach 1945-1970*, „Prawo Kanoniczne” 14 (1971) nr 3-4.
- GORDON I., *Novus processus nullitatis matrimonii. Iter cum adnotationibus*, Romae 1983.
- GOTI ORDEÑANA J., *Tratado de Derecho Procesal Canónico. Editorial Constitución y Leyes*, Madrid 2001.
- GÓRALSKI W., *Natura procesów o nieważność małżeństwa oraz zadania trybunału w ich prowadzeniu. Papież Jan Paweł II do Roty Rzymskiej 22 I 1996 r.*, „Ius Matrimoniale” 2 (1997) 8.
- GÓRALSKI W., *Problematyka prawa kanonicznego w przemówieniach papieży do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, [w:] *Sędzia i pasterz. Księga pamiątkowa w 50-lecie pracy ks. Remigiusza Sobańskiego w Sądzie Metropolitalnym w Katowicach (1957-2007)*, red. H. Typańska, Katowice 2007.
- GÓRALSKI W., *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz Instrukcji „Dignitas connubii”*, „Prawo Kanoniczne” 49 (2006) nr 3-4 oraz [w:] W. Góralski, *Studia nad małżeństwem i rodziną*, Warszawa 2007.
- GÓRALSKI W., *Rola i zadania adwokata w procesach kanonicznych w alokucjach papieży do Roty Rzymskiej (1939-2007)*, „Prawo Kanoniczne” 50 (2007) nr 3-4.
- GRABOWSKI I., *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, „Ateneum Kapłańskie” 33 (1934); 34 (1934); 35 (1935).
- GRABOWSKI I., *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948.

- GRABOWSKI I., *Procedura kanoniczna w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1938.
- GRAZIANI E., *Doveri e funzioni del Difensore del vincolo e dell'Avvocato nel processo matrimoniale*, „Il Diritto Ecclesiastico” 55-56 (1944-1945).
- GRESZATA M., *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 13 (2003) 2.
- GRESZATA M., *Dylematy dotyczące udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Kościelne Prawo Procesowe. Prawo Rodzinne. Materiały i Studia*, t. 4, red. A. Dziega, M. Greszata, P. Telusiewicz, Lublin 2007.
- GRESZATA M., *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008.
- GRESZATA M., *Kanoniczne procesy małżeńskie. Pomoc dla studentów*, Lublin 2007.
- GRESZATA M., *Kanoniczny proces zwyczajny w ujęciu Księdza Profesora Jerzego Grzywacza*, Lublin 2007.
- GRESZATA M., *Litispendencia w procesie kanonicznym*, Lublin 2003.
- GRESZATA M., *Podważenie wyroku*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
- GRESZATA M., *Problem kontradiktoryjności w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa*, [w:] *Kościelne Prawo Procesowe*, t. 3, red. A. Dziega, M. Wróbel, Lublin 2003.
- GRESZATA M., *Rola i zadania notariusza sądowego*, [w:] *Urzędy sądowe - władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005.
- GRESZATA M., *Wydatki sądowe oraz bezpłatna obrona*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
- GRESZATA M., *Zaskarżenie wyroku, proces dokumentalny (art. 269-308)*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
- GRESZATA-TELUSIEWICZ M., *Rola adwokata w procesie małżeńskim według orzecznictwa Trybunału Roty Rzymskiej*, [w:] *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12-16 czerwca 2009 roku. IV Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010.
- GRĘŻLIKOWSKI J., *Co po rozwodzie? Duszpasterze i wierni świeccy wobec małżeństw niesakramentalnych i kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Częstochowa 2005.
- GRĘŻLIKOWSKI J., *Czy w Kościele są rozwody? Informator dla wnoszących sprawę o nieważność małżeństwa*, Włocławek 2001.

- GRĘŻLIKOWSKI J., *Idea i gwarancje ochrony danych osobowych oraz prawa do prywatności i intymności w Kościele*, „Ateneum Kapłańskie” 140 (2003).
- GROCHOLEWSKI Z., *Il diritto alla difesa nei processi matrimoniali canonici*, [w:] *Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico. Atti del XIX Congresso Canonistico. Gallipoli - Settembre 1987*, Libreria Editrice Vaticana 1988.
- GROCHOLEWSKI Z., *Iustitia ecclesiastica et veritas*, „Periodica” 84 (1995).
- GROCHOLEWSKI Z., *Nauczanie prawa kanonicznego po promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, [w:] *25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Obowiązki i stosowanie w Polsce*, red. J. Krukowski, Z. Tracz, Łódź 2009.
- GROCHOLEWSKI Z., *Służba miłości w działalności sądowej Kościoła*, [w:] *Veritati Salvificae Servire. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. zw. dr. hab. Edwardowi Góreckiemu z racji 70 rocznicy urodzin*, red. W. Wenz, Wrocław 2002.
- GROCHOLEWSKI Z., *Specyfika wymiaru sprawiedliwości w Kościele*, „Prawo Kanoniczne” 41 (1998) nr 3-4.
- GROCHOLEWSKI Z., *Struktura etapu dowodowego procesu*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zuber-towi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000.
- GROCHOLEWSKI Z., *Zasady inspirujące Księgę VII „de processibus” KPK*, „Ius Matrimoniale” 4 (1999).
- GROCHOLEWSKI Z., *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, „Kościół i prawo” 7 (1990).
- GROSS I., *Anwaltsgebühren in Ehe- und Familiensachen*, München 1997.
- GRYZ K., *Wstęp do orędzi i przesłuchań poświęconych prawom człowieka*, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe, Kraków 2007.
- GRZYWACZ J., *Adwokaci, pełnomocnicy procesowi, instytucja stałych obrońców (kan. 1490)*. Referat wygłoszony w czasie Międzynarodowego Sympozjum dla pracowników Trybunałów Kościelnych w Europie Środkowowschodniej w Lublinie 19-21 września 1991 r., mps.
- GRZYWACZ J., *Trybunały międzydiecezjalne – nowymi organami sądownictwa kościelnego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 21 (1974) 5.
- GULLO A., *Principi deontologici riguardanti gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici* (Studi Giuridici XCII), Vatican 2011.
- GULLO C., *Avvocati liberi professionisti e patroni stabili nella nuova organizzazione dei tribunali ecclesiastici italiani*, „Il Diritto Ecclesiastico” 109 (1998).
- GULLO C., *Gli Avvocati*, [w:] *La Curia Romana nella Cost. Ap. «Pastor Bonus»*, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 1990.
- GULLO C., *Il diritto di difesa nelle varie fasi del processo matrimoniale*, „Monitor Ecclesiasticus” 113 (1988).

- GULLO C., *I procuratori e gli avvocati (Can. 1481-1490 CIC, art. 101-113 Istr. „Dignitas Connubii”)*, „Studi Giuridici” LXXVI, Città del Vaticano 2007.
- GULLO C., *Lassetto della professione forense canonica*, [w:] AA.VV., *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2006.
- GULLO C., *Procuradores y abogados (cann. 1483-1490)*, [w:] *Comentario Exegético al Código de Derecho Canónico*, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, t. IV/1, Pamplona 2002.
- GULLO C., GULLO A., *Prassi processuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio*, Città del Vaticano 2005.
- GULLO C., GULLO A., *Prassi processuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio. Quarta edizione aggiornata con le facoltà straordinarie concesse da Sua Santità Benedetto XVI a S.E. il Decano della Rota Romana l'11 febbraio 2013*, Città del Vaticano 2014.
- HARASIMIAK G., *Rola adwokata kościelnego w kanonicznym procesie karnym*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, R. Sztuchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- JANKOWETZ K., *Anfragen und Anliegen der Anwältin / Prozessprokuratorin an die neue EPO*, [w:] *Im Dienst von Kirche und Wissenschaft. Festschrift für Alfred E. Hierold zur Vollendung des 65. Lebensjahres*, red. W. Rees, S. Demel, L. Müller, Berlin 2007.
- JONE H., *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 3, Paderborn 1955.
- JULLIEN A., *Juges et avocats des tribunaux de l'Eglise*, Roma 1970.
- JULLIEN A., *Riflessioni sulla responsabilità del giudice e dell'avvocato nel foro ecclesiastico e sulla procedura canonica*, „Monitor Ecclesiasticus” 83 (1958).
- JUSZCZYK A., PROKSA A., ZAJĄC K., *Oplaty sądowe, adwokackie, notarialne i skarbowe - Zbiór przepisów z uwzględnieniem denominacji*, Kraków 1995.
- KIWIOR W., *Przedmiot restitutio in integrum w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku oraz w orzecznictwie trybunałów apostoelskich w latach 1984-1995*, Warszawa 2001.
- KIWIOR W., *Strony procesowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
- KIWIOR W., *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
- KIWIOR W., *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
- KLÖSGES J., *Ehenichtigkeitsverfahren bei psychischbedingten Konsensmängeln. Der Sachverständigenbeweis*, Paderborn 2015.
- KOLAŃCZYK K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1976.

- KORSAK M., *Rola i znaczenie adwokata w kanonicznym procesie małżeńskim*, mps, Warszawa 1975.
- KRUKOWSKI J., *Dyscyplina obowiązująca w działalności trybunałów*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007.
- KRUKOWSKI J., *Kara kościelna w ogólności*, [w:] W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 4, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*, Lublin 1987.
- KRUKOWSKI J., *Osoby fizyczne i prawne*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, *Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań 2003.
- KRUKOWSKI J., *Rekursy przeciw dekretom administracyjnym*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007.
- KRZYWKOWSKA J., *Adwokat kościelny, dawniej i dziś*, [w:] *Interes prywatny a interes publiczny w prawie rzymskim*, red. B. Sitek, C. Lazaro Guillamon, K. Naumowicz, K. Zaworska, Olsztyn 2012.
- KRZYWKOWSKA J., *Adwokat kościelny a służba prawdzie*, [w:] *Autorytet: wyzwania - oczekiwania - zadania*, red. J. Zimny, Stalowa Wola 2016.
- KRZYWKOWSKA J., *Adwokat w sprawach o nieważność małżeństwa. Rozwiązania ustawodawcze i ich zastosowanie w sądach kościelnych w Polsce (1983-2007)*, Warszawa 2008, mps [w:] *Archiwum UKSW*.
- KRZYWKOWSKA J., *Klient nasz pan? - działania adwokatów a dobro duchowe małżonków*, [w:] *„Favor matrimonii”? Teoria i praktyka*, red. L. Świto, M. Tomkiewicz, Olsztyn 2014.
- KRZYWKOWSKA J., *Łączenie funkcji adwokata z funkcją pełnomocnika w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Szytchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- LAGOMARSINO G., *Avvocato e avvocatura dei poveri in Italia nel diritto romano-cristiano e civile-canonico*, „*Apollinaris*” 73 (2000).
- LAGOMARSINO G., *Avvocatura dei poveri, gratuito patrocinio e patrono stabile negli ordinamenti statuale e canonico*, „*Il Diritto Ecclesiastico*” 111 (2000).
- LEGA M., BARTOCETTI V., *Commentarius in iudicia ecclesiastica*, t. 1, Romae 1950.
- LEMPA F., *Uzurpacja zadań kościelnych oraz przestępstwa w ich wykonaniu*, [w:] W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 4, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*, Lublin 1987.
- LENER S., *Sulle nuove tariffe nelle cause matrimoniali*, „*La Civiltà Cattolica*” (1973) 1.
- LEÓN BENÍTEZ M.R., *El proceso de dispensa del matrimonio rato y no consumado*, [w:] [http://www.iuscanonicum.org/index.php/derecho-procesal/47-otros-](http://www.iuscanonicum.org/index.php/derecho-procesal/47-otros)

- procesos-canonicos-especiales/210-el-proceso-de-dispensa-del-matrimonio-rato-y-no-consumado.html (dostęp: 30.07.2009).
- LESZCZYŃSKI G., *Gwarancje prawa do obrony w świetle instrukcji Dignitas connubii*, „Ius Matrimoniale” 13 (2008) 19.
- LESZCZYŃSKI G., *Oświadczenia stron jako środek dowodowy w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 43 (2000) nr 1-2.
- LESZCZYŃSKI G., *Prawo do obrony w przemówieniach Jana Pawła II do Roty Rzymskiej*, „Ius Matrimoniale” 13 (2008) 19.
- LESZCZYŃSKI G., *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii*, „Ius Matrimoniale” 11 (2006) 17.
- LLOBELL J., *Aspetti del diritto alla difesa, il risarcimento dei danni e altre questioni giurisdizionali in alcune recenti decisioni rotali*, „Ius Ecclesiae” 1 (1989).
- LLOBELL J., *Avvocati e procuratori nel processo canonico di nullità matrimoniale*, „Apollinaris” 61 (1988).
- LLOBELL J., *Cenni sul diritto di difesa alla luce dell'Istr. «Dignitas connubii»*, [w:] *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico* (Studi Giuridici LXXII), Città del Vaticano 2006.
- LLOBELL J., *Il patrocinio forense e la «concezione istituzionale» del processo canonico*, [w:] *Il processo matrimoniale canonico*, a cura di P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 1994.
- LLOBELL J., *I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati*, „Ius Ecclesiae” 13 (2001).
- LLOBELL J., *La nullità insanabile della sentenza per un vizio attinente alle parti (can. 1620, nn. 4, 5 e 6)*, [w:] AA.VV., *La «querela nullitatis» nel processo canonico*, Città del Vaticano, 2005.
- LLOBELL J., *Le parti, la capacità processuale e i patroni nell'ordinamento canonico*, „Ius Ecclesiae” 12 (2000).
- LÓPEZ ALARCÓN M., *Intervención de abogado y derecho de defensa en el proceso canónico de nulidad matrimonial*, [w:] [http://www.um.es/facdere/publicaciones/anales/anales 21/mariano-lopez2.pdf](http://www.um.es/facdere/publicaciones/anales/anales%201/mariano-lopez2.pdf) (dostęp: 16.08.2009).
- LÓPEZ ZARZUELO F., *Práctica procesal canónica de las causas matrimoniales*, Madrid 2002.
- LÜDICKE K., JENKINS R.E., *Dignitas connubii: norms and commentary*, Alexandria 2006.
- LÜDICKE K., *Der Kirchliche Ehenichtigkeitsprozeß nach dem Codex Iuris Canonici von 1983. Normen und Kommentar*, Essen 1994.
- LÜDICKE K., *Einführung in die Instruktion Dignitas connubii*, [w:] *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztuchmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008.

- Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, red. K. Lüdicke, Essen 1988-2009.
- ŁUPIŃSKI S., *Prawo oskarżonego do pomocy ze strony patronów sądowych*, „*Studia Teologiczne Białystok - Drohiczyn - Łomża*” 14 (1996).
- MAJER P., *Ochrona prywatności w kanonicznym porządku prawnym*, [w:] *Ochrona danych osobowych i prawo do prywatności w Kościele. Materiały z Symposium organizowanego przez Instytut Prawa Kanonicznego papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie (15 maja 2001 r.)*, red. P. Majer, Kraków 2001.
- MAJER P., *Wywiad dla KAI (18.09.2015)*, [w:] <http://www.stacja7.pl/article/8753/Kanonista+o+papieskiej+reformie+proces%C3%B3w+ma%C5%82%C5%BCe%C5%84skich> (dostęp 28.09.2015).
- MALECHA P., *Polski wymiar sprawiedliwości widziany przez pryzmat Sygnatury Apostolskiej*, [w:] *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12-16 czerwca 2009 roku. IV Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010.
- MARTIN DE AGAR J.T., *A Handbook on Canon Law*, Montreal 1999.
- MIOLI G., *La remunerazione degli avvocati nei giudizi di nullità matrimoniale*, Città del Vaticano 2009.
- MIOLI G., *L'osservanza deontologica come problema di autodisciplina degli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici (Studi Giuridici XCII)*, Vatican 2011.
- MIZIŃSKI A.G., *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005.
- MIZIŃSKI A.G., *Adwokatura kościelna - fakultet - wykład*, sylabus, [w:] <http://e.kul.lublin.pl/qlprzedmioty.html?op=4&id=235&dz=10&dy=9> (dostęp: 5.10.2009).
- MIZIŃSKI A.G., *Instytucja obrońcy stałego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 14 (2004) 2.
- MIZIŃSKI A.G., *Normy własne kanonicznego procesu karnosądowego*, „*Prawo – Administracja – Kościół*” 2-3 (2002) 10-11.
- MIZIŃSKI A.G., *Ochrona praw oskarżonego w Kościele, w szczególności w kanonicznym procesie karnosądowym*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 17 (2007) 1.
- MIZIŃSKI A.G., *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011.
- MIZIŃSKI A.G., *Weryfikacja racji ustanowienia urzędu obrońcy stałego w kontekście trudności i jego praktycznych zastosowań*, „*Prawo – Administracja – Kościół*” 3 (2003) 14.
- MONETA P., *Il diritto alla difesa tecnica nel processo matrimoniale canonico*, [w:] *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico (Studi Giuridici LX-XII)*, Città del Vaticano 2006.

- MONETA P., *L'avvocato nel processo matrimoniale*, [w:] *Dilexit iustitiam. Studia in honorem Aurelii Card. Sabattani*, curantibus Z. Grocholewski, V. Carcel Orti, Città del Vaticano 1984.
- MONTINI G., *Dopo la decisione giudiziale: appello e altre impugnazioni*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016.
- MONTINI G., *Il giudice può respingere l'avvocato e il procuratore (can. 1487)*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 19 (2006).
- MONTINI G., *«In advocatos vel procuratores, si opus sit, animadvertere» (art. 124, 1° Pastor Bonus) un aspetto della vigilanza della Segnatura Apostolica sulla retta amministrazione della giustizia*, [w:] *Matrimonium et ius: Studi in onore del Prof. Avv. Sebastiano Villeggiante*, a cura di J.E. Villa Avila, C. Gnazi, Città del Vaticano 2006.
- MONTINI G., *Losservanza deontologica come problema disciplinare, ossia il procedimento disciplinare canonico per i ministeri del tribunale e per gli avvocati*, [w:] *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici* (Studi Giuridici XCII), Vatican 2011.
- MONTINI G., *Procuratori alle liti e avvocati (cann. 1481-1490)*, [w:] *Codice di Diritto Canonico Commentato. Testo ufficiale latino. Traduzione italiana. Fonti. Interpretazioni autentiche. Legislazione complementare della Conferenza Episcopale Italiana*, commento, a cura della Redazione di Quaderni di Diritto Ecclesiale, Milano 2001.
- MORENO HERNÁNDEZ M., *Derecho procesal canónico*, t. 1, Madrid 1956.
- MROCKOWSKI I., *Etyka*, [w:] *Jan Paweł II. Encyklopedia Nauczania Moralnego*, red. J. Nagórny, K. Jeżyna, Radom 2005.
- MÜLLER L., *Das kirchliche Ehenichtigkeitsverfahren nach der Reform von 2015. Ergänzungsband zu: Aymans – Mörsdorf – Müller, Kanonisches Recht. Lehrbuch aufgrund des Codex Iuris Canonici*, Paderborn 2017.
- MÜLLER L., *Der Anwalt im kanonischen Prozeß – ein unabhängiges Organ kirchlicher Rechtspflege?* [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztymmler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- MÜLLER L., *Der Anwalt im kanonischen Prozess zwischen Einzelinteresse der Partei und öffentlichem Interesse der Kirche*, [w:] *In mandatis meditari. Festschrift für Hans Paarhammer zum 65. Geburtstag*, red. S. Haering, Berlin 2012.
- MÜLLER M., *Die Rechtslage zur Aufnahme in das und zur Streichung aus dem Verzeichnis der am Gericht zugelassenen Advokaten und der am Gericht tätigen Prokuratoren nach Art. 112 der Eheprozessordnung Dignitas Connubii*, „De Processibus Matrimonialibus” 14 (2007).
- MUSSELLI M., *Il ministero degli avvocati tra difesa del cliente e fedeltà alla verità e alla giustizia*, [w:] *La giustizia nella Chiesa: fondamento divino e cultura processualistica moderna*, Città del Vaticano 1997.

- MYRCHA M.A., *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym*, Lublin 1936.
- NACHTMAN W., *Trybunał Roty Rzymskiej. Historia, organizacja, postępowanie*, Lublin 1957.
- NAPRUSZEWSKA J., *Witam na stronach poradykanoniczne.net*, [w:] <http://www.kanonista.pl> (dostęp: 14.12.2009).
- Nauka Soboru Watykańskiego II (w zarysie)*, Poznań 1975.
- NOWICKA U., *Przyczyny nieusuwalnej i usuwalnej nieważności wyroku w kanonicznym procesie małżeńskim*, „Prawo Kanoniczne” 51 (2008) nr 3-4.
- Obrońca Kościoła*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, red. M. Nowodworski, t. 16, Warszawa 1885.
- OCHOA J., *La figura canonica del procurador y abogado publico*, [w:] *Dilexit iustitiam. Studia in honorem Aurelii Card. Sabattani*, curantibus Z. Grocholewski, V. Carcel Orti, Città del Vaticano 1984.
- ODER S., *Kościelny sąd apelacyjny na przykładzie Trybunału Apelacyjnego Wikaariatu Rzymu*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii - pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008.
- OLIVARES S., *Avvocato (Advocatus)*, [w:] *Nuovo dizionario di diritto canonico*, a cura di C. Corral, V. De Paolis, G. Ghirlanda, Milano 1993.
- PALAZZINI P., *Un problema di morale professionale: Avvocati cattolici e divorzio*, „Studi Cattolici” 15 (1971) 120.
- PAPANTI-PELLETIER P., *Principi di deontologia giudiziale e forense in Italia*, [w:] *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici (Studi Giuridici XCII)*, Vatican 2011.
- PASTERNAK F., *Urzędy i beneficja kościelne. Majątek kościelny*, Warszawa 1970.
- PASTWA A., *Prawo do obrony i swobodnego dostępu do adwokata. Systemowe gwarancje realizacji praw podmiotowych stron w procesie de nullitate matrimonii*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 41 (2008) 1.
- PAWLAK M., *Rola adwokata w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa – pomocnik Trybunału w osiągnięciu pewności moralnej czy pomocnik strony i reprezentant jej interesów?*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Szytchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- PAWLUK T., *Kanoniczna praktyka procesowa w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1975.
- PAWLUK T., *Kanoniczne procesy szczególne*, Warszawa 1971.
- PAWLUK T., *Kanoniczne sprawy małżeńskie w świetle posoborowego prawa procesowego*, „Studia Warmińskie” 10 (1973).
- PAWLUK T., *Kanoniczne sprawy o nieważność małżeństwa w świetle odnowionego prawa procesowego*, [w:] *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985.

- PAWLUK T., *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973.
- PAWLUK T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 1990.
- PAWLUK T., *Procesy małżeńskie w świetle Kodeksu Jana Pawła II*, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984) nr 3-4.
- PAWLUK T., *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego w świetle Motu proprio Causas matrimoniales*, „Prawo Kanoniczne” 16 (1973) nr 3-4.
- PEÑA GARCÍA C., *Defensores del vínculo y patronos de las partes en las causas de nulidad matrimonial. Consideraciones sobre el principio de igualdad de partes públicas y privadas en el proceso*, „Ius Ecclesiae” 21 (2009).
- PIERONEK T., *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. 1, Warszawa 1970.
- PIERONEK T., *Proces małżeński w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego (zagadnienia wybrane)*, „Analecta Cracoviensia” 18 (1986).
- PIERONEK T., *Reforma kanonicznego prawa procesowego po Soborze Watykańskim II*, „Prawo Kanoniczne” 14 (1971) nr 1-2.
- PIETRZAK H., *Sprawozdanie z konferencji*, [w:] http://www.wpk.uksw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=38%20dostep (dostęp: 9.07.2009).
- PIKUS S., *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin - Sandomierz 2009.
- PINTO P.V., *I processi nel Codice di diritto canonico. Commento sistematico al Lib. VII*, Città del Vaticano 1993.
- PŁODZIEN S., *Adwokat*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985.
- PŁODZIEN S., *Geneza i zakres pomocy prawnej w stadium procesowym sędziowskiego orzekania*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1 (1958).
- POMPEDDA M.F., *Studi di diritto matrimoniale canonico*, Milano 1995.
- PREE H., *Die Rechtsstellung des advocatus und des procurator im kanonischen Prozeßrecht*, [w:] *In Iuri Canonico Promovendo. Festschrift für Heribert Schmitz zum 65. Geburtstag*, red. W. Aymans, K.T. Geringer, Regensburg 1994.
- Procurators and advocates*, [w:] *The Canon Law Letter & Spirit. A Practical Guide to the Code of Canon Law*, ed. F.G. Morrissey, London 1995.
- RAMBACHER S., *Die Eheverfahren*, [w:] *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, hrsg. S. Haering, W. Rees, H. Schmitz, Regensburg Juni 2015.
- RAMOS F.J., *Considerazioni sulla necessità dell'intervento degli avvocati nei processi di dichiarazione di nullità del matrimonio canonico*, „Ius Ecclesiae” 10 (1988).
- RAMOS F.J., *I tribunali ecclesiastici. Costituzione, organizzazione, norme processuali, cause matrimoniali*, Roma 2000.
- REYES VIZCAÍNO P.M., *Licitud moral de la presentación de la demanda de nulidad*, „Nueva Época” 10 (2008).
- ROBERTI F., *De processibus*, t. 1, Romae 1926.

- RODRÍGUEZ-OCAÑA R., *La tutela del derecho al proceso en las causas de nulidad matrimonial*, „Ius Ecclesiae” 11 (1999).
- ROZKRUT T., *Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym*, „Polonia Sacra” 7 (2000) 51.
- ROZKRUT T., *Dowody w kanonicznym procesie małżeńskim według instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
- ROZKRUT T., *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej (1917-2003)*, Tarnów 2003.
- ROZKRUT T., *Ochrona sądowa praw wiernych – szczegółowe zagadnienia wybrane*, [w:] *25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Obowiązki i stosowanie w Polsce*, red. J. Krukowski, Z. Tracz, Łódź 2009.
- ROZKRUT T., *Refleksja wokół przemówienia papieża Benedykta XVI do Trybunału Roty Rzymskiej w 2007 roku*, [w:] *Sędzia i pasterz. Księga pamiątkowa w 50-lecie pracy ks. Remigiusza Sobańskiego w Sadzie Metropolitalnym w Katowicach (1957-2007)*, red. H. Typańska, Katowice 2007.
- ROZKRUT T., *Zagadnienia procesowe w przemówieniach rotalnych Papieża Jana Pawła II*, [w:] *Urzędy sądowe - władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005.
- ROZWADOWSKI W., *Advocatus*, [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986.
- SCHWENDENWEIN H., *Das neue Kirchenrecht*, Graz 1983.
- SERRANO RUIZ J.M., *Abuso del diritto di difesa*, „Quaderni Studio Rotale” 6 (1991).
- SIEMER H., *Anwaltpflicht im kirchlichen Ehenichtigkeitsprozeß?*, Essen 1996.
- SIPOS S., *Enchiridion iuris canonici: ad usum scholarum et privatorum concinnavit*, Romae 1954.
- SŁOWIKOWSKA A., *Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej 25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego: obowiązki i stosowanie w Polsce*, Łódź 3-4 września 2008 r., „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 22 (2009).
- SOBAŃSKI R., *Iudex veritatem de matrimonio dicit*, „Ius Matrimoniale” 4 (1999).
- SOBAŃSKI R., *Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa (uwagi w świetle 50-letniego doświadczenia)*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Lublin 2008.
- SOBAŃSKI R., *Kościół – prawo – zbawienie*, Katowice 1979.
- SOBAŃSKI R., *Ochrona małżeństwa w kanonicznym prawie procesowym*, „Prawo Kanoniczne” 52 (2009) nr 3-4.
- SOBAŃSKI R., *Orzekanie nieważności małżeństwa z dwu (lub więcej) tytułów wadliwego konsensu*, „Ius Matrimoniale” 5 (2000) 11.

- SOBAŃSKI R., *Prawda jako entelechia procesu o nieważność małżeństwa w świetle przemówień Piusa XII do Roty Rzymskiej*, „Ius Matrimoniale” 13 (2008) 19.
- SOBAŃSKI R., *Procesy o nieważność małżeństwa w Polsce na przełomie tysiącleci ery chrześcijańskiej*, „Prawo Kanoniczne” 49 (2006) nr 3-4.
- SOBAŃSKI R., *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 2 (1997) 8.
- SOBAŃSKI R., *Urzędy kościelne*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, *Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań 2003.
- SOBAŃSKI R., *Uwagi o funkcji sędziego w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Ksiądz rektor Remigiusz Sobański: uczony, nauczyciel, sędzia*, red. W. Góralski, Warszawa 2005.
- SOBAŃSKI R., *Uwagi o tożsamości sędziego kościelnego*, „Prawo Kanoniczne” 45 (2002) nr 3-4.
- SOBCZAK A., *Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa kościelnego*, Gniezno 2001.
- STANKIEWICZ A., *Geneza i ogólna charakterystyka instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
- STASIAK M., *Prawnik rzecznikiem prawdy o małżeństwie*, [w:] *Problemy prawnicze i kanoniczne*, red. S. Kasprzak, Lublin 2002.
- STAWNIAK H., *Prawo do obrony w procesie kanonicznym (Refleksje na kanwie przemówienia Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 26.01.1989 roku)*, „Prawo Kanoniczne” 33 (1990) nr 1-2.
- STAWNIAK H., *Wprowadzenie sprawy i zakończenie instancji według instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
- STORK G., *Der Kirchenanwalt im kanonischen Recht*, Würzburg 1999.
- STRADA G., *L'avvocato nell'ordinamento canonico: un caso concreto*, [w:] http://www.statoecliese.it/images/stories/2007.11/strada_lavvocato.pdf (dostęp: 14.09.2009).
- STROBA J., *Zadania wyznaczone przez Sobór Watykański II*, Poznań 1988.
- SUBIRÁ GARCÍA V.J., *El Abogado ante un proceso de nulidad matrimonial*, „Revista Española de Derecho Canónico” 52 (1995).
- SWOBODA A., *Polskę ogarnia szal „kościelnych rozwodów”*, [w:] <http://www.gazeta.pl> (dostęp: 12.08.2005).
- SZTAFROWSKI E., *Kuria Rzymska. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1981.
- SZTAFROWSKI E., *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, Warszawa 1986.
- SZTAFROWSKI E., *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Warszawa 1979.

- SZTYCHMILER R., *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008.
- SZTYCHMILER R., *Forum właściwe i organizacja trybunałów kościelnych w świetle instrukcji Dignitas connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
- SZTYCHMILER R., *Kanoniczny proces o orzeczenie nieważności małżeństwa*, „Ateneum Kapłańskie” 148 (2007) 1.
- SZTYCHMILER R., *Kompetencje trybunałów kościelnych*, „Studia Warmińskie” 36 (1999).
- SZTYCHMILER R., *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003.
- SZTYCHMILER R., *Odnowienie funkcji adwokata przy sądach kościelnych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 8 (2010).
- SZTYCHMILER R., *Podmioty obowiązku ustalenia prawdy w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztymiler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- SZTYCHMILER R., *Posługa adwokata po Mitis Iudex*, [w:] *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński, Płock 2015.
- SZTYCHMILER R., *Potrzeba udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 4 (1994) 6.
- SZTYCHMILER R., *Prawa stron w procesie kanonicznym*, [w:] *Nauki prawne wobec przemian*, red. R. Sztymiler, Olsztyn 2000.
- SZTYCHMILER R., *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Lublin 2008.
- SZTYCHMILER R., *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] *Finis legis Christus. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, Warszawa 2009.
- SZTYCHMILER R., *Prawo do skargi powodowej wyrazem praw człowieka w Kościele*, „Forum Teologiczne” 1 (2000).
- SZTYCHMILER R., *Proces sporny*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007.
- SZTYCHMILER R., *Przesłuchania w procesie kanonicznym*, „Studia Prawnicze KUL” 4 (2008) 36.
- SZTYCHMILER R., *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000.

- SZTYCHMILER R., *Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000.
- SZTYCHMILER R., *Składki ubezpieczeniowe adwokatów kościelnych*, [w:] *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Warszawa 2013.
- SZTYCHMILER R., *Trybunał dla wiernych Kościoła bizantyjsko-ukraińskiego w Polsce*, [w:] *Unitas in veritate. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej połączonej z prezentacją polskiego wydania Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin KUL - 20 lutego 2002 r., red. L. Adamowicz, Lublin 2003.
- SZTYCHMILER R., *Trybunał właściwy w sprawach o nieważność małżeństwa w świetle instrukcji Dignitas connubii z 2005 roku*, [w:] *Prawo - Administracja - Policja. Księga pamiątkowa Profesora Wincentego Bednarka*, red. J. Dobkowski, Olsztyn 2006.
- SZTYCHMILER R., *Trybunały*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
- SZTYCHMILER R., *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa po reformie procesu z 2015 roku*, [w:] *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymiler, Olsztyn 2016.
- SZTYCHMILER R., *Udział adwokata w przesłuchaniach stron*, [w:] *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, H. Pietrzak, Warszawa 2010.
- SZTYCHMILER R., *Wezwanie sądowe*, „Prawo Kanoniczne” 44 (2001) nr 1-2.
- SZTYCHMILER R., *Wieloinstancyjna struktura sądów kościelnych gwarancją ochrony praw człowieka*, [w:] *Nauki prawne wobec przemian*, red. R. Sztymiler, Olsztyn 2000.
- SZTYCHMILER R., *Zadania adwokata związane z udziałem biegłych w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Zalety oraz wady kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa: materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2011 roku. V Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2012.
- SZTYCHMILER R., *Zakres porad*, [w:] <http://xrsz.eu.interii.pl/zakres.html> (dostęp: 14.11.2017).
- SZTYCHMILER R., *Zawiązanie sporu w procesie kanonicznym*, „Ius Matrimoniale” 6 (2001) 12.
- SZTYCHMILER R., *Znaczenie udziału adwokata w kanonicznych procesach małżeńskich*, [w:] *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Sztymiler, J. Krzywkowska, Olsztyn 2012.

- ŠŤASTNÍK Š., *Role prokurátora a advokáta v kanonickém procesy*, „Bulletin advokacie” 4 (2008).
- ŚWIACZNY S., *Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych. Pisma procesowe*, Warszawa 2007.
- TERENZI M.C., *Il patrono stabile e la delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 16 (2003).
- TORRE J., *Processus matrimonialis*, Neapoli 1956.
- VANZETTO T., *Procuratori, avvocati e patroni: a tutela dei diritti dei fedeli*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 10 (1997).
- VILLEGGIANTE S., *L'avvocato del foro ecclesiastico ed i poteri disciplinari del giudice nelle cause di nullità matrimoniale*, „Monitor Ecclesiasticus” 122 (1997) nr 3-4.
- VITALI E., BERLINGÒ S., *Il matrimonio canonico*, Milano 2003.
- VON WEBER F.X., *Der Rechtsanwalt im katholischen Kirchenrecht. Ausgewählte Fragen zum Anwaltsrecht nach dem Codex Iuris Canonici 1983*, Freiburg 1990.
- WEGAN M., *Zur Bedeutung der anwaltlichen Begleitung und vor allem Beratung für die Parteien im Vorfeld und im Rahmen des kirchlichen Ehenichtigkeitsverfahrens*, „De Processibus Matrimonialibus” 12 (2005).
- WEIER J., *Der Anwalt im kirchlichen Eheprozeß. Neue Bestimmungen im CIC*, [w:] *Ministerium iustitiae. Festschrift für Heribert Heinemann zur Vollendung des 60. Lebensjahres*, red. A. Gabriels, H.J.F. Reinhardt, Essen 1985.
- WEIER J., *Die Parität zwischen Ehebandverteidiger und Anwalt im kirchlichen Ehenichtigkeitsprozess - Erreichtes und Erwünschtes*, „De Processibus Matrimonialibus” 4 (1997).
- WIŚLICKI J., *Prawa świeckich w Kościele Katolickim*, Lublin 1939.
- WOJCIESZEK M., *Świadomość praw człowieka określona w kanonicznym prawie procesowym*, mps, Olsztyn 2003.
- WRENN L.G., *Procurators for litigation and advocates*, [w:] *New Commentary on the Code of Canon Law*, ed. J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green, New Jersey 2000.
- ZAMBON A., *La presentazione del libello*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016.
- ZANETTI E., *Fraudolenta sottrazione di cause matrimoniali ai competenti tribunali da parte di avvocati e procuratori (can. 1488 § 2)*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 20 (2007).
- ZANETTI E., *La consulenza previa all'introduzione di una causa di nullità matrimoniale*, [w:] *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016.
- ZABOROWSKI M., *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa (ze szczególnym uwzględnieniem prawa do adwo-*

- kata i pełnomocnika*), [w:] *Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztymchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011.
- ZIMMERMANN L., *Die Mitwirkung des Anwalts im kanonischen Eheprozeß. Praktische Erfahrungen und Anregungen*, [w:] *Iustitia in caritate. Festgabe für Ernst Rößler zum 25jährigen Dienstjubiläum als Offizial der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, red. R. Puza, A. Weiß, Frankfurt am Main 1997.
- ŻUROWSKI M., *Problem władzy i powierzenia urzędów w Kościele katolickim*, Kraków 1985.

2.2. Słowniki

- BIELIKOWICZ A., *Słownik polsko-łaciński*, t. 1, Kraków 1866.
- BOBROWSKI F., *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, Wilno 1905.
- DYDYŃSKI T., *Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1883.
- JOUGAN A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992.
- PIEŃKOS J., *Słownik łacińsko-polski: łacina w nauce i kulturze: terminologia od starożytności do czasów nowożytnych*, Zakamycze 2001.
- SITARZ M., *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004.
- SKIBICKI W., *Słownik terminologii prawniczej i ekonomicznej niemiecko-polski*, Warszawa 1990.
- Słownik łacińsko-polski*, red. K. Kumaniecki, Warszawa 1996.
- Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezi, t. 1-2, Warszawa 1998.
- SONDEL J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.

